

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00686440 (S)

„РУСКОИ БИБЛЮТЕКИ“
нова серія, томъ першій.

Т В О Р Ы
ВОЛОДИМИРА НАВРОЦКОГО

Выдане помертне зъ портретомъ и житєписомъ

Заходомъ „Етнографично-статистичного кружка“.

Томъ I.

Цѣна 1 зр. 20 кр.

У ЛЬВОВѢ,
Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка
подоъ зарядомъ К. Беднарского.
1885.

2012

В 2026/1

ТВОРЫ ВОЛОДИМИРА НАВРОЦКОГО

Выдане посмертне зъ портретомъ и жителисомъ.

Заходомъ „Етнографично-статистичного кружка“.

Томъ I.

Накладомъ „Академичного Братства“.

У ЛЬВОВѢ 1884.

Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка
пбдъ зарядомъ К. Беднарского.

4р

Збірка М. С. ВОЗНЯЧКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 36093

На смерть ВОЛОДИМИРА НАВРОЦКОГО

автора „Подвѣйной крейдки“, „Проінаціи“, „Народныхъ
шкѣль“ и др.

Подвѣйною крейдкою доля ему
Вѣдъ роду терпѣнь приписала,
Непризнане, зависть и злобу и тьму
На него весь вѣкъ насылала.

Три сестры прийшли до колыски его,
Щобъ зъ нимъ вже по вѣкъ не розстаться,
Всѣ три цѣдували дитяче чоло, —
Се Бѣднѣсть и Слабѣсть и Праця.

И мовила перша: Останусь зъ тобовъ,
Бѣдуй вѣдъ колыски до гробу!
За те тобѣ дамъ до всѣхъ бѣдныхъ любовъ,
На злобныхъ ихъ кривдникѣвъ злобу.

И мовила друга: На твоѣмъ чолѣ
Вѣдъ днесь печать вчасной смерти, —
За те я дамъ чесную славу тобѣ,
Слѣдъ въ сердцахъ людей незатертый.

И трета рекла: Дамъ тобѣ силу рукъ,
Щобъ вѣкъ весь трѣвавъ ты зо мною,
И буде твоѣй умъ, мовъ напряженный лукъ,
Що вразъ шле стрѣлу за стрѣлою.

И даръ тобѣ дамъ я, щобъ цифры мертвѣ
Выразно тобѣ говорили,
Дамъ яснѣсть очамъ, щобъ пѣдъ сплетомъ брехнѣ
Закрытую правду вѣдкрыли.

Отъ зъ тыми то дарами въ свѣтъ вѣнъ пошовъ
И въ жизни важкую дорогу ;
Нѣхто не знавъ, кѣлько вѣнъ горя зборовъ,
Зъ тымъ вѣнъ не жалѣвсь нѣ до кого.

Но що въ своѣй жизни важкѣй здобувавъ,
Веѣ плоды невпинного труда,
Усе те вѣнъ въ жертву сердечну складавъ
Для бѣднаго свѣго люду.

И свѣтломъ ума свого вѣнъ освѣтивъ
Шинки бруднѣ, вбогѣи хаты,
И всюды незрячимъ очомъ вѣнъ вѣдкрывъ
Недолю и здирство и страты.

Вѣнъ въ школу зирнувъ, вѣдки, кажуть, бѣжитъ
Мѣжь темныхъ освѣта й наука,
Приглянувсь, ажъ бачъ — и тамъ кривда сидить,
Стара людѣдна звѣрюка.

Въ газеты зирнувъ и зирнувъ мѣжь паны,
Що людскою працею дышуть,
И вздрѣвъ, що тягаръ для народа вони
Подвѣиноу крейдкою пишуть.

Тожъ днесъ, коли чистый огонь той погасъ
У мглахъ, що надъ нами нависли,
Свята его память най буде для насъ,
Святѣ его дѣла и мысли.

Писано 8. квѣтна 1882.

Иванъ Франко.

Згадка про житє Володимира Навроцкого.

I.

Читателѣ не схочуть може вѣрити, що написанє сеи коротенькои згадки зробило менѣ багато трудности, и подумаютъ може, що я лишь тому про нихъ згадую на сѣмъ мѣсци, щобы въ тѣмъ красшѣмъ свѣтлѣ представити свою роботу и заспокоити своє авторске самолюбїє, вказуючи посередно написанемъ еи, що „ось то, трудности були великї, але я ихъ таки поборовъ и, що мавъ написати, то написавъ“. Але я зовесѣмъ не зъ сеи причины говорю про трудности, и признаюся щиро и отверто, що я тыхъ трудностей не поборовъ и то, щомъ мавъ написати, не написавъ. „Коли-сь не пирѣгъ, то не пирожися“, а коли-сь не писатель, то и не забирайся до писаня. Якъ бы я собѣ сю правду сказавъ заразъ по отриманю запрошеня вѣдъ комїтету, взявшого на себе видавництво писань небѣжчика Навроцкого, то читателѣ може бы вже давно и его писаня и его біографїю були мали въ рукахъ, бо тогды взявъ бы ся бувъ до писаня чоловѣкъ зъ писательскою рутинною и досвѣдомъ, котрого я не маю.

Але часъ, въ котрѣмъ живъ Навроцкїй, такїй цѣкавий и важный въ житю галицкихъ Русинѣвъ, що мене скортѣло скорыстати зъ надаючоїся способности и представити читателямъ при описаню житя его такожь и характеристику того часу, причины, котрї выкликали літературне движенє, въ котрѣмъ небѣжчикъ бравъ таку участь, и становиско того движеня въ исторїѣ розвитку усьои галицко-рускои интелїгенцїѣ. Бо житє поодинокого чоловѣка лишь о стѣлько має вартѣсть и интересъ для ширшой громады читаючихъ людей,

о скільки въ нѣмъ вѣдбываеся загальне публичне жите зъ его надѣями и розчарованями, зъ его свѣтлыми и темными сторонами. Взявшися однакожь до тяжкого представлення, я й не счуеся, якъ моя робота сама зъ себе розрослася изъ біографіи Навроцкого у самостайну майже монографію, въ котрій по при характеристицѣ поединчихъ періодѣвъ, въ якихъ розвивалася письменна верства галицко-русского народа, особа Навроцкого зѣйшла на другій плянь. Та й при обмеженѣмъ мѣсци, яке займати може біографія въ выданю писань, робота ся показала ся за обширною, щобъ сѣ можъ було помѣстити въ збѣрнику, назначенѣмъ лишъ для самыхъ творѣвъ Навроцкого. Тому то я й кажу, що-мъ заданю, котре вложивъ-емъ на себе, не вѣдповѣвъ и біографіѣ такои, якъ слѣдъ було, не написавъ.

Перероблювати або скорочувати свои работы, я не годенъ и не хочу, бо думаю, що й сама дѣятельнѣсть Навроцкого стане посторонному читателюви лишъ тогды ясною, коли представлена буде въ звязи зъ попередившимъ сѣ розвитѣмъ галицкои интелігенціи. А зъ другои стороны и самъ Навроцкій хотъ мавъ великій впливъ на розвитокъ стремлѣнь и поглядѣвъ партіи народнои и бувъ однимъ изъ еи головныхъ дѣятелѣвъ, всежь таки не бувъ такою все и всехъ перемагаючу особистостею, чтобы коло его жита можъ безъ скривдженя историчнои правды угрупувати весь розвитокъ молодого руского поколѣня въ Галичинѣ.

Такои особистости молоде поколѣне до теперъ ще не выродило изъ себе, и Навроцкій, якъ и инші робѣтники, живъ и працювавъ разомъ зъ другими и по при другихъ, а хотъ въ богато пытаняхъ стоявъ по надъ кружкомъ своихъ товаришѣвъ, бачивъ и розумѣвъ народне дѣло яснѣйше, якъ вони, то таки въ житю громадскѣмъ вѣнѣ не завше бувъ рѣшучою силою, але зѣ змаганъ и порывѣвъ усѣхъ громадянъ вироблялася тота частина публичного жита галицко-рускою интелігенціи, котру мы называемо житемъ галицкихъ украинфилѣвъ або народовцѣвъ.

Якъ кажу, рутинований писатель може мѣгъ бы бувъ такъ покерувати своєю роботою, чтобы вѣдповѣсти обомъ вымаганямъ біографіи, т. зн. дати описъ жита самого писателя и разомъ зъ нимъ характеристику часу и кружка, середъ котрого вѣнѣ живъ и дѣлавъ. Я сихъ вымаганъ не потрафивъ

выповнити и мусѣвъ роздѣлити свою працю такъ, що публичну дѣятельнѣсть Навроцкогo представивъ-емъ въ згаданой працѣ, а въ отсѣй короткой згадцѣ ограничиуся лишъ на описѣ его житя и обставинъ, середъ котрыхъ тогo жите тeкло и розвивалося.

Потребуемо лишъ кинути окомъ на часъ, въ котромъ вѣнъ родився и въ котромъ пройшли его дитинячій лѣта, щобы вѣдразу пѣзнати, що обставини, середъ якихъ розвивався молодой хлопецъ, були тяжкѣй и прикрѣй. Нѣчого такого, що у инчихъ народѣвъ стаеся пѣдвалиною и основою для розвитку молодого поколѣня, у насъ тогды, якъ вѣнъ родився, не було. Жите публично, и вѣдповѣдно до того и жите приватне було ялове и безъ всякого высшего стремлѣня. Родився вѣнъ якъ разъ*) пѣсля упадку Маркїяноваго кружка, коли тогдaшнa интелігенція руска, зражена неудачею першихъ самостѣйныхъ дѣятелѣвъ русскихъ, попала въ апатію и знеохочене и усувалася вѣдъ всякой публичной службы. Реакція 50-ыхъ рокѣвъ, помимо галасливого 1848-ого року, не тѣлько не поправила положеня образованой версты руской, але выплывшими на верхъ антинародными стремлѣнями Зубрицкого и его кружка спровадила ще бѣльшу замѣшанину понять и поглядѣвъ на нарѣдъ и на становиско интелігенції середъ працюющей народной масы. И мужицкѣй традиціѣ остаткѣвъ Маркїяноваго кружка зъ его стремлѣнемъ розвивати и просвѣчувати руского мужика и его интелігенцію на мужицкихъ основахъ и мужицкою бесѣдою, и стремлѣня кружка Зубрицкого-Погодина зъ его шляхоцкими претенсіями и поглядами на простой нарѣдъ, зъ его дивогляднымъ церковно-православнымъ схолястицизмомъ и завзятою враждою противъ народной просвѣты, а врештѣ несподѣванный нападъ Голуховского

*) Пок. Володимиръ родився д 18. листопада въ Кутузовѣ, 1847 р де батько его бувъ тодѣ сотрудникомъ парохїяльнымъ. Зачавъ ходити до школы въ шестѣмъ роцѣ житя (1853 р.) въ Коломыйѣ, де пробувъ два роки въ т. зв. „штубѣ“ и въ першѣй класѣ школы нормальной. Вѣдтамъ перейшовъ до Станіславава, де скѣнчивъ школы нормальной и гимназію и зложивъ испытъ зрѣлости въ р. 1866. Учився въ школахъ добре, родичѣ не мали зъ нимъ нѣякого клопоту, класы жадной не повторявъ. (Изъ листу о. Ивана Навроцкогo зъ Голѣчѣ, д 17. вересня 1884).

на славянську азбуку зъ его отвертими польонізаційними замѣрами, выкликали въ поглядахъ интелігенціи такой хаосъ, що о якій небудь систематичнѣй, ясно виробленѣй и обдуманѣй програмѣ народно-політичнѣй и бесѣды бути не могло, и ледвѣ десятыи або двайцятый образованныи Русинъ знавъ, чога хоче. Найчастѣйше було такъ, що и демократичнѣй и шляхоцкѣй стремлѣннѣя, любовь родинного языка и москво- або польонофильскѣй змаганнѣя вразѣ изъ православными або ультрамонтаньскими порывами переплѣтались у одного и того самого чоловіка въ одну нерозрывну цѣлѣсть, въ котрѣй не богато було ясного и розумного.

Розумѣся, що се не тѣлько стояло на дорожѣ якѣй небудь органичнѣй и розумнѣй працѣ старшого поколѣннѣя, у котрого такимъ способомъ, окрѣмъ неясныхъ инстинктѣвъ, не було нѣчога, але що воно тяжкимъ каменемъ лягло и на умственный розвитокъ поколѣннѣя пѣдростающога, котре нѣ дома нѣ въ школѣ не мало до чога навязати розвивающоюся способностями до мысленнѣя и не мало чимъ заспокоити будившихъ вышшихъ потребѣ моральныхъ.

Та въ пятьдесятыхъ рокахъ хаосѣ сей умственный бувъ задля браку публичного житнѣя, укритый и лишь де-не-де прорывався въ плодахъ тогдашнихъ „писателѣвъ“ галицко-рускихъ. Але въ повнѣй своѣй силѣ выказався вѣнъ съ початкомъ шѣстьдесятыхъ рокѣвъ, коли наставшѣ конституційнѣй часы вывели руску интелігенцію до публичного житнѣя. Заграла тогды интелігенція наша таку пречудесну музыку літературно-політичну, що вѣдъ неи и теперь въ ухахъ рѣже.

Въ тѣй музыцѣ приходилося пѣдростающому поколѣнню зоріентуватися и vybrати для себе найбѣльшь припадающѣй до сердца инструментъ. Пѣдъ ту музыку прийшлося и Володимирови Навроцкому починати першѣй кроки публичного житнѣя. Якого направлення було ему триматися? Чи тыхъ, що казали, що вони gente Rutheni, natione Poloni, чи тыхъ, що поклонялися одному русскому народови вѣдъ Камчатки до Карпатъ? чи рускои бесѣды, якою говоривъ той рускѣй мужикъ, середѣ котрого вѣнъ живѣ? Чи триматися уніи нечищенои зъ еи ружаньцями, літаннѣями, органами, чи уніи чищенои безъ звѣнокѣвъ, безъ органѣвъ? стояти чи клякати при Причастію? стояти чи сѣдати при Вѣрую, бити поклоны чи нѣ? чи може

перейти або хоть симпатизувати съ православіємъ? поклонятися „Конюшому“ Дѣдицкому? чи его „Буйтурови“ чи може „Довбушеви“ Федьковича и его мужицкѣй Музѣ? языкови „Слова“ чи „Вечерницѣ“? Не знаю сказати, въ якѣй мѣрѣ важилися все тѣ противнѣй змаганя и погляды въ души молодого хлопця — але певне въ нѣмъ, якъ и въ кождѣмъ тогдашнѣмъ студентѣ рускѣмъ, вѣдбутися мусѣла борба всехъ сихъ направлень. А хоть неодного тогдашного молодого студента съ слабшимъ характеромъ и зъ менчимъ засобомъ природного таланту все тѣ пытаня борзо мучили и знеохочували до „політики“ зъ ея колотнечою и сварками, хоть мучительна праця шуканя правды въ тѣмъ великѣмъ хаосѣ скоро нудила и выроблювала зъ молодого чоловіка „практика“, котрый цѣле публично жите уважавъ марною дурницею, надъ котрою розумный чоловікъ не повиненъ тратити часу и ломати собѣ голову, то для людей съ самостѣйнымъ, твердымъ характеромъ се невыяснене положене було дуже доброю школою мысленя, будило критичный змысль и учило уже замолоду входити глубше въ суть рѣчи, застановлятися надъ ея причинами и оцѣнювати ея не пѣсля того, якъ вона на першій поглядъ показувалася, але пѣсля ея внутренней вартости и правды. До такихъ самостѣйныхъ, мыслячихъ людей належавъ и Навроцкій. И томѣ все тѣ супротивнѣй стремлѣня и змаганя літературно політичнѣй, середъ котрыхъ вѣнъ опинився въ першихъ рокахъ розвиваючоися мысли съ початкомъ шѣтьдесятихъ рокѣвъ, не тѣлько не звихнули его духа, але въ значнѣй мѣрѣ причинитися мусѣли до розвитку того змыслу критичного и спостерѣгаючого, котрый становить головну силу его таланту и зробивъ зъ него такого знаменитого аналітика въ запутаныхъ справахъ економічного и суспѣльного житя нашої галицкои Руси.

Ще и въ другѣмъ вѣдношеню тѣ супротивнѣй стремлѣня и змаганя, котрѣ то ставали ворожо противъ себе, то улягалися, якъ попало, побѣчь и верхъ себе, мали, якъ думаю, впливъ на него. Якъ рѣжнороднѣй релігіѣ, котрыхъ случай або историчнѣй обставины зѣбють на однѣмъ тѣснѣмъ кутку землѣ, у мыслячихъ людей выроблюють скептицизмъ до себе и кажутъ по за поверховными проявами релігіино-церковныхъ чувствъ шукати глубшого, спѣльного всемъ кореня або ста-

вити на ихъ мѣсце высшій и идеальнѣйшій чувства, такъ и рѣжнороднѣй стремлѣня літературно-політичнѣ, середь котрыхъ приходилось Навроцкому оріентуватись, выродили въ нѣмъ скептицизмъ зъ значною примѣшкою тонкою, глубоко-промысленою сатиры, въ котрой меже всѣми своими товаришами не мавъ собѣ рѣвного.

Але его сатиричне успособлене лагодилося великою добродушностею его сердца, такъ, що помимо острости и допѣ-каючої неразъ силы, его всежь таки усѣ любили. А чеснѣсть и отвертѣсть его характеру будила поважане навѣтъ у тыхъ, противъ котрыхъ вымѣрена була его сатира. Каждый знавъ, що має дѣло зъ чоловікомъ наскрѣзь чеснымъ и сердечнымъ, и задля того не лишъ не уникавъ его, але шукавъ его пріязни и товариства. „Товаришу мѣй дорогій!“ — характеризує вѣнъ самъ себе у однѣмъ листѣ до О. Т. зъ 4. Грудня 1868 року. — „Та Вы боитеся, що я може посмѣюся надъ Вами, а — сами воюете иронією, якъ той цыганъ, що посылавъ свою дитину по воду та напередъ выбивъ, чтобы збанка не збила. Справдѣ, куды кухтѣ до патины! куды мѣй блаженкѣй сатирѣ, якои я часомъ проти Васъ позволявъ собѣ и якои я бы ся не хотѣвъ покинути нѣколи, до Вашей ироніи! А знаете, що то иронія? то той Татаринъ, що утѣкаючи бувъ найнебезпечнѣйшій, бо въ той самъ часъ пускавъ стрѣлы на задъ себе; сатира-жь то той козакъ, що маючи де шаблюкою ударити, напередъ ще й коментувавъ свѣй ударъ: „на тобѣ вражій сыну!“ А видите, що Вы тутъ виннѣ, хоть то може и не выходитъ зъ мого порѣвнаня...“

Тота скептично-критична жилка давала ему легко пѣзнати всѣ хибы и недостатки не лишъ поодинокыхъ людей, съ котрыми сходилвся и живъ, але и цѣлыхъ кружкѣвъ и партій літературныхъ и політичныхъ. Вона то заразы въ першихъ початкахъ его умыслового житя вѣдвернула его вѣдъ цѣлого старшого поколѣня зъ его великою претенсіональностею, зъ якою воно публично выступало, и зъ его внутрѣшною пустотою, зъ его идеалами безъ животворной силы и безъ духа. Анѣ его быстрый розумъ не мѣгъ въ нихъ найти нѣчого, чтобы будило до житя и загрѣвало до реальной, плодотворной дѣятельности, анѣ его щире, любляче сердце не могло найти нѣчого, чтобы можъ було полюбити, до чого можъ бы

було прилипнути цѣлою душею и посвятити ему свою службу. Але тота сама критична жилка не дала ему безусловно пристати и до другого табору, котрый себе называвъ народнымъ, демократичнымъ. Я тымъ, розумѣся, не хочу сказати, що вѣнь „стоявъ по надъ партіями“, або що бувъ *weder Fisch noch Vogel*. Противно, черезъ цѣле свое жите вѣнь бувъ душею и сердцемъ „народовець“, бувъ однимъ изъ наибѣльше мѣрдаинныхъ членѣвъ народнои партіи. Але не було въ нѣмъ той патріотичнои запальчивости, того слѣпого ентузіязму и загонистости, котра есть характеристичною и наибѣльше въ очи впадающею чертою тогдышно народнои молодѣжи. Вѣнь не бувъ слѣпый на недостатки тогдышно народнои стремлѣня и не йшовъ за нимъ тамъ, де воно переходило въ карикатуру або губилося въ пустыхъ деклямаціяхъ. Его патріотичный ентузіязмъ, — бо й вѣнь бувъ ентузіязецъ въ своѣмъ родѣ, — бувъ ясный, розважный, здержанный, котрый заспокоеня своего не шукавъ въ голосныхъ, блискучихъ але не завсѣгда плодотворныхъ маніфестаціяхъ, але скерованный бувъ до серіознои уметвеннои дѣятельности, безъ котрой и жива идея кошлявѣе и мертвѣе.

Бо помимо всего своего критичнои и сатиричнои успообленя вѣнь бувъ въ грунтѣ рѣчи чоловѣкъ не руйнуючій але будующій, не чоловѣкъ негаци, але позитивнои працѣ. Помимо свои остроты вѣнь и въ критицѣ бувъ осторожный, и доти нѣчого не руйновавъ, доки на мѣсце зруйнованого хоть що троха позитивного, нового не годенъ бувъ поставити. Въ працѣ, въ котрѣй говорю про его публичну дѣятельность, я се публично розкажу подрѣбнѣйше; тутъ згадую про се лишъ загално для характеристики его особы.

Тото змаганѣ до чогось позитивного, живого и завело его въ кружокъ починающеи творитися народнои партіи, мѣжъ тогдашну палку, ентузіязетичну, повну високихъ идеалѣвъ молодѣжь. Самъ вѣнь ще бувъ молодой, и хоть темпераментъ его бувъ холоднѣйшій, то все жъ таки и въ нѣмъ грала кровь молода, било молоде, здорове, щире сердце. И молодѣжь любила и вѣнь любивъ; а любили вони всѣ оденъ и той самъ предметъ; ему слюбували служити, за него жите посвятити, ему выбороти правду и волю. Предметъ той любви бувъ нарѣдъ — не зъ князями, владыками, шляхтою и пѣдневольными мужиками,

якій представляло собі виховане в шляхотських поглядах і бюрократично-консервативних ідей старше покоління, але народ мужицький, середь котрого молодіж росла, котрого язиком говорила і про котрого тяжкі злидні стільки начиталася в поезіях Шевченка і в новій українській літературі. Народ сей був темний, обдертий, нещасливий, але живий; его не треба відпорувати в старих пергаментях, бо він жив тут же, передь очима, по селах, мав, як кождий живий організм, свої потреби і ідеали, котрі лиш треба було добре зрозуміти і середь злиднів щоденного життя віднайти, щоби полюбити их усею силою незоценованого серця і посвятити им службу цілого життя.

Середь того народа жив і Навроцький, бувши молодим в Котузові, а жив не лиш середь него але і з ним в правдивім значінь сего слова. В мужицькій атмосфері вироблювалися его перші понятя о світ і людях, бо з мужиками він жив не лиш так як другі „паничі“, але жив их гадками, их поезією, их надьями, і ясный, тверезый світогляд нашого народа став основою, на котрій розвивався він далі в школах межі другими, чужими людьми. Ще багато лѣт пізнійше, коли его батько переїсся з Котузова до Голгоць, згадував він в наведенім вище листі про лѣта прожиті межі мужиками в Голгочах. Ті мужики були першими его учителями, коли не найліпшими, то певне не найгіршими, яких він коли небудь мав. І коли пізнійшим учителям не удалось скривити молоду душу і серце его, то певне мусить за се подякувати тим неписьменним учителям, котрі учили сами незнаючи, що вони учителями і що учителів по надь них нема. Не першій се раз і не послідній, що темний неокресаний „скотопас“ рускій, сам про те не знаючи, врятує руского панича від моральної погібелі.

Зійшовши в Станіслав, де він ходив до гімназі, з товаришами, котрі менче бльше однаково дивилися на народ і народні справи, він став членом заложеної в 1865 році громади руских студентів-народовців, котра его выбрала на „заступника вїта“. При видаваній газетці сеї громади „Збрць“, він був „громадским критиком“ і нераз немилосерно шмакував поетичні плоди

молодыхъ громадянъ. Але вѣнъ бувъ такожь и властивою душею громады; въ самѣй критичнѣй хвилѣ, коли въ осени 1865 року, незабавки по завязаню громады, наступивъ упадокъ усѣхъ народныхъ выдавництвъ, коли запальчивѣй громадяне, котрѣ ще пару недѣль тому назадъ повнѣ были пышныхъ надѣй и въ недалекѣмъ часѣ сподѣвались добути народови самостѣйностъ и волю, теперь майже зовсѣмъ упали на душѣ, вѣнъ своею енергією и вытревалою не давъ розпастися громадѣ и спроневеритися народови. Его розважный патріотизмъ показався сильнѣйшимъ якъ огнистый запаль неодного товариша-громадянина, котрый може й дорѣкавъ ему за его холодъ тамъ, де другѣ ажъ горѣли. Але де другѣ выдѣли може цѣлковитый упадокъ народной справы, тамъ вѣнъ видѣвъ тѣлько переходову фазу борбы за народнѣ права и свободу и не зражався неудачею а учився зъ неи. И именно въ такихъ критичныхъ хвиляхъ вѣнъ умѣвъ бути завязтый, вытревалый и вымовный, якъ нѣхто другій, и хоть не завше удавалося ему усунути зло, котре бѣльше лежало въ обставинахъ и въ фальшивѣмъ покерованю народнымъ дѣломъ, то всежь таки хоть по части встигъ неразъ направити, що другѣ попусували або бодай знеутралізувати шкѣдливі наслѣдки.

Але не лишъ въ маленькѣмъ кружку гѣмназіальной громады, а й въ цѣлѣмъ пѣдростающѣмъ молодѣмъ поколѣню далися почути сумнѣ наслѣдки упадку народной журналистики и браку чоловѣка, котрый бы умѣлою рукою покеровавъ житемъ народнымъ. Бракъ такого чоловѣка, котрый бы не тѣлько мавъ симпатію и поважане у молодѣжи, але й мавъ на стѣлько умысловой вышности надъ нею, щобы знавъ, чого хоче и якихъ способѣвъ ужити, щобы молодѣжь зѣ своими идеалами не осѣлася на ледѣ, мусѣла молодѣжь самѣ заступити своимъ громадекимъ розумомъ. Почалося одже мѣжь академичною молодѣжею въ Львовѣ стиране понятъ, критика того, що до теперь робилося, а що нѣ, и постепенне довгодѣтне вироблюване розумной вѣдповѣди на пытане: що дѣяти зѣ своими идеалами и якъ ихъ въ житю перепровадити? Въ тѣй труднѣй работѣ, котра не одного щирого и доброго патріота замучила и знеохотила, бравъ дуже живу участь Навроцкій, котрый скѣничивши въ Станіславѣ гѣмназію

перейшовъ въ осени 1866 року на львѣвскій университетъ и записався на правничій факультетъ. Певне, що вже сама та борба умственна, самъ той мучительный и пѣдрывающей енергїю розвитокъ програмы для народнои дѣятельности, котра нѣббы-то розвивалася, а все на одноѣмъ мѣсци стояла, бо при тогдышнѣмъ умственнѣмъ положеню Галичины здорово розвиватись не могла. — вже те одно робило для него цѣле университетске жите повнымъ невзгодинь и колючого терня, тяжкимъ и прикримъ ажъ до слѣзъ. Але окрѣмъ сеи моральнои борбы, черезъ котру переходити мусѣвъ тогды кождый серїозный чоловѣкъ доброи волѣ, нашъ писатель вестї мусѣвъ ще и другу борбу, борбу чисто матерїальну зъ голодомъ и холодомъ, котра поклала початокъ до его пѣзнѣйшой хоробы и таки конецъ кѣнцемъ пѣдкосила его здоровле и вырвала его зъ помѣжь громады народныхъ робѣтниківъ.

Бувъ, правда, легкій спосѣбъ, поминути хоть сю другу борбу, и хоть яко-такo перейти черезъ университетъ. Сего способу хапалися и на нещасте ще и теперъ хапаеся велика половина рускои молодѣжи, бѣльша, якъ се для нормального и здорового розвитку нашої интелїгенцїи потрѣбне и пожиточне. Кожда борба не приемле, бо не лишъ wymagaє великого напруженя моральныхъ и фїзичныхъ силъ, але и лише въ непевности що до наконецного результату. Ану-жь не вдасться? и цѣла борба скѣнчиться тымъ, що молодой борець передъ часомъ зѣйде въ могилу? Хиба-жь не лѣпше обѣйти ворога, — а голодъ найстрашнѣйшїй ворогъ чоловѣка — и пѣти тамъ, де за дармо — то значить не за батькѣвскї але за чужїй, громадскї грошѣ, — годують, одягають и у люде выправляють? а скѣнчивши науки, котрї также дуже легкї и выгѣднї, бо не сушать головы, не напружаютъ мысли, пѣти вѣдъ разу на готовый хлѣбъ? Ахъ! яка-жь наша молодѣжь нещаслива, коли вона за 4 роки даремного годованя вѣддавати мусить неразъ цѣлу будучнѣсть свою! яка нещаслива, що такъ боиться борбы!

И Навроцкого чекавъ сей легкій, готовый хлѣбъ. Батько его, котрый недовѣривавъ своимъ матерїальнымъ силамъ, назначивъ его до семинарїа, а вѣнъ въ своѣй до крайности посуненої амбїцїи не хотѣвъ бути родителеви тягаромъ и зъ резигнацїєю ишовъ туды, куды не мавъ нѣякого замилованя.

На запросини свого приятеля М. Б., щобы приїхавъ въ Вересню до Станіслава и занявся передъ вѣдѣздомъ до Львова дѣлами станіславской громады, вѣнъ вѣдписує: „я въ Станіславовѣ найпевнѣйше не буду; бо знаєшь, я яко нещасливый „кандидатъ священського стана“ мушу бути десь на 23-го вже вѣ Львовѣ, а що хочу якъ найдовше ще волѣ ужити дома и посидѣти до остатного дня, то буду потому мусѣвъ, абы однимъ днемъ заїхати до св. Юра, поїхати до найблизшой вѣдъ насъ стаціі колѣи желѣзной до Галича и звѣдтамъ просто до Львова. Ты, бачу, не спѣшишь такъ. И я бы бувъ радъ бути хоть до 30-го, котрого дня вѣдбудеся тутъ близько весѣле, на котрѣмъ я бути хотѣвъ... томѣ, що на него зѣде цѣла бережаньска громада по стародавньому звичаю, по котрому жадне весѣле не вѣдбувалося безъ школярѣвъ зъ найблизшой гѣмназіі... Розумѣеся, що у Львовѣ частѣйше чень мене навѣдаєшь, бо менѣ не останеся нѣчого бѣльше якъ въ семинаріі

..... сидѣти въ запертѣ

Та нишкомъ згадувать про волю . . .“

Одже щасливый припадокъ выратовавъ его вѣдъ сидженя „въ запертѣ“. Чи за-для слабыхъ очей — вѣнъ уже тогды недовиджувавъ и мусѣвъ носити окуляры —, чи задля того, що не мѣгъ добре вникнути въ усѣ мистеріі спѣваня тропарѣвъ та кондакѣвъ, — а бувъ вѣнъ надзвычайно не музыкальный, — доста того, що семинарицкѣй власти не приймили кандидата въ свои муры*). Певно, що вѣнъ за сей афронтъ на нихъ не гнѣвався, — и побачившиися несподѣвано на волѣ, кинувся зъ усѣю енергією въ шумѣвшє тогды жите патриотичной молодѣжн академичной. Але воля — рѣчь дуже дорога; вона, якъ каже Микола Устіянович, „есть то красная и умная вѣдданница, которая собѣ не полюбитъ слѣпного жєниха, а безсильному не дастъ руки“. Дѣзнала сего добре на собѣ тота молодѣжь руска, котра не далась соблазнити дешевымъ хлѣбомъ мѣжь семинарицкими мурами, але перлася до свѣтовыхъ наукъ и до широкого жита; убога, а за-для

*) О Иванъ Навроцкѣй яко причину непринята Володимира до духовной семинаріі подає те, що власти тамошнѣй осудили буцѣмъ то вѣнъ „не вмѣе по руски писати“.

убожества не високо цѣнена, вона крокъ за крокомъ муѣла выборювати собѣ кавалокъ хлѣба въ буквально́мъ змыслѣ сего слова, закимъ доборолася до поважання и до теплои стравы. Чистый и ширый идеализмъ и переконане, що народови своему вони яко свѣтскѣ люде бѣльшу змужуть принести корысть, нѣжь въ станѣ духовно́мъ, и що нормальный розвитокъ народного дѣла безъ свѣтскои, независимои интелігенціѣ невозмо́жливый, звавъ молодыхъ рускихъ студентѣвъ до борбы зъ голодомъ и учивъ ихъ незважати на недостатокъ и нужду. Богато уталантованыхъ и розумныхъ хлопцѣвъ згинуло черезъ те передъ часомъ; неодень, на котрого товаришѣ покладали великѣ надѣѣ, завчасу по́дкошений лягавъ ще передъ екѣнченемъ наукъ у могилу. Але конецъ-кѣнцемъ та молодѣжь перша переломила перегороды, котрѣ вѣдсували молоде поколѣне руске вѣдъ свѣтскихъ наукъ; хоть зъ великими стратами и зъ малыми позитивными результатами, котрыхъ при тогдашнихъ обставинахъ годѣ було и доборотися, вона всежь таки стала розсадникомъ свѣтскои интелігенціи рускои и потягнула за собою и дальшѣ поколѣня, котрымъ уже легче було ити за прикладомъ попередникѣвъ, хоть може не лекше було жити. Въ тѣмъ недостатку матеріально́мъ, въ тѣмъ физично́мъ придавленю, зъ по́дъ котрого треба було въ-одно́ выдобуватися, а зъ по́дъ котрого выдобутися було такъ тяжко, лежить по части и причина, чому усе́ літературнѣ и народнѣ змаганя тогдашного поколѣня такъ мало выдали позитивныхъ результатѣвъ, а такъ богато того, що на першѣй поглядѣ выдаѣся скорше забавкою въ патріотизмъ, нѣжь серіозною патріотичною роботою. За слаба до самостѣйнои умственной працѣ, бо до неи вона въ университетѣ ще лишъ приготвлялась, — за убога, щобы хоть по части способныхъ до писаня и до публичной службы людей выживити и утримати при поважно́мъ якѣмъ літературно́мъ выдавництвѣ, вона, щобы не дати зовсѣмъ упасти улюбленѣй народнѣй справѣ, по́дтримувала хоть що небудь, хоть мизерненькѣй и слабенькѣй выдана. Лѣьше хоть яке таке слабѣ житя, нѣжь абсолютна смерть, — думала она инстинктивно, хоть може до того публично не признавалась, а може и признати боялась.

Въ сихъ своихъ, коли не героичныхъ, то все жь таки поважныхъ и похвальныхъ змаганяхъ молодѣжь тогдашна

стояла сама, могла рахувати лишь на свои силы; старше поколѣнне не тѣлько не давало їй нѣякои матеріальной анѣ моральной помочи, але ще їй ставило перешкоды, або навѣть деморализувало. Воно не хотѣло знати, що рускій студентъ борючися середъ универзутетскихъ студій за кавалокъ хлѣба бореся не лишь за свое „я“, але що тото „я“ выйшовши у люде збѣлшитъ громаду борцѣвъ за народнї права, и улекшитъ тымъ самымъ борбу и прискорить успѣшный еи конецъ. Коли жь мимо того теперь въ порѣвнаню зъ трудностями, котрї треба було перебороти, бачимо релятивно не зовсѣмъ мале число свѣтскихъ патріотѣвъ-Русинѣвъ, то се заслуга самои молодѣжи, котра не угнулася передъ трудностями. Каждый майже свѣтлый Русинъ изъ тогдашнихъ часѣвъ може сказати про себе: *Ipse feci!*

Але и зъ тыхъ, котрымъ удалося „сѣ грѣхами по поламъ“ перебитися черезъ голоднї университетелї лѣта, велика часть уже теперь, выйшовши у люде, саме середъ поважнои уже, плодотворнои дѣяльности публичнои сходить зѣ свѣта въ найкрасшѣмъ вѣцѣ. Всѣ вони майже умирають на сухоты, а всѣ вони зароды до сеи убиваючої хоробы получили въ университетѣ. А умирають найкрасшї, наибѣльше уталантованї силы, котрї и передъ тымъ и теперь найменче себе шанували, наибѣльше рвалися на передъ, и при нормальнѣмъ розвитку наибѣльше корысти булибы принесли народному дѣлу.

Згадую про се на сѣмъ мѣсци тому, бо и Навроцкїй переходивъ черезъ усѣ фазы сего незавидного житя, котре зъ одной стороны повне було идеальныхъ стремлѣнъ для народа, а зъ другой стороны всѣ сї идеальнї стремлѣнїа пѣдрывало дрѣбною борбою зъ матеріальными невзгодинами. Вѣдъ самого початку правничихъ своихъ студій ажъ до гробнои дошки его житя було не житемъ, але ненастанною борбою о заспокоене найелементарнѣйшихъ потребъ житя. Богато пѣзнѣйше, въ 1876 роцѣ, коли вѣнъ мавъ женитися и женитьбу задля неупорядкованыхъ фїанасѣвъ обставинъ вѣдложити мусѣвъ на на пѣзнѣйше, вѣнъ писавъ своему батькови про сю борбу и їй приписувавъ свое тяжке положене: „Причина, длячого я... вѣдложивъ слюбъ на такъ далекий терминъ, пише вѣнъ 19. Листопада 1876 — хоть прикра зъ рѣжныхъ взглядѣвъ, але дуже поединча; есть то нѣчого инчого, якъ — *pervus omnium regum*

котрый ту, якъ въ цѣлѣмъ свѣтѣ, грае свою ролю. Именно не дають менѣ приспѣшити тои справы довги, котрыхъ я маю досыть. Теперь. коли я вже новыхъ не роблю, а старіи зачинаю сплачувати, можу я до нихъ признатись отверто. Исторія тыхъ довгѣвъ сягае 8—9 остатныхъ рокѣвъ; що правда, грае въ тѣй исторіи значну ролю передовѣзмъ недосвѣдчене, потому легкомысленбеть (! зовѣзмъ неумотивоване самоскаржене, бо легкомысленности у него и слѣду не було), але особливе и найважнѣйше такой стосунки, за котрїи анѣ я анѣ нѣхто инчїи не може вѣдповѣдати. Бо на пр. въ карты я допѣро въ Решовѣ научився грати, а въ газардовнїи гры нѣколи я и не гравъ емъ; пити навѣтъ и теперь не люблю, не то давнѣйше; также не можу сказати, абымъ коли небудь живъ занадто коштовно, а зовѣзмъ противно. Пригадають собѣ може Татунцьо на прикладъ, разъ на вакаціяхъ (буде тому 6—7 рокѣвъ), що запыталися мене, чого мене Цольберъ такъ часто видить въ кавярнѣ вѣденскѣй вѣ Львовѣ; на то пытане я не давъ тогды жадной вѣдповѣди; отже теперь для прикладу можу на те вѣдповѣсти: бувъ то такїи часъ, що мала шклянка кавы мусѣла менѣ по цѣлыхъ мѣсяцяхъ стати за цѣлый обѣдъ и въ загаль за теплу страву, и то часомъ навѣтъ на кредитъ, котрый я власне мавъ въ вѣденскѣй кавярни. Жите таке було также причиновъ, що и науки на университетѣ въ остатныхъ рокахъ не ишли такъ добре, якъ я собѣ того жичивъ....“ А одинъ изъ наиблизшихъ его товаришѣвъ, А. С. пише менѣ ¹⁴/₁₂ 1883 про жите его зъ того часу: „Досадно менѣ стало..., якъ собѣ пригадаю зъ часѣвъ университетскихъ, якъ то бузько — таке прѣзвище мавъ Навроцкїи меже товаришами — цѣлыми мѣсяцами живъ двома меланжами на добу, якъ то вѣнъ въ трѣсучїи морозы ходивъ въ лѣтнихъ та ще й до того диравыхъ штанятахъ, въ лѣтнѣй блюзѣ, накинувши на неи вѣтромъ пѣдшитый вышарпаный оберрокъ, а мешкавъ въ хатѣ, де вода черезъ нѣчь замерзала. Якъ собѣ тое пригадаю, не можу позбутися думки, що зародище его хоробы еще изъ тыхъ часѣвъ походить. Бузько дѣстававъ зъ дома 10—15 зр. въ мѣсяць, а ся сума и на два меланжѣ заледво выстарчила. ...Неразъ то, видячи сю нужду.. совѣтувавъ я ему, щобы представивъ батькови, що вѣнъ такъ жити не може, але проти того торчилась его до крайности

посунена амбіція и вінъ не тѣльки не йшовъ за моимъ совѣтомъ, але старався... мене переконати, що вінъ вѣдь батька бѣльше вымагати не може (у его батька дуже численна родина)... Не разъ то, перебѣгаючи мыслями лѣта минувшій, коли стане менѣ передъ очима въ цѣлѣй нагости голоднеча жизнь, яку на университетѣ вѣвъ Навроцкій... и много другихъ товаришѣвъ, ось якї думки лѣзуть менѣ въ голову: у насъ кандидатѣвъ до поминального богослуженя есть доволѣ и накопи бѣ були средства, такъ не оденъ записавбы такую а такую суму, на яку тамъ церковь або иконостасъ, на бурсу, на стипендію або на инчу „народну цѣль“, отъ такъ тѣлько, абы имя его не загибло и абы вдячніи земляки вѣдправили що року въ день его смерти поминальне богослужене, але людей такихъ, щобъ то за-жива помогли бѣдному чоловікови, а помогли такъ, щобъ не торкнути его амбіціи, такихъ людей у насъ не бувало...“

Розумѣся, що при такихъ обставинахъ нѣчого було й думати о порядочнѣй науцѣ навѣтъ въ тѣмъ предметѣ, зъ которого мавъ колись хлѣбъ ѣсти, а тымъ менше о якѣй небудь постоянонѣй серіознѣй працѣ науковѣй, о соліднѣмъ образованю самого себе, о прилагодѣ до народнои справы по скѣнченю университетскихъ студій. Каждый студентъ старався якъ найскорше покѣнчити школы и дѣбратися хоть до наймѣзернѣйшой посады, котрабъ ему дала кавалокъ хлѣба и теплой стравы. А кому се удалося, то й забитый по найбѣльшѣй части у: якій глухій кутокъ и безъ того глухой Галичины, безъ належитого умыслового образованя, котре одно може виробити въ чоловіцѣ раціональный поглядъ на свѣтъ и людей и на становиско его середъ суспѣльности и народа, бувъ уже звичайно пѣдкошений перебутыми злиднями. Вінъ радъ бувъ, що скѣнчилися голоднѣи роки, тративъ охоту, щобъ доповнити занедбанѣй поневоли науки и замѣсть будити и пѣдоймати до себе окружающихъ его людей, самъ потопавъ въ ихъ дрѣбнѣмъ и пустѣмъ житю и пропадавъ для умственной работы. Зъ сеи-то причины и первѣснѣй чеснѣй замѣры молодыхъ студентѣвъ пропадали переважно марне; тѣ, що съ такимъ запаломъ сѣдали за университетскѣй лавки, спѣдѣваючися бути колись провѣдниками народного поступу, опу-скали поволи крила и тратили молодечѣй энтузіязмъ.

Хто жь, якъ Навроцкій и другій, не тративъ гарту духа и запалу, той вже ажъ по скѣнченю универзитету, на „по-садѣ“, здоганяти мусѣвъ зъ великимъ коштомъ и жертвами то, що занедбавъ и що рускому студентови, котрый серіозно понимае свое будуче положене въ народѣ, такъ легко зроби на универзитетѣ. Мы знаємо, що економічній статтї Навроцкого, котрї властиве дають ему тревале значене въ нашій літературѣ, появились ажъ въ кѣлька лѣтъ по скѣнченю універзитету; и не дивниця, бо часъ цѣлый по скѣнченю наукъ вѣнъ мусѣвъ ужити на те, щобы доучуватись, а властиво щобъ зовеѣмъ на-ново учить.

Але чоловѣкови якъ Навроцкій, котрый такъ щиро любивъ науки и такъ живо интересувався вѣмъ, що становило умственно жите его часу, годѣ було и въ кавярни вытримати безъ духовой поживы. Коли вѣнъ и его близшій товаришъ мусѣли пересиджувати тамъ цѣлыми днями, щобы хоть загрѣтися або теплои кавы напиться (бо такихъ недобровѣльныхъ кавярникѣвъ було бѣльше), то вѣнъ старався той часъ хоть такимъ способомъ выкорыстати для себе, що перечитувавъ усѣ газеты вѣдъ дошки до дошки, якї лишъ можъ було захопити.

Надъ порушеними въ газетахъ справами велися вѣдтакъ горячї дебаты и споры, особливе, коли яка справа вѣдносилась посередно або безпосередно до народныхъ рускихъ интересѣвъ. Се мало, правда, свои добрї стороны. Газеты заступали мѣце науковыхъ книжокъ, такъ якъ мала шклянка кавы мѣце обѣду и вечерѣ; вони ознакомлювали хоть по-верховно съ тымъ, що ся въ свѣтѣ дѣяло, напроваджували молодыхъ людей на всѣлякї питаня національнї, державно-політичнї и соціалнї, и неразъ зациткували нашї домашнї політичнї злиднѣ, котрї ще бѣльше якъ голодъ ловили за сердце и болѣли. Часы, въ котрыхъ мы були на универзитетѣ, були дуже оживленї особливе въ Австріѣ и Нѣмеччинѣ, а такожь и въ Франціи; коло того великого руху и мы потроха вѣдгрѣвали застыгаючу вѣдъ домашнои заморози кровь, хоть не дуже богато розумѣлись-мо вѣсього того руху. Але оно мало и свои злї стороны. Державно-політичнї sprawy, котрї въ тѣмъ руху таку велику грали ролю, а въ Австріѣ перемагали и заглѣшували усѣ инчі sprawy суспѣльнї, стали для тыхъ, котрыхъ майже выключнымъ кормомъ

були газети въ кавярняхъ майже єдиними справами въ свѣтѣ котрыми вони интересувались, бо газеты интересувались лишь ними, а свѣтъ европейскій говоривъ до нихъ лишь крѣзь газеты. Се ще бѣльше направило молодїи умы въ сторону пытань „высокой полїтики“, котра такую нещасну ролю грає въ нашѣмъ житїю, а вѣдвертало вѣдъ пытань низкихъ и простыхъ, котрїи не завше далися представити въ такѣмъ чарующѣмъ свѣтлѣ, якъ оппозиційнїи бесѣды французскихъ республиканѣвъ противъ Наполеона III., або полїтичный переворотъ зроблений Бисмаркомъ въ Нѣмеччинѣ пѣсля 1866-го року або угорско-австрїйскїи державнїи справы зъ ихъ Деаками, Андрашимами, Байстами и Гіскрами. Воно певне немало причинилося до того, що не тѣлько всѣ рускїи народнїи пытаня, але й нашїи домашнїи громадскїи справы мы настроювали на ладъ высокой полїтики и сочиняли своего рода державно-полїтичнїи пытаня въ громадѣ, безъ котрыхъ, якъ намъ здавалося, нѣякїи солиднїи народнїи рухъ немислимый..

Та бували й такїи часы, що не ставало грошей навѣтъ на меланжъ, що урывався кредитъ въ кавярни, що треба було тѣкати до дому, на село. Тамъ хоть ѣсти давали, якъ слѣдъ. Але тѣкавъ кождый зъ дуже тяжкимъ сердцемъ, бо зъ выѣздомъ на село перерывалась вся звязъ зъ громадскимъ житемъ, зъ товаришами, навѣтъ звычайне зъ газетами, и молодой чоловікъ перестававъ умственно жити. Ще жъ для людей зъ бѣльше контемплятивнїимъ характеромъ село мало хоть якїи такїи прїємности, бо хоть усыпляло умственную жизнь, то за те своимъ спокойемъ и замкнутостїю вѣдъ „великого свѣта“ тымъ бѣльше улєкшувало замкнутися въ собѣ и дати простѣръ порывамъ молодой фантазїи. Хоть се такожъ убивало енергїю, то по крайнѣи мѣрѣ не робило такимъ прикрымъ поневольне отшельничество. Але для такого енергичного чоловіка якъ Навроцкїи, котрый ажъ рвался до широкой практичной дѣяльности, котрый безъ неї не мѣгъ по просту дыхати, бо мысль, котру не мѣгъ переводити въ дѣло, запирала му духъ и не давала ему покою, — для него такое выгнанє на село было великою мукою. Чувъ вѣнъ живо, якъ марнѣе, якъ груба жизнь матерїальна зъ єи дробными розрывками и бездушностїю перемагає всѣ вышїи порывы, и вѣнъ якъ мѣгъ такъ боронився вѣдъ єи губительного

впливу. „Подумайте собі“, пише він до О. Т. в наведе-
номъ листѣ зъ 4 Грудня 1868 року, „я прочитавъ 200 — ка-
жу двѣста — картокъ галицкой исторіи *** и ще ви не по-
кинувь! можете Вы выдумати певнѣйшу пробу сильного на-
мѣреня пѣзнати исторію галицкого княжества, якъ дати
прочитати ***, и то цѣлого, безъ перестанку и позѣхання?
Весь зъ нужды. Не маю що инчого робити, та боюся здур-
нѣти зовсѣмъ. Вы жалуете за селомъ а я за мѣстомъ. Чоло-
вѣкъ на селѣ ледащѣ. — може тѣлько я. Я вѣ дома неза-
даль до жадной порядочной працѣ, а ще до того вѣ зимѣ.
Вѣ лѣтѣ то хочъ утечу вѣ садѣ, вѣ поле, вѣ лѣсѣ вѣдѣ лю-
дей, а вѣ зимѣ то зъ менѣ зроблять машину безъ душѣ, що
мусить грати вѣста. нудити себе и другихъ „конверзаціевъ“ и
— грѣтися за грубовъ; и кобы то справдѣ мусили, а то зъ
доброю, непримушеною волѣ! Я не зваю, чи то тая душна, вуз-
ка атмосфера вѣ хатѣ вѣдберае чоловѣкови всю силу волѣ“...

II.

Симъ одностайнымъ, и вѣ своѣй одностайности убиваю-
чимъ способомъ пройшли его университетскій лѣта. То кавяр-
ня то село, то село то кавярня. Легко зрозумѣти, якъ тяжко
ему було переносити все сѣ незгодины, котрѣ не лишъ пѣд-
ривали его здоровлѣ, але, що для него було найприкрѣйше,
вѣдривали его вѣдѣ громадекою службы. А его серце такъ
рвалося до живою дѣяльности! Коли жъ помимо сихъ при-
кростей вінъ все таки вспѣвъ хотѣ по части заспокоити се
внутренне, горяче стремлѣне до службы народови, и грати
вѣ житю молодого поколѣня велику и важну ролю, то зъ сего
можѣ видѣти, кѣлько вѣ нѣмъ було жизни, твердою волѣ, ко-
тра навѣтъ такимъ элементарнымъ перепонамъ не пѣддава-
лася и умѣла ихъ шкодливый впливъ знеутралізувати, а коли
уступала на хвилю, то не безъ тяжкой, завзятой борбы. Але
и по скѣнченю университетскихъ наукъ матеріальне положе-
не его не хотѣло поправитися. Борба зъ прикрими обстави-
нами не уставала, ба навѣтъ заострювалася, хотѣ пріймила
инчѣ формы. Теперъ вінъ мавъ стояти на власныхъ ногахъ
а нѣзвѣдки було дѣстати помочи, щобы улєкшити першѣ кро-
ки вступленя вѣ свѣтъ. Печальный образъ свого положеня вінъ

самъ представивъ въ листѣ до батька зъ 19. Листопада 1876. „Абы прійти якъ найборше до якои пенсії“, каже вѣтъ, „я замѣть до суду... вступивъ заразъ по остатнѣмъ экзаменѣ до фінансѣвъ. т. е. до такого заводу, о котрѣмъ я передъ тымъ нѣколи не мысливъ. Тымчасомъ и тымъ способомъ рѣчи не дуже ся полѣпшили, бо и такъ кѣлька мѣсяцѣвъ на пенсію треба було чекати, а для утриманя „desoign“ мусявъ емъ зятягнути першій значнѣйшій довги на убрание. Такъ на прикладъ заразъ пѣдъ зиму зъ причины, що мѣй оберрокъ кѣнчивъ власне свое довге и мизерне жите, а на новый не було грошей, мусявъ емъ вѣддатися спѣлцѣ лихварѣвъ, котрѣ менѣ зъобовязалися потрѣбне доставити, але розумѣся за двояку цѣну (щось 50 зр.), до котрой заразъ дописали и процентъ, — и котру я разомъ зъ грубымъ процентомъ (120%) мавъ сплачувати въ высокихъ мѣсячныхъ ратахъ. А що раты були такѣ высокѣ, що менѣ зъ 25 зр., якѣ я бравъ пѣзняйше мѣсячно, не зѣставало досытъ на жите и дрѣбнѣйшій потреби мои тоалеты, то мусявъ емъ зъ одной стороны позичати такъ само де инде, зъ другой стороны платити такъ званѣе ще „Verzugszinsen“ за недотримувание ратъ, котрѣ лишались зновъ на дальше. То етъ прикладъ оденъ, для ілюстраціи, бо подѣбно, або и гѣрше повтарялося зъ инчими рѣчами, якъ н. пр. зѣ шматемъ, зъ убраниемъ и коштами зъ причины мого перенесеня до Решова, зъ коштами мои слабости вѣ Львовѣ и Решовѣ, рѣжними подорожами и т. д. Такимъ способомъ довги мои пѣднеслися до того, що я новѣ довги мусявъ робити на нѣчо инчого, якъ тѣлько на оплачуванне процентѣвъ, що розумѣся мои стосунки мусяло погѣршувати зъ кождымъ днемъ, такъ що пѣдвышене пенсії въ р. 1873 менѣ вже не могло помочи багато, хѣба тѣлько, що при оплачуваню процентѣвъ можна було якось ще и жити пѣдъ варункомъ, що не зайде потреба якихъ надзвычайныхъ выдаткѣвъ, якъ справлене одежѣ, дорога, слабѣсть и т. и. Однимъ словомъ, жадна ошаднѣсть звычайна не могла мене стримати на тѣй похилѣй дорожѣ, на котрѣй все итѣ мусяло до гѣршого...“

Щежъ якбы по крайнѣй мѣрѣ не вѣдрывали его були вѣдъ Львова, хотъ лишили можливѣсть жати и дѣлати дома, на рускѣй земли, середъ товаришѣвъ, съ котрыми живѣ и здружився бувъ ще на университетѣ и съ котрыми разомъ

працював на літературнім і політичнім полі. Публична діяльність і жите з милым товариством булобы хоть почасти зрівноважило губительный впливъ тыхъ особистыхъ невгодины, котри ёму ледви позваляли дихати. Тай для народного дѣла, котрому вѣнъ служивъ, оставлене его вѣ Львовѣ принеслобы було дуже великій пожитокъ. Навѣтъ та не конче широка діяльність, котру вѣнъ мѣгъ розвивати вѣ громадѣ, ще бувши студентомъ, звернула була на него увагу его товаришѣвъ и політичныхъ пріятелѣвъ и збудила для для него велику симпатію и поважане. Вѣ колотнечахъ громадскихъ вѣ 1869—71 рокахъ вѣнъ, бувши тогды головою „галицко-украиньскои громады“, показавъ богато быстрого розуму, розваги и тверезости вѣ зрозумѣню и керуваню громадскими справами, котри тогды переходили остру и небезпечну кризу. Коли ще не можъ его було назвати провѣдникомъ молодого поколѣня, то съ часомъ бувбы вѣнъ певне на него виробився, бо мавъ усѣ для сего потрібні властивости, и доволъ широкой и ясный поглядъ на дѣла народні, котрый не губився вѣ подробицяхъ и формалистицѣ, не тримався уперто и не крутився на однімъ мѣсци, але рѣс и розвивався вѣ тѣй мѣрѣ, якъ росли и розвивалися політичні обставины, а окрѣмъ того бувъ вырозумѣлый на чужій поглядъ... Зовеъмъ инчою дорогою бувбы розвивався народный рухъ молодого поколѣня вѣ тыхъ рокахъ, колибъ керувавъ нимъ бувъ такий чоловікъ, якъ Навроцкій. Але талантъ его звернувъ на себе не лишъ увагу его товаришѣвъ, але и „предержащихъ властей“. Ледви вѣспѣвъ вѣнъ вступити вѣ службу урядову, якъ его уже вѣ 1872 (?) роцѣ перенесли на Мазуры до Решова. „Друга причина, чому я не вѣдписавъ заразъ на Вашъ листъ“, пише вѣнъ до Михайла Драгоманова 18 Грудня 1872 року, „така, що мене перенесли зѣ Львова далеко до польского мѣстечка Rzeszów, по части для того, що авансували мене на вышу посаду, а по части такой задля того, щобы менѣ, Русинови, вѣдобрати можність дѣянн для рускои sprawy. Пануе у насъ, бачите, ще теперь (не на довго) така кліка польска, котра волишь сподѣватись на ласку нѣмецку якъ на прихильність Русинѣвъ...“ Се выгнане мѣжь чужій люде, у чужій край, назначеный для галицкихъ Русинѣвъ замѣсть неисходимой Сиберіѣ, зовеъмъ скривило его жите.

Ще ббльше, якъ за студентскихъ часбвъ, перервалася звязъ его зъ народнымъ житемъ, бо перервалася не на мбсяцъ але на роки, а властиво на увесь вккъ. Тяжко, дуже тяжко було ему привикати до новихъ чужихъ обставинъ, де не лишъ публичнй интересы але й приватне жите було таке вбдмфне, таке непохоже на то, що вбнъ бачивъ у себе дома, съ чимъ зрослося и що такъ глибоко полюбило его серце. Ще тяжше було вбдбратися вбдъ того, що становило для него суть и вартбсть житя, безъ чого жите ставалося пустымъ и порожнымъ вегетованемъ зъ дня на день; товаришъ гейбы забули за него, а про народне жите лишъ часомъ, гейбы крбзь туманъ доходили до него неяснй и урывочнй вбсти. Тому то вбнъ въ першихъ часахъ старався вбвлякими способами выдбутися зъ сего нещасного положеня, у котрбмъ, якъ орла въ клбтцъ, тримали его политичнй противники. „Spät kommt ihr, doch ihr kommt“, пише вбнъ зъ Янова до своего товариша и одного зъ найщиршихъ прйателбвъ М. Б. 10. Мая 1874 року, „або по нашому лбльше пбзно якъ нбколи. Я вже думавъ, що и Ты записався до коаліціи противъ мене, котра мабуть утворилася мбжь моими усбми знакомыми зъ тымъ единымъ заданемъ: не вбдписувати на мои листы. Окрбмъ, разъ, два на мбсяць листу зъ дому або вбдъ сестры зб Станиславова, я вже давно не дбставъ писаного слова по руски. Окрбмъ, правда недавно (т. б. власне мбсяць тому!) одного листу вбдъ Ганкевича и то въ его интересъ адвокатскбмъ, зъ котрого я довбдався, що вбнъ и С. жиють, т. б. жили дня 8. Квбтна... О всбмъ прочбмъ свбтб божбмъ, т. б. рускбмъ (бо Русины, о чбмъ може знаешъ або не знаешъ, называють себе божими, якъ жиды), поучаюся тблько зъ „Правды“, котра доходить до мене зъ разъ на пбвтора мбсяця, инодб въ однбмъ аркушб, безъ початку. Щобъ тому всему зарадити, почути вбвлякй рбчи тай заразомъ застукати о перенесенб до мбви урядовои коменды генеральной, я выбираюсь на день - два до Львова, на зборы Просвбты, та не знаю, чи ся вдасть, бо треба острожно, задля циркуляндумъ Голуховского, котрымъ вбнъ намъ майже заказавъ належати до якого небудь товариства. Оттакъ плыне жите у мене тутка, безъ мысли, безъ найменшого „ясного пункту“, зъ котрогобы воно могло бути интереснымъ. По роботб урядовбй всяка инча праця умыслова не

можлива, хіба легка лектура, та бѣда, що въ Решовѣ и читати не ма що окрѣмъ польскои літературы, котрой я насербався якъ дешевого борщу, та жалъ тѣлько, що не зъ великимъ хѣсномъ для себе...“ А въ листѣ, писанѣмъ до него-жь 5. Липця 1874 року вѣнъ каже: „За Станиславомъ я не то тужу, а таки пропадаю, и постановивъ емъ собѣ, що кварталу подавати нову просьбу о перенесенѣ зъ Решова, поки нашої „старой“ (себѣ то краевой дирекціи фінансовои) не виведу зъ терпеливости... Сподѣюсь, що и такъ, хочъ не сего року, то за рѣкъ, за два, дѣстанусь до Станиславова...“

Але все его надѣѣ и змаганя розбилися немилосерно о систему пануючу ще до теперъ въ Галичинѣ, систему, котрою противники поступу и культурного розвитку въ Галичинѣ стараються вѣлякими правдами и неправдами задержати и спинити пѣднесене и вѣдроджене народной масы. Однимъ изъ найважнѣйшихъ способѣвъ сего есть, вѣддѣлити письменну и народови щиро прихильну верству вѣдъ самого народа, и перервати процесъ зливаняся обохъ верствъ руского народа въ Галичинѣ, верствы письменной и неписьменной. Выгнати чоловѣка способного и патріотичного, котрый своимъ талантомъ и охотою до народной службы мѣгъ бы вѣдроджене тото прискорити, у чужу, незрозумѣлу ему и ворожу атмосферу, вѣдорвати зовсѣмъ вѣдъ рѣдной землѣ, нехай на чужинѣ мучиться и задыхае до смерти, — се, здаеся найлучше средство до осягненя звѣснихъ цѣлей. Сю систему досвѣдчивъ на собѣ и Навроцкій; попавшися пѣдъ давлене убиваючої все самостѣйной патріотичной змаганя машины, вѣнъ негоденъ бувъ освободитися, хотъ борovesя зъ нею до послѣдной хвилѣ.

Розумѣеся, що выгнане его ще бѣльше робыло его нещасливимъ. Боротися зъ особистыми матеріальными клопотами и зъ політичными справами, зъ котрыхъ одні гѣрше другихъ, котрѣ вѣѣдалися въ его тѣло и душу, була рѣчь не легка. Средства до борбы замѣсть часомъ збѣльшатися, все зменшалися и чимъ разъ бѣльше усуався съ пѣдъ нѣгъ грунтъ, пропадали надѣѣ наконецного ратунку. Щѣобы выратуватися зъ рукъ жидѣвскихъ, вѣнъ затыгнувъ у одного пріятеля бѣльшу пожичку (900 зр.), котру треба було сплачувати ратами. Але и ся пожичка не богато ему помогла, бо всехъ жидѣвскихъ довгѣвъ

не можь було нею сплатити ; а коли приходивъ термінъ плаченя рать, вѣнь самъ не знавъ, кому платити, и не мѣгъ нѣ однихъ нѣ другихъ зовѣмъ заспокоити. Просивъ одже и перепрошувавъ пріятеля, а другихъ должникѣвъ збувавъ бѣльшими процентами, ратуячись якъ можна вѣдъ насуваючоися кризи. „На Твоѣй послѣдній листь“, пише вѣнь до того пріятеля 18. Сѣчня 1875, „котрый менѣ промовивъ до моєи найвнутреннѣйшой совѣсти, и то ще бѣльше тымъ, що въ нѣмъ було пропущено, я хотѣвъ заразъ написати, не зъ оправданемъ, бо въ тѣй справѣ жадне оправдане не має мѣсця (хочъ була абсолютна неможливість, споводована цѣлкомъ несподѣваными для мене фактами), але зъ признанемъ моєи вини. Але не мавъ емъ страшно часу, маючи велику роботу въ бюрѣ, распочатыхъ кѣлька кореспонденцій до Правды и до „Кіевскаго Телеграфа...“ а зъ кѣнцемъ сего року, 16 Грудня, коли клопоть допекли ему до живого, пише до него: „Чи хочу, чи не хочу, и якъ небудь се менѣ прикро, але я мушу наконецъ представити правдиве мое положене фінансове, такъ якъ се Тебе найбѣльше дотыкае. Я не буду мѣгъ прислати Тобѣ на 1. Сѣчня належной раты, бо зъ моєи мѣсячної платы не зѣбравъ емъ доси нѣчого, а позичити вправдѣ ще мѣгъ бымъ разъ, але будь ласкавъ, осуди и напиши менѣ, чи се не булобы передовѣмъ нараженемъ Твого всего капіталу на страту. Пріймивши обовязокъ сплачуваня Тобѣ моего довгу въ такихъ, якъ уложилисьмо, ратахъ, я помылился значно въ рахубѣ, рахуючи, кѣлько менѣ мѣсячно лишаеся на звычайнѣ житѣ, а не рахучи выдаткѣвъ на одѣжъ и тымъ подѣбнѣй надзвычайнѣй выдатки. Наслѣдкомъ того я муѣвъ заразъ въ першихъ часахъ затыгнути оденъ и другій довгъ, зъ чого вышло, що я на заплачене Тобѣ рать до теперъ (300 зр.) муѣвъ такъ же довги затыгнути, зъ котрыхъ зновъ процента звычайнѣй и процента мораторичнѣй почали рости въ звычайнѣй при лихвѣ прогрессіи. На частковѣ сплачуванѣ тыхъ довгѣвъ я затыгнувъ потому ще позичку (200 зр.) въ касѣ оцадности, сплатну въ ратахъ; але бѣльша часть осталась, такъ, що черезъ два роки я мушу и тѣ довги и раты до щадницѣ платити. Се, скажешь, звычайна спѣванка неувѣдливыхъ должникѣвъ, але що жъ коли правдива. Позичивши, допустѣмъ, теперъ ще 200 зр. на Сѣчневу рату, я бы конечно муѣвъ прійти въ положене не за-

платити заразъ въ будучѣмъ мѣсяци процентѣвъ довжныхъ а въ першѣмъ кварталѣ раты до шпаркасы. Бувбы се першій крокъ до выкликаня одного вексельового позву, а зъ нимъ розумѣся конкурсъ, такъ якъ другій и третій вѣритель мусѣвбы также заскаржити свои претенсіи. Въ тѣмъ лежить власне той скропуль, на котрѣмъ я можу утратити всю мою матеріальну екзистенцію и можнбеть выплаты Твого капиталу, бо за конкурсомъ, якъ знаешь, ити мусить заразъ передо-вѣмъ утрата уряду, не споминаючи вже о дальшихъ консеквенціяхъ, о котрыхъ тобѣ говорити ширше не треба. Зъ такого фатального положеня можешь мене освободити, если безъ взгляду на все вѣдносины, якѣ насъ обохъ вязати бы могли особисто, будешь мавъ тѣлько взглядъ на власный нараженный интересъ. Розумѣся, о новѣй пожичцѣ по тѣмъ, що сталося, не може бути мовы. Тѣлько о мораторіумъ, о котре Тебе прошу хоть на два роки: Ein grosses Wort, gelassen ausgesprochen. Однако... на тѣмъ пунктѣ, на якѣмъ я стою, щирѣсть ще наибѣльша чеснота. Для того я старався представити Тобѣ факты безъ жадной окрасы и такъ, якъ тѣлько я ихъ понимаю. Математично мѣгъ бымы назначити часть, въ котрѣмъ волосъ, на котрѣмъ висить моя екзистенція, урвеса. Але запевняю Тебе, що той волосъ доселѣ не урвался, и що якъ мою пропозицію приймешь, мои фінансы прійдутъ съ часомъ до безпечного положеня такого, що я зъ моихъ обовязкѣвъ буду мѣгъ выплатитись уцтиво... Тѣлько прошу Тебе, скажи менѣ отверто, що думаешь о цѣлѣй справѣ...“

Лишь тѣму, хто знавъ его особисто, хто знавъ его особливе въ справахъ грошевыхъ амбітну и на скрѣзь праведну, добру и чесну натуру, ясно буде, якъ богато терпѣти мусѣвъ вѣнъ вѣдъ сихъ клопотѣвъ, якъ дуже затруювали вони его внутренний спокѣй и здоровье. Гордый его характеръ не любивъ просити, а приневоленный фактичными обставинами напружати усѣ свои метеріальнѣй и моральнѣй силы, чтобы хоть якъ небудь зводити кѣнцѣ до купы, вѣнъ навѣтъ на написане такого листу до щирого и сердечного пріятеля, котрый любивъ его якъ рѣдного брата, въ котрѣмъ сповѣдаться мусѣвъ зъ причинъ недотриманя слова, уважавъ яко глубоке упокорене и тяжко мучився тымъ. Просити и журитися, журитися и просити, — кождый разъ сподѣваючися, що ось-ось

дѣбесе до твердого грунту пѣдъ ногами, и каждый разъ бачивши, що до твердого грунту ще дуже далеко, дальше може, якъ перше! Се гѣрше ѣсть душу, якъ ржа желѣзо, бо шма-токъ за шматкомъ пѣдрывае енергію, губить вѣру въ себе. Щасте еще, що пріятеля мавъ доброго, котрый не докучавъ, але помагавъ якъ мѣгъ выйти съ хлопотѣвъ. Та вже сама думка, що обставины, котрыхъ вѣнъ не годенъ бувъ опану-вати, моглибы коли небудь заколотити сердечный звязокъ зъ товаришомъ, трясла нимъ усѣмъ якъ лихорадка... Ach! aus dieses Thales Gründen, könnt' ich doch den Ausgang finden, ach wie fand ich mich beglückt! подумалось ему десь неразъ се-редъ сего гѣркога положеня. Але выходу не було видко.

III.

Якъ сонѣшний промѣнь середъ понурои осѣнной непого-ды, такъ въ сѣмъ его сумнѣмъ житю заблысла на хвильку коротенька любовна ідиллія. Але, якъ сонѣшний промѣнь скоро потапае въ тяжкихъ студеныхъ хмарахъ въ слотѣ, такъ ся ідиллія урвалася нагло трагічною катастрофою. Заразъ въ першихъ рокахъ выгнаня вѣнъ мавъ на гадцѣ оженитися. Любяча жѣнка-Русинка була бы въ значнѣй степени осоло-дило жите на чужинѣ, заступила бракъ товаришѣвъ и пу-блично жита народного, не дала марнѣти силамъ и енер-гіѣ, вернула бѣ охоту и замиловане до жита, котре въ тыхъ обставинахъ, въ якихъ вѣнъ бувъ, тратило усю вартѣсть.

Еще сподѣваючись вернуться скоро до Станіслава вѣнъ писавъ до М. Б. 5. Липця 1874 року: „напередъ замовляю у Тебе хату, коли буде вѣльна, хочъ самъ, хочбы навѣтъ зъ жѣнкою. Тѣлькожь не думай собѣ заразъ о минѣ нѣчого зло-го; коли я думаю о жѣнцѣ, то до теперъ ще тѣлько въ теоріѣ. Въ теоріѣ я прійшовъ вже теперъ до пересвѣдченя, що такъ якъ Климовича за часѣвъ „Зарѣ“ „логика фактовъ“ тягнула до Москалѣвъ, такъ каждого чоловѣка въ певнѣмъ вѣку льогика жита зъ непреодолимою консеквенцією пре до женитьбы; и коли бѣ не друга розвага, що менѣ на Ма-зурахъ оженитись нѣякъ не можъ, то я наслѣдкомъ розумо-вого процесу давно бѣ вже бувъ оженився. Ся розвага тѣль-ки, а не рѣшѣвскій вѣдданицѣ тому виннѣй, що я ще й доси парубочу...“

Черезъ те вѣнь справдѣ довго не женився. Вѣнь хотѣвъ Русинки, а на Мазурахъ Русинки не було. Але за якійсь часъ, въ 1876 роцѣ, вѣнь бувши дома на весѣлю сестры, сподобавъ молоду, гарну дѣвчину — Русинку и ставъ до неи свататися. Уже сама надѣя, що при жѣнцѣ закончить або хоть забуде на свою мизерію, вертала ему почасті вроджений гуморъ. „Мысливъемъ и мысливъемъ“, пише вѣнь до сестры Олеси 29. Сѣчня 1876 року, „але все таки нѣчого инчого не вымысливъемъ, якъ то, що мѣ собѣ постановивъ бувъ ще у Васѣ въ Недѣлю, на Югасинѣмъ слюбѣ, и що Вы все може зразу назвете дурницевь. А прецѣ повиннисте зважати, що якъ надѣ чимъ такій флѣматикъ якъ я такъ довго мыслить, то не буде то нѣцѣ такъ дуже нерозважного. Отже, абы не довго говорити, — що скажете на то? если менѣ зѣбралосѣ наразѣ на романсѣ и я бымъ захотѣвъ нѣ бѣльше нѣ менше, якъ — оженитися; розумѣся, до ожененѣя потрѣбно окрѣмъ мене ще другои стороны и то такои, котрабы того хотѣла также, и въ тѣмъ власне цѣла труднѣсть. Але що жъ бы то бувъ за романсѣ безъ трудностей. Отже будете теперь шукали другои стороны, але ручу, що не знайдете безъ мене. Мыслите може панна Б...? — нѣ; панна З...? нѣ; Г...? но, также нѣ. Зѣстае тѣлько одна, панна Л... Л... Ну, я сказавъ напередѣ, що назвете то великовъ дурницевь, а принаймѣи возьмете то за невчасный жартъ, але що жъ, коли такъ есть и вже ся стало и не вѣдстане, хѣба на той нещасливый для мене випадокъ, якъ вѣдъ моеѣ сестры (панна Л... Л... була, его родичка) дѣстану першого и найгѣршого коша. Тѣлько прошу не брати того такъ страшно пѣдѣ критику; бо ту е тѣлько двѣ возможности, — або я ся оженю, и то зъ Л..., або зѣстану старымъ кавальромъ. Що есть страшнѣйше?...“

Але нѣ одна изъ сихъ „страшныхъ“ возможностей не наступила. Плянъ сей распався якось самъ въ собѣ. „Мѣй романсѣ, а властиво плятоничне westchnienia... закончився досыть скоро, бо на третѣмъ листѣ, зъ котрыхъ жаденѣ не бувъ такъ щасливый вызвати яку небудь вѣдповѣдь,“ — пише вѣнь сестрѣ 16. Вересня сего самого року, „повзявши въ зимѣ тую не знаю чи щасливу мысль, керувався я передѣвсѣмъ товѣ уваговѣ, що тымъ способомъ представлю нашимъ дорогимъ Родичамъ сынову а моимъ сестрамъ братову — не чу-

жу, а цѣлкомъ свою, давну и добру знакому, котру я, розумѣся яко сестру, вже вѣдъ давна умѣвъ любити... Теперь зѣ встыдомъ мушу признати, що въ тѣмъ була, хоть не въ жаднѣй злої мысли, але все певна рахуба, и я не поминувъ за то Ль... въ мысли, а по части и въ листѣ перепросити. Выразно того я не мѣгъ ѣй такъ написати, — але якжежь можна выразно резигнувати зъ якихъ небудь правъ, коли я жадныхъ правъ не набувъ, бо якъ вже.. згадувавъ емь, на мои надзвычайнѣй листы я не дѣставъ анѣ одного слова вѣдповѣди, що навѣтъ злосливѣйшого чоловѣка якъ я могло бы було образити...“

Не судилося, видко, Навроцкому оженилися зъ Рускою. Навѣтъ гараздъ не зѣйшовшися, вони роздѣйшлися и лишилися тымъ, чимъ були перше, братомъ и сестрою. Стративши такимъ способомъ можливѣсть, найти собѣ Русинку, бо урядова служба не позволяла вѣддалятися на довшій часъ зъ Решова, а прихапцемъ женитися годѣ було, ему лишилася лишь друга изъ предположенныхъ въ листѣ евентуальностей — остатися „старымъ кавалеромъ“. Але и тутъ судьба рѣшила иначе. Скоро, майже безъ переходу, вѣнь изъ першого „романсу“ звернувъ у другій, и не зъ рускою, але съ польскою дѣвчиною. Але ся друга любовь была вже щира, тревала и глубока; молода дѣвчина, хоть Полька, полюбила не лишь его, але и его нарѣдъ, и якъ умѣла, помагала ему нести тяжкій тягаръ житя. Про любовь сю найлѣпше розкаже вѣнь читателямъ самъ, такъ якъ розказавъ про неи сестрѣ своѣй у наведенѣмъ листѣ. „Вступъ до неи“, такъ каже вѣнь, „зачинаеся властиво передъ двома роками. Тогда я ще на однѣмъ вечерѣ въ касинѣ пѣзнавъ одну дѣвчину 15-лѣтну, котра, хоть вже танцовала, и то зѣ мною, дуже запалено, и гнѣвалася дуже, якъ я еѣ пытався о здоровлѣ еѣ лялюкъ, але... тѣлько якъ мила дитина могла въ минѣ збудити якійсь интересъ. Було то припадкомъ, що я еѣ тогда видѣвъ, бо прѣѣхала була тѣлько на вакаціѣ зъ Перемышля. Еѣ мама мешкала вправдѣ въ Решовѣ, де мае малый домокъ, пѣзнѣйше близько также, бо въ Ланцутѣ, але она ходила черезъ тѣ два роки до школы, т. е. до женской семинаріѣ въ Перемышли, и слыхъ о нѣй для мене цѣлкомъ бувъ загинувъ, бо якъ знаете, я нѣгде теперь не буваю, а тымъ менче въ Ланцутѣ або Перемышли-

Але припадокъ зробивъ, що на нашій вѣдлюдній улицѣ vis-a-vis мого помешканя, мешкає молоде малженство, Ярошинскій, вуйки моєї панни, котрыхъ я розумѣся яко суєдъ о тѣлько знавъ, що кѣлька разы бувъемъ зъ ними у Церкевичѣвъ, а зрештовъ часомъ черезъ парканъ розмавлявъ; другій припадокъ, що моя господыня тримає двѣ ладнїй швайцарекї коровы, вѣдъ котрыхъ я (мимоходомъ сказавши) маю дуже добру сметанку, тымъ смачнїйшу, що панѣ Гольцерово дає менѣ єѣ въ дуже гомеопатичныхъ дозахъ. Ну, и нещасте готове. Панна Мариня приѣздить въ Серпню на вакаціѣ до Ярошинскихъ, не такъ выучена, якъ зъ-учена, бо зъ великой пильности передъ экзаменомъ кѣлька ночей не спала; докторъ ординує ѣ пити свѣже молоко вѣдъ коровы — чи акуратне вѣдъ коровы швайцарекой, того вже не знаю, але що нашїй швайцарскїй найблизшїй, то панна Мариня єѣ паневъ Ярошинсковъ що вечера, якъ задзвонили на „Apіoł Pański“, дриштали на моє подвѣре зѣ шклянками, що натурально не могло уйти моѣй увазѣ зъ мого становиска оберваційного на моѣмъ стрижку и що мене скѣсило, виходити также припадково о тѣмъ самѣмъ часѣ на долину, помагати имъ пити молоко, давати рады лѣкарскїй, ходити потому для здоровля на spacerъ, и т. д. и т. д., якъ звичайно въ романсѣ, котрый перервався дуже смутно, бо вакаціѣ скѣнчились и панна Мариня зачинала плакати, натурально яко добре вихована дѣвчина, не при мишѣ, але въ дома. Мыслилибысьте може, що для того, що такъ єѣ жаль було мене? Але де тамъ; здаєся не радо ѣ було ѣхати до школы, а видѣла, що треба; бо вона — бѣдна дѣвчина и постановила доконче скѣнчити семинарію, до чого ѣ ще треба було два роки, и зѣстати профессорковъ. Але показалося, що плачь у мене не значить нѣчого, бо панна Мариня вѣдѣхала наконецъ такой до Перемышля и мучиться зновъ зъ великовъ пильностевъ надъ лекціями, т. є. окрѣмъ науки має ще лекцію, абы причинитися троха на оплату станціѣ у профессорки панни Малішевскої, также моєѣ — але старой — знакомой. Треба Тобѣ знати, Олєсю, що маєшь брата дуже розважного. Бо ажъ потѣмъ вѣдѣздъ я по дозрѣлѣй розвазѣ написавъ до рання Maryi Dzbańskiej до Перемышля, она до мене и до мамы; мама поѣхала до Перемышля высповѣдати Марію, потому прїѣхала до Решова;

при тѣй оказіѣ я натурально видѣвся зъ паневъ Дзбаньсковъ, розумѣея зъ дуже смѣшновъ міновъ, бо каждый конкурентъ має смѣшну міну; и. що сталося не давнѣйше якъ вчера, зробилисьмо съ собовъ трактатъ такой основы: Мариня вертає съ кѣнцемъ сѣго мѣсяця зѣ школы, а що и панѣ Дзбаньска переноситься власне до Решова, то и она пріѣде до неѣ и буде учитися домового господарства... Наука та потрѣває може бѣльше якъ треба, бо бѣльше-менче близько 16—20 мѣсяцѣвъ... Часъ той потрѣбный для того, що я тогды ажъ буду мавъ троха бѣльшу пенсію и побудуєя троха довгѣвъ; до того часу продасть панѣ Дзбаньска свѣй домокъ и выплатитъ намъ титуломъ посагу маленьку сумку, щось коло 700 зр., окрѣмъ натурально якоись тамъ выправы... Якъ на нещастѣ, не екзистує жадна фотографія той великой особы, оже мушу хотъ написати, що єсть не занадто, але якъ для мене досыть ладна, блондинка, очи сивѣ, невеликого росту, але, якъ запевняла мене вчера панѣ Дзбаньска, ще завѣгды росте. Дуже добра, дуже розумна, т. є. не въ злѣмъ змыслѣ, бо власне также дуже скромна...; при тѣмъ, що найважнѣйше, вихована безъ жадныхъ паньскихъ привычокъ, хотъ на нещастѣ Полька, але моглабы бути и попадянкѣвъ; коротко сказавши, збѣрѣ всѣхъ найлѣпшихъ власностей, зъ котрыхъ, абы хотъ тѣлько половина зѣстала, то завѣгды ще буде для мене найлѣпшовъ жѣнкѣвъ....“

Коли у сѣмъ листѣ до сестры вѣнъ представляє, такъ сказати, внѣшну сторону своєи любви, то письмо, въ котрѣмъ вѣнъ своѣй судженѣй признаєся до любви, показує єѣ сторону внутренну, теплу, глубокоу, въ котрѣй навѣтъ крѣзь нѣжнѣй слова любовнѣй прибываєся невѣдранне єго положене. Єдиный се любовный листъ у всѣй єго обширнѣй кореспонденцѣ; якбы не вѣнъ, мы бѣ и не знали, що и на єго многострадальне жите павъ промѣнь сѣго божого свѣтла, котре ѣ найбѣльше тернисту дорогу устелює рожевыми квѣтами, безъ которого жите лишъ жите на половину.

„Панѣ!“ каже вѣнъ до своєѣ судженои, Ось Вамъ тота дивна новина, котру, якъ я пророкувавъ — Вы мали дѣстати въ Перемышли. Не знаю, може вона справдѣ выдасться Вамъ дивною, алѣ були и є въ мене такѣ хвилѣ, въ котрыхъ минѣ

ся видеть, що вона для Васъ зовсѣмъ не буде новиною, що такъ якъ я, думаю, пѣзнавѣемъ Васъ до глубины душѣ, такъ и Вы у мене пѣдъ грубою заслоною „шидерства“ и буденности бачите сердце; сердце, котре при Васъ вѣдтаяло и на саму згадку про Васъ бѣ сильнѣйше. Однимъ словомъ, то, що минѣ при Васъ не разъ було на устахъ, але щобымъ боявся ще тогды выповѣсти, не спытавши своѣ совѣсти, — съ тымъ признаюся теперъ, по зрѣлѣй розвазѣ, щиро а безъ жадной укрытой мысли: що Васъ люблю, люблю, люблю, и прошу, сподѣваюся, що и Вы мене любите.

Або — може мои надѣѣ були марнѣ, догадки мого чувства невѣрнѣ? може я эле зрозумѣвъ мысли, котрѣ старавѣемся вѣдчитати въ Вашѣмъ лицѣ, слова, котрыхъ Вы не казали, але котрѣ я вѣдчувавъ сердцемъ? Буду той вечѣръ памятати, коли Вы сказали, що я повиненъ сказати тото певне слово, сказати, и ажъ опѣсля розважувати. Думаю, що Вы тогды говорили именно про тото слово, котре я теперъ сказавъ. Вы говорили справедливо, якъ женщина, бо женщина впередъ чуѣ сердцемъ, нѣмъ зъ своего чувства здасть собѣ справу. Я мужина, и якъ мужчина, а до того й не дуже молодой, мусѣвѣемъ впередъ розважити веѣ наслѣдки того слова, покимъ его сказавъ. Не гадайте, що въ тѣмъ лежить холодне вырахованѣ, або властиве, не гадайте, що за-для сего вырахованя не ма въ мене горячого чувства; я старшѣй и бѣльше досвѣдченѣй чоловѣкъ вѣдъ Васъ и выповѣвши се нерозважно, мусѣвъ бымъ за Васъ вѣдповѣдати не лишь передъ людьми, але, що важнѣйше, передъ власновъ совѣстевъ. — Судѣтъ же мене теперка; знайте, що хочу вѣдъ Васъ багато, що офіруючи Вамъ сю руку, привыклу до працѣ, не можу Вамъ зъ нею офірувати дуже свѣтлой будучности, анѣ забавъ, анѣ пышныхъ одежь, анѣ незвычайной выгоды, анѣ тыхъ бlyскучихъ рѣчей, котрѣ для бѣольшой половины не лишь жѣнокъ але усѣхъ людей суть властивымъ содержаниемъ цѣлого житя; противно, мои обставины зовсѣмъ и зовсѣмъ не свѣтлѣй, и мои клопоты и журба зовсѣмъ не поетична мають звалитися на Васъ цѣлою половиною своего тягару, а единою еи осолодою буде для Васъ хйба то почите, що двигати его хоче зъ Вами чоловѣкъ, котрый Васъ щиро любить и цѣлымъ сердцемъ и душею Вамъ вѣддаѣся. Роздумайте то до-

бре и скажѣть: хочете того? Я переконаный, що схочете, коли, якъ я сего цѣлюю душею бажаю, мене любите. Але перестерѣгаю Васъ, не керуйтеся великодушностевъ; по-пробуйте черезъ три дни бути егоісткою и надумайтеся добре, нѣмъ скажете рѣшуче слово; бо я Васъ за то слово заразъ возьму и — пропала свобода на вѣки.

„Видите зъ тону сего листу, що я не завше смѣюся. Може вѣнъ Вамъ навѣтъ выдасться занадто острымъ, занадто педантичнымъ якъ на першу сповѣдь любову? Але така вже моя врода, що я впадаю въ крайности; зѣ смѣху хочь не въ плачь то въ велику повагу и хотѣвьемъ Васъ переконати, що умѣю бути и поважнымъ, але сего певне бѣльше не буде, коли дѣстану вѣдъ Васъ прихильну вѣдповѣдь. Чекаю на ню нетерпеливо; чи має бути ясна и коротка, чи таємнича и довга — то минѣ все одно. Хотѣбы лишь одно, рѣвнодушне слѣвце, я изъ нього довѣдаюся всего, бо пѣзнавьемъ Васъ добре и не надармо дививьемъ на ту ручку, въ котру теперь складаю свою долю и котру въ мысли стискаю и цѣлюю“.

Певне, що можь бы навести богато освѣдчинъ любовныхъ, въ котрыхъ бѣльше „поезіѣ“, бѣльше тои орнаментики любовной, котра при такихъ оказіяхъ такую велику грае ролю, безъ котрыхъ и сама любовь не здаея бути любовію. Нѣ про ясный мѣсяць, нѣ про зорѣ, нѣ про тугу нѣ безграничну любовь не ма въ тѣмъ листѣ нѣчого. Але є въ нѣмъ то, чога на оборотъ звычайне недостає листамъ любовнымъ: є жизненна правда, є правдива щирѣть, отвертѣсть и чеснѣсть Видко, що пише его чоловікъ, котрый не вмѣє говорити на вѣтеръ и у котрого кождому сказаному слову вѣдповѣдає пѣдходяща мысль. Коли сказавъ: люблю, то значить, що справдѣ любить; а коли сказавъ, що жите зъ нимъ не дуже буде роскѣшне и легке, що треба буде дѣлити вселякѣ зѣвсемъ не поетичнѣ клопoty и журбу, то сказавъ то, що на его мѣсци кождый чесный чоловікъ сказати бувъ повиненъ.

А жите справдѣ якбы нѣчого й знати не хотѣло о его любвѣ и о надѣяхъ, въ котрыхъ колыхалося его сердце. Бо не лишь що его обставины не полѣпшались, але все его змагання кѣнчились на нѣчѣмъ. Оповѣдаючи своему пріятелю въ листѣ зъ 8. Вересня 1877 року, чому такъ давно до него не

писавъ вѣнъ каже: „Найменчу часть часу заберали минѣ роботы коло польшшеня быту матерiальнаго; послѣдними часами я около 4—5 мѣсяцѣвъ и то ночей стративъ на писане за грошѣ; прочiй часть, якiй минѣ ще лишався, я уживъ также часомъ для Правды, можна сказати, также по части за грошѣ, щобы роботою заплатити за пренумерату Правды и такимъ чиномъ мати хоть одну руску лектуру. Оправдавшия такъ що до формы, я приступаю до самой рѣчи. Ще два роки тому назадъ Ты справедливо сказавъ, що лучше за всѣ слова промовидобы докладне выложене мого стану фiнансового. Щожъ, коли тодѣ и пѣзнiйше той станъ безцестанно змѣнявся, якъ се и зрозумѣло при такѣмъ станѣ рѣчи, въ котрѣмъ усе ишло въ долину, тѣлько довги росли до горы. Треба минѣ було доконче рознайти пунктъ сталый, щобы разъ остановитися хочъ на *statu quo*, зъ котрого бы вже разъ почати можна було дѣлане. Все розбивалося на браку дешевого кредиту; рѣкъ тому назадъ кѣлька сотъ риньскихъ пожиченыхъ на дешевый процентъ (звычайный мѣй процентъ бувъ 60%), було бы менѣ бѣльше зробило, чымъ тыхъ кѣльсотъ за дармо нынѣ. Але такого кредиту найти було годѣ, такъ якъ станъ мѣй бувъ звѣсний. Въ такѣмъ станѣ рѣчей 100 риньскихъ, якi я тѣлько мѣгъ пожичити по невчасѣ въ касѣ ощадности, намѣсть поправити, погѣршили положене, бо довгѣвъ сплатилася тымъ одробина, а раты до касы вынесли бѣльше, чымъ сплачуваный попередъ довгъ. Дперва передъ 10 мѣсяцами выйшла минѣ залiчка взята на мою пенсiю и я взявъ нову (275 зр.); тѣлькожь зновъ — хочъ безъ проценту — треба було еѣ сплачувати въ мѣсячныхъ ратахъ, значить по 13 зр. 75 кр., такъ що на процента за другi довги не ставало. Я мусѣвъ одному жидови перестати платити проценты, и се выбило дно въ моѣй бочцѣ. Бо жидъ (львѣвскiй) терпѣвъ се черезъ довгiй часъ, але наразъ прiѣхавъ и перелякавши мене конкурсомъ, вымѣгъ на менѣ намѣсть винного капiталу (коло 300 зр.) и процентѣвъ, вексель на 500 зр. платный по части въ Марцю 1878, по части въ Сѣчню 1879. Вправдѣ до того часу я ему непотребую нѣчого платити, але и безъ него мои довги, за котрi треба було платити проценты, выносили: каса ощадности (100 зр. мѣсячно зъ ратою 4 зр. 30 кр.; II. залiчка безъ процентѣвъ:

13 зр. 75 кр.; III. жидівскій довги 1060 зр. по 5% мѣсячно: 53 зр.; разомъ 71 зр. 5 кр., полѣчивши IV. згаданихъ 500 зр... Лишаєся менѣ зъ моєи плати (106 зр. мѣсячно) — 35 зр., тодѣ якъ найощаднѣйше жите мене — безъ выдаткѣвъ на одѣжъ — коштувало 40 зр. мѣсячно...“

Про проєкты, якї Навроцкій подає приятелеви що до сплаченя своихъ довгѣвъ, я й не хочу згадувати, бо все они розбилися о несподѣванї перешкоды; посагу (700 зр.), котрый вѣнъ мавъ дѣстати по спроданю хаты своєи тещѣ, вѣнъ не дѣставъ, бо теща вартѣсть хаты своєи перецѣнила, и зѣ спродажи єи дѣстали бы були усе наслѣдники таку малу квоту, що дѣмъ бы бувъ пропавъ а получена одробина грошей нѣкому-бъ була не помогла. По новыхъ тяжкихъ переходахъ и пробахъ найшовъ вѣнъ наконецъ такїй — добрый чи злый, але все ще при даныхъ обставинахъ найлѣпшїй вихѣдъ, що замѣсть обѣцяного посагу виробила єму теща въ касѣ заличковѣй кредитъ на 1000 зр., котрыми вѣнъ сплативъ жидѣвскїй довги 1060 зр. и зъ великою бѣдою мѣгъ такъ упорядкуватися, що хоть єму зъ єго мѣсячної плати не лишалось нѣчого, то хоть не потребувавъ на свое и жѣнчине жите докладати зъ новыхъ пожичокъ. Але лишилися ще кошты на опаль и одѣжъ и т. под. дрѣбнѣйшїи выдатки, .. довгъ жидѣвскїй, 500 зр. и довгъ приятелеви, — и о довгъ жидѣвскїй, до котрого ще прибувъ другїй несподѣванный ударъ, розбилися якъ и доси розбивалися все надѣвъ на красешу будучнѣсть.

Любовна идїлїя не була отже — якъ бачимо — зовсеѣмъ идїлїчною; бѣльше було въ нѣй колючого терня, якъ любовныхъ солодоцѣвъ, бѣльше хмаръ, якъ сонця. Але все таки оженившись въ Вересню 1877 року вѣнъ мѣгъ хоть якъ-такъ дыхати, и матерїально (бо, якъ пише своѣй сестрѣ, фвѣ теперь навѣтъ каждой днини вечерю, чога перше не бувало) и передовсеѣмъ морально. Бо хоть теща показалає по слюбѣ зовсеѣмъ не такою прихильною и доброю якъ передъ слюбомъ, старалася єго всефлякими способами вызыскати и де лишъ могла, допѣкала и зятеви и донцѣ до живого, такъ що вѣнъ мусѣвъ вѣдѣ неї зъ жѣнкою выпровадитися до особной хаты въ мѣстѣ, то всежъ таки була жѣнка! Жѣнка добра, щира, тиха якъ ангелѣ, котра свого чоловѣка любила усею силою своего сердца, чимъ могла, осолоджувала єго жите и усувала колюче терне, котрого, якъ знаємо, не мало було въ єго жи-

тїю. Ба, навѣтъ мѣсце жѣнки-землячки старалася заступити ему, якъ могла. Не лишъ вивчилася по руски, але й пробувала зъ нимъ говорити по руски, спѣвала пѣснѣ рускї, котрї вѣнъ такъ любивъ. На чужинѣ, середъ наскрѣзь польского народа, вѣдъ жѣнки, котра сама була Полькою, се значило дуже багато. Інша пробувалабъ була завести дома польскїй ладъ, польского духа, та ще чоловѣка мѣчила-бъ була може своими патріотичними мрѣями, якъ се такъ часто у насъ въ Галичинѣ буває. И готове-бъ було пекло въ хатѣ! А она нѣ! — она не лишъ не заколотила любви и домашнего супокою політичними сварками, але навѣтъ гордилася тымъ, що чоловѣкъ єи рускїй патріотъ и писатель. Показалось се підчасъ польованя на рускихъ соціалістѣвъ 1877 року, коли незабавки по слюбѣ зъ причины забраного у М. Б. листу вѣдбулася и у Навроцкого судова ревізія. Не найдено, розумѣеся, нѣчого компромітуючого, хоть забрано кѣлька старыхъ листѣвъ и книжокъ. Але не знаючи добре, о що властиве рѣчь иде и думаючи, що дѣло иде тутъ о якусь велику революцію руску, въ котрѣй єи чоловѣкъ грає якусь велику, таємничу ролю, жѣнка єго, хоть убивалася слѣзами, всежъ таки въ листѣ писанѣмъ до єго родичѣвъ каже, що вона тымъ бѣльше цѣнить и любить свого чоловѣка и що покажеся гѣдною чести, бути жѣнкою чоловѣка, котрый вѣрно служить своему народови. Кажѣтъ, що хочете, а такъ лишъ любовь потрафить заговорити, любовь правдива и глубока, котра умѣ вѣдгадати и оцѣнити высокї моральнї достоинства любой дружины, хоть вони и въ инчѣй, непривычнѣй для неї проявляються формѣ. А треба ще знати, що и форму ту злї и глупї язики старались представити въ якъ найгѣршѣмъ свѣтлѣ, котре именно Польку муѣло дуже уразити. „О моѣмъ власнѣмъ „соціалізмѣ“ зъ причины ревізіи“, пише Навроцкїй своему батькови 11. Сѣчня 1878 року, „нѣчого якъ до теперъ не чувати окрѣмъ, що зъ причины той ревізіи о менѣ курсували якїйсъ часъ найдикшї байки по Ряшевѣ. И такъ говорили однї, що все Русины Ряшевскї дѣстали вѣдъ Москалѣвъ книжочки, въ котрыхъ були выписанї имена тыхъ Полякѣвъ и жидѣвъ, котрыхъ дотычний Русинъ на данный знакъ має вурѣзати. Якїйсъ часъ я задля того бувъ приготованый, що якї-небудь уличнї патріоты мене де по дорозѣ нападуть и ходивъ для

обороны зъ палицею. Коли то утихло, то зновъ появилась друга версія, що я зъ причини капітуляціи Плевны илюмінувавъ свое помешкане и що зъ той причини наше казино мало мене зъ помѣжь себе выключити, що розумѣея анѣ що до мене, анѣ що до казина не було правда. Але на таку вѣсть я самъ выписався зъ казина, подаючи за повѣдь курсуючу фацецію. На таке dictum казино прислало до мене депутацію зъ двохъ мужѣвъ зъ доданемъ votum заufania и запрошенемъ, щобъ я вѣдкликавъ мое выступлене. По тѣмъ всѣмъ запанувавъ спокѣй“.

Такъ отже и епізодъ зъ ревізіями въ першій хвили причинився лишъ до того, чтобы любовь молодой пары показати въ тымъ красшѣмъ свѣтлѣ. Бо ревізія, розумѣея, не мала найменшой реальнои пѣдставы, и лишъ роземѣшила поважнѣйшій кружки въ Ряшевѣ и самого Навроцкого. „Тутъ усе смѣются зъ ревізіи“, пише вѣнъ сестрѣ, а до М. Б. пише вѣнъ про неи (18. Жовтня 1877) такъ: „Ad vosем ревізіи мушу Тобѣ донести цѣкавый фактъ, що, якъ головный повѣдь до неи подавъ мѣй листъ забраный у Тебе, такъ и при ревізіи межи инчими забрано згадай що? — ну не смѣйся, але такъ и є, що забрано твого Carey-a, позаякъ розходилося тутъ о соціалістѣвъ а Твоѣй Carey має титуль: Social-Wissenschaft. Бѣдный Томасъ Морусъ (Utopia), котрого я два дни передъ тымъ напѣткавъ припадкомъ въ кнѣгарни меже выдаными Universalbibliotek, закупивъ за 12 крейцарѣвъ и ледви 4 картки розрѣзавъ, пѣшовъ также тою-жъ дорогою. А въ инкримінованѣмъ листѣ моѣмъ до Тебе писанѣмъ, пѣдкрислено червонымъ оловцемъ мѣсце, де я листъ Терлецкого, котрый Ты минѣ разъ бувъ пѣславъ (о пригодѣ Драгоманова зъ Площанскимъ) обѣцяю зложити до „архиву“ по нашѣй Станіславскѣй громадѣ! Цѣкавый я, що пѣдкриселять червонымъ оловцемъ въ Твоѣмъ послѣднѣмъ, у мене забранѣмъ, листѣ — чи може тѣ небезпечнѣй чорнѣй очи Твоеи Лявры?“ (У Навроцкого забрали надѣйшовшій въ самъ часъ ревізіи листъ вѣдъ М. Б., въ котрѣмъ вѣнъ пише про свою любовь).

Починавъ отже Навроцкій поволи вѣддыхати и приходивъ до себе. Якѣй благодатный впливъ жѣнка мала на него, видко зъ его листѣвъ писаныхъ до родини и до М. Б. Вѣнъ якбы вѣдживъ, — вертався поволи и гуморъ и замилуване до

житя, зъ кожного слова пахне тиха, тепла радѣсть надъ несподѣванимъ щастемъ. Тай въ родинѣ его, до котрой выѣхавъ бувъ зъ жѣнкою, вона лишила по собѣ якъ найкрасшій споминки; еѣ скоро полюбили и родичѣ его и сестры. Заваджали ще лишъ одній клопоты фінансовѣ Але й тѣ, якъ вѣнъ глубоко вѣривъ, дадутся чей якось усунути. И справдѣ, може, може, при великѣй оцадности и урываючи собѣ, що лишъ можъ було урвати, вѣнъ бы бувъ конець-кѣнцемъ и тутъ добився ладѣ. Пѣдъ впливомъ его любои газдынѣ выдатки на дѣмъ и жите зменшились и приходили до порядку; а проектъ сплаченя довѣвъ, якій вѣнъ представивъ бувъ своему приятелеви, хоть бувъ дуже штучно скомбінованый и лишъ на волоску висѣвъ, мѣгъ виправдѣ неудатися, але мѣгъ и удатися, якбы все ишло було такъ, якъ вѣнъ сподѣвався. Тогды, упорядкувавши и матеріальнѣ обставины своего жита такъ якъ упорядкувавъ моральнѣ, вѣнъ бы бувъ мѣгъ назвати себе щасливимъ и розпочати инше, вѣдновлене жите, зъ великимъ пожиткомъ для себе и для народа.

Якбы все ишло було такъ, якъ вѣнъ сподѣвався! Але все пѣшло якъ разъ противно. Щастѣ, якъ несподѣвано прийшло, такъ несподѣвано и зникло. Зъ жѣнкою, котра его до хаты принесла, воно и пропало. Бо навѣтъ цѣлого року вѣнъ не живъ зъ нею. Льтомъ 1878 року, лишивши дитину, дѣвчину, вона умерла.

Якъ грѣмъ зъ ясного неба, спала на него смерть жѣнчина и приголомшила его зовсѣмъ. Все теперь пѣшло до горы ногами. Закоштувавши на коротку хвильку гаразду, вѣнъ теперь, стративши все, не посѣдався зъ туги и болю. Еще передъ похорономъ, надъ ви домовиною вѣнъ жаль той выплакавъ у листѣ до сестры Олесѣ, котрѣй звѣрювався завжди зъ усеѣхъ тайнъ своего сердца, але жаль бувъ дужшій якъ способнѣсть до писаня и гѣркѣй мысли, кинутѣ безъ звязи, такъ якъ роилися и одна другу перемагали въ головѣ, показують, що и вѣдъ сеи сповѣди передъ улюбленою сестрою ему не стало лекше. Листѣ сей дѣйшовъ до мене не цѣлый, але и зъ того, що е, видко, якъ сильно, якъ глубоко вѣнъ любивъ свою жѣнку. Якбы закрываючи передъ собою великѣсть утраты, вѣнъ пригадувавъ собѣ всѣлякѣй дробницѣ зъ ви жита, котрѣ тымъ дужше рѣзали сердце, що

були такі дрібні, на позір незначні, якъ дрібні квіточки, але разомъ зібрані становили властиву суть домашнього щастя... „Ще якъ я іду до дому“, пише вінъ „то вона перечує мене все напередъ, ще якъ я коло нашого сусѣды, що мешкає о якихъ кѣлькадесять кроківъ; а о єи перечують я переконався неразъ. Въ ночі разъ на прикладъ, якъ менѣ щось дуже неприємного снилося, то вона — не чуючи нічого, збралася зѣ сну зъ лѣжка, прибігла до мене, збудила и пыталася, чи менѣ чого не бракує, а навѣть знала що. Або лѣпшій прикладъ — на кѣлька день передъ нашимъ вѣдѣздомъ до Голгѣч. Я вийшовъ зъ дому безъ грошей (о чѣмъ вона добре знала); въ бюрѣ нагло дають менѣ ліцітацію рѣжнихъ рѣчей скарбовыхъ, при чѣмъ до моихъ рукъ жиды склали грошѣ. Середъ того и середъ найгѣршого галасу купуючихъ жидѣвъ, стоячихъ наоколо мене, приносить менѣ служниця карту вѣдъ Маринѣ зъ дому; пише менѣ: не гнѣвайся, що я Тебе остерѣгаю, але уважай на грошѣ, бо менѣ здаєся, що Ты ихъ загубишь. Въ тѣй хвилі я обертаюся докола себе, бо я пригадавъ собѣ, що десь мавъ я 50 ринськихъ а не маю, и бувъ бымъ ихъ зъ певностею стративъ, бо маючи набиту голову вѣсьми прерѣжними клопотами и вѣздомъ и моєю аванурою зъ причини ревизіи, черезъ котру власне дѣставъ я бувъ вѣдмову авансу и т. д., поставивъ я бувъ тѣ грошѣ далеко вѣдъ себе и такъ безъ мысли и неосторожно, що жиды мали ихъ меже собою и бути може, котрийсь вже сягавъ за ними рукою. Ахъ! але то вже давній часы, а єи вже нема, абы памятала о минѣ такъ якъ нѣхто, въ найменчихъ навѣть дрібницяхъ. Уже коли лежала тяжко слаба, — нѣхто вѣи не пригадувавъ, коли будуть мои именины, але вона памятала и въ вечѣрѣ передъ 26 липнемъ дала матери въ секретѣ передомною грошѣ, абы минѣ купила пуляресъ на тютюнь, а 27-го вытягнула менѣ єго зъ пѣдъ подушки и дала, бо я власне не мавъ въ чѣмъ тютюну носити — Неразъ давнѣйше, ще въ осени и зимѣ, коли мы обоє сидѣли о шарѣй годинѣ самѣ, я вѣ просивъ, абы она спѣвала. Разъ въ зимѣ я вѣ также такъ попросивъ спѣвати, она менѣ спѣвала довго и рѣжні пѣснѣ, меже иншими также ту, котру я любивъ слухати: *Gdzie domek mój*, — але наспѣвавши менѣ довго, наконецъ сказала, що рада бы менѣ ще

співати, але не може, бо задыхуєся, „ja już nie mam tego głosu“. Водь того часу я вже їй не давав співати богато, а наконець кілька мѣсяцѣвъ не співала вже зовеѣмъ (тільки бувши у Васъ по руски); аж власне недавно въ ночи въ горячѣ якусь арію безь слобъ. Але въ день (въ той, що умерла), передь тымъ, закимъ минѣ хотѣла щось сказати до уха, зачала співати зъ пѣснѣ „Gdzie domek mój“, зъ початку незрозумѣло, але потому выразно хоть тихимъ голосомъ: ach tam, ach tam, ojczyzna ma, ach tam, ach tam ojczyzna ma — — ale cóż, ja nie mam tego głosu, nie mam głosu — такимъ то спокійнимъ дитинячо-переконуючимъ голосомъ сказала, що я муєѣвъ розплакатися. Богато я бы муєѣвъ ще писати, бо маю тільки рѣжного на мысли, — не такъ для Васъ, якъ бѣльше для себе самого.“

IV.

Якбы смерти жѣнчиной було ще за мало, посыпалось на него нещасте за нещастемъ. Смерть жѣнки не тільки убила его морально, але спровадила й погѣршенє его положеня матеріального. „Твои замѣтки“, пише вѣнъ до приятеля 29 грудня 1878 року, „прийшли до мене въ вѣдповѣдну хвилину, т. е. въ часъ вѣдъ послѣднои, дуже для мене нещасливои періоды вѣддаленѣмъ, въ котрѣмъ я можу вже застановлюватися и мыслити объективно, и въ котрѣмъ кожда вымѣна гадокъ, хочбы вона мое самолюбство навѣтъ найсильнѣйше дотыкала, завсѣгды ще есть добродѣйствомъ въ порѣвнаню до той порожи въ головѣ и въ серцю, до того житя безь цѣли, безь надѣѣ, безь охоты до чого небудь, яке я теперь, перебувши довшій часъ розпуки по минувшѣмъ, переживаю. Надаремно я бы Тобѣ те старався выяснити; то суть рѣчи, котрѣ треба пережити самому, абы ихъ зрозумѣти... Тільки двѣ суть ще рѣчи, котрѣ мене якъ дотеперь, не перестали интересувати и для котрыхъ я прецѣ находжу певну не такъ приемнѣсть якъ конечнѣсть житя, а то власне, побѣчь моєи дѣньки, мои зъобовязаня... Хороба и смерть моєи жѣнки.. коштували мене близько 500 зр. а рахуючи всѣлякѣ проценты може и бѣльше; въ сумѣ тѣй мѣститися до 400 зр. зробленого нового

довгу а 100 зр. власного тяжкого заробку... Въ тій хвили борюся дословно о потреби щоденного житя...“ Треба було робити нові пляны сплати поббльшившогося зновъ довгу, нові напруженя, котрї хоть и не були зовсѣмъ безъ результату, але до решты пбдломлювали нещасливого. А ту почали показуватись и серіознї наслѣдки выемѣяной недавно ревїзї: два разы ему вбдмовили авансу и перешкодили поправленю матерїяльного положеня, помимо того, що бувъ истинно вбзрцевымъ урядникомъ и его быстрымъ розумомъ и талантомъ урядъ выслугувався вб всехъ тяжкихъ справахъ, вб всехъ тяжкихъ комісіяхъ. Ба, навѣтъ, за писанє кореспонденцій до „Правды“ ему робили кблька дісціплїнарныхъ слѣдствъ. „Высшї его настоятелѣ почали его въ дорозѣ дісціплїнарнбї потягати до вбдповѣди за то, що вбнѣ „пише до рускихъ газетъ“, чого — мовляли — фїансовому урядникови не вбльно робити безъ вбдомости и призову настоятеля. Прийшлося Вол. Навроцкому майже черезъ три лѣта короводитись съ тыми дісціплїнарками. Спершу оборонявся вбнѣ скблько можна смирно, доказуючи тблько свою невиннбсть. И справдѣ се здавалося достаточнымъ, бо ему не могли доказати нѣ найменшой вины, его поступованє було такъ законне, его урядованє такъ совѣтне, а его повага яко талантливого урядника такъ незрушима, що дісціплїнарка покбнчїлась на нѣчбмъ *)...“

Найббльше жь стали ему докучати комісіями, высылючи его въ якъ найдалшїй сторони и на найтруднїшїй, найббльше запутанїй справы. Заразъ таки по похоронѣ жѣнки, не маючи навѣтъ коли зббрати мысли до купы и вбдпочити по кбльканедѣльнбмъ несупокбю передъ ви смертею, вбнѣ мусѣвъ фхати на якусь комісію, котра ему забрала найменше два тыжднѣ часу. А 1879-тый рбкъ збїшовъ майже увесь на комісіяхъ; середъ найббльшой непогоды и слоты мусѣвъ вбнѣ тягатись вбдъ села до села, вбдъ мѣсточка до мѣсточка, не маючи найменшой выгоды и не маючи часто де заспокоити найпершїй потреби житя. Комїсіѣ сї, котрї не тблько не принесли ему нѣякой матерїяльной корысти, але причинили ему богато страты, пбдорвали значно его и безъ того студентскими голодами и кблькоразовыми хоробами надпсованє здо-

*) Барвѣнскїй В. Памяти наилучшого друга. Дѣло, 1882. Ч. 79.

ровле и прискорили смерть. „Що тільки приїхавъ я вѣдъ границь“, пише вѣнъ сестрѣ 24. Марта 1879 року, „де черезъ 10 день бувъ и воювавъ противъ джумы и шверцерамъ товару, котрѣ занесли до насъ заразу на товаръ. Мысливъ я, що противъ тымъ остатнымъ а особливе жидамъ, котрѣ завязали велику сѣлку, докажу великихъ рѣчей и пустився разъ навѣтъ на авантурѣ.... але не доказавъ емъ нѣчого, а властиве не дали менѣ утѣшитися результатомъ, бо прислали зѣ Львова бѣльшого пана вѣдъ мене, абы збравъ овочѣ моихъ трудѣвъ. Мусѣвъ я вертати и мавъ зѣ того тѣлько таку корысть, що-мъ на тѣй комісії бѣльше стративъ якъ заробивъ и що выбравшиися зѣ Ряшева легко, бо ще за по-годы, мусѣвъ я ѣхати назадъ вѣ найгѣршу заверуху добрыхъ 8 миль найгѣршой дороги. А вернувшиися заставъ я по 10-дневной небутности вѣ бюрѣ тѣлько работы, що не можу теперь вѣдъ неи вѣддыхнути...“

Еще бѣльше докучила ему Улянѣвска комісія зѣ сего самого року, котра тягнулася довше якъ три мѣсяцѣ. „Дуже маю неприємну роботу“, пише вѣнъ сестрѣ 21. Мая 1879 зѣ Улянова, маленького мѣсточка надъ самою границею, „при котрѣй легко можна скомпромітуватися, бо наша крава дирекція спеціально мене казала сюды выслати, нѣбы вѣ на-дѣѣ, що я то сѣ певностею зроблю, чого не доказали инѣй, розумнѣйшій и бѣльше вѣ тыхъ справахъ досвѣдченій. Завтра выѣжджу на кѣлька день дальше, до границѣ...“ „Мене такъ якбы наумысне хотѣли знеутралізувати, — выслали сюда, вѣ сторону 10 миль вѣдъ зельзницѣ, найгѣршой дороги, цѣлкомъ за свѣтомъ, вѣдъ Европы Сяномъ зѣ однои, а зѣ другои границею вѣддѣлену, на слѣдетво, котре усѣ мои духові власти тримає вѣ напруженю такъ, що анѣ о чѣмъ инѣмъ мыслити, анѣ зѣ вѣдси рушитися не можу — вже бѣльше якъ мѣсяць, и ще зѣ мѣсяць може тутъ посидѣти мушу. Якъ на то я не взявъ зѣ собою анѣ навѣтъ якои книжки, а зѣ Ряшева нѣякъ и спроваджувати цѣлой бѣбліотеки; анѣ навѣтъ газеты тутъ не читаю, бо нема де дѣстати. Вѣдозву Твою до выбор-цѣвъ, вѣ котрѣй ты мене незаслужено выхваливъ, я дѣставъ десѣ вѣ 4—5 день доперва по ей высланю ажъ вѣ Яроцинѣ, селѣ, про котрого истнѣванє може мало хто ѣ знає. И такъ я що дня десѣ товчуся по такихъ безвѣстяхъ. Якже ту пи-

сати політичній статіѣ або зобов'язуватися до писаня, коли анѣ можности до того нема...“ уневинняєся вѣнъ въ листѣ зъ 18. Червня 1878 року передъ Даниломъ Танячкевичемъ, котрый его завзывавъ до якоїсь публіцистичной работы. „Я сиджу ту и проваджу таке цыганське житє, якъ ще нѣколи; въ день або ѣду або переслухую людей, а въ ночи читаю акты и пишу урядовѣ кореспонденціѣ и уважаю таку нѣчь за щасливу, въ котрѣй можу разъ на 2 тыжнѣ выспатися;... часомъ цѣлый день не тѣлько обѣду не маю часу зѣвети, але дѣстану на прикладъ при людяхъ якій листъ, не можу его читати, сховаю дєсь меже папєры и маючи повну голову волѣвъ, забуду на вѣки о нѣмъ, анѣ его не читавши. Маючи такъ богато важного памятати и такъ бути осторожнимъ, абы въ тѣй кампаніѣ, яку проваджу тутки противъ кѣлькомъ шайкамъ людей (бо не тѣлько зъ жидами але и зъ шляхтичами маю справу), котрѣ не завагалисьбы ужити противъ мене всякого правного чи неправного способу, — то не дивно, що не одно таке выйде менѣ зъ памяти, чоґо передъ собою не виджу... Абы дати Вамъ выображенє, якъ я тутъ жию, то опишу коротко мою найновѣйшу подорожъ, зъ котрой я вернувъ въ тѣй хвили. Въ четверъ въ полудне вѣдправивши людей вѣдъ сповѣди, котра далеко бѣльше напружає уваґу и мучить якъ духовна, бо треба насампередъ зъ людьми сваритися а потому то все диктувати до протоколу и натурально зъ уваґою, бо що напишєся, то вже пропало, змѣнити не можна анѣ слова, а рѣжнѣ люде будуть то читати; отже вѣдправивши тыхъ людей въ Уляновѣ поѣхавъ я зъ моимъ писаремъ черезъ Сянъ до Нѣска, ту то само сповѣдъ до пѣвночи. На другій день раненько выѣхали мы зновъ черезъ Сянъ, але въ другѣмъ мѣсци, до Зарѣча; ту по дорозѣ зновъ протоколы; звѣдтамъ до Катъ недалеко границѣ; ту въ дощъ мусѣвъ я робити рисунокъ одной великой (86 морґѣвъ) сѣножати въ лѣсѣ, на котру приганяли воли зъ заграничѣ. Звѣдєи (купивши въ корчмѣ двѣ живыхъ куряты на запасъ) дальше до самой границѣ лѣсами, зъ мапою въ рукахъ, бо анѣ фѣрманъ анѣ я не зналисьмо дороги, а властиво не можна єи було знати, бо жадной нема. Въ лѣсѣ надъ вечеромъ блудимо и тратимо всякій слѣдъ....“

„Такъ мене вже работа, прѣтациѣ и т. п. змучили, що маючи

нинѣ припадкомъ зъ причини свята и вѣдущу день вѣль-
ный, бо свѣдки не ставилися, навѣтъ не мѣгъ я той вѣльнон
хвилѣ уживати, тѣлько положився и лежавъ безъ мы-
сли на лѣжку. Власне рѣкъ тому, якъ Мариня умерла; мо-
жешь собѣ представити, що такій день вѣдпочинку ще при-
крѣйшій бувъ якъ инчѣ, въ котрыхъ маю роботу”, каже вѣнъ
сестрѣ въ листахъ зъ 29. Липня и 15. Серпня того само-
го року.

Певне, що сей день вѣдпочинку мусявъ бути для него
ще прикрѣйшій; вѣнъ не лишъ нагадувавъ ёму той тихій, до-
машный рай, якій вѣнъ мавъ при небѣжцѣ, але й ту колот-
нечу и замѣшанину, котра по ёи смерти наступила въ до-
машнѣмъ житю и котра въ сто кратъ побѣльшувала ту за-
мѣшанину, въ якѣй вѣнъ бувъ теперъ, середъ бурлацкогю
житя на сѣй злочаснѣй комисіѣ. Жѣнка лишила дитину и цѣ-
ле газдѣвство домашне. Що зъ ними було ёму дѣяти, кѣлька-
десять миль вѣдъ Ряшева, ёму, що не мавъ навѣтъ коли вхо-
питися руками за голову? Ёще середъ хоробы и заразы пѣ-
сля смерти жѣнки теща и ёи родина почали розтягати усе,
що вѣнъ изъ жѣнкою придбавъ тяжкою працею въ потѣ
чола свого... Якъ ратувати се все? А донька безъ матери и
майже безъ батька! Якъ зъ далекого мѣста доглядати ёи?
якъ спуститися на чужихъ людей? На першій часъ можъ було
ще пѣслати дитину до родичѣвъ и вѣнъ такъ и зробивъ, се-
стра Олеся приѣхала и забрала ёѣ до Голѣбѣ. Але що
потому?

Женитися другій разъ! Отъ вѣдповѣдъ, котра насува-
лася на вѣѣ тѣ pytania. Самъ вѣнъ не бачивъ инчогю виходу
и знакомѣй и приятелѣвъ раяли до сего. „Не для радости, на то
свѣдчуся памятею Маринѣ, але зъ конечности виджу щоразъ
яенѣйше, що мушу оженитися знову. А що то буде мусяло якъ
найскорше статися, то тымъ конечнѣйше мушу рѣчь цѣлу добре
розмыслити, абы въ поспѣху не зробити якогю нерозважного
кроку, за котрый бы мы потому обое зъ Талькою (ёго донь-
кою) мали покутувати...“ „Переконався я на собѣ, що не-
щасте чоловѣка не робить лѣйшимъ. але гѣршимъ, а при та-
кѣмъ станѣ чую, що я нѣчогю не вартъ вже теперъ безъ жѣн-
ки, и що якъ не має зѣ мною бути щоразъ гѣрше, я мушу
оженитися и мою доньку взяти до себе.“ пише вѣнъ сестрѣ.

Але якъ женитись? де? Товаришь М. Б. радивъ жени- тись зъ Русинкою дома; и Навроцкій самъ бачивъ, що разъ признавши конечябсть другой женитьбы, еще наилучше бу- лобы взяти Русинку. Але „покажѣть Вы менѣ можливѣсть вы- конаня!“ каже вѣнъ товаришеви. „Я не маю на мысли анѣ романсѣвъ анѣ заспокобня чисто змысловыхъ потребъ; то суть рѣчи, котрѣ для мене минули и за котрыми я убѣга- тись не маю анѣ потреби анѣ охоты. Але власне для того, що на люкеусъ коштовной забавки менѣ не стае анѣ мож- ности анѣ потреби, що я потребую господинѣ и матери для моеи дитины и що я черезъ женитьбу не хочу морально упа- сти а противно пѣднестись, бо такій упадокъ рѣвнозначный и зъ матеріальною руиною, котрой въ такѣмъ разѣ оминуты зѣвѣмъ есть неможно, — власне для того я не могу пу- скатися на лѣотерію и не могу брати жѣнки, котра бы въ мнѣ будила омерзѣне, або въ котрѣй я бы будивъ таке саме чуте. Отже жъ чи думаете, що я маю ѣздити въ Вашѣй сто- роны вѣдповѣдной жѣнки шукати и тратити въ тѣй цѣли грошѣ, котрыхъ не маю, — бо прецѣ за однимъ зама- хомъ и одною ѣздою еи не знайду, а часу у мене нема сидѣти въ тамтыхъ сторонахъ хочбы тѣлько тыж- день? Покажѣть менѣ можливѣсть выходу зъ такихъ колізій, а я зъ певностею не покажуся анѣ дитиною анѣ идеалистомъ анѣ такимъ чоловѣкомъ безъ всякой енергіи и иніціативы, за якого Вы мене, не безъ позорѣвъ слушности, маєте. Въ наибѣльшихъ на позѣръ шалостяхъ и въ найпри- крѣйшихъ положеняхъ я нѣколи не стративъ розсудку и нѣ- коли не дѣлавъ безъ жадной рахубы; але що мене мои ра- хубы завѣсгды заводили, то вже не моя вина, а принаймѣй не цѣлковита; то була дѣйсно моя нещаслива звѣзда, для котрой я не надармо меже моими знакомыми уходжу яко правдивый и консеквентный Pechvogel...“

Уже самъ той фактъ, що веденый консеквенціею вѣнъ, скоро по смерти жѣнки и ще зъ живѣсѣнькими споминками про свою любовь мусѣвъ шукати жѣнки другой и бовтатися въ неѣдуже смачнѣй прозѣ щоденного житя, котра мерзила ему кожде слово сказане, каждый крокъ зроблений въ сѣй справѣ, мусѣвъ выкликати незвычайне роздразнене и въ такъ вже роздразненѣмъ чоловѣцѣ. А ту ще трудности всѣлякѣ

заостреній тымъ, що шукавъ не вѣнъ, але другій, — а до того колотнеча и замѣшанина по комісіяхъ, котрї єму не давали нѣ хвильки супокою! Справдѣ, требабы, якъ вѣнъ каже, самому се все пережити, щобы єго добре зрозумѣти! Ажъ морозъ переходить по тѣлѣ, коли читаєшь листы, писанї вѣ сѣй справѣ съ такимъ холодомъ до сестры и до товаришѣвъ, и коли собѣ погадаєшь, якъ пѣдъ тымъ уданымъ и прибранымъ холодомъ вариться и кипить вѣ розбитѣмъ серцю. И саме вѣ тѣй хвили, коли здавалося, що вже и шукане скѣнчиться, и все улагодиться, вѣнъ не годенъ бувъ дотримати ролѣ холоднѣго чоловѣка, и нагле усунувся вѣдъ усеєго, що другій раяли и робили. Не можъ безъ слѣзъ читати бруліону вѣдповѣди, котру вѣнъ вѣ прорвавшѣйсѣ на верхъ болести серця написавъ зѣ Улянова одному приятелеви розсердившомуся вѣ найлѣпшѣй вѣрѣ на него за се. „Милый брате!“ каже вѣнъ, „Прошу Тебе, промовляй до мене лаєднѣ. Я вѣ тѣмъ замѣшану, вѣ якѣмъ теперъ фїзично и морально находжуся, загубивъ десь Твѣй листъ; здався менѣ, що ты вѣ нѣмъ говоришь о инфамїѣ, яка буцѣмъ то мала бы впасти на Тебе и на ще кѣлька особѣ черезъ мене. Допустѣмъ, що Вы вѣ моѣмъ имени до чогосъ зѣобовязались, чого я не мѣгъ бы дотримати, и що вѣ такѣмъ разѣ дѣйсно на Васъ а не на мене прийшла прикра ситуація, котру Ты заразъ титулуєшь инфамїєю, — то скажи, якои сатїсфакціи вымагаєте вѣдъ мене? Чи маю собѣ вѣ лобъ стрѣлити? Говорю то цѣлкомъ обѣктивно, такъ якъбымъ говоривъ о третѣй, цѣлкомъ обѣятнѣй особѣ а не о собѣ самѣмъ: до такои сатїсфакціи и до такоєго простого виходу зѣ положеня, вѣ якѣмъ я теперъ знайшовся, тая дорога дуже и дуже не далека. Бракує менѣ ще тѣлько тои малои заохоты, яку бы менѣ давъ до того ще оденъ такїй листъ, якїй я одержавъ вѣдъ Тебе, абы зробити мою дитину нещасливою, а тымъ кѣлкомъ людемъ, котрымъ я щосъ виненъ, справити также невелику приемнѣсть. Я сиджу тутъ 10 миль вѣдъ желѣзницѣ, найгѣршою дорогою, рушитися зѣ мѣсця не можу. Проваджу прикре и надѣ всякї описы трудне слѣдство противъ премоєннѣй спѣлцѣ жидѣвскихъ шверцерѣвъ, котрѣй жаднї средства не суть недоступнї и не страшнї, абы менѣ зашкодити. Можу безъ переєады сказати, що у важнѣй тѣй справѣ очи нашої кравѣои

дирекціи и навѣтъ міністерства суть на мене звернені; коли скінчу справу зъ успѣхомъ, то зроблю тільки свою песю повинність и нѣхто менѣ не подякуе; коли жъ верну, якъ то можливо, безъ результату, то буду зблямований разъ на завсѣгды, если не що гѣрше. Кблькасотъ людей маю переслухати, и то найгѣршой кондуіты. Голова менѣ трѣскае зъ того самого. Додай до того, що маю окрѣмъ того дбати про брата, студента, котрого я лишивъ въ Ряшевѣ самого, на Божѣй опѣцѣ, передъ самымъ кѣнцемъ курсу, що мѣй отецъ дома хорый, що я самъ нездоровый и нахождуся въ тяглой фізичной горячцѣ такъ само якъ и моральной; що я анѣ на хвилию не мѣгъ выйти ще зъ того морального пригнобленя, въ яке я попавъ вѣдъ смерти моеи жѣнки, а теперъ зновъ въ послѣднѣмъ часѣ пѣддався конечности, яка для чоловіка въ моѣмъ положеню и моеи натуре не могла вже бути прикрѣйша, то може зрозумѣешь, для чого я о нѣчѣмъ инчѣмъ объективно анѣ мыслити анѣ говорити не можу, — але о смерти можу якъ найспокобнѣйше, котра бы менѣ найкоротшою дорогою повернула то найдорожше, що я на сѣмъ свѣтѣ на завсѣгды утративъ. Для того я Тебе прошу, не накладай барвы надто яскравой, и не страшь мене..“

Сталося то, що при такихъ обставинахъ мусѣло статися. Щобы якъ небудь и якъ найскорше покѣнчити зъ сею такъ его бурившою справою, вѣнъ не богато пытаючи, оженився въ Ряшевѣ (сѣ кѣнцемъ 1879 року?), и оженився дуже нещасливо.

Друга комісія, въ Руднику, котра тревала майже цѣлый рѣкъ (бо вѣдъ остатныхъ мѣсяцѣвъ 1879 ажъ до Серпня 1880 року), добила его фізично, такъ, якъ описані вовыше нещастя добивали его морально. Голоднѣ роки университетскихъ часѣвъ вѣдзывались въ одно и вѣнъ пѣзнѣйше часто занепадавъ на здоровлю. Але особливе здоровле его, и безъ того не такъ то дуже сильне, страшно потерпѣло задля тыхъ невыгодъ, недостаткѣвъ и шкѣдливыхъ впливѣвъ атмосферичныхъ, на якѣ бувъ выставлений майже черезъ цѣлый рѣкъ своего комісіонованя. Тутъ зародилась та слабѣсть, що помалу що разъ бѣльше взростаючи сталася наконецъ причиною его смерти. Але въ найпершихъ часахъ слабости бувъ еще можливый ратунокъ; треба було тільки скоро

взятися до льченя, треба було вѣдпочинку умученымъ силамъ, свѣжого воздуха струженымъ грудямъ, доброй выгоды, скрѣпленя и оживленя высиленому организму. Чувъ се добре самъ В. Навроцкій и вже вчасно на веснѣ 1880 року подавъ просьбу о вѣдпустку хочбы лишень на оденъ мѣсяць. Але минула весна, минуло лѣто, а вѣдповѣди на просьбу не було. Тымъ часомъ зновъ потягано его до вѣдповѣди за те, що вѣнъ пише до рускихъ газетъ, зновъ обновлено дисциплінарку.... „Тожъ р. 1880 вручивъ вѣнъ вице-президентови краевой дирекціи фінансової меморіаль вѣ тѣй справѣ, написаний на 20-аркушахъ стислого письма, вѣ котрѣмъ зъ властивою собѣ основностею выказавъ всю безъосновнѣсть вѣсѣхъ замѣтѣвъ и обвинень, пѣдношенихъ противъ него за-для его літературной працѣ и съ цѣлою смѣлостею невинного чоловіка вѣступився за свою кривду и за свое нѣчимъ не заслужене уослѣдження. Вице-президентъ, прочитавши цѣлый меморіаль, мусявъ бути очевидно глубоко тымъ тронутый вѣ своѣй совѣсти, бо при найблизшѣй стрѣчи зъ В. Навроцкимъ не тѣлько що принявъ его надъ спѣдѣване дуже ласкаво, але навѣтъ, звиняючись зъ дотеперѣшнихъ мѣръ дисциплінарныхъ успокоювавъ его, що вѣсѣ тѣ злощаснѣ мѣры пѣдутъ вѣ непамять и вѣнъ дѣждеся теперъ наконецъ узнаня за свои заслуги, що его перенесуть теперъ назадъ на рѣдну родину и т. д. (Барв.).

Немилосерна иронія долѣ! Саме тогды, якъ вѣнъ догравъ, ему обѣщували золотѣ горы. Бо коли ему нарештѣ удалось выпросити собѣ вѣдпустку, щобы поѣхати вѣ горы на жентицю (1881 року) то вже було за пѣзно. „Тодѣ вже, пише А. С., его сухоты такъ були виднѣ, що на двѣрци вѣ Перемышли звертали на него увагу навѣтъ не знакомѣ. Жаль и досада стискали зарѣвно мое сердце, коли побачивъ я того пѣдрубаного дуба“. Сестра вѣ Криворѣвни, коли его уздрѣла, ажъ сплакала. Понурыи и мовчазливый бувъ вѣнъ черезъ цѣлый часъ, гейбы прочувавъ близькій своѣй конецъ; лишь куривъ надзвычайно сильно. Не богато одже могли ему помогти горы вѣ Криворѣвни, хоть сестра доглядала и ратувала якъ могла умираючого брата.

13. Жовтня 1881 вѣнъ, простудившись на хрестинахъ своего сына Семена, котрого возивъ до найблизшой руской

церкви до Залѣя хрестити, занепавъ тяжко и хотъ ему ще троха було полекшало, такъ що мѣгъ ще написати въ Листопадѣ до сестры Олесѣ листъ, то ратунку уже не було. Дня 16 н. с. марта 1882. року вѣнъ умеръ.

Середъ такихъ сумныхъ обставинъ текло и закѣнчилося жите Володимира Навроцкого. Може й недобре я зробивъ, що доволъ подрѣбно розказавъ тѣ обставины. Але своимъ оповѣданемъ я хотѣвъ Вамъ, дорогій читателѣ, подати можли-вѣсть, щобъ Вы справедливо могли оцѣнити того чоловіка, котрого писаня теперъ мати будете въ рукахъ. Лишь знаючи добре супротивности и злиднѣ, зъ якими вѣнъ мусѣвъ боротися, Вы будете могли пѣзнати, кѣлько идеальной любви, кѣлько глубокого и безкористного патріотизму вѣнъ мусѣвъ мати. Бо середъ всѣхъ тыхъ злиднѣвъ вѣнъ анѣ на хвилику не забувавъ про свѣй нарѣдъ и выше якъ власный гараздъ, лежало ему вѣдродженѣ того народа на серци. За него вѣнъ боровся вѣдъ ранньої молодости; середъ голоду на уни-верзитетѣ, середъ самотного и нещасливого вигнаня на чу-жинѣ воно керувало его науковыми працями.

За сю борбу, за сѣй науковѣй працѣ вѣнъ заплативъ своимъ здоровлемъ и житемъ. И якъ гаразду въ своѣмъ приват-нѣмъ житю, такъ и сповнення своихъ патріотичныхъ идеалѣвъ ему не суджено було дечекатися. Противно; умеръ вѣнъ середъ самой борбы, котрой результатъ нѣкому не вѣдомый, котра немилосерно стирае и въ могилу жене найкрасшихъ лю-дей, котра его самого у могилу загнала.

Кождый изъ насъ бувши молодшимъ, або й не оденъ теперѣшний молодой чоловікъ радъ бувъ зъ душѣ-серця посвятити свое жите, абы тѣлько тымъ окупити свободу сво-го народа. Ахъ! що жите одного чоловіка въ борбѣ за вѣд-родженѣ цѣлого народа! Здаеся, жите нашого писателя до-волъ многострадалне; вѣнъ не наразъ умеръ за нарѣдъ, а уми-равъ за него каждой днины, каждой мѣнуты. И все таки зги-нувъ марне, не выборовши за свого житя майже нѣчого, и майже безъ вѣдгомону прогомѣло середъ борбы его ро-зумне слово.

Такъ марне гибъ и згине ще не оденъ робѣтникъ, поки народови нашому хоть троха лекше стане жити. Бо вѣдроджене народа дѣло не лекше и вымагае богато жертвъ, часомъ зовсѣмъ безцѣльныхъ ѿ лишныхъ. Не наше дѣло про се судити; наше дѣло ити напередъ, не пытаючи, кѣлько и за що людей згинуло. Бо роботы богато, а хто еи зробить якъ не мы?

Остапъ Терлецкій.

ЧАСТЬ ПЕРША.

Праць географичнй, етнографичнй и літературнй.

РУСКА РОДИНА.

(Географичный обзоръ землѣ заселенои Русинами).

(Правда, рік I., 1867, чч 23—27).

Люде учені — историки, природоспыты, годяться на тѣмъ, що географичне положене и природа якогось краю великій впливъ мають на ёго жителѣвъ, на способъ ихъ жита, ихъ склонности и характеръ, на ихъ моральный и матеріальный розвитокъ, якъ и на вѣдношеня ихъ до жителѣвъ другихъ земель. Такимъ чиномъ земленись, яко наука, толкуюча власне о положеню и природѣ земель, велику прислугу чинить исторіѣ народѣвъ и становить ёѣ головну спомагательну галузь. Вона бо причиняеся до зрозумѣня жита и характеру народѣвъ, до выясненя непевныхъ або незнанныхъ вѣдношень ихъ до другихъ народѣвъ, до вывѣченя фактѣвъ, збувшихся на ихъ земли.

Теперь, коли у насъ зъ взростаючою самовѣжею будитьея похопъ до науки питомои исторіѣ, не завадить пѣднести важнѣсть и конечнѣсть пѣзнаня географичныхъ вѣдношень рѣднои землѣ. Щобы зрозумѣти исторію своего народу, треба конче пѣзнати землю, на котрѣй вѣнь живе, на котрѣй вѣнь за жите свое боровся и боресея, котрой вѣнь боронивъ такъ завзято.

Колижь воля, шановній читателѣ, то нумо: перейдемо гадкою по тѣѣ Украинѣ, переглянемо ёѣ вѣдъ Бескидѣвъ до моря, — придивимосея горамъ, що ихъ колисьто „пѣдперали желѣзній полки“, перелѣчимо воды, що колись-то кровь Турка

и Татарина ними червонѣла, перемѣряемо степы и поля, що „почорнѣли ажъ вѣдъ крови“, пролитой за того народа вольную волю. Не поведу я васъ ходомъ певнымъ, знаючимъ всѣ стороны й дороги, бо й самому часомъ поблудити прийде. Але будьте менѣ за те wybачнѣй, уже за-про мою добру волю и отвѣтѣсть: а коли хто побачить, що самъ бы насъ лѣпше повести зъумѣвъ, то самъ и виненъ, чому чимъ борше за дѣло не возьмешя.

I.

Имя, границѣ и просторонь Украины; загалный поглядъ на еѣ поверхность.

Уже кѣлько то именъ не має наша земля! Южна Русь, Мала Русь, Малороссія, а по частямъ: Червона Русь, Галиція, Галичина чи Галичь, Югозападна и Западна Россія, и хто знае ще якѣй. Народъ же самъ называе еѣ Украина, себѣ-то край*), тай годѣ — такъ якъ вѣнъ и Besкиды-горы не называе ничимъ именованъ, а тѣлько горами, бо не знае краю, якъ своя Украина, не знае гѣрѣ, якъ свои горы.

Простягаешя тота наша Украина вѣдъ Припетѣ рѣки и рѣчки Беседа до Чорного Моря, вѣдъ полудневыхъ стокѣвъ Besкидѣвъ и долѣшного Днѣстра по Донѣ и Кубань рѣки. Въ наибѣльшѣй своѣй довжинѣ, вѣдъ заходу на сѣдѣ сягае вона вѣдъ 38° до 58° сѣдѣ довжины, значить 20 степенѣвъ або до 300 географ. миль; наибѣльша еѣ ширина, зѣ пѣвночи на полудне, выносить 9½ географ. степ. (вѣдъ 44° 30' до 33° 45'), що значить до 140 миль географичныхъ. Обширу займае Украина 10.870 кв. геогр. миль, отже перевысшае Велику-Британію (европейскѣй провинціѣ) въ двое близько, Францію зѣ на 1000 кв. миль, а вѣдъ Австріи (зѣ Уграми) вона о мало що надѣ 1000 кв. миль менша. — Сема часть зѣ тыхъ 10.870 миль

*) Що имя Украины, хотя оно може зѣ початку мало означати край граничный Руси, у народа теперъ того значѣня не має, а значить тѣлько, що край (земля), доказомъ отъ-такѣй поведѣнки: „не далека-то Украина“, т. е. не далека то земля — „пѣшовъ въ далеку Украину“, пѣшовъ въ далеку землю, „моя люба Украина“ и др. Такъ оно есть нѣбѣ здрѣбнѣле, пещене вѣдъ слова край *Авт.*

припадає на часть Украины пѣдъ Австрійскимъ владѣнемъ (надъ 1600 кв. миль). Граничить Украина на полудневый за- хѣдъ зъ землями Словакѣвъ, Угрѣвъ, Волохѣвъ, на захѣдъ зъ Польщею, на пѣвночъ зъ Бѣлою- и Великою Русею, на сѣдъ зъ Великорусею, зъ землями Калмыкѣвъ, Ногайцѣвъ и Чер- кесѣвъ, на полудне зъ Татарами и Чорнымъ моремъ. При- рода, хочъ и дала сѣй земли свѣй вѣдрубный характеръ, не вѣдграничила еѣ значными, стальными границями вѣдъ чужихъ земель; тому хотѣвши познакомитись зъ довѣдными еѣ гра- ницами, приготовитись мусимо на спамятанє копицѣ мѣсть, мѣ- сточокъ и рѣчокъ, якими вона, вывиваючися на всѣ стороны, переходить.

Зачнемо вѣдъ заходу, вѣдтамъ, де рѣка Попрадъ (до- плывъ Дунайця) почавшійся вѣ Угорщинѣ, зачинає становити границу меже Уграми а Галичиною. Меже мѣсточками Му- шина (вѣ Галичинѣ) а Палоча (вѣ Угорщинѣ) перебиваєся Попрадъ черезъ головный хребетъ Бескидѣвъ; туды, (коло села Лелюхова) переходить граница вѣ Угорщину, иде долъ рѣч- кою Теплою, черезъ Рокитѣвъ, до Довгои-Луки надъ Барды- вомъ, зъ вѣдси на полудне черезъ Куриму (на Теплѣй), ажъ недалеко пѣдъ Ганушѣвъ (на Теплѣй); тутъ звертаєся идъ пѣвночи и, обѣйшовши Строкѣвъ, Спину и Гуменне (краину такъ званныхъ Сотакѣвъ), зновъ вертає до Теплои коло Гану- шовець. Вѣдси спускаєся на полудне, долъ рѣками Теплою и Ондавою ажъ до устя Тернавы, потѣмъ на вхѣдъ и полудне по-надъ Вуткѣвъ, черезъ Мункачъ (надъ Латорицею), ажъ надъ Береги; зъ вѣдтамъ вертаєся назадъ на захѣдъ до р. Лато- рицѣ коло Дуброны и Касоны и зновъ пѣдъ Береги; дальше выкрутами иде на захѣдъ по пѣдъ Селище, черезъ Холмы до Хуста, а вѣдтакъ, зъ малыми выимками, рѣкою Тисою ажъ пѣдъ Сигѣтъ; дальше правымъ берегомъ Бѣлои Тисы пѣдъ Ясенѣвъ, де границѣ Галицкои досягає, иде дальше границею (Галичины ѣдъ Угоръ) до жерель Бѣлого Черемоша, де вѣ Буковину вступає и, загорнувши Извѣръ, Шипѣтъ Выж- ный, Руську, Банилѣвъ, Петрѣвъ, Купку и Терешаны, пѣдъ Боянами на Прутъ до россійской Бесарабii входить: пѣв- нѣчною смугою Бессарабii тягнєся по-надъ Бричаны до Сороки на правѣмъ и Цекинѣвки на лѣвѣмъ березѣ Днѣстра и дальше симъ берегомъ его ажъ до устя вѣ Чорне море,

а берегомъ моря ажъ до Перекопу. Дальше земля межн Азовскимъ моремъ а украинскимъ населенемъ Херсонской и Екатеринославской губернии заселена Татарами, Греками и нѣмецкими колоніями ажъ по рѣчку Кальміусъ; тому граница коло Перекопу лишае море и, лукомъ обминувши Татарѳвъ, Грекѳвъ и Нѣмцѳвъ, приходитъ до грецкой колоніи Ласпи надъ р. Кальміусомъ. На полудни зъ-вѳдеи, за Азовскимъ моремъ, вѳддѳлена вѳдъ другихъ рускихъ земель, лежитъ Земля Черноморекихъ козакѳвъ, заселена самими (? *Вид.*) Украинцами — межн Азовскимъ моремъ, Землею козакѳвъ Донскихъ, губернію Ставропольскою, и Черкескимъ краемъ*). — А теперъ вернѳмся до нашего (властиво грецкого) Ласпи.

Граница тягнѳся вѳдеи на пѳвнѳчный всхѳдъ выкрутами, границею Екатеринославской, Харкѳвской и Воронѳжской губернии вѳдъ Донской ажъ пѳдъ Матюшино надъ Дономъ; зъ-вѳдеи горѳ Дономъ ажъ по усте Тихой Сосны, дальше горѳ Сосною, вступае вѳддтакъ въ губернію Куреку и иде просто на захѳдъ до м. Богодухова; зъ-вѳдеи граница въ Курскѳй губерніѳ певно означити не дастся; стрѳчаются оселѳ украинскѳй ще дальше на схѳдъ вѳдъ м. Курска, якъ зновъ великорускѳй близько чернигѳвской границѳ. Дальше иде граница, выступивши зъ губернии Курской, на пѳвнѳчъ, границею Чернигѳвской губернии вѳдъ Орловской, ажъ по-за м. Мглинѳ пѳдъ Хотимскѳ, надъ рѳчкою Беседомъ (на граници губернии Смоленской вѳдъ Могилевской); вѳдъ Беседа звертаея вона на захѳдъ и полудне границею Чернигѳвской вѳдъ Могилевской губернии до м. Ловва (при усте Сожи въ Днѳперѳ), вѳдтамъ Днѳпромъ ажъ по усте Припетѳ, дальше рѳчкою Припетѳ до Бѳлосорокѳ, зъ вѳдеи, опустивши берѳгъ рѳки Припетѳ, полудневою еѳ долиною на захѳдъ ажъ до Буга при Володавѳ; вѳдъ Володавы на пѳвнѳчъ Бугомъ ажъ до потока Присѳки (пѳдъ Дрогичиномъ), де переходить въ царство Польске; сходитъ вѳдтакъ на полудне черезъ Лосицю, Бѳлу, Межирѳче, Радинѳ, по-при Люблинѳ (лишаючи его

*) Зверхъ того вѳддѳльнѳ украинскѳй поселеня розѳянѳи по Донскѳй земли, именно на правѳй сторонѳ горѳшного и долѳшного Дона, а потѳмъ и въ губерніѳ Саратовскѳй, Самарскѳй, Астраханскѳй, Оренбургскѳй и въ инчихъ. *Авт.*

на западѣ) просто до Щебрешина; вѣдси закручуеся на полудневый захѣдъ, черезъ Рокѣвъ, Момоты, де входить въ Галичину, иде до Улянова (надъ Сяномъ), а звѣдси дальше на полудне черезъ Лежайско, мимо Городиска, пѣдъ Березѣвъ; вѣдси на пѣвнѣчь обертаеся и обѣйшовши Жизнѣвъ, Высоку, Браткѣвку и др. позадъ идъ Будзынову вертаеся, крутиться дальше черезъ Дуклю и Змигородъ на полудне повыше Горлицъ и Грибова до с. Ростокѣвъ на Попрадѣ, загортае за рѣкою села Шляхтову, Чорноводу, Бѣловоду, Явѣрки и вертае зновъ пѣдъ Пивничну (надъ Попрадомъ); вѣдси обертаеся на пѣвнѣчный вехѣдъ зразу корытомъ Попрада, вѣддѣляючого Галичину вѣдъ Угоръ, ажъ до Лелюхова, де переходитъ въ Угорщину.

Скѣбчили мы нашу вандроѣвку, обѣйшовши границею цѣлу Украину докола. А змучившись такимъ далекимъ ходомъ, вѣдпочинемъ.

Станьмо, розглянемся докола по сѣмъ широкѣмъ краю, котрый мы теперъ вѣдграницили вѣдъ другихъ земель. По лѣвѣй руцѣ пѣдъ нами шумить Попрадъ (бо мы надъ нимъ опинились), плынуци долѣ, — за Попрадомъ не наша вже сторона. По правѣй шумлять лѣсы надъ нами: тутъ почалися нашѣ Бескиды.

Колибъ мы пѣднестися могли високо по-надъ найвышѣй его верхи, мы увидѣлибы ихъ, якъ що-разъ вышшимъ гребенемъ идъ полудневному вехѣдови простують; серединою потягся головный хребетъ, вѣдъ Попраду поздовжнимъ лукомъ геть по-за границу Галичины, по-за Чорну Гору, на Буковину, ажъ тамъ, де вѣдъ горы Цифы розходяться Семиградскѣй горы; а поздовжъ него, по обохъ его бокахъ, такожь на сѣдъ полудневый, кладутся що-разъ ширшимъ лукомъ що разъ низшѣй данцюхи гѣрѣ, нѣбѣ ступиѣ до него, доки не зѣбллются, знижившись дальше, въ горбы, въ филистѣ рѣвинины. Инчѣ не такъ скоро знижаються, вѣдвернувшись вѣдъ своей громады гилями въ Угорщину на полудне або на сѣдъ въ Галичину. А одна гила усеѣ випередила и потягла помѣжь доплывами Вислы и Днѣстра на пѣвнѣчный вехѣдъ, сама зновъ подѣлилася и одну вѣтву пѣселала дальше на пѣвнѣчный вехѣдъ двомъ морямъ рѣки подѣлити, геть по-за чужѣй границѣ, — другу на вехѣдъ пустила, а третою по-за Днѣстеръ по-

простувала на полудневый вхѣдъ, Днѣстеръ перескочила, Богъ переступила, Днѣпрови порогомъ стала въ дорозѣ и дальше на схѣдъ пѣшла шукати Урала. Поглянемъ на полудневый захѣдъ, по-за Бескиды; тамъ розтягнулось руско-угорске пѣдгѣре, и угорскій рѣвнины пѣдъ него пѣдходятъ. Обернемося на вхѣдъ и вхѣдъ полудневый: тамъ, за галицкимъ Пѣдгѣремъ, не закрыли намъ уже нѣякїи высокїи горы виднокруга, — глядимо въ рѣвну, далеку даль, ажъ де виднокругъ земскїи зливаеся зъ синявою неба. Але наша выобразня сягае ще дальше, геть ажъ на вхѣдный и полудневый кранецъ Украины и цѣлый той обшаръ — велика площина, — горбы и ланцюхи гѣръ, не высихъ надъ кѣлькасотъ стѣпъ, никнуть на такѣмъ просторѣ; серединою тѣлько, нѣбы широкїи поясъ, пѣднеслася земля незначно повздовжь цѣлои Украины вѣдъ жерель Бугу и середного Днѣстра ажъ геть по-за границу Украины, до Урала, въ широку выжину, на пѣвночи и полудни обмежену спѣмненными гористыми пасмами. А' по цѣлѣмъ тѣмъ широкѣмъ просторѣ порозливалися рѣки густою сѣткою, и всѣ*) течуть однимъ путемъ на полудне. А на полудни Чорне море розточило свои воды, пѣдсичуванїи нашими рѣками.

Такїи загальний образъ показалабы намъ Украина, коли-бъ мы поглянули на ню зъ висока, зъ такъ висока, щобы могли однимъ поглядомъ всю обгорнути. А теперъ спустѣмся на землю и приглянемося поодинокимъ частямъ, котрїи зъ висока тѣлько поверхно заглянули.

Зачнемо вѣдъ того, що найборше намъ въ очи впало, вѣдъ гѣръ:

Бескиде зеленый, въ три ряды садженный,
Пѣдемо тобою**)

II.

Бескиды.

Що воно таке, що насъ такъ тягне у горы? Мало не кождый зъ насъ перебувъ або перебувае той перїодъ моло-

*) зъ малыми выимками. **) Народна спѣванка.

дости своего житя, въ котрѣмъ невсыпуще бажане увидѣти свѣта жене его на вандрѣвкѣ, а першою цѣлею такой вандрѣвки бувають звычайно горы. Чи то таємничѣсть непроходимыхъ гѣрскихъ деберь и борѣвъ манить цѣкавого до себе, чи природа, пануюча тутъ въ цѣлѣй своѣй неспожитѣй ще силѣ, причаровуе сюды своего почитателя, чи величъ тыхъ мась неба досягаючихъ тягне до гѣръ кожного, въ кого душа приступна всему, що велике и взнесле? Будь воно котре-небудь зъ тыхъ властивостей, котрыми горы вандрѣвникѣвъ притягати можуть до себе, усѣ вони найдуться въ нашихъ Бескидахъ повною мѣрою — и таємничѣсть неизслѣдуваныхъ сторѣнъ, и буйна природа, и величавѣсть, — и коли рускій читающій свѣтъ такъ мало ще ихъ знае, то мабуть не вѣдъ того, що мало хто зѣйшовъ нашѣ Бескиды, а борше тому, що нѣхто зъ тыхъ вандрѣвникѣвъ печатно не спѣмнувъ и словомъ про свою подорожь. Такъ отже не маемо рускихъ описѣвъ Бескидѣвъ, хочь-бы ихъ маленькои части; тому я й не винень, що въ моѣмъ описѣ послѣдувавъ чужимъ писателямъ.

Горы, що назвали мы ихъ Бескидами, становлять тѣлько одну часть великои гѣрской громады, прозванои Карпатами. Карпаты складаються зъ двохъ широкихъ гѣрскихъ гнѣздъ, на пѣвнѣчнѣмъ западѣ одно, при устю рѣки Моравы, дотыкае середного Дунаю, на полудневѣмъ сходѣ друге, при Ореовѣ, до нижного Дунаю доходить. Довгій лукъ гѣръ, трета часть карпатской громады, лучить оба тѣ гнѣзда, обнимаючи широкими своими раменами угорску рѣвнину, выпуклою своєю стороною вѣдграничаючи Галичину вѣдъ полудневого западу. Той тѣлько лукъ насъ и обходить; вѣдъ Попраду рѣки ажъ недалеко до жерель Золотои Быстрицѣ (на Буковинѣ) той лукъ есть нашъ по обохъ своихъ бокахъ.

Имени загального, одностайного вѣнъ у народа не мае; въ чужоземнѣмъ ученѣмъ свѣтѣ вѣнъ зовесе „лѣсистымъ карпатскимъ хребтомъ“*). Мы взвычалися звати его Бескидомъ, народъ же тѣлько одну его часть называе Бескидомъ — часть вѣдъ Попраду до жерела Свѣчѣ (доплывъ Днѣстра въ Стрыйскѣмъ) и то лишъ хребетъ граничный. а загально зве его тѣлько „горами“. Я лишусь при принятѣмъ у насъ

*) Der karpatische Waldrücken.

назвису „Бескидѣвъ“ (in plurali, щобъ вѣдрѣжнити вѣдъ там-того, частного имени).

Поздовжь тягнуться Бескиды бѣльшь 70-ти миль, середной ширины мати будуть 10 до 15 миль, а въ найширихъ мѣсяхъ наибѣльше 20 миль лѣвучи вже и пѣдгѣря. Полуднева збѣчь Бескидѣвъ (идѣ Угорщинѣ) есть коротша, стрѣмкѣйша, пѣвнѣчна (идѣ Галичинѣ) плоскѣйша, ширша, дальше сягаюча въ край. Де горы выше пѣдносяться, тамъ вони вузшу мають пѣдставу, а де суть низшѣ, тамъ за те розсѣдаються широко; найширше розсѣлися у Низького Бескида, найнижшой части Бескидѣвъ (вѣдъ жерель Сяну до Попраду). Найвыше пѣдносяться Бескиды на своѣмъ полуднево-всхѣднѣмъ кѣнци, бо 6.000' надѣ поверхню моря, а знижаються чимъ разѣ бѣльше идѣ захови; Низкѣй Бескидѣ сягае уже ледве до 3.000'.

Не треба Бескиды уважати за одинѣ одностайный хребетѣ. Противно, на першѣй поглядѣ складаються вони наче-бѣ зѣ вѣддѣльныхъ громадъ и купъ, не полученныхъ нѣчимъ зѣ собою. Тѣлько уважѣйше изслѣдоване уявляє ихъ звязъ: осѣли вони на однѣй однолитѣй пѣдставѣ. На тѣй пѣдставѣ пѣдносяться насампередѣ серединою цѣлого ланцюха головный хребетѣ, котрый вѣдъ кѣнца до кѣнца иде угорскою границею и становить дѣль водный Вислы, Днѣстра и Прута зѣ одной стороны, а середного Дунаю зѣ другой. Вздовжь по при него прилягають другѣ пасма, неконѣче всюды низшѣ вѣдъ него; мовѣ его галузѣ, вѣдходятъ вони вѣдъ граничного пасма зразу на пѣвнѣчь або полудне, звертаються вѣдтакъ на пѣвнѣчный захѣдъ або полудневый всхѣдъ и кладуться рѣвнобѣжно по при него. 5—6 такихъ пасемъ по Галицкѣй и по Угорскѣй сторонѣ тягнесь по-при хребетѣ граничный. Лучаться вони помѣжь собою поперечными хребтами, котрѣ спадають часто дуже низько, а при тѣмъ всѣ побѣчнѣ пасма густо попереinander поперечными долинами и провалами, котрыми течуть рѣчки, и се надае имѣ часто позѣрѣ вѣддѣльныхъ гѣрскихъ громадѣкъ; тѣлько спѣльна ихъ широка пѣдстава нерозрывно единить ихъ въ одну гѣрску цѣлѣсть.

Характеристичною чертою Бескидѣвъ есть импонуоча величѣ тыхъ гѣрѣ въ ихъ цѣлости (не въ поодинокихъ частяхъ, якъ н. пр. въ Альпахъ), есть такожѣ одностайна ихъ складня

(формація), въ котрѣй, яко головна часть, переважае пѣско-
вець, якъ и густымъ лѣсомъ порослѣ хребты и верхи. Мѣсьць
голыхъ, скалистыхъ не багато въ Бескидахъ; всего тѣлько
що на правѣмъ березѣ Стрыя, въ околици Болехова и села
Урича, и найвышѣй верхи Чорной Горы; звычайно де зъ-за
высокости устають вже лѣсы, тамъ хребты и верхи покры-
вають зеленѣй полонины. Въ границу вѣчнаго снѣгу Бескиды
не досягають; але по тѣнистыхъ дебрахъ и обочахъ Чорной
Горы передержуеся снѣгъ шматами вѣдь зими до зими.

Въ два моря посылають Бескиды зберегаючыся въ нихъ
воды — въ Чорне и въ Балтицке море. Галицка збѣчь Бе-
скидѣвъ въ двѣ розличнѣй стороны похилеся. Въ меншѣй, за-
хѣднѣй части збѣчь Бескидѣвъ на пѣвнѣчь похила — рѣки
течуть зъ вѣдси на пѣвнѣчь, идѣ Балтицкому морю. и зове-
ся зъ-за того ся похилѣсть Балтицкою. Друга, бѣльша поло-
виця Бескидѣвъ похилеся идѣ веходови, и вѣдь неи рѣки те-
чуть до Чорного моря; тымъ и зовеся ся похилѣсть Черно-
морскою. Обѣ тѣ половины Бескидѣвъ мають кожда свѣй вѣд-
рубный характеръ, котрый, чимъ дальше идѣ веходови й за-
ходови, тымъ выбитѣйше на нихъ выступае. Граничнои точки
мѣжь тыми обома характерами поставити не можна; яко пе-
рехѣдъ зъ одного характеру въ другѣй уважати можна часть
Бескидѣвъ межи жерелами Сянового доплыву Ославы а же-
релами Стрыя, доплыву Днѣстра. Въ сѣй части Бескидѣвъ при-
падае граница водной области Днѣстра и Вислы, такъ зва-
ный Европейскѣй дѣль водный межи Чорнымъ и Балтицкимъ
моремъ, котрый проходить верхомъ „Бескидъ Великѣй“ (въ
селѣ Яворовѣ на угорскѣй граници) и дальше иде на пѣв-
нѣчный вехѣдъ.

Бескиды на Балтицкѣй похилости (вѣдь Попраду по же-
рела Ославы) уже зглядною низшостою вѣдрѣжняються вѣдь
тамтои части; горы тутъ лагѣднѣйшѣй мають характеръ, хреб-
ты зъ долины пѣдносяться помалу й гороу мають позѣръ
легко филиуючыся выжины. Хребты поперечнѣй, що лучать
поодинокѣй поздовжнѣй паема, пѣдносяться выше, якъ на Чор-
номорскѣй похилости и прибирають позѣръ широкихъ лавъ.
Воды на такихъ хребтахъ и лавахъ задержуються довше и
бѣльше ихъ збираеся, такъ що часто забягнюють паровы и
плоскѣйшѣй обочѣ: тому зъ вѣдси и бѣльше рѣкъ вытѣкае,

якъ на психлости Черноморекѣй. Рѣки, такъ якъ и на Черноморекѣй похилости, плынуть наибѣльше поперечными долинами, котрѣ розходяться часто широко по обохъ берегахъ помѣжь горами. И поздовжныхъ долинъ прирѣчныхъ стрѣчаеся тутъ кѣлька, якъ именно долина Сяну вѣдъ Лиського до Мриголода и зновъ вѣдъ Дынова до Перемышля. Головный, граничный хребетъ всюды тутъ высшій вѣдъ прилягающихъ до него пасмъ и тягнесь, скрѣзь лѣсомъ порослый, крайною бучины и яворины, ажъ до Сяновой прирѣчки Ветлинки. Зъ вѣдси зачавши, въ части переходнѣй, Бескиды зачинають помалу тратити свѣй дотеперѣшний характеръ и принимати властивости похилости Черноморекѣй. Коло села Смереки (надъ Ветлинкою) починаютьея вже першій полонины, знакъ, що горы значно пѣднеслися, бо полонины показуютьея тѣлько тамъ, де горы лѣсомъ не порослѣ, отже по-надъ горѣшною границею лѣсовъ*). Граничный же хребетъ тыхъ полонинъ не мае; тутъ, якъ и въ дальшѣмъ протягу, вѣнъ низшій вѣдъ побѣчныхъ пасемъ по обохъ его бокахъ. За те сѣ побѣчнѣй пасма, 2—3 по обохъ бокахъ мають полонины на собѣ. Дальше на вехѣдъ горы зачинають ставатися сухшими; хребты, до теперъ горою рѣвнѣй и лагѣднѣй, заострюютьея въ горѣ и дѣлятьея на поодинокѣй верхи, разъ круглѣй мовъ дзвоны, то зновъ кѣнчастѣй и стрѣмкѣй, мовъ копнѣцѣ.

У верхѣвѣ р. Стрыя уже въ цѣлости показуеся характеръ похилости Черноморекѣй. Поодинокѣй пасма близше стыкають-

*) Зглядною мѣрою высокости гѣрѣ може намъ бути ихъ рослиннѣсть. В. Поль назначае слѣдуючѣй границѣ рослинамъ (въ Татрахъ):

Горѣшна границя вѣвса . . .	2400'	надъ пов. моря
” ” сосны . . .	”	” ” ”
” ” бучины . . .	3100'	” ” ”
” ” яворины . . .	3200'	” ” ”
” ” ялицѣ . . .	3500'	” ” ”
” ” смереки . . .	4200'	” ” ”
” ” высокыхъ шпильковыхъ деревь загаломъ	4600'	” ” ”

(Тутъ зачинаеся крайна полонинъ и корчодеревини).

Горѣшна границя корчодеревини 5600' надъ пов. моря

” ” полонинъ . 6500' ” ” ”

(Тутъ зачинаеся крайна моху и голыхъ скаль). На полудневѣй збочи Бескидѣвъ сягають сѣ границѣ трохи выше.

ся до купы, не лишаячи мѣся на прирѣчнѣй доплывы; ширшихъ позовжныхъ долинъ нема, одна тѣлько синевѣдека на устю Опору до Стрыя трохи значѣйша. Обочѣ тутъ стрѣмкѣйшій и пороздираний въ сухій зворы, вода не збираеся на нихъ, а хутко збѣгае, и тому зъ вѣдеи меньше рѣкъ тече. Хребты выстають по-за горѣшну границу деревъ и зеленѣются полонинами, а въ горѣ кѣнчатся гострымъ гребенемъ або стрѣмкими верхами. Найширше въ край сягають полонины надъ р. Стрымемъ, тутъ бо першій полонины зачинаються вже въ другѣмъ рядѣ горъ (вѣдъ Днѣстровою долины зачавши). Такій загальный характеръ задержують Бескиды вже до кѣнца, по за Буковинску границу.

Вѣдъ жерель и правого берега Стрыя зачинаеся такъ званный Чорный Лѣсъ и тягнеся горами ажъ до Буковины. На верхѣвяхъ Свѣчѣ хребетъ граничный у народа перестаетъ зватися (Широкимъ) Бескидомъ и ажъ до кѣнца вже жадного спѣльного имени не мае; тѣлько поодинокѣй пасма и верхи называются власными именами. Граничный хребетъ пѣдносится тутъ до высоты полонинъ, и тягнеся дальше вже по бѣльшой части краиною полонинъ и корчодеревины. Въ Станиславѣвскѣмъ и Колымѣйскѣмъ горы чимъ разъ выше пѣдносятся и чимъ разъ дикшого набирають позору; стрѣчаються частѣйше вже голѣ скалы, стрѣмкѣй стѣны и утесы и кѣнчастѣй верхи. Найвыше тутъ пѣдносится Чорна-Гора своими девятьма верхами. За Чорною-Горою головный хребетъ иде дальше угорскою границею ажъ до границѣ Буковины; тутъ завертае въ Угры (въ столицю Марморошеку) и кѣнчится верхами Цифа и Шесуль, надъ берегами Золотои Быстрицѣ, межѣ границами Галичины, Буковины и Семиграду. Вѣдъ горы Цифы починаються Семиградскѣй горы, иншого складу, иншой природы, якъ нашѣ Бескиды; вони до насъ вже не належать. Зъ помѣжъ верхѣвъ Бескидѣвъ, котрыхъ высота знакома, значѣйшій тутъ выльчу, вѣдъ заходу зачавши: Галичь (на граници Угорскѣй и Сяноцко-Самбѣрскѣй) 4.200 вѣденскихъ стѣпъ; Ополоникъ (надъ жер. Сяна) 3.212'; Бескидъ Великѣй (на граници Угорскѣй и области водной Сяну и Днѣстра) 3.282'; Рускѣй Путь (въ селѣ Либохора) 3.924'; Пѣкуй (въ с. Кривка) 4.424'; Парашка (миля на пѣвнѣчный западъ Сколѣго) 3.998'; Менѣвъ (межѣ Мѣзунемъ а

Свѣчею) 4.578'; Яйце (миля на вехдъ Свѣчѣ) 5.074'; Горганъ-Илемекій 5.127'; Попада (на граници Угорскѣй, надъ жер. Питросы) 5.491'; Грофу або Канюка (меже рѣками Молода и Питроса) 5.520'; Конецъ-Горгана (надъ жерелами западной Быстрицѣ) 5.078'; Сивуля (надъ жерелами западной Быстрицѣ) 5.732'; Чорна Клива (надъ жерелами вехдной Быстрицѣ) 5.428'; Форесокъ або Кукуль (надъ жерелами Прута) 4.861'; Говерля (одинъ зъ верхѣвъ Чорной-Горы надъ жерелами Прута) 6.487'; верхъ Чорной Горы надъ жереломъ Бѣлой Тисы 6.367'.

Закимъ покинемо Бескиды, мусимо ще розглянути и ту перехдну краину, котра въ складѣ и природѣ своѣй такъ близка Бескидамъ и такъ злучена зъ ними, що тѣлько въ звязку зъ ними и тѣлько яко ихъ продовжене представити дасться. Перехдну сю краину становить Пдгдѣре. Незначною мовъ жолобиною вѣддѣляея Пдгдѣре вѣдъ властивыхъ гѣръ, а починаея всеюды тамъ, де гѣрскѣ рѣки пробивають въ горахъ остатный проваль и вступаютъ въ рѣвнѣйшѣ стороны. Такъ починаея Пдгдѣре надъ Сяномъ коло Перемышля, надъ Вигромъ коло Губникъ, надъ Стрвяхомъ коло Хирова, надъ Днѣстромъ коло Старого Мѣста, надъ Лѣмницею коло Сливки, надъ обома Быстрицями коло Солотвины и Надвѣрной, надъ Прутомъ коло Делятина, надъ Пѣстинькою повыше Пѣстия, надъ Черешомомъ коло Кутѣвъ, надъ Серетомъ (на Буковинѣ) коло Бергомета. Получивши отей точки линією помѣжь собою, будемо мати границу Пдгдѣря вѣдъ Бескидѣвъ. На Чорноморскѣй похилости Пдгдѣре тягнея на пѣвнѣчь идъ Днѣстрови довгими а вузкими хребтами, вѣддѣлеными одинъ вѣдъ другого прирѣками Днѣстра; вони терасами знижаються помалу и ажъ надъ Днѣстромъ стрѣмко спадають своими кѣнцями въ рѣвнину. Одна така Пдгдѣрска галузь продовжаея идъ вехдови, розширяея въ филиету выжину, хребтомъ своимъ дѣлючи допльвы Днѣстра вѣдъ допльвѣвъ Прута, и тягнея ажъ до Могилева на Днѣстрѣ. Межи Чернѣвцями и Хотиномъ (надъ Днѣстромъ) пѣдносятья вона найвыше и заростае буковыми лѣсами, вѣдъ котрыхъ Буковина свое имя веде. На граници меже Балтицкою а Чорноморскою похилостею Пдгдѣре продовжаея помѣжь Стрвяхомъ (допльвомъ Днѣстра) и Вигромъ (допльвомъ Сяну), двома згористыми

пасмами, котрї дальше лучаться зъ Подѣльскими и Волянскими збѣрами и тому вже не належать до Пѣдгѣря.

Розсмотривши Бескидъ и Пѣдгѣре въ ихъ формахъ, пригляньмося теперъ ихъ природѣ, ихъ поверхнымъ и внутрѣшнымъ богатствамъ и плодамъ, якими вони чоловѣка обдѣлюють. Найвысшї горы — то крайна жерель, моху и пѣвнѣчныхъ ягѣдъ, крайна пашныхъ полонинъ и лѣсовъ, жилище оленя, дика, медведя, дикои курки и орябка и хижихъ птахѣвъ. Ёдине богатство чоловѣка становить тутъ лѣсъ и паша. Зъ лѣса вѣнъ сплавляе дерево плотами долѣвъ, а въ полонинахъ выпасае череды овецъ, рогатый товаръ и конѣ. Найкрасшї конѣ въ нашѣмъ краю (такъ-звана раса гуцулѣвъ) выховуе Гуцуль, найкрасшї товаръ Бойко въ околици Смержа. Недостатокъ учить тутъ чоловѣка промыслу и торговлѣ; вѣнъ самъ вырабляе зъ вовны всю свою одѣжъ, купчить власными виробами зъ дерева, вѣвцями и товаромъ. Довга, семимѣсячна зима, холодна и мокра весна, мрачне и мокре лѣто, погѣдна осѣнь — становлять характеристичнї цѣхи тои крайны.

Въ межигѣрскихъ долинахъ и надрѣчныхъ провалахъ, якъ и въ высшихъ частяхъ Пѣдгѣря (бо природа низшихъ его частей належить вже до рѣвнинъ) природа помалу змѣняеся. Рослиннѣсть тутъ рѣзнороднѣйша; гѣрека рослиннѣсть, смерека, ялиця, букъ — остаються на обочахъ, а тутъ виростае вже ясень, дубъ, берестъ, вязъ и лѣщина, показуються вже першї березы, розводяться сады овочевї. И тутъ ще вѣе холодомъ вѣдъ гѣрѣ, росы тутъ багато и мраки, але весна о три тыжнѣ борше настае, якъ на сусѣдныхъ горахъ, а снѣгъ падае пять тыжнѣвъ пѣзнѣйше. Осѣнь тутъ погѣдна, зима вѣдмѣнна, мокра и зимна; така и весна. Лѣто горяче, и збѣже тутъ рано пристигае. Де рѣки ширшими и сплавными стають, тамъ звычайно по-надъ ними вже и ячменю бѣльше сѣють, але все таки збѣже выдатнѣйше на соломѣ, якъ на зерно. За те сѣножати тутъ краснї и дають найлѣпше на нашъ край сѣно.

Загляньмо ще й въ нѣдро нашихъ гѣрѣ; и тутъ пѣдъ землю ховаються скарбы, котрї тѣлько знати бы чоловѣкови добувати. Якъ сказано, становить пѣсковецъ (названный карпатскимъ) головну складову часть якъ Бескидѣвъ такъ и Пѣд-

гѳря. Лежать въ нѳмъ великѳ поклады пожиточныхъ минералѳвъ и вытѳскають зъ него минеральнѳ воды. Изъ металѳвъ руда желѳзна найбогатшѳ маѳ поклады, а то въ Станиславѳвекѳмъ, Самбѳрскѳмъ и Перемыскѳмъ; численнѳ гуты перерабляють еѳ въ желѳзо, а зъ нихъ важнѳйшѳ въ Майданѳ, Мизуню, Скольмъ и Велдѳжи. Зъ минералѳвъ паливныхъ найбогатшими суть поклады сѳрки, що доказують жерела сѳрчанѳ на цѳлѳмъ Пѳдгѳрю, и поклады земного вугля (въ Коломыйскѳмъ и надъ Быстрицею), якъ и брунатного и смольного (на цѳлѳмъ Пѳдгѳрю). Найбѳльшимъ богатствомъ нашихъ гѳрь суть великѳ поклады соли, вздовжъ цѳлого Пѳдгѳря; жерель суровичныхъ найбѳльше находится на похлѳсти Чорноморскѳй, а зъ тыхъ значнѳйшѳ: Тырава Сѳльна, Старасѳль, Дрогобичь, Солець, Стебникъ, Болахѳвъ, Долина, Калушь, Росѳльна, Манява, Делятинъ, Молодятинъ, Княждѳвръ, Уторопы и Косѳвъ. Окрѳмъ того находится багато иншихъ ще властиво минеральныхъ жерель, якъ: сѳрчанѳ воды (славнѳйшѳ зъ нихъ въ Трускавци, Роздолѳ, Юрѳвцяхъ, Шклѳ, Любнѳню, Немировѳ и Жабокрукахъ), воды щавовѳ (буркутъ) въ Щавѳ, Ивоничу, Криници и Жабю. Найбогатшѳ-жъ суть жерела нафты, мѳжъ котрыми важнѳйшѳ въ Нагуѳвичяхъ (*Вид.*) (въ Самбѳрскѳмъ) и Слободѳ (въ Стрыйскѳмъ), значнѳ такожъ въ Тыравѳ Сѳльнѳй, Старѳйсоли, Трускавци, Старуни, Печеньжинѳ, Космачу и др., а найзначнѳйшѳ въ Бориславѳ коло Дрогобича.

Про угорску збѳчь Бескидѳвъ мало що бѳльше сказати дасться. О самѳмъ граничнѳмъ, спѳльнѳмъ хребтѳ вже говорилося въ попереднѳмъ. Сказано тежъ було, що, якъ по Галицкѳй сторонѳ, такъ само и по угорскѳй попри головнѳй хребеть рѳвнобѳжно тягнуться бѳчнѳ пасма, и такои самои высоты. Такъ само вони, чимъ дальше на полудневый всхѳдъ, высокѳстю пѳдносятся, а найвыше пѳднеслися въ Марморошскѳй столицѳ, противъ галицкихъ найвысшихъ гѳрь.

Пѳдгѳря властивого, такого просторного, якъ на пѳвнѳчнѳй сторонѳ Бескидѳвъ, на полудневѳй нема. Тутъ бо, якъ вже казалось, горы хутше и стрѳмкѳйше спадають въ рѳвнины, не терасами, якъ по Галицкѳмъ боцѳ. Тому тутъ меже рѳвниною а горами такои переходной части, яку становить у насъ Пѳдгѳре, майже зовсѳмъ нема. Те, що тамъ Пѳдгѳремъ

зовеся, задержує цѣлкомъ ще гѳрскій характеръ; именно же въ Марморошкѳй столицѳ, ажъ по полудневу границу руского населеня, горы тримаються високо, а рѣки течуть тѳлько вузкими поперечними провалами. Такимъ проваломъ тече Бѣла Тиса, якъ и єи прирѣки ажъ по м. Хустъ.

Межи рѣками Латорицею и Борсовою прилягає до Бескидѳвъ гѳрске пасмо иншої — вулканичної формації, хребтомъ на 1.200' высокимъ. Про дѣланє вулканичныхъ силъ въ сѣмъ пасмѣ свѣдчить (окрѳмъ геологичної складнѣ) такожъ и кратеръ, названий тутъ Морскимъ Окомъ, а повный камѣня, яке выкидають звичайно вулканы. Назвиско сихъ гѳрѣ „Выгорлетъ“ *) уважаєся такожъ за доказъ ихъ вулканичної природы; воно має нѣбѣ значити тѳлько, що „выгорѣли“. Найвысшій верхъ сихъ гѳрѣ, Варло, досягає 3.348'

Ростиннѳсть на угорскѳй збочи Бескидѳвъ тота сама, що й на Галицкѳй, тѳлько-жѣ границѣ высоты, до котрой сягають поодинокѳй ростины тутъ все о кѳлька стѳпѣ выше лежать.

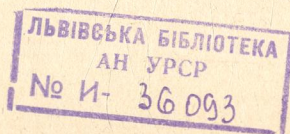
Сѳльныхъ покладѳвъ Угорска збѳчъ тежъ має багато, особливо въ столицѳ Марморошкѳй. Зѣ помѣжъ жерель минеральныхъ Бардыѳвске найзначнѣйше.

III.

Посереднѳй горы Украины.

Окрѳмъ Бескидѳвъ, великихъ гѳрѣ Украина не має. Тотѳ, про котрыхъ тутъ бесѣда, найвысшими своими верхами не досягають 1½ тысячѣ стѳпѣ. Становлять вони особнѳй системѣ, въ котрѳмъ поодинокѳй пасма бѳльше або меньше стоять въ звязѳ помѣжъ собою. Не всюды тая звязъ ихъ на першѳй позѳрѣ видна; часто знижаються и зрѳвнюються зѣ пѳдвышеною поверхнею рѳвнины, и тѳлько вѳдѣ часу до часу выбѣгають громадками въ высшѳй горбы. Але всюды можна слѣдъ ихъ выслѣдити по горбахъ и вѳдвышеняхъ, що, мовъ

*) Такъ пишуть нѣмецкѳй географы. Слово се очевидно зопсоване, бо горы тѳ цѣлѳй въ рускѳмъ краю, отже и имя ихъ, здаєся руске; — а що таке се „Выгорлетъ“?

ланцюхъ, лучать тѣ громады зъ собою. И зъ Бескидами лучиться той гѣрскій системъ и такимъ чиномъ выдаея мовъ бы ихъ продовженою вѣтвою. Завязуея тота вѣтва у Бескидѣвъ на граници Чорноморской и Балтицкой похилости. Меже Стрвяхомъ (доплывѣмъ Днѣстра) а Вигромъ (доплывомъ Сяну) вѣдрѣзуея вона двома легкими пасмами вѣдъ пѣдгѣрскихъ хребтѣвъ. Оба — одно вѣдъ Хирова (надъ Стрвяхомъ), друге вѣдъ Нижанковецъ (надъ Вигромъ) — простують идъ Городкови, лучатьея въ одно пасмо и доходятъ до Львова, де трохи выше пѣдносятьея. Одна вѣтва выбѣгае зъ вѣдси идъ полуночи, до Жовкви на правый бѣкъ гиляку пустивши, тягнея дальше на Янѣвъ, Немирѣвъ, черезъ границу, въ Люблинську губернію, де ширше розрослася и що разъ выше пѣднеслася. Головна-жь вѣтва выходить насампередъ на полудневый вѣхѣдъ (идъ Давидову), дальше звертаея на вѣхѣдъ идъ Яхторову, въ Золочѣвске. Въ серединѣ Золочѣвского округа, межи жерелами Серету и Стрыпы, доплывами Днѣстра, — Стыру, доплыву Припетѣ, и Буга, доплыву Вислы, дѣлится зновъ на два рамена. Одно незначною выжиною звертаея на пѣвнѣчь, яко продовжене дѣлу водного Европейского, и тягнея меже доплывами Буга и Припетѣ, дальше черезъ Литву въ Московщину, де зъ выжиною Валдайскою лучиться и нашому Днѣпрови початокъ дае. Друге рамя иде на вѣхѣдъ — на Гологоры, Бѣлокамѣнь, Пѣдгѣрцѣ и входить въ Россійске царство помѣжь Кременцемъ и Владимиромъ Волянскимъ. Тутъ дѣлится зновъ на двѣ вѣтви. Одна вѣтва иде на вѣхѣдъ полудневымъ краемъ рѣвинны Припетской, пѣдвышавея при м. Староконстантиновѣ, пускаючы вѣтви на пѣвнѣчь идъ Припети, помѣжь рѣками Стыромъ, Горинею и Случею; вѣдъ Староконстантинова переходить вона въ високу площину и ажъ пѣдъ Кѣвомъ зновъ выбѣгае въ горы. Друга вѣтва звертаея на полудневый вѣхѣдъ идъ Бѣлозерцѣ, де принимае характеръ гористого пасма зъ широкимъ хребтомъ и высотой до 1.120', и тягнея дальше идъ м. Межибожу. Зъ вѣдси однимъ раменемъ иде на вѣхѣдъ, поза р. Богъ; другимъ звертаея идъ Каменцеви и товаришитъ вѣдтамъ вже дальше Днѣстрови до м. Ямпольа, а одною галузею ажъ до р. Ягорлика. Вѣдъ Ямпольа звертаея се рамя на вѣхѣдъ, на гранітну пѣдставу, котра въ Ямпольѣ Днѣстеръ перейшла, — переходить Богъ, де такожъ меми Ольвіополемъ

и Вознесенскимъ пороги творить, лучиться потѣмъ зъ попереднымъ вехѣднымъ раменемъ, що вѣдъ Межибожа пѣшло по-за Богъ пѣвнѣчнымъ бокомъ, и досягае Днѣпра понизше Катеринослава. Тутъ скалистыми гранітными лавами (порогами) переходить Днѣперъ и тягнеться зъ Днѣпромъ на вехѣдъ, дальше на вехѣдъ пѣвнѣчный.

За Днѣпромъ, окрѣмъ сего пасма, ще одно иде зъ пѣвнѣчной части Курекой губерніи на полудне, полудневый вехѣдъ, потѣмъ на полудневый западъ, и дае початокъ рѣкамъ Оцѣ, Соснѣ, Сеймови и др. Оба пасма по тѣмъ боцѣ Днѣпра не творять вже гѣръ, а тѣлько горбоватѣ згѣря, и тѣлько надъ рѣками стаються стрѣмкѣйшѣ.

Що до геогностичной складнѣ въ посередныхъ горахъ Украины, треба розрѣжнити двѣ части. Горы въ Галичинѣ, вѣдъ Бескидѣвъ почавши, дальше въ Волинскѣй губерніѣ, по жерела Случѣ, вѣдтакъ полоса идуча зъ Волинѣ на полудневый вехѣдъ черезъ Подѣле здовжъ Днѣстра ажъ по Ягорликъ — въ головнѣй части складаються зъ пѣсковця, вапняку, крейды, илу и глины, суть такъ званой новѣйшой формаціи. Замѣтною появою въ сихъ горахъ суть печеры, обвѣшанѣ часто малыми сталактитами. Печеру таку мае гора Почаѣвска; наибѣльше-жъ ихъ стрѣчаемо въ скалахъ по-надъ Днѣстромъ и коло м. Могилева мае одна така печера 240 □' объема, а 12' высоты. Въ такѣй-же печерѣ пѣдъ Илашовицями уряджеиа церковь; и пѣдъ с. Ладовою въ такѣй печерѣ выкована церковь — старый дуже археологичный забытокъ Подѣля; пѣдъ Китайгородомъ выплывае зъ подѣбнои печеры жерело и творить, спадаючи зъ неѣ, краснѣй водоспадъ; тоже и въ печерѣ въ Кривчику. Надъ Ягорликомъ кѣнчиться довге того пасмо; тутъ его послѣднѣй выпускки спадають въ херсоньску низину.

Друга часть гѣръ посередныхъ, вѣдъ правого берега Случѣ зачавши — на Волинѣ, а вѣдъ Межибожа надъ Богомъ и Ямполья надъ Днѣстромъ — на Подѣлю и дальше на вехѣдъ — вся тота часть гѣръ спочивае на пѣдставѣ зъ граніту (такъ званой первѣснои формаціи), котра горамъ симъ надае особнѣй характеръ. Вони въ рѣвнинахъ пѣдносятся легкими горбами, але надъ рѣками выстають стрѣмкими, голымы скалами понадъ береги.

Меже значнѣйшими высокостею точками посередныхъ гѳръ найвысшї: Гора Замкова вѳ Львовѳ 1.236'; Чортова Скала (вѳ Львєєницяхъ пѳдѳ Львовомѳ) 1.303'; Лыса Гора (вѳ Сасовѳ вѳ Золочѳвскѳмѳ) 1.338'; Высокій Камѳнь (вѳ Голубинѳ, надѳ жерелами р. Серета) 1.380'; горы вѳ Пѳдкаменѳ (вѳ Золочѳвскѳмѳ) 1.398'; Кавенчинѳ (вѳ Замоискѳмѳ уѳздѳ, Люблинскѳй губерніи) 1.088'; Гута (Красноставскѳго уѳзда, Люблинскѳй губерніи) 1.095'; Вѳлозерскї горы (вѳ Кременецкѳмѳ уѳздѳ, Волинскѳй губерніи) 1.120'; коло села Кривочинцѳ (на граници Волинскѳй и Подѳльскѳй губерніи) 1.155'; при м. Фелшьтынѳ (Проскурѳвскѳго уѳзда, Подѳльскѳй губерніи) 1.159'; при с. Тучи (Бердичѳвскѳго уѳзда, Кїевскѳй губерніи) 1.055'; м. Кїевѳ (Старый) 651'; гора Кременецѳ (вѳ Харкѳвскѳй губерніи надѳ берегомѳ р. Донця) 800'.

IV.

Плоска часть Украины.

Що не лѳчиться до гѳръ Украины, належить до єи рѳвнинѳ. Рѳвнины становлять найбѳльшу, головну часть Украины.

Сходячи зѳ граничного хребта Бєсکیدѳвѳ, по тѳй и по єѳй сторонѳ, стрѳчаємо насампередѳ малї гѳрскї долины. Звычайно суть то вузкї, поперечнї провалы, котрыми течуть рѳчки. Говорили мы про нихъ вже при Бєскидахѳ; тутѳ перейдемо вѳдразу на ширшї долины, котрї зѳ того и зѳ сего боку розтягнулись по пѳдѳ Бєскидами.

По угорскѳй сторонѳ Бєсکیدѳвѳ простираєся вѳдѳ ихъ пѳднѳжня зачавши далеко ажѳ по захѳднї Карпаты и по лѳвѳ Баконьскїй на правѳмѳ березѳ Дунаю, велика Угорска рѳвнина. Низька и рѳвна поверхня и просторї степы (пусты) травѳю порослї суть характеристичными чертами вєхѳдноєи єи половины; стрѳчаються такожѳ великї обшары пѳскомѳ засыпанї, а надѳ рѳками великї мочары. На руску краину припадає зѳ неї тѳлько маленька частина, помѳжь Бєскидами, горѳшною Тисѳю и Лаборцою.

По Галицкѣй сторонѣ Бескидѣвъ за чергою обграничили Пѣдгѣре долины: Прутова на полудневѣмъ веходѣ, потѣмъ вѣдъ уетя рѣчки Товмачика въ Днѣстеръ зачавши, Днѣстрова, а дальше за дѣломъ воднымъ, на пѣвнѣчнѣмъ заходѣ Сянова долина.

Прутова долина тягнесь вѣдъ Делятина зачавши, де Прутъ зъ поперечного провалу выходить, зъ разу на веходѣ, скручуеся вѣдтакъ на веходѣ полудневый, розширяеся значно вѣдъ Буковиньской границѣ, де зъ нею долина Черемоша зливаеся, выгинаеся, зъ Буковины выйшовши, ще бѣльше на полудневый веходѣ и зливаеся вѣдтакъ зъ великими Волоскими рѣвинами. Вѣдъ полудня замыкае еѣ Пѣдгѣре, на пѣвнѣчъ выжина меже Днѣстромъ а Прутомъ, Межерѣчемъ названа. Почва Прутовой долины складаеся зъ частей наплывовыхъ и сприяе въ своѣй середнѣй и низшѣй части въ высокѣй степени управѣ збѣжя, осбливо кукурудзы, буракѣвъ и тютюну.

Днѣстрову долину замыкае на пѣвнѣчъ головный дѣлъ водный и обочѣ Подѣльскои выжины, на полудне Пѣдгѣре и спѣмнене вже Межерѣче. Зачинаеся властива Днѣстрова долина коло Старого Мѣста и тягнесь идъ полудневному веходу. Меже Розвадовѣмъ а Розгѣрчемъ розширяеся долина, злившися тутъ зъ долиною Стрыя; тутъ вона и найширша, тримаючи въ поперекъ 7 миль. Звузилася долина значно коло Галича, але коло Бзуполя ще разъ розширяеся и кѣнчиться коло Нижнева, протягнувшися вздовжъ на 21 миль. Тутъ коло Нижнева, зъ одного боку выжина Межерѣчня, зъ другого Подѣльска зближилися до себе и черезъ Днѣстеръ начебъ собѣ подали руку; зъ вѣдси вже Днѣстеръ тѣлько вузкимъ проваломъ пробивае собѣ дорогу помѣжъ стрѣмкими стѣнами выжинъ. Якъ вже по тоцѣ Днѣстра пѣзнати, знижаеся Днѣстрова долина вѣдъ пѣвнѣчного заходу идъ полудневному веходу: на своѣмъ початку (коло Старого Мѣста) высокою вона 900' надъ пов. моря досягае, а коло Маріямполя вона мае 700'. Долина, видко, не дуже низька; вонажъ тѣлько въ порѣвнаню зъ окружающими еѣ выжинами показуеся долиною. Почва долины плодородна, складаеся въ головнѣй части зъ наплывовои глины, илу и черноземлѣ, а мѣсцями перетягнена жилами пѣску и торфовыми покладами. Цѣла долина выставлена на частѣ заливы Днѣстровыхъ водъ, и мабутъ еѣ за-

ливы потворили въ еи горѣшнѣй части широкій багнища и болота, такъ именно коло Конюшокъ и Долубова, по правѣмъ березѣ Днѣстра.

Главный дѣлъ водный вѣдѣляе долину Днѣстрову вѣдѣ Сяновой долины. Розстелилася Сянова долина на пѣвнѣчный захѣдъ вѣдѣ тамтои, по обохъ берегахъ Сяна, помѣжъ головнымъ дѣломъ на полудневѣмъ всходѣ, тымже дѣломъ и Пѣдгѣремъ на полудне, а гѣрскою галузею, идучою вѣдѣ Львова въ Люблинску губернію, на всходѣ и пѣвнѣчнѣмъ всходѣ. Долина Сянова зачинаеся вже глубоко въ горахъ, але по Днѣнѣвъ вона ще чисто гѣрска, поперечна долина, а по Перемышль ще стиснена пасмами Пѣдгѣря. Вѣдѣ Перемышля вона значно вже широка, розширяеся вѣдтакъ ще бѣльше и зливаеся наконецъ зъ широкою долиною Вислы. Поверхня еи лежить 400' надъ пов. моря, але естъ на нѣй и высшій становишка. Въ великѣй части долина ся пѣдмокла; особливо-жъ надъ долѣшнымъ Сяномъ тягнуться по обохъ сторонахъ мокрѣ дуги и багнища. У всхѣднѣй и пѣвнѣчнѣй части мае вона доволѣ и пѣскѣвъ

На пѣвнѣчный всхѣдъ вѣдѣ Сяновой долины, вѣдѣлена вѣдѣ неи Люблинскими горами, зачинаеся долина горѣшного Буга, котра тягнеся вѣдѣ сихъ гѣрѣ на полудне и всхѣдъ до головного дѣлу водного, а на пѣвнѣчь по-за Холмъ, до м. Опалина. Поверхня еи лежить 400—700' н. п. м. Еи середна часть глинкавата, часть пѣвнѣчна и полуднево-захѣдна пѣсковатѣ, полуднево-всхѣдна мае черноземлю дуже плодородну, знакому пѣдъ назвискомъ Белзскои.

Тѣлько низкѣй хребетъ головного дѣлу водного вѣдмежуе головну рѣвнину вѣдѣ низины Припетѣ. Звуть еѣ, сю низину, звычайно Полѣсемъ. Полѣсе займае сторону рѣвну, низку, покрыту незмѣренными багнами и дрѣмучими лѣсами меже Днѣпромъ и Тетеревомъ на всходѣ, дѣломъ воднымъ на захѣдѣ, а горбатыми стоками Волянського пасма посередныхъ гѣрѣ на полудни; серединою тече рѣка Припетѣ лѣниво по рѣвнѣй рѣвнинѣ. Такъ вона, якъ и еи прирѣкѣи мають низкѣй береги; тому ихъ воды, не маючѣи и такъ вже жадного спаду, часами широко по-за береги розливаются и творять бездоннѣй багнища, котрѣи на веснѣ перемѣняються въ истнѣй озера и спинають мѣсяцами прохѣдъ зъ одного села въ друге на два

мѣсяць и бѣльше. Цѣлу Полѣску долину покрывають утворы новѣйшій, наплывові: глина, иль, вапнякъ и туфъ, поклады торфу и высокій насыпы пѣскѣвъ. Почва ся до управы збѣжа зовѣмъ нездала, и рѣля тутъ жителямъ мало приносить пожитку; бѣльше хѣсна дае имъ тутъ лѣсъ и луги. Полѣсе займае повздожь краю бѣльше якъ 60 миль, въ ширшь декуды на 11 миль.

Чимъ дальше на полудне вѣдъ Припетъ, зачинае рѣвина пѣдвѣшатися; лѣсы рѣдѣють, пѣски губляться пѣдъ зеленымъ покровомъ, багнища осушаються и замѣняются въ плодородній нивы, а земля, доси цѣлкомъ рѣвна, выростае въ незлѣчені горбы, додаючи сторонѣ розмаитости и весельшого позору. Єсть то переходъ зъ Полѣскои долины до выжины Украиньско-Подѣлскои, а переходъ сей становить полуднева часть Волянѣ. Горбы пѣдростають що разъ выше, ажъ на полудневѣмъ краю Волянѣ пѣдносяться въ горы, що то, якъ знаемо, зъ Галичины на вехѣдъ до Кіева тягнуться. Та горбата поверхня становить головну властивѣсть Воляньскои плоцины. Волянѣ вѣдзначаеся надзвычайнымъ богатствомъ и рѣжнородностею минералѣвъ. Головну, найнишу верству становить тутъ на вехѣдъ вѣдъ Иквы и долъшнои Случѣ граніть, на захѣдъ вапнякъ, котрый добувшиися зъ землѣ на верхъ, творить спѣмнене пасмо гѣръ. Граніть показуеся на поверхни тѣлько надъ рѣками и, творячи живоисені скалы, додае особлившой красы тутешнымъ надрѣчнымъ сторонамъ. Въ граніть находятся звычайній гранаты и опалѣ. Зъ позиточнѣйшихъ минералѣвъ стрѣчаються: земля порцелянова въ Звягельскѣмъ уѣздѣ; камѣнь літографичный въ с. Куньчѣ; руда желѣзна на пѣвнѣчнѣи Волянѣ, въ Луцкѣмъ уѣздѣ, пѣдъ Корцемъ, надъ Тетеревомъ, надъ Случею. Пѣдъ с. Кропивною выдае руда 66% желѣза; тутъ є и гута, и вырѣбляють начиня зъ желѣза. Бурштинъ находится на Волянѣ меже Луцкомъ и Рѣвнымъ, графіть надъ берегами Случѣ, въ с. Бѣльчакахъ, торфъ стрѣчаеся въ части пѣвнѣчнѣи, вздовжь Полѣся, и надъ Горинею и Случею. Верхню почву на Волянѣ становить въ части пѣвнѣчнѣи иль, глина и пѣски, до управы не дуже здѣбній; полуднева часть покрывае чорноземлею и єсть дуже плодородна.

Перейшовши широке пасмо горбѣвъ и гѣръ Волянскихъ

выходимо на високо положену площину, котру становить выжина Украиньско-Подольска. Водъ головного дѣлу водного, тамъ де зъ него вытѣкае на півночь Стырь и Бугъ а Сереть зъ другими допливами Днѣстровыми на полудне, дальше на полудни водъ долины Днѣпровой и середного Днѣстра, тягнеться выжина Украиньско-Подольска на веходъ идъ Днѣстрови; на півночь еъ обграничае пасмо гѳрке, идуче черезъ Во-лынь идъ Кіеву, на полудне такожь одно гѳрке пасмо идуче водъ Днѣстра идъ Днѣпровымъ порогамаъ. Найвыше поднесла-ся поверхня выжины на півночно-заходнѳмъ краю, меже же-релами Серета, Богу и Тетерева. Зъ водси похилеться она въ загалъ на полудне зъ побѳчнымъ похиленемъ на веходъ, идъ Днѣпрови. Похилене тее въ части полуднево-веходнѳй (меже Днѣпромъ а Богомъ) доразнѳйше, якъ на полуднево-заходнѳй строронѳ (меже Днѣстромъ а Богомъ, на Подѳлю); такъ коло Махнѳвки сягае выжина до 750' и спадае вже коло Уманя на 200', противно-жь въ части межи Богомъ а Днѣпромъ выжина ажъ надъ Кодымою значно знижаеся.

Украиньско-Подольска выжина становить въ загалъ рѳвну, одностайну, горами не перервану рѳвнину, и коли де знижаеся або подноситься. то такъ лагѳдно и помалу, що того на око не пѳзнати. Только текучѳю нею рѳки попрорѳзували въ нѳй глубокай „яры“. Яры сѳ и рѳвна поверхнѳсть становлять головный выразъ Украиньско-Подольскои выжины. Станувши посередъ той рѳвнины, якъ далеко окомъ сягнешь, не узришь тѳлько поля, збѳжемъ засѳянѳ, або луги (сѳножати) степовѳ, — тѳлько дееъ на краю виднокруга синѳються гаѳ. Але прой-дешъ кусень тою одностайною стороною, разомъ урвалася тобѳ рѳвнина глубокимаъ яромъ и передъ тобою розточиться об-разъ цѳлкомъ водмѳнної стороны. Серединою глубокого яру тече рѳка; по-надъ рѳкою розложилися села; сады и гаѳ пнуться до горы обома берегами яру; до рѳжноличности об-разу причиняються ще й скалы и горбы по-надъ рѳкою. Инсдѳ бувае такай ярь и на милю въ ширь и бѳльше; а що вже долины Днѣпра и Богу, котрѳ суть лише великими ярами, то сѳ вже становлять цѳлыи свѳй особный свѳтъ, цѳлкомъ вод-рубный водъ одностайной выжины. Въ ярахъ и климатъ ин-шѳй; въ яры ховаються села водъ острого веходного вѳтру, що вѳе все отвертыми рѳвнинами выжины. Перейдешъ ярь и

выйдешь по другомъ боцѣ берегомъ зновъ до горы; на горѣ зновъ тебе окружае незмѣренна, здаеся, рѣвина.

Граніть становить найнизшу пѣдставу вехѣдной бѣльшой половины Подѣльско-Украиньскои выжины; въ захѣднѣй, меншѣй половинѣ творить тую пѣдставу пѣсковецъ и вапнякъ; самоюжь серединою выжины, вѣдъ жерель Стыру и Иквы ажъ до Днѣпра понизше устя р. Тясмина, тягнеся такожь довгій и вузкій пскладъ вапняку. На тѣй найнизшѣй пѣдставѣ граніту, пѣсковця и вапняку лежить верства утвѣрѣвъ третичныхъ (tertiär), а поверхъ сихъ верства утвѣрѣвъ старшихъ наплывовыхъ, именно-жь глина. Послѣдню, верхню верству творить формація напылова новѣйша, котра становить въ головнѣй части о плодородности землѣ; вона-жь тутъ — въ переважнѣй части — чиста черноземля. Черноземля тая покрывае Подѣле (часть захѣдну Украиньско-Подѣльскои выжины, меже Днѣстромъ а Богомъ) одностайнѣйше и глубше, якъ вехѣдну половину (Кіевеку губернію). Въ Кіевекѣй губерніѣ пѣвнѣчна частина выжины покрыта переважно глиною, змѣшаною зъ пѣскомъ, або самымъ пѣскомъ; мѣлкимъ пѣскомъ покрытїи такожь береги кѣлькохъ прирѣкъ Боговыхъ (именно долина р. Собѣ), берѣгъ рѣки Днѣпра въ полудневѣй части Кіевскои губерніи и сторона по лѣвѣмъ березѣ р. Тясмина, около м. Смѣлы, де вырубано лѣсъ сосновый. Все остальне — черноземля. Сѣножатеи має Подѣле мало; за те вехѣдна половина Украиньско-Подѣльскои выжины має ихъ два роды; луговїи, по-надъ рѣками, въ пѣвнѣчнѣй, а степовїи въ полудневѣй части. Въ минералы выжина не такъ богата, якъ Волынь, хочъ и тутъ є ихъ ще досыть. Граніть єсть, якъ знаємо, на цѣломъ майже обшарѣ выжины, — найкрасшїи Уманьскїи; находятяся порфіры, опалѣ бѣлїи и жовтїи; такожь земля порцелянова коло Махнѣвки и Уманя и надъ Синюхою (допл. Богу); камѣнь літографичный на Подѣлю; торфъ надъ декотрыми Подѣльскими рѣками Жерела сольнїи показуютья въ Мукшѣ (уѣзда Каменецкого) и въ Соколѣ; жерело салітрове въ Каменци. Салітра показуєся на Подѣлю, де въ горячу пору осѣдаєся бѣлымъ порошокомъ по ораныхъ скибахъ и кертвинахъ.

За Днѣпромъ выжина зновъ пѣдноєся зъ долины, та вже не такъ високо; тутъ вона за те ширше сягає на пѣв-

ночь. Водъ пѣвнѣчной части Курской губерніи, де выжина пѣднеслася найвыше, простираеся вона на захѣдъ до Днѣпра, на полудне по лінію порогѣвъ, черезъ полудневый край Чернигѣвской губерніи, Полтавеку и Харкѣвеку. И тутъ рѣвна рѣвнина тягнeся водъ Днѣпра по Донъ, перервана декуды хѣба невеликими лѣсами. На глинястѣй або пѣсчастѣй пѣдпочвѣ лежить веретва товстои черноземлѣ, чимъ дальше на полудне, тымъ грубша и чистѣйша. Въ пѣвнѣчнѣй части выжины черноземля ще перемѣшана зъ глиною и пѣскомъ. Чистый, сыпучій пѣсокъ або суглинокъ залягають вузкими полосами береги рѣкъ, именно-жь пѣски на лѣвѣмъ березѣ Оскола и Донця при стоцѣ рѣкъ Усожа и Свавы, на берегахъ Днѣпра, Ворсклы, Псѣла. Особливо плодородною естъ земля въ полудневѣй части Полтавской и Харкѣвской губерній, де вона гноеня не потребуе, хѣба тѣлько пѣдъ коноплѣ та тютюнѣ. Луги на выжинѣ по лѣвѣмъ боцѣ Днѣпра такъ само, якъ на Волянско-Подѣльскѣй, въ пѣвнѣчнѣй части бѣльше надрѣчнѣй, въ полудневѣй бѣльше етеповѣ, зъ травою иногдѣ 2 аршины высокою; выпасаються на нихъ стада овецъ и коней и волю чумацкѣй.

Въ минералы ся выжина бѣднѣйша тамтои, половина-жь захѣдна бѣднѣйша вехѣдной. Въ Харкѣвскѣй губерніѣ суть поклады крейды, надъ берегами Донця пѣсковецъ сивый и зеленковатый; поклады дуже доброго вугля камѣнного лежать надъ Донцемъ и Осколомъ, въ уѣздѣ Изюмскѣмъ; коло Изюму стрѣчаеся кремѣнь. Соли добували давнѣйше багато зъ озеръ коло мѣста Славянѣска Рѣпного и Сольного. Салітра збираеся на старыхъ кѣпцяхъ и городищахъ.

Такъ перейшли мы цѣлу выжину, простирающуюся зъ малыми перервами водъ Днѣстра по Донъ, а водъ Припетѣ и Десны по Днѣстровѣй и Днѣпровѣй пороги.

Якъ по лѣвѣмъ боцѣ Днѣпра продовжаеся выжина Украиньско-Подѣльска, такъ и низина Полѣска переходить на лѣвый бѣкъ Днѣпра; тутъ въ пѣвнѣчнѣй части Чернигѣвской губерніи за Десною простираеся низина пригадуюча инодѣ позоромъ своимъ низину Припетѣ, — надъ Десною и Днѣпромъ тягнуться пѣсковѣй полосы, багато рѣкъ розливаеся тутъ по-за береги въ мокрѣй луги, а два пѣвнѣчнѣй уѣзды губерніи

Чернигѣвскои (Мглинскій и Суражскій) покрытї пѣскомъ и зарослї великими лѣсами.

Выжина Украиньско-Подѣльска, по тѣмъ и по сѣмъ березѣ Днѣпра похиляея, якъ знаемо, незначно на полудне; на своѣй полудневѣй граници спадае вона виднѣйшимъ берегомъ въ низину, що пѣдъ нею простерлаея (100' н. п. м.) ажъ по Чорне море, а вѣдъ Днѣстра по Азовске море и дальше геть ажъ до Кавказкихъ гѣръ. Наче широке побереже, обѣймае ся низина лукомъ Чорне море и зѣ-за того называея вона Чорноморекѣю низиною. — По березѣ, котрымъ Подѣльско-Украиньска выжина въ низину Чорноморску спадае, поросли послѣдїй бѣльшї лѣсы; зѣ вѣдти вже въ цѣлѣй Чорноморскѣй низинѣ лѣсовъ не мае, хїба штучно засажденї поменшї гаѣ. Тутъ степъ зѣ своими буйными травами взявъ перевагу надъ лѣсами и рѣлею; бѣльша половиця землѣ тутъ степомъ, зѣ травою вѣ-хлопа високою. Верхню верству земну становить тутъ такожь черноземля, але чимъ дальше на полудне, тымъ вона тонша, надъ берегами Чорного моря уступае черноземля зовсѣмъ передъ пѣскомъ; пѣсчана полоса тягнѣея вѣдъ Днѣстра берегомъ Чорного моря за Днѣперъ, а за Дрѣпромъ вона розширяея ще бѣльше меже лѣвымъ берегомъ Днѣпра и Азовскимъ моремъ.

Почва тутъ, поки сягае черноземля, плодородна, якъ и на выжинѣ, але часта посуха нищить плоды на полѣ.

Климать змѣнчивый; въ лѣтѣ великї спеки, а зимою великї морозы и бурѣ.

Весѣле въ Котузовѣ.

(„Правда“, рік III. 1869, чч. 32—39).

I. Весѣльный часъ.

У насъ, въ Котузовѣ*) отъ якъ обходять весѣле. Весѣле, якъ знаете, справляють лишъ въ мясницѣ**): або въ „зимній мясницѣ“ (меже Рѣздвомъ, властиво Юрданѣмъ, а великимъ постомъ), або въ „теплѣ“ (меже Великоднѣмъ, вл. Провѣдною недѣлею, а Петрѣвкою), — або въ „великій мясницѣ“ (меже Маткою Божою а Пилипѣвкою). Въ мясницѣ меже Петрѣвкою а Маткою Божою***) (въ Червню и Липцю) нѣхто весѣль не справляе; бо саме тодѣ жнива, часу нема веселитися. А и не черезъ весь часъ другихъ мясницъ наручно весѣля вѣдбувати: отъ примѣромъ въ великій мясницѣ ледви хто разъ по першѣй Матцѣ Божѣй весѣле починати буде; часъ тодѣ такій-же пильный, якъ бы и въ жнива: звозять збѣже, орють, сѣють. Першѣй весѣля бувають десь ажъ о Чеснѣмъ Хрестѣ; бувають и борше; инчѣ-жь чекають ажъ десь до Покровы, коли вже вся работа въ полѣ скѣнчиться; зновъ инчѣ ажъ до зимы, коли продатуть збѣже. Такъ и въ теплѣ мясницѣ весѣля зачинаються, ажъ коли вже въ полѣ оброблять, обѣють, — десь о Зеленыхъ Святахъ. Не багато жъ бо й е та-

*) Котузѣвъ, сельце въ Подгаецкѣмъ повѣтѣ, въ околѣ давнѣйше Барезаньскѣмъ, — тамъ де сей зъ Тернопѣльскимъ и Чорткѣвскимъ стыкаея; а и границя Станиславѣвского не далеко. *Прим. авт.*

**) Въ Котузѣвъ кажуть: мѣсницѣ, такъ якъ кажуть: рѣсный, щѣсте *Авт.*

***) Въ текстѣ хибно напечатане „Пилипѣвкою“. *И. Ф.*

кихъ скорыхъ, жениться або вѣддати въ теплѣ мясницѣ, коли вже передновинокъ доскуляти зачинає. Трапляються о тѣй порѣ весѣля лише у богачѣвъ. Що менче маючій, то жде зъ весѣлемъ до осени або до зими. Тымъ то и приповѣдка: „богачъ якъ жениться, то и нѣчь коротша (въ пѣзну весну), а бѣдному то и нѣчь довша“. Довша нѣчь тымъ, бачите, гѣрша, що бѣльше свѣтло коштує, тай бѣльше дечого минеться. Найбѣльше весѣль у насъ въ „великѣй мясницѣ“, бо тогды и бѣдный продавши збѣже, мае зъ чого весѣле починати*).

II. С в а т а н ь.

Довго ще передъ весѣлями, въ пѣсть, ходять вже чутки по селу про рѣжнѣ сватаня. „А той до той пѣслався, а сесю сватає той, а тотя й тотя мала вже четверо старѣсть, а онъ тотя сему вѣдповѣла“. Отъ таке собѣ шепчуть вечерами дѣвки мѣжь собою, а парубки та то такой голосно говорить.

До сватаня просить парубокъ одного лишь старосту, звычайно вже старшого, поважного господаря, свояка або и чужого, розумѣся жонатого.

Идутъ вони оба, кварта горѣвки въ кишени, — до хаты дѣвчины; парубокъ лишаєся пѣдъ хатою, а староста иде до середины. (Дѣся се звычайно вечеромъ). Якъ и що вѣнъ тамъ говорить? не скажу; але коли дѣвчины не хотять вѣдати, то просто не вѣдказують „нѣ“, але такъ кажуть: „вона ще недоросла, най ще при при насъ побуде“, або: „най вамъ Богъ дає зъ инчой стороны, а намъ зъ инчой“. Коли жъ рѣшущо не можуть сказати, то кажуть: „Прийдѣть, прийдѣть инчимъ разомъ, най мы порадимося“ и т. д.

И староста зновъ приходить зъ фляшкою горѣвки. Парубка, коли не вѣдповѣдають ёму, кличуть у хату, а вѣнъ и кладе на стѣлъ горѣвку и частуються. Буває, не все згодяться обѣ стороны вѣдъ разу, неразъ про „вѣно“ довго торгуються. Тодѣ староста зъ парубкомъ частенько зъ горѣвкою заходятя

*) Въ инчихъ сторонахъ, де и. пр. садять тютюны, буває въ зимнѣй мясницѣ весѣль бѣльше; бо тамъ тодѣ (к. Рѣздва) дѣстають грошѣ за тютюнь, якъ отъ коло Монастырискѣ. *Лет.*

вечерами до хаты дѣвчины. Коли жь о вѣсѣмъ стане згода, то змовляються про вѣсѣля, и тогдѣ молодой дае на запо-вѣди попови *).

За той часъ, коли заповѣди голосаться, лагодяться до вѣсѣля у молодого и въ молодой, — бо окреме вѣсѣля у нѣго, а окреме у неи, — продають збѣже чи тамъ що, мелють муку на коровай, купують горѣвки, зарѣжуть якъ що тамъ мають, — ажъ ось надѣйшла тая пятнонька Божа, коли звычайно вѣсѣле зачинаеся.

Ш. К о р о в а й.

Въ пятницу выходить молода зъ дружками **) за бар-вѣнкомъ до лѣса, а берутъ хлѣба и горѣвки, щобъ побереж-ника почаствуати. До дому до неи сходятся тымчасомъ су-сѣды, печи коровай. Выробляючи ёго, въ пѣчь саджаючи, и выймаючи, приспѣвуютъ:

- 1.***) Стелисе ****) барвѣнку у лѣску,
Родисе пшенице на пѣску.
Ой, годѣ, годѣ пшенице
А въ чистѣмъ полю гуляти,
А сѣмъ лѣтъ въ стозѣ лежати:
А чѣсъ изъ тебе короваєць плескати.
2. А въ нашѣмъ короваю
Водице изъ Дунаю,
Мукице (вѣдъ „мука“) изѣ Львова,
Пекарочка зъ Кракова.
3. Коровайная пара (2)
По припѣчку се грала,
Въ пець заглядала,

*) Вѣдъ коли стане згода, молода ходить въ квѣткахъ вже ажъ до вѣсѣля. *Авт.*

**) Дружокъ у неи двѣ: дружка и пѣддружка; нѣ дружкою нѣ пѣддружкою не буває нѣколи сестра рѣдна молодой. *Авт.*

***) Не конче въ такѣй черзѣ спѣваютьсѣ сѣ пѣснѣ, въ якѣй я ихъ тутъ кладу; спѣваютьсѣ, якъ котра надаеся, часомъ обльше, або и менше. Понумерувавъ я ихъ тутъ задля лекшого вышуканя, коли прийдѣся на яку покликати. *Авт.*

****) Задержую выговоръ въ пѣсняхъ ненарушено. *Авт.*

Де щѣсливе мѣсце
Короваёви сѣсти.

4. Короваёве тѣсто
Не влѣзлосе въ мѣсто,
Влѣзлосе въ рынокъ,
Зацвило якъ барвѣнокъ.

IV. С л о в и н ы .

Надъ вечеромъ вертае молода зъ лѣса зъ барвѣнкомъ и варить вечеру (звычайно пироги). Вечеромъ сходитъ ся спрощена близька родина. приходить молодой зъ старостою (и зъ своєю горѣвкою), и тутъ чинюцца „Словинны“. Стае молодой зъ одного кѣнца стола, молода зъ другого; вона „скаже ёму слово*“, а вѣнь дасть ѣй за те три сорокѣвць“. Повечерявши, розходяться.

Потѣмъ до пѣзна въ ночи молода зъ дружками „торочить рушники“: до куснѣвъ полотна, въ пядь за-широкихъ а зъ чотыри за-здовжки, до обохъ ёго кѣнцѣвъ пришивають довгѣ торочки, що наторочили такожь зъ полотна. Не вышивають въ насъ рушникѣвъ весѣльныхъ, якъ примѣромъ на Украинѣ. — Рушники сѣ дѣстають всѣ бояре молодого и носять ихъ черезъ цѣле весѣле.

V. В ѣ н к о п л е т и н ы .

Въ Суботу рано молода зъ дружками йдуть по сусѣдахъ и близькѣй родинѣ просити (жѣнокъ) до вѣнкѣвъ, а просятъ такъ: „Просили васъ татуньо и мамуне (тато и мама) и я прошу, будьте ласкави, до вѣнкѣвъ“. Запрошенѣ жѣнки сходятъ ся съ „принесомъ“: мищиною муки, круць або чого инчого, а зъ верха яецъ кѣлька, — и плетуть вѣнки. Молода зъ дружками, а молодой зъ боярами идуть симъ часомъ — кожде зъ своей хаты, — до церкви сповѣдатися.

*) Що се за слово? — не знаю; мабутъ вѣнь еѣ пытае, чи пѣде за нѣго, а вона каже пѣду. *Лет.*

„Поплетницѣ“ плетуть вѣнокъ, а плетучи спѣвають:

5. Благослови Боже
И отецъ и мати
Вѣночекъ увивати!
Вий се вѣночку гладко,
Якъ червоное ябло,
Пѣдемъ зъ тобовъ меже люде,
Наша славонька буде.
6. Ой въ лѣсѣ на дубѣ голубъ гнѣздо ве,
А въ нашѣмъ домѣ весѣле,
Жѣночки собѣ гомонятъ,
Молодѣй вѣнокъ лагодять.
7. Въ долину, панянки, въ долину,
По червоную калину
Та по хрящачій барвѣнокъ,
Молодѣй Мариси на вѣнокъ.
8. Богдайсе той гай розвивъ,
Що намъ барвѣнокъ зродивъ,
Що въ зимѣ не змерзае,
А въ лѣтѣ не згаряе.
9. Не казала намъ мати
Вѣночка увивати
Безъ меду, безъ горѣвки,
Безъ скрипокъ, безъ сопѣвки.
10. Здригнули се стѣны,
Якъ свашеньки сѣли;
А ще гѣрше се здригнутьъ,
Якъ се горѣвки напють.

Вѣдтакъ поплетницѣ вѣдять перекуску и пють горѣвку. Уплѣвши одинъ вѣнокъ, кладуть его на стѣлъ на два бохонцѣ хлѣба. Вѣнокъ той для молодого; для молодой плетуть пѣзнѣйше.

Скоро молода прийшла зъ церкви, саджають еѣ на столець, подушку подклавши, щобъ вбирати. Зъ неѣ здѣймають хустку и кладуть на дружку. Ходить въ нѣѣ дружка по селѣ потѣмъ цѣлу суботу. Вѣдтакъ розплѣтае братъ своѣѣ сестрѣ-молодѣй косу. Звычайно надплете еѣ лишъ на стѣлько, чтобы собѣ в плѣтку (стяжку) выняти; належитъся вона ѣму до-

конечно. Мъжь тымъ, коли братъ розплѣтае а дружка вѣд-такъ молоду зачѣсуе, спѣвають :

11. До Лѣнецъ, братчику, до Лѣнецъ,
Купи щѣточку й гребѣнецъ,
Розчесати косу-росу пѣдъ вѣнецъ.
12. Возьми, братчику, столецъ,
Дѣстань зъ полицѣ гребѣнецъ,
Розчесати косу-росу пѣдъ вѣнецъ.

Коли молода — сирота, брата не мае, то ѣй спѣвають :

13. Не братъ косу чеше
Анѣ рѣдна сестрице, —
Чужая чуженице,
Негѣдна негѣднице.

Зачесавши ладкають :

14. А дежь твой, Марисуню, скринѣчки,
Ой що въ нихъ стоять стонжочки?
Пѣди, матѣнко, принеси!
Та найже я ся уберу,
Пѣду просити по селу.

Стяжки тотѣ привязують до вѣнка; плачучи кладе мати вѣнокъ молодого донцѣ на голову. Молода вѣтае зѣ стѣлця и падае до нѣгъ батькови й матери (и старостѣ своему), зъ молодшими цѣлюеся. Вони ѣй спѣвають :

15. Грайте, музики, рѣзько!
Кланяйся, Марисю, низько
Малому тай старому
И Богови святому.

Сиротѣ спѣвають :

16. Комужь ты се, Марисю, кланяешъ,
Коли свого батенька не маешъ?
Поклонюся чужому,
Буде ми ся здаватоньки, що своему.

Такъ пристроена выбираеся вона теперъ на село, на вѣсьле просити. Выпровожаютъ еѣ зъ музиками и дають два бохунцѣ хлѣба. На порозѣ кидае мати повѣмо; йде черезъ него на сампередѣ дружка *), за нею молода, а пѣддружка

*) Нѣколи молода сама анѣ не вѣтверае анѣ не зачиняе дверей; вѣтверае дружка, зачиняе пѣддружка. *Авт.*

пѣдносить его и бере пѣдъ паху. По селу, де прийдуть, дають ѣй по повѣмови*). Въ третѣй хатѣ лишають свои два бохунцѣ, котрѣ вѣдтакъ знову вѣдносятся молодѣй. Селомъ идучи спѣвають:

17. Повѣй, вѣтре, дорогоѣвъ
За нашовъ молодоевъ
Та розвѣй косу-росу
По червонѣмъ поясу, —
Та най буде поголооска,
Що була панѣночка.

Въ Котузовѣ ходять по вѣмъ селу до каждой хаты; въ бѣльшихъ селахъ лишъ до родины, сватѣвъ и пр. Въ каждой хатѣ, де прийдуть, падають вѣе трое, каждая зъ окрема, обоѣмъ господарству до нѣгъ и просятъ о благословенство и на весѣле. Молода каже: „Просили васъ тато ѣй мама, тай я прошу о благословенство“. А дружки: „Просили васъ тато тай мама тай молода просить, абыте були ласкави на весѣле“. Зъ молодшими цѣлюються въ лице и просятъ такъ само. Въ той самъ часъ молодой зъ дружбами ходить также по селу; коли въ якѣй хатѣ здыблються обое, то частуются. Молода ставить хлѣбъ, а молодой горѣвку.

Мѣжь тымъ поплетницѣ дома плетуть вѣнокъ для молодой, и плетучи спѣвають:

18. Ой казавесь ми, кленѣвъ листочку,
Що не будешь падати,
А теперъ падешь, земельку крыешь,
Бо тугу зимоньку чуешь.
Ой казавесь ми, мѣй батеньку,
Що ме не дашь вѣдъ себе,
А теперъ даешь, тай самъ не знаешь,
Що за доленька буде.
— „Тото ти даю, що дома маю,
Доленьки ти не вгадаю:
Волы зъ обору, скриню зъ коморы,
Мое любе дитятонько!
Будешь добренька,
Буде доленька“.

*) Звычайно тѣлько родина, розумѣся, для молодой. *Авт.*

19. За городомъ калина,
У городъ се схилила.
Тамъ Марисе цвѣтъ калину ломила,
Батенька се пытала:
„Скажи, батеньку, скажи:
Чи буду я такая,
Якъ калинокъка тая?“
— „Будешь, дитинко, будешь,
Поки при минѣ будешь.
А якъ пѣдешъ вѣдъ мене,
Спаде красонька зъ тебе,
Зъ тебе молодой,
Зъ косы золотой,
А зъ головоньки вѣнецъ,
А зъ личенька румѣнецъ“.

20. Ой посѣявъ я въ полю нивку ленку,
А на той нивцѣ жовтая конопелька,
На конопельцѣ сивая зазуленька.
„Ой бодайже ты, зазуле, не кувала,
А що ты минѣ правдоньки не сказала:
Доки я маю паненкою ходити,
А коли буду зеленъ вѣнокъ носити?“
— „А въ суботоньку цѣлу дниноньку,
А въ недѣленьку нѣ годиноньку“.

21. Ой зацвили фіялочки, зацвили,
Цѣлу гору кремѣнную укрыли,
Ино єдну стеженьку лишили,
Куда ишла Марисуне молоденька,
А за нею їй батенько зъ тихенька.
„Ой не ходи мѣй батеньку за мноєвъ,
Не маюжь я порадоньки зъ тобоєвъ.
Ой у мене порадонька — Ивасуньо:
Ой той мене молоденьку порадить,
Косу-росу пригладить“.

Обѣйшовши все село, молода зъ дружками десь вже вечеромъ вертає до дому. Ставши пѣдъ дверми спѣвають:

22. Молодая Марисуне
Всѣ двory обходила!
Всѣ двory обходила,

Слѣзоньки не вронила.
Ажъ якъ на свѣй прийшла,
Тай стала й заплакала:
„Ой дворе мѣй, дворе,
Тожъ томъ ти се навкучила!
Не такъ тобѣ дворонькови,
Якъ своєму батенькови,
Хлѣбъ емъ му переѣла,
Мѣдъ — вино перепила!“

23. Ой чи огонь горить, чи поломѣнь палає?
То на Мариси зеленѣ вѣнокъ сіяє.
А на неѣ се и матѣнка ззирає.
„Ой не ззирайте матѣнонько на мене,
Не сходила я такого вѣнце у тебе!
Купивъ го минѣ мѣй миленькій у Львовѣ
За сто золотыхъ, за чотыри червонѣ“.

24. Матѣнко-утко,
Звивай се хутко,
Якъ мы се звивали,
Всѣ село оббѣгали!
Не дайте намъ стояти,
Пустьте насъ до хаты!

Пускають ихъ до хаты; сходиться челядъ (парубки й дѣвки зъ села), — танцюють (звычайно на дворѣ, чи зима чи лѣто), молода ихъ горѣвкою частує, — за те вони єѣ въ недѣлю тымъ раднѣйше, „дарують“.

VI. З а р у ч и н ы.

Десь по пѣвночи приходить молодой зъ своими боярами (сватами*) и дружбами) и своими музыками; дружба ставить на стѣлѣ горѣвку. — Молоду сховали въ коморѣ и показывают насампередъ першу дружку за неѣ, потѣмъ другу дружку, потѣмъ сестру молодой (котра нѣколи не буває дружкою). Сѣ

*) Сватѣвъ має ино молодой; буває ихъ 3—4 (можна и бѣльше) — чоловѣкъ и жѣнка, сватѣ и сватовѣ; — сваты, староста и оба дружбы называються въ купѣ бояре. *Асм.*

не принимаютъ еѣ за молоду, вони кажутъ: „А дежь то наша молода? — наша була така й сяка“ (вихваляютъ). Ажь за третимъ разомъ выходитъ молода зъ коморы и стае до заручинъ: кладе руку на стѣлъ, на еи руку кладе молодой свою, потѣмъ еи батько й мати и вся родина и другіи господарѣ, и кожде кладучи руку, даруе молоду, общіе вѣи: „я дамъ рантухъ, я ягничку, я те й те“ и т. д. Потѣмъ спѣвають:

25. Вже Марисуне по заручинахъ!

Погадай же ты собѣ,

Та якъ же буде тобѣ?

А въ чужои матѣноньки

Свѣданенька не буде,

Обѣдець пѣдъ полудне,

Вечеренька о пѣвночи —

Выплачешъ чорніи очи!

Вечереньку на стѣвъ дають,

Марисуню высылають:

„Иди, Марисю, по воду

До далекого броду“.

Нѣмъ Марисе зъ водовъ прийшла,

Вечеренька вже вѣдийшла.

„Помый, Марисю, миски,

Не стало тобѣ лыжки“.

Молода выноситьъ зъ коморы молодому сорочку, що сама ёму вшила, червоною стяжкою застягнуену, а на сорочцѣ вѣнокъ. (Якъ прийшла зъ села, то вѣнокъ молодого скинула а свѣой надѣла). Молодой принѣсе вѣи рантухъ*) и чипецъ. Молода закладае теперъ вѣнокъ на шапку; шапки у молодого и дружбѣвъ смушковѣи, высокѣи, великоднѣи, и ихъ не скидають вони черезъ цѣле весѣле, нѣ въ хатѣ, нѣ при вѣдлѣ. Дружка выноситьъ рушники и молода роздае ихъ боярамъ молодого, що прийшли зъ ними (три або й бѣльше парѣ).

Сѣдають вѣдтакъ за стѣлъ. Молодой и молода лѣзутъ черезъ стѣлъ и сѣдають пѣдъ образами зъ обома дружками: сваты и дружбы стоять зъ переду передъ столомъ танцюючи;

*) Тымъ то дѣвчата на Андрѣя, запаливши клочя, пытаються вѣ него:

„Палюхъ, палюхъ, палюшокъ,

Чи принесе Н. Н. рантушокъ?”

Оже принести дѣвчиѣв рантушокъ — значить оженимся зъ нею. *Акт.*

дружки за столомъ такожь до нихъ порѣсаються. Музики грають, сидячи такожь коло стола, зъ глухого кѣнця (вѣдь постель). Дружки й собѣ прибирають своихъ дружбѣвъ; берутъ вѣдь нихъ шапки и пришивають до нихъ „кѣвѣтку“ (зъ барвѣнку зшитый маленькій вѣночокъ) и довгу стяжку; прибравши шапку, дружка бере собѣ єѣ на голову, стає на лавцѣ и присѣвуетъ:

26. Подивисє, дружбонько, на мене,
Красша я дружечка вѣдь тебе.
На минѣ шепочка — дрѣбный макъ,
А ты дружбонько сиди такъ!

Мусить собѣ дружба шапку выкупити: староста тримає тарѣлку, а вѣнь кладе въ ню грошѣ, по трохи; торгуються: дружка каже, що мало, староста дружбу принукує „ей, дай ще!“ и дружба докидає, ажъ поки дружка не змѣркує, що вже буде тѣлько, що єи стяжка вартуетъ. Тодѣ бере грошѣ и вѣддає дружбѣ шапку. Такъ само и пѣдружка зъ пѣдружбою. Потѣмъ вечеряють.

По пѣвночи розходиться гулявша „челядь“, вѣдтакъ иде молодой зъ боярами домѣвъ. Молода иде ночувати до дружки.

VII. С л ю б ъ.

Въ недѣлю передъ службою Божою молодой, поклонившися до нѣгъ батькови и матери и дѣставши вѣдь нихъ благословенство, иде зъ боярами своими по молоду. Коли придуть, то (такъ якъ перше въ нѣго) сѣдають отецъ и мати єи на стѣльци, середъ хаты, въ рукахъ держать по два бохунцѣ хлѣба и по топцѣ соли; молода падає имъ до нѣгъ и цѣлює вѣтця и матѣрь въ лице, въ руки и въ ноги. Староста починає довгу рѣчь словами: „Се дитятко стає передъ Господомъ Богомъ, передъ вѣтцемъ и передъ вами, панѣматко*)...“; родичѣ благословлять єѣ хлѣбомъ и сѣлю, и такъ три разы;

*) Якъ до старосты. Инчий скаже довше и лѣьше, инчий гѣрше; бувъ до недавна въ Котузовѣ староста „громадскій“, що старостувавъ на кождѣмъ весѣлю въ цѣлѣмъ селѣ, — того рѣчь лишъ було послухати! Але старосты такѣ мало по малу переводяться; тымъ важнѣйше булобъ таку рѣчь — де ино можь, — записати; я не мавъ здогодно-

всѣмъ другимъ кланяеся такожь по три разы, цѣлюея зъ всѣми и прощаеся; всѣ плачуть, — музики грають, „сумненько“, а свахи спѣвають:

15. Грайте, музики, рѣзько!
Кланяйсе Марисю низько
Старому й молодому
И Богови святому.

Сиротѣ спѣвають:

16. Кому ты се, Марисуню кланяешь,
Коли свого батенька не маєшь? и т. д.

Зъ молодую зъ еи хаты не йде нѣхто до церкви. Дорогою грають музики и не устають пѣнѣ:

27. Ой ѣде, ѣде Ивасунѣ до слюбу,
Ѣму калина дорогу заступае;
Выймивъ шабельку, взевъ калину рубати,
Взела до нѣго калина промовляти:
„Ой не для тебе то калинонька саджена,
Але для тебе Марися нареджена“.

28. Мати сынонька въ дорогу выправляла,
Мати сынонька хороше научала:
„Не пей, сыноньку, першої повнонькою*),
Бо перша повнонька — великая зрадонька!
Выллей, сыноньку, коневи на гривоньку“.

29. Ой конѣ мои воронї,
Чи чуєте вы се въ силѣ,
Чи вытегнете кнегиню
До той горы крутой,
До той церквицѣ светой?
А въ той церквици — светый Спасѣ. —
Ей попе, попе, батьку нашъ,
Звѣнчай двое дѣточокъ зъ меже насѣ!

Сиротѣ спѣвають:

30. Отвирайтесе ворота,
Иде до слюбу сирота;

сти до сѣго. Знаю лишъ, якъ передражняють старосту: „Се дитятко стає передь вѣтцѣмъ, якъ псомъ, и передь вами, панѣматко — якъ телятко“. *Лет.*

*) Повнонька — повна чарка напитеку. *Лет.*

Їй се серденько здригає,
Що вона матїнки не має.

31. Крикнули янгелы а въ небї,
Збудили батенька (або матїнку) а въ гробї:
„Вставай, батеньку, до суду,
Стає твоє дитетонько до слюбу“.

Близько церкви перестаютъ спївати; слюбї берутъ по службї Божїй. При слюбї, коли молода клякає, пїдетелює ѳї дружка рушникъ. Выйшовши зъ церкви дїляться обоє молодї прилипкою зъ хлїба и їдять єї пїдъ церквою. Идучи вїдъ слюбу спївають:

32. Дякуймо попонькови,
Якъ своему батенькови,
Що намъ слюбї давъ,
Не богато взявъ:
Єдного червоного
Вїдъ пана молодого.

33. Радуйсе матїнко, радуйсе,
Въ червоної чобїтки обуйсе,
Возьми вороги пїдъ ноги,
Абы твои дїтоньки здорови.

Ставши пїдъ хатою:

34. Хоть вже по святїмъ Дусї*),
Выйди матїнко въ кожусї;
Якій той кожихъ пелехатїй,
Такїй твоїй зетї богатїй.

Виходить мати въ кожусї выверненїмъ до горы волосї, а ѳї спївають:

35. Радуйсе, матїненько,
Взело слюбї дитетонько,
Якъ твоє такъ чужое;
Теперь твои обоє.
„Тогдымъ се радувала,
Якъ ємъ ї годувала, —

*) „До святого Духа не скидай кожиха“; каже приповїдка; зъ за того гутъ просить матїрь, щобы вийшла въ кожусї, хоть вже по св. Дусї. Свїдчить ся пїсня, що давнїйше весїля ино (або найбїльше) бували въ теплї мясницї, по Зеленихъ святахъ, и що теперь тїлько задля збуожєня справляють весїля въ зимї. *Авт.*

Теперь се не радую,
Бо вже ї не годую“.

Мати наливає въ чарку воды и дає пити молодому ; вѣнѣ, памятаючи на пересторогу (гл. нѣсню ч. 28), не пе еи, ино выливає по-за себе на тамтыхъ всѣхъ ; и другу чарочку, вже зъ горѣвкою, выливає по-за себе ; ажъ третю выпиває Саме такъ и молода робить. Потѣмъ обоє чѣпаються материного кожуха и такъ входятъ у хату. Тутъ сѣдають до снѣданя, до „печѣнки“ (печенѣ) ; обоє молодї лѣзуть зновъ черезъ стѣлъ и ѣдятъ одною лыжкою ; зъ ними сѣдають до „печѣнки“ лишъ молодого бояре ; другї всѣ чекають. По снѣданю вертає молодой зѣ своими до дому ; теперъ дають обѣдъ для гостей : для тыхъ жѣнокъ, що въ субботу приходили зъ приносомъ и ихъ чоловѣковъ. Челядь (молодѣжь : парубки и дѣвчата) мѣжь тымъ танцює, якъ въ неи такъ и въ него.

VIII. П о с а г ь.*)

Въ вечѣрѣ „сѣдає молода на посагъ“ (а молодой у себе также). Зновъ передъ симъ отецъ и мати сѣдають на стѣлци середъ хаты, зновъ говорить староста довгу рѣчь, и зновъ спѣвають :

15. Грайте, музики, рѣзко!
Кланяй се Марисю низько и т. д.
36. Летѣли бѣлї гуси по надъ ставъ,
Закликали Марисуню на посадъ.
„Ой щожъ вамъ, бѣлї гуси, до того,
Тай до мого посаженьку любого?“

Вона лѣзе черезъ стѣлъ и сѣдає пѣдъ образами (се й значить : сѣдає на посагъ) зъ своею дружкою ; докола стола дѣвчата спѣвають. Теперъ еѣ „даруютъ“ (або припиваютъ). На столѣ стоить горѣвки фляшка на тарѣлцѣ. Дарує еѣ насампередъ родина : перша — мати сыше рукою схованою пѣдъ хустиною грошѣ на тарѣлку ; за нею родина близька и далека.

*) Якъ правильнѣше, чи „посагъ“ чи може „посадъ“ — не знаю ; на Украинѣ кажуть либонь посадъ, а и у насъ часомъ чути посадь ; тѣлько що при змѣнюваню кажеся примѣромъ „на посазѣ“, не на посадѣ. *Авт.*

Дружка заедно кличе: „десъ ту є тета (або хто другій) молодои (тутъ назве єѣ по имени), — просить молода вашецѣ на завитане, будьте ласкаві“. Закликана (або закликаний) приходить до стола и кидает на тарѣлку грошѣ, молода частует єѣ горѣвкою, дает закуску и цѣлюетя зѣ нею черезъ стѣлъ въ лице (маму цѣлюет въ лице и въ руку). Скоро лишъ хто грошѣ кине, бере ихъ молода зѣ мокрои тарѣлки и кладет въ хустку, що має передѣ собою розложеноу. Мѣжь тымъ спѣвають:

37. Щожъ то ми за дорога

Вѣдъ стола до порога?

Родина удоптала,

Якѣ Мариню дарувала.

По родинѣ „припиваютъ“ чи то даруют и другі: челядь и дѣти ось такимъ ладомъ: пѣддружка выходит на двѣръ, де челядь танцует; хто хсче дарувати (та выпити горѣвки), каже ѣй: „най мене кличе“. Вона вертает до хаты и каже дружцѣ: „того й того кличъ“ — то дружка и кликнет: „Десъ ту є братъ (кождого парубка называет братомъ, каждую дѣвчину — сестрицею) той а той! Просить вашецѣ молода на завитане, будьте ласкаві!“ И вѣтъ приходить до стола, не „повноньку“, закусует, цѣлюетя зѣ молодою и вѣдходит назадъ, та часомъ ще разъ кажет кликатися. Дружка небога добре выкричиться; звычайно якѣ закличет парубка, вѣтъ придет та стане: „най ме ще разъ кличе“, — тай регочетя навѣсний. Пѣенѣ мѣжь тымъ не втихаютъ.

38. Горою соненько колует,

Товаришь Марисю дарует:

Не великимъ даромъ-посагомъ,

Щѣстемъ, здоровемъ за столомъ.

39. Въ молодой Марисунѣ новый двѣръ,

Выберала паненочки на выбѣръ.

Ой спѣвайте паненочки, не сидѣтъ,

На мене се молоденьку не дивѣтъ!

Бо я нынька въ матѣночки въ вѣночку,

А вже завтра у чужои въ рубочку.

40. Горою зазуле лѣтала;

А зѣ кимъ ты, Марисю, слюбѣ брала?

— Зѣ тобоєвъ, Ивасю, зѣ тобоєвъ,

Такъ якѣ изъ ясноєвъ зороєвъ.

— По чомъ же ты мене познала,
Що-сь мене зороёвъ назвала?
— По мовѣ, Йвасуню, по мовѣ,
Червона шепочка на тобѣ!

41. Выйшла Марисе за воротонька,
Тай на барвѣночку стала, —
Выйшла до неї еї матѣнка:
— Що ты, Марисю, дѣєшь?
Ой дѣю, дѣю, — красоньку сѣю.
Вже-жъ я ѣ розсѣяла.
Ой якъ же буде добра доленька.
То я ѣ позбираю,
А якъ же буде лиха доленька,
То й тоту понехаю.
42. Сѣяла Марисе долю
Стоячи надъ водою:
— Плыни доле зъ водоёвъ,
Я молода за тобоёвъ.
Тамъ на водѣ бѣлый камѣнь,
Тамъ мы собѣ спѣчемо,
До батенька листъ напишемо,
Най се батенько кае,
Що мене замужь дае —
Такою молодую
Въ сторононьку чужую;
Я тамъ людей не знаю,
Сусѣдоньки не маю.
— Вставай доню раненько (2)
Попречъ *) въ хатѣ ладненько (2)
Будуть тебе люде знати, (2)
За сусѣдоньку мати. —
43. Камянніи гороньки,
Чому вы се не лупаєте?
Камянноє въ тебе, Мариню, серденько,
Чому зъ жалю не розпукаєся?

*) Попречъ — попрытай. Звукъ той тяжко вѣддати въ письмѣ:
есть то влативно змягченє попередной суголосной; р'и — такъ и и'и
(шпчка). Авт.

Чомъ ты собѣ не заплачешь,
Анѣ слёзоньки не вронишь?
— Якъ я маю плакатоньки,
Коли не маю жалостоньки?
Дружки минѣ не спѣвають,
Музики минѣ не грають;
Дружку маю пышненькую,
А пѣдружку маленькую:
Не хотеть минѣ спѣвати,
Жалостоньки додавати.

44. Ой летѣвъ сокѣль по надѣ ставъ,
Хотѣвъ питоньки, не дѣставъ, —
Вдаривъ крильцями въ повноньки;
Честуе дружечка паненки.
Ино одну Марисю минае,
Бо вона се паненства зрѣкае,
Тай до чесныхъ жѣночекъ пристае.
45. Ой летѣвъ сокѣль по надѣ ставъ,
Хотѣвъ питоньки, не дѣставъ, —
Вдаривъ крильцями по леду;
Солодшая Марисунѣ вѣдъ меду.

Сиротѣ 46—47:

46. Свѣти мѣсецю въ улицю,
Ясная зоре въ ворота:
Сѣдае на посагъ сирота.
47. Марисунина мати
Передъ Господомъ стоить,
Навхрестъ рученьки держить,
У Господа се просить:
— Пусти мене Боже
Чорновъ хмаровъ надѣ село,
Дрѣбнымъ дощомъ на землю,
Яснымъ сонцѣмъ вѣконцѣмъ!
Най же я се подивлю (2)
На свое дитѣтонько!
Наредили якъ панѣтко,
Посадили, якъ сиротетко.

Мѣжь тымъ зробилася вже темна нѣчь: чужі порозходилися вже, тѣлько молода сидить зъ дружками за столомъ,

молодого дожидает. Коли вѣнь довго не приходитъ, спѣвають :

48. Зелена рутонька, жовтый цвѣтъ ;
Чого-жь ты се забавляешъ довго въ нѣчь ?
Писала бымъ листоньки — не вмѣю,
Слала бымъ пѣслоньки — не смѣю,
Пѣшла бымъ сама — бою се :
Быстра рѣченька — втоплю се.
49. Зелена рутонька, жовтый цвѣтъ ;
Не пѣду за тебе, пѣду въ свѣтъ.
Закину косу на плече,
Не вденъ за мною заплаче :
Заплачуть шевцѣ и кравцѣ,
И всѣ Котузѣвскій молодцѣ.

У молодого тымчасомъ збираються йти. Свахи убирають коровай : затыкають го „квѣтковъ“ (патычкомъ въ три гильцѣ) *) обвязанымъ вѣвсомъ и барвѣнкомъ); вбираючи коровай спѣвають :

50. Суєды — голубоньки (2)
Збѣдѣтся до купоньки,
По словечку речѣте,
Короваецъ вберѣте!
51. Выбирайсе, короваю,
Повеземъ те коло гаю,
Коло гаю, коло броду,
До самой панны-млоды.

Дружба обвязуе коровай своимъ поясомъ, бере ёго на голову и такъ иде до молодой зъ молодымъ, зѣ сватами и музиками. Идучи спѣвають :

52. Мѣсяцю-рогоженьку,
Свѣти намъ дороженьку,
Абы мы не зблудили,
Короваецъ не згубили!

Коли дорога дальша, то спѣвають бѣльше пѣсень, коломыйки и др. У молодой, скоро ихъ зачуютъ, спѣвають :

*) Инде буває се галузка смеречины; лишень що въ Котузѣв такомъ деревини не має. *Авт.*

53. Припадъ, припадъ Марисуню, до стола:
Обступили боярчики докола.
Кѣньми грають, двѣрь рубають,
Шабельками вытинають,
Марисунѣ шукають.
Гукнули бояре на дворѣ —
— Сховай мене, моя нене, въ коморѣ! —
— Не поможе моя доню, комора:
Обступили боярчики докола. —

Вона припадае, якъ ѣй пѣня каже, до стола, и (того пѣня ѣ казати ѣй не потребуе) — плаче. Молодому на зустрічь спѣвають:

54. Сивый голубъ скаче;
Чосъ намъ Марися плаче!
Ивасуню, голубоньку,
Приголубъ ты Марисеньку,
Приголубъ еѣ собѣ,
Най буде мила тобѣ.

Братъ еѣ „засѣдае“ и не дае до неи приступити. Вони зъ нимъ торгуються: дають ёму фляшку горѣвки, але вѣнь показуе имъ борщу фляшку, каже, що має свое „вино“. — Тамтѣ ему приспѣвають:

55. Братчику-ремѣничку,
Не продавай сестричку!
Бо грѣшь тобѣ — елина.
А сестра тобѣ мила;
Бо сестра тобѣ рѣдна,
Въ неи косонька сѣрна.

Наконецъ сыпле ёму молодой грошъ по пѣдъ хустку, накрывши нею тарѣлку; вѣнь пристае и вѣдступае сестру. За те ёму спѣвають:

56. Татаринъ братчикъ, Татаринъ,
Що продавъ сестричку за таляръ,
А косу-росу за шостакъ,
Румяное личко такой такъ.

А молодой зновъ черезъ стѣлъ лѣзе до молодой и сѣдае коло неи; староста закидае на нихъ обое рантухъ, що ѣй вчора молодой принѣс; вона бере собѣ ёго на шию, пере-

вязае черезъ груди на обхрестъ и по пѣдъ поясомъ завязуеь *). — Теперъ дружба бересе краяи коровай, що принесли зъ собою; здѣймае насампередъ поясъ зъ него и перевязуе собѣ ёго черезъ плече. Коровай, коли можъ — пшеничный, великій якъ паска, зъ верха зъ рѣзными вѣмудрѣшками, „гусками“ и „хрестами“; въ середину кладуть, якъ печуть, 6 пирогѣвъ и яецъ двое. Сихъ двоа яецъ дружба на самъ передъ зъ ёго выкрауе: одно собѣ, а друге дае своѣй дружцѣ, кажучи: „а що то за цвѣтокъ?“ Вона повинна му вѣдказати: „бѣлокъ и жовтокъ“. За дурну бы еѣ дуже мали, коли бы вѣдповѣла просто: яйце. По сѣмъ дружба крае коровай по куseneви и роздае: у церше молодѣй, потѣмъ еи родинѣ и всѣмъ хто в. Коровай крае такъ, що лишаеся груба „пѣдошва“; вона по всякому праву належитъся музицѣ. Идучи въ часъ весѣльный въ понедѣлокъ дорогою, подыблете пѣдхмеленого чоловѣка зѣ скрипкою пѣдъ полою и великою короваиною пѣдошвою, яко добре заслуженовъ надгородою, пѣдъ пахою: се зъ весѣля вертае музика. Теперъ „пританцѣвають“: стоить горѣвка дружчина, — хто прийде до стола, выпе, заплатить и перетанцюе зъ дружкою. А перетанцювавши зъ всѣми, дружки вже свое дѣло скѣнчили; вѣдъ теперъ до весѣля не потрѣбнѣ, хибя вже тѣлько дивляться зъ за дверей або мѣжь „челядю“ танцюють. Свахи имъ еѣвають:

57. До дому дружечки (або: панѣнки), до дому,
Парити свинямъ полову!

На се дружки: — А мы вже попарили,
Передъ свахи положили.

Дають вечеру: молодѣи обое ѣдятъ одною лыжкою, а по вечери (дѣсея те вже надъ ранѣмъ въ понедѣлокъ) выбираються вже зъ молодою до дому.

*) Може чи не ся хвиля заступала у насъ — за поганьства — нынѣшний слюбъ церковный? Выше нагадавъ я примѣвку, зъ котрой видно, що „принести дѣвцѣ рантухъ“ тѣлько значить, що vybrати еѣ собѣ за жѣнку. *Авт.*

IX. П р о в о д ы*).

Дружба бере двѣ подушки **) въ верету, (простирало) завязанѣ, а свахи завязуютъ: образы, ложки, макогѣнъ, кацюбу.... „Те, кажутъ, молодѣй господини здасться“ ***). Те все везуть на колѣсняхъ; дорогою дружба жартуючи бере на кацюбу повѣсмо и веретено и нѣбы пряде. Передъ выходомъ ще дружба звязуе молодѣй руку, и цѣлый понедѣлокъ мусить еѣ водити на хустцѣ; коли вона иде въ танецъ, то конецъ хустки дае тому, що зъ нею танцюе, и той мусить еѣ зновъ вѣддати дружбѣ. Коли-жь молода втѣне ёму, то покекують собѣ зъ него, ще й горѣвку свою за ту провину поставити мусить, щобъ молода зновъ дала ёму взятися. При выходѣ спѣвають :

58. Памѣтай, Ивасеньку,
Даемъ тобѣ Марисеньку :
Щобъ не були вѣкномъ дверѣ,
Щобъ не легла безъ вечерѣ, —
А якъ буде зимна роса,
Щобы не ходила боса!
59. Выбирай се, Марисю, зъ нами
На малѣванѣ сани:
Повеземъ те на Подѣле,
До милого на подвѣре.
60. Выбери се Марисю зъ нами
На малѣванѣ сани:
Завеземъ те въ горы,
Вже не прийдешъ нѣколи.
У насъ горы золотіи,
У насъ травы шовковіи,

*) Въ „Правдѣ“ на сѣмъ мѣсци роздѣлу нема, — очевидно вѣнъ черезъ помилку опущеный, бо слѣдуючій роздѣлъ має число X. Въ рукописной нотатцѣ роздѣлъ зазначеный. *И. Ф.*

**) Ся часть „вѣна“ доконечна; крѣмъ подушокъ дають родичѣ (богачѣ) донцѣ въ „вѣнѣ“ звычайно пару волѣвъ, коли иде на грунтъ молодого; коли-жь вона его „до себе на грунтъ приймае, повиненъ вѣнъ мати свои волю. *Авт.*

***) Дружба крѣмъ подушокъ вѣдноситъ те все потѣмъ назадъ *Авт.*

У насъ рѣки медяніи.
Надлетѣла зазуленька:
— Не слухай Марисенько,
Не покидай батенька!
Якій я край облѣтала,
Нѣгде-мъ того не видала:
Веюды горы камянніи,
Веюды травы зеленіи,
Веюды рѣки водяніи.

Дорогою спѣвають пѣсню:

52. Мѣсяцю рогоженьку, и т. д. — и коломыйки.

Пѣдъ хату молодого прийшовши, заводять пѣсню:

61. Ой отвори, мати, лѣску,
Ведемо ти невѣтку:
До хаты попретницю,
До коморы розфійницю,
А въ поли робѣтницю.

Войшовши въ хату, заразъ имъ дружба стелить тоті двѣ подушцѣ и верету, а пѣдъ верету що спопадє: борону до горы зубами, и все те, що вѣдъ неи принесли. Молодой сѣдає на постѣль; молода роззуває єго; вѣнъ їй кидає въ чобѣтъ грошѣ, вона собѣ высыпує и ховає; коли-бъ молодой грошей не давъ, то молода мала бы право ударити єго холявою по ногахъ. Зъ дому принесла зъ собою молода пѣдъ пахою въ ху-стинѣ: курку печену, сѣль, два бохунцѣ хлѣба. Теперь вона сѣвши на постѣль, крає курку ножикомъ и роздає, и сама ѣсть (а кѣстки дружба збирає). По тѣмъ вона скидає вѣнокъ — и идуть обоє спати; все чужі (сваты, дружбы) идуть до стодолы, але не коньче спати. Отъ примѣромъ дружба вкраде вѣнскъ молодѣй, вберєся въ него, прийде до родины молодой и показує кѣстки зъ курки: „а дивѣтєє, що зъ вашои невѣтки!“ и розкидає кости по всеї хатѣ. Незабавкомъ день зробицьєя. Встають молодѣй. Молода берєся замѣтати; не дають їй, роблять їй збытки. Якъ заметє зъ до половины, розкидують зновъ смѣтя, розсыпують лыжки по хатѣ. Молода все зносить терпеливо и замѣтає зновъ зъ кѣнця. Такъ вона зачинає господинєю бути, и вѣдъ теперь вже (цѣлый тыждєнь ажъ до недѣлѣ), якъ зъ кимъ витаєся, то рукою черезъ полу (черезъ запаску), „нѣбы то вже така дуже господинє“.

Збравшися идуть (въ понедѣлокъ рано) до церкви на „Выводъ“. По томъ идуть до попа „зъ дарами“, несутъ коровайчикъ, когута и горѣвку. Тою горѣвкою частуютъ ихъ у попа.

Х. П р о п ѳ ѳ ѳ

Вернувшись зъ выводу берутъ оба дружбы пироги въ миску и идуть до батька и матери молодой просити на „пропѳѳ*“. Водъ молодой родичѣвъ выбираеся до нихъ въ двое тѣлько, що приходило сватѣвъ молодого (приходило ихъ шестеро, то водъ нихъ теперь, крѣмъ вѣтця, матери и брата приходитъ 12-ро; приходило 16-ро, бо и такъ инодѣ у богатѣвъ трапляеся, то приде 32-ѳ). Братъ молодой везе молодой скриню (сидитъ на верху на нѣй) зъ еи шматемъ и одежею, а „дружба пѣдъ коровай“ (котрого теперь умысне до того собѣ взяли), несе на головѣ коровай. Идучи спѣвають (такъ якъ тамтѣй перше):

52. Мѣсяцю рокоженьку и т. д.

(бо то вечѣръ дѣсея). Пѣдъ хатою молодой зачинають:

62. Выйди, Марисю, выйди,
Чи не маешъ ту кривды?
Приѣхавъ отецъ — мати,
Кривды се впоминати.

Зъ хаты имъ вѣдказуютъ:

63. Нема Марисѣ въ дома,
Пѣшла прати хусты
За головку капусты,
За лыжку росолу — и т. д.

*) Якъ рѣзняться у насъ звычайъ и якъ бы бувъ цѣнный каждый описъ весѣля, хочъ бы и зъ каждого села, доказомъ те, що примѣромъ въ Голгочахъ, въ селѣ 1¹/₂ милѣ водъ Котузова, ино вже не на Подѣлю, а въ т. зв. „Лѣсахъ“, меже инчими рѣзнями въ обходѣ весѣльнѣмъ, на пропѳѳ не йде дружба до дому молодой, а вылазитъ на молодого хату, сѣдае на терлицю, котру выбираючися водъ молодой умысно взяли, якъ на коня и кричить въ сторону ихъ хаты: „Нанѣ матко! просили васъ тато тай мама, тай молода проситъ на пропѳѳ — будте ласкави!“ и т. д. *Авт.*

В. Хабарович

Або смѣются :

64. Не має вна ту кривды.
Сидить пѣдъ коберцемъ,
Бѣть ковбасу зъ перцемъ.

Але пустити ихъ не хочуть; вони просяться, що „здо-
рожені“ :

65. Пустѣте насъ до хаты,
Не дайте намъ стояти,
Бо мы зъ далекои дороги,
Та болять насъ дуже ноги.

Наконецъ ихъ пускають до хаты. „А де наше донечка?“
пытаються вони заразъ. Тоті показують имъ дружбу. Друж-
ба обкрутивъ собѣ перевесломъ голову, замастивъ лице са-
жею: „А ци тота ваше донечка?“ — „Ой нѣ, — кажуть, —
наше була така, сяка, красна, румяна...“ Ажъ выводять еѣ.
Родичѣ зъ нею витаються (вона все рукою черезъ полу). „Отъ
видите, ось то наше донечка“.

Теперь дають вечеру на два столы: одинъ коло порога,
— коло нѣго сажаять однихъ тѣлько вѣтця и маму молодой;
коло другого (пѣдъ образами) сѣдають все другі; але коло
тамтого стола вечера лѣпша: тамъ дають курку печену и
инчі приемаки.

По вечери сажаять молоду молодому на колѣна, и вѣнчъ
ѣй утинае косу н о ж о м ѣ (плачъ). При тѣмъ спѣвають :

66. Зрадливый понедѣлку,
Зрадивъ есь намъ дѣвку
Зъ пѣдъ зеленого вѣнце
До бѣлого рубце.
67. Тони, вѣночку, тони,
Плыни, рубочку, плыни!
Вѣночокъ по Дунаю,
Рубочокъ близько краю.

Тодѣ ѣй чепецъ закладають на голову, и гостѣ вѣдхо-
дятъ, свѣваючи дорогою :

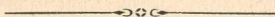
68. Булисьмо на пропою,
Блисьмо бараболу,
Вѣвсену паленицю —
За хорошу молодицю.

69. Пропила мати дочку
На солодкѣмъ медочку;
Добре було мѣдъ пити,
Нѣкимъ се послужити.

Не такъ то ѣй легко прийшло „пропити“ свою дитину; прийшовши до хаты, що то недавно такъ весело вѣнчѣ дѣялося, ревно собѣ заплаче надъ тою пѣснею, що двома словами ѣй наводить на память ту пустку теперѣшню и вѣ хатѣ и вѣ коморѣ:

70. Анѣ свѣчечки, нѣ огарочка,
Нѣчимъ засвѣтити;
Анѣ Марисѣ, анѣ дитинки,
Нѣкимъ се послужити.

По весѣлю бувають Свашины: свахи приносять до молодои свою муку на пироги и свою горѣвку, и ѣдятъ, пють, гуляють цѣлый день. Тыждень по слюбѣ: Гостины: вѣ недѣлю идуть отецъ и мати и родина молодого, сваты и обое молодѣ до родичѣвъ молодои, ѣдятъ, пють, гостяться, але вже не танцюють. Молода цѣлый тыждень по слюбѣ ходить вѣ „святочнѣмъ“: вѣ рантуху на головѣ и вѣ спѣдници — не дымцѣ.

НАРОДНІ ПРИКАЗКИ.

I.*)

Якъ собѣ народъ нашъ кепкуе зъ веѣхъ тыхъ, що говорять и пишуць не для „пастуховъ“ и не „грубымъ простонароднымъ нарѣчіємъ“, а уживають для вѣдданя своихъ, чашенько дуже низкихъ гадокъ — высокопарной мѣшанины чужихъ и своихъ кованыхъ выразѣвъ, покаже намъ ся дотепна приповѣдка изъ збѣрника умотворѣвъ народныхъ В. Навроцкого.

„Зайшовъ школяръ до одного господаря на нѣчь.

— А коли ты школяръ (каже господарь), то скажи менѣ, що то ось тото?“ тай показавъ на студню.

— Студня, каже школяръ. — Нѣ. — Ну, то вода. — Нѣ. — А щожь? пытаеь школяръ. — *Влагодать.*

— А що ось тото? — показавъ на хату.

— Хата — вѣдказуе школяръ. — Нѣ. — То може дѣмъ? Нѣ. — То камениця? — Нѣ. — А щожь? — *Храмина.*

— А що тото? (Драбина въ сѣнѣхъ).

— Драбина. — Нѣ. — То сходы? — Нѣ. — А щожь? — *Лазитва.*

— А що ось тото? (Огонь въ печи).

— Огонь. — Нѣ. — Ватра. — Нѣ. — А щожь? — *Теплота.*

*) Напечатана въ „Правдѣ“ рік III, 1869, ч. 24, стор. 208 п. н. „До світогляду укр. народу“. *Видав.*

— А що тото? (Показавъ на кѣтку).

— Кѣтка. — Нѣ. — То кѣтъ. — Нѣ. — А щожь? —

Ловитва.

Ну, нѣчо, — полягали вони спати. А школяръ зловивъ кѣтку, привязавъ їй запаленый патыкъ до хвоста, тай пустивъ; кѣтка выбѣгла драбиною на вышку тай хату запалила, а вѣнь будить господаря: „Вставайте, газдо, ловитва выбѣгла зъ теплотою по лазитвѣ на храмину, теплота розгорѣся и храмину запали“. — А господарь радъ, що той такъ добре его науку переймивъ, зъ просоня и каже: „добре, добре“. Той зновъ до него: „Газдо, ловитва выбѣгла по лазитвѣ на храмину, теплота розгорѣся и храмину запали!“ А вѣнь зновъ: „добре, добре“. Ажь якъ той крикнувъ: „Вставайте, хата горить!“ — вѣнь схопився тай ставъ кричати: „воды, воды!“ — (Забувъ вѣдай, що то не вода, а влагодять!). Чи треба намъ лучшой сатиры на наше словесне питанє въ Галичинѣ?

Не будемо мы вправдѣ (и насъ называли давнѣйше школярями) уживати на нашихъ газдѣвъ такихъ доказѣвъ ad hominem, якъ той розумный школяръ, але огонь самъ прииде, а тодѣ стануть они певно кричати своимъ питомымъ языкомъ: „воды!“ — щобъ тодѣ вже не було за пѣзно!

II. *)

Здыбались два рыбаки.

— Що ты зловивъ?

— Щупака.

— А я выдру.

— Е, коли ты выдрешъ, то я кину, — тай кинувъ щупака въ воду.

III.

Косили два косарѣ: батько и сынъ.

— Ой, каже батько, — якъ же мы мало вкосили!

— Е, каже сынъ, — вы старѣ, я молодой, — комужь ту було косити?

*) Приказки II—XII. печатанѣ були въ „Народнѣмъ Календарѣ на р. 1870“, выданѣмъ „Просвѣтою“, стор 72—85, де вони помѣченѣ буквою Н. *Видив.*

Але сѣли вони полуднувати.

— Йой, каже батько, — якже мы богато зѣли!

— Ёй, вѣдказує сынъ, — вы хлопъ и я хлопъ, чижь не було кому?

IV.

Подыбавъ разъ цыганъ пьяного чоловѣка, що спавъ на дорозѣ. „Отъ, каже, ще му хто, борони Боже, чоботы здѣйме, а вѣнь и не вчує!“ — Взявъ, стягнувъ му самъ чоботы и пѣйшовъ.

V.

Пытався Русинъ Москаля: „Коли въ васъ Великдень?“

— Ну, каже Москаль, великъ день въ Петровку.

— Але коли Воскресеніє?

— У насъ що недѣль (а недѣлю зовуть вони воскресеньемъ). Съ тымъ и розѣйшлися, непорозумѣвшись зъ собою.

VI. РѢЖНИЦЯ ВЪ ОТЧЕНАШИ.

Полякъ каже: Chleba naszego powszedniego,
Choć kawałeczek, aby pytlowego.

А Русинъ собѣ по просту: Хлѣбъ нашъ насушный,
Хочъ разовый, абы кавалокъ слушный.

VII.

Жерлися въ ночи псы на дворѣ, а чоловѣкъ лежить въ хатѣ на постели тай каже: „гузя, гузя!“ — Йой, повѣдає жѣнка, — якій ты чоловѣче вѣдважный!“ — „И, каже чоловѣкъ, — я бы ще й до вѣкна пѣйшовъ“.

VIII.

Бхавъ разъ собѣ панокъ до Бучача, тай подыбавъ передъ тымъ славутнымъ мѣстомъ жидка, вѣдучого на ярмарокъ до Бучача. Панъ подивився грѣзно на жида, тай пытає: „Жиде, ты зъ вѣдки?“ — „Зъ Бучача“ — одвѣтивъ жидокъ, не знимаючи шапки. — „А шапка!“ гукнувъ панъ сердито. — „Ну, шапка также зъ Бучача“ — вѣдказавъ жидокъ тай поторохотѣвъ мимо паньскои коляски.

IX.

Ишовъ цыганъ черезъ село тай побачивъ коня привязаного до плота. Сейчасъ его за поводы, вѣдпинае тай хоче сѣдати. Ажъ ту выбѣгла жѣнка зъ хаты тай кричить: „Гей, цыгане, — що ты дѣєшь зъ нашимъ конемъ? — а прочь!“ — Пекъ, пекъ, — а я думавъ, що то кобыла, — каже цыганъ, кинувъ вѣжки, тай поплѣвєя дальше.

X.

На лѣннєву наймичку кликала разъ панѣматка въ ночи: „Гей, Насте, вставай, — не чуєшь, дзвонять! горить!“ (А то въ сусѣды займилаєя шопа). — Але фмосецъ, — каже зъ просона лѣнка, — Богъ зъ вами, — се менѣ въ ухахъ дзвонить“.

XI.

Ишли разъ глухій, слѣпый, кривый и голый черезъ лѣсь. Ажъ каже глухій: „Слушайте, щось трѣло!“ А слѣпый каже: „А дивѣть, то розбѣйники!“ На те кривый: „Втѣкаймо!“ А голый: „Бо насъ обдеруть!“

XII.

Иду я въ ночи по надѣ ставъ, — ажъ тамъ вовкѣвъ повенъ ставъ; я присѣвъ, — а ихъ вже йно сѣмъ; я вклякъ, — а ихъ вже йно пять; я стою, стою, — бѣлый день, — а то въ водѣ чорный пенъ.

XIII*) КРАВЕЦЬ УДАЛЕЦЬ.

„Я собѣ майстеръ, панъ! Я три недѣлѣ бувъ на практицѣ, тремъ вѣйтамъ язловецкимъ кожухи робивъ, тринадцять гатункѣвъ холошень знаю робити! Пришовъ я до коршмы и кажу музицѣ: „Грай менѣ!“ А хлопъ-мудъ каже музицѣ: „Грай менѣ!“ Я крикнувъ: „Нѣ, менѣ!“ А хлопъ-мудъ, три дни руку вѣдъ гною не вмывавъ, якъ мя талапне по вѣзєню, то я всѣй смакъ стративъ. А я якъ вєтану, якъ дамъ хлопови, — то вѣнъ и не чує. Приходжу до дому, жѣнка, якъ

*) Приказки XIII - XXVI зъ автографѣвъ зъ р. 1867—70. Вѣд.

звычайно газдыня, дае менѣ картофлѣ въ мундурѣ, — а я ѣсти не можу, смакъ емъ стративъ“.

XIV. ПРИКМЕТЫ.

„Е, коли вы въ синѣй дымцѣ та зѣ широкимъ комѣромъ коло кожуха, то вы не зѣ нашего села“.

XV.

— А що, любо, чи видѣла-сь цѣсаря?;

— Ой, чому нѣ! Такъ емься на него надивила, якъ на якого чоловѣка, — але щожъ, коли вѣнъ мене не видѣвъ!

XVI. ЗАПИСКА ЗѢ ОПОВѢДАНЯ ВѢЙТА ВѢ КОРОСНѢ.

— Мы ся правували зѣ паномъ за лѣсь; выправувалисьмо кусень: правда, велика намъ ошुка, але добре й тото. Громада хотѣла продати. —

— Алесьте не продали?

— Ба, то треба розумъ мати; мы продамо, а потомство-жъ? Ги той каже, будуть насъ зѣ гробу выфѣрувати. Земля, то все земля, а грошѣ — слина! Земля — мама наша!

XII.

— Иване — каже жидъ — дай гусѣмъ сѣна.

— А дежъ гуеи сѣно вѣдять!

— Ни, коли траву пасуть, то чому бы сѣна не могли ѣсти?

XVIII.

Каже разъ господарь до наймита: „Кобы то ты такъ разъ товаръ напасъ, щобы и хлѣба не хотѣвъ ѣсти“. — „А кобы вы, господарю, коли такъ челядь нагодували, щобы потѣмъ абы-що — не хотѣла ѣсти“. — „Ну, згода!“ — Пѣгнавъ наймитъ товаръ пасти, загнавъ десь въ чужу конюшину чи що, такъ попасъ, такъ попасъ, що годѣ. Жене до дому, ба, товаръ на хлѣбъ и не дивиться. А господыня такожъ наварила пирогѣвъ и молочной кашѣ. Попѣбли добре, тай встають, а наймитъ вытягае молодого гороху жменю тай кинувъ на столецъ, — а господыня перша дыбъ дыбъ до того гороху, тай зачала ѣсти.

XIX.

Пришовъ я до одной хаты, тамъ пироги роблять. Пришовъ до другой, тамъ пироги ѣдятъ. Пришовъ до третьей, тай воды напився.

XX.

„Я мому наймитови якъ голову змыю въ субботу, то зновъ ажъ въ другу субботу, а своему чоловікови все, то на Рѣздво, то на Великдень, то на Рѣздво, то на Великдень...“

XXI.

Подыбавъ цыганъ мѣдъ въ дуплѣ, але высоко на деревѣ. „Ей — каже — Боженьку, кобымъ ся на тото дерево дѣставъ, таку бымъ зъ того воску до церкви свѣчку веукавъ, якъ емъ самъ“. Якосъ вѣнъ ся выдрапавъ. Наввеса меду добре тай тогды каже: „Чимъ будь Бога задурити, абы душу закропити“. Якъ скоро то сказавъ, якъ не впаде зъ дерева! „Ай — каже — Боженьку, якъ же-жь ты нѣчого жарту не знаешъ! Я то такъ жартувавъ, а ты за правду приймивъ“.

XXII.

— „Моя жѣнка якъ прийде до церкви, то всѣмъ носы обѣтре!“ (Бо якъ зашмаркаеся, то тогды кожде, що еъ увидить, нѣсь собѣ обѣтре).

XXIII.

— Нашъ панъ въ гору ся пѣдносить: зъ долины врѣзуе а въ горѣ латае.

XXIV.

Пришовъ дѣдъ до богача тай просить хлѣба. А богачъ тогды пироги ѣвъ, тай каже: „Иди, дурный, — я самъ хлѣба не маю, — видишь, пироги ѣмъ!“

XXV.

— Оже выстане намъ хлѣба! — каже богачъ при кѣнци переднюку до жѣнки.

— Е, бо я паленицями намагала!

XXVI.

— Чи видѣлисте, куме, нові банки (банкноты)?

— Не видѣвъ. А бо якѣ?

— Нема жадной особы, — бо то московскѣ, а московскѣй царь такѣй жесный, що не клавъ своєї особы, жебы го ся люде не лякали.

Дещо про козаковъ Запорожцѣвъ и про ихъ рады вѣйсковѣ.

Козаки Запорожцѣ повстали зза двоюкого гнету, якому пѣдпадавъ нашъ нарѣдъ рускѣй. Зѣ одной стороны набѣгавъ Татаринъ на нашу Украину, нищивъ и паливъ добутокъ, и забиравъ людей въ неволю, — а зѣ другой стороны вѣдъ панѣвъ польскихѣхъ нарѣдъ терпѣвъ кривду, робивъ тяжку паньщину и мусѣвъ дивитися, якъ его вѣру обертали на смѣхъ и наругу. Хто втѣдъ наскучивъ собѣ неволю пѣдъ польскими панами, або кому Татаре забрали родину и добутокъ, а бувъ смѣливѣйшѣй — ишовъ на границу тодѣшной Украины, на рѣку Днѣпръ, въ такъ званѣй „козаки“. Тамъ збиралися зѣ всѣхъ сторонъ нашей Украины люде вѣдважнѣй, въ одну громаду, въ одно братство, щобы сполучеными силами пѣмститися за свои кривды на нехристахъ, а часто также и на польскихѣхъ панахъ.

Днѣпръ — рѣка велика; береги зарослѣ высокою трощею и деревемъ, повнѣй всѣлякого звѣра; въ тѣмъ мѣсци на рѣцѣ, вѣдъ берега до берега, выставали зо дна рѣки скалы — нѣбы великѣй пороги. Черезъ тѣ пороги, якбы черезъ розѣрвану велику греблю; рвалася вода зѣ великимъ напоромъ, и зѣ гукѣмъ та шумѣмъ тиенулася черезъ прогалины и поверхъ самыхъ скалъ. Такихъ порогѣвъ було тамъ на чверть милѣ 13, и хто хотѣвъ вздовжъ нихъ переплыти, мусѣвъ якъ найдокладнѣйше и тую воду и тотѣй пѣдводнѣй скалы знати. При тѣмъ тѣ пороги давали козакамъ охорону вѣдъ Польшѣ: берегомъ приступъ бувъ утрудненѣй задля мочарѣвъ, рѣчокъ

и хащѣвъ побережныхъ, — а долѣ рѣкою черезъ пороги легко було заборонити неприятелеви приступу. За порогами, на середѣ Днѣпра були сухі островы (кемпы). На нихъ осѣдали козаки кошомъ.

Головнѣйшій кѣшъ — головна козацка оселя, де вони все збиралися, де була и церква, и де сидѣвъ ихъ найстаршій Отаманъ кошовый, называлася Сѣчь Запорозька (нѣбы за порогами). Тѣлько вони самі знали сюда приступъ черезъ пороги; ту нѣ Польша, нѣ Татары не могли ихъ досягнути; въ Днѣпрѣ и рѣчкахъ и охабахъ Днѣпровыхъ ловили рыбы, по зарослыхъ берегахъ, въ Великомъ Лузѣ, стрѣляли звѣра, — а коли наступивъ Татаринъ на нашу крайну, то вони ёму заступали дорогу, вѣдбировали невѣльничѣвъ и добутокъ, що забравъ зъ Украины, и проганали ёго геть въ ёго селища; а якъ призывали силы, то и на Чорне море пускалися чайками, нападали мѣста турецкѣй, добували самого Цариграда, столицю турецького Султана, — вызволяли християньскихъ бранцѣвъ зъ неволѣ и вертали зъ славою и зъ скарбами домѣвъ, до свои Сѣчи. (Сѣчею называли вони свою осаду на Днѣпровыхъ островахъ, въ котрой застѣкалися остроколами и шанцями противъ ворогѣвъ). За ихъ дѣла лицарскѣй назвавъ ихъ нарѣдъ лицарями-козаками, — и ще до нынѣ величае ихъ такъ у своихъ пѣняхъ и думахъ. Мало-помалу вони розжилися, розросли и розсѣлися по всей нашѣй крайнѣ. Але Запорозька Сѣчь все осталася головнымъ ихъ пристанищемъ и осередкомъ вѣльной Украины и козащины.

Запорожцѣ дѣлили на куренѣ. Каждый курень мавъ своего курѣнного отамана, — въ Сѣчи мавъ свѣй великій будынокъ, що также назывався курень. Всю старшину выбирали собѣ козаки самі зъ помѣжь себе; старшина була на те, чтобы вести порядокъ въ бою у Сѣчи, и чтобы выповняти волю громадську. О справахъ, що обходили цѣле козацтво, становило тоещъ на такъ званыхъ рада хъ вѣсковыхъ.

Такихъ радъ бывало до року кѣлька. Перша козацка Рада бывала въ Новый рѣкъ, — абы подѣлити мѣжь куренѣ рѣчки и охабы Днѣпровѣй на рыболовлю. На тѣй радѣ скидали козаки инѣдѣ и свои старшины, и выбирали новѣй. Рада бывала все зъ полудня, и скликувалася такъ: Насампередъ казавъ Отаманъ Кошовый гукнути зъ гарматы, чтобы почувли все, що

були у Великомъ Лузѣ — по рѣчкахъ, гаяхъ, островахъ, — и щобы сходилися до Сѣчи; потѣмъ казавъ Довбушеви забубнити. Довбушь приносивъ бубень (що стоявъ все на базарѣ подѣ стовпомъ, до котрого привязувано звичайно злочинцѣвъ) зѣ базару на майданъ середѣ Сѣчи, передѣ церквою, и забубнивъ три разы. Асавуль (адъютантъ генеральный) выносивъ зѣ церкви хоругвь, и становивъ коло бубна. Козаки, почувши бубень, сходилися на майданъ. Коли довбушь по третій разъ забубнивъ, выходивъ Кошовый зо свсею булавою, судія зѣ вѣйсковою печатю, писарь зѣ каламаремъ. Зновъ имъ забубнивъ довбушь — на поклѣнъ. Станувши посередѣ громады, коло хоругви и бубна, знимала старшина шапки и кланялася козацтву на всѣ чотыри стороны. Потѣмъ заговоривъ Кошовый до цѣлои громады: „А що, панове-молодцѣ и товариство! Нынѣ у насъ новый рѣкъ. Треба намъ, по старому звичаю, роздѣлити мѣжъ вѣйско рѣки и луги!“ На те всѣ крикнули: „Добре батьку, — такъ и треба!“ И козаки жеребомъ дѣлили помѣжъ себе (куренями) рѣки и луги, — и котрому куреневи дѣстався якій пай, той курѣнь зѣ него мусѣвъ цѣлый рѣкъ живитися и одѣвати. По роздѣлѣ пытався звичайно Кошовый дальше: „Панове молодцѣ: чи не будете сего року, по старому звичаю, нову старшину выбирати? — такъ скажѣть!“ Коли старшина була козакамъ по волѣ, то кричали всѣ: „Вы батьки и паны нашѣ добрѣ, вамъ надѣ нами панувати!“ Втодѣ Кошовый и вся старшина покланялася козакамъ и вѣдходила до своихъ куренѣвъ. — Колижъ хотѣли Кошового або другого кого зѣ уряду скинути, говорили до Кошового, щобы зложивъ свою булаву; втодѣ вѣнь покладавъ булаву на шапку и складавъ при хоругвѣ, дякувавъ козакамъ за послухъ дотеперѣшний, и вѣдходивъ до своего куреня якъ простой козакъ. Такъ и судія, писарь, и асавуль, коли ихъ скинули, складали свои знаки: судія печать, писарь каламарь и т. и. Колижъ инодѣ козаки ще надумалися инакше, и несхотѣли го скинути, то кричали на него, щобы своего уряду не складавъ; той мусѣвъ втодѣ лишитися на мѣсци, и стояти, ажъ всѣ не розбѣйлися.

Коли выбирали нову старшину, бувавъ великій гамѣръ и колотѣ помѣжъ подхмелеными и сварливыми козаками. Одна сторона хотѣла старшину мати зѣ того корѣня, друга зѣ ин-

шого. Втодѣ починали крикъ, инодѣ и бѣйку, ажъ поки або сильнѣша сторона не взяла верхъ, або наконецъ погодилися. — Коли кого выбрали, а выбраного не було на радѣ, втодѣ выправлялося по него 10 або и бѣльше пѣдвеселеныхъ молодцѣвъ. Пришовши до него въ курѣнь, стали го просити, щобы приймивъ урядъ, на якій го выбрали. Коли ся вѣдмовлявъ и не йшовъ по добрѣй воли до рады, то хватали го два молодцѣ за руки, другі пхали зъ заду, выводили такъ силомоцъ зъ куреня, провадили по пѣлѣмъ майданѣ, мѣжь козакѣвъ, выкрикуючи: „Иди, сякій такій сыну! тамъ тебе треба, ты нашъ батько, будешъ панувати надъ нами“. Скоро го привели въ громаду и вѣмъ вѣнъ бувъ по волѣ, то подарували му той знакъ, до котрого его выбрали: кошовому булаву, писареви каламаръ и т. д., однакожь по козацкому звичаю не смѣвъ го вѣдъ разу принять, а мусѣвъ два разы вѣдказуватися; колижь ему по третій разъ подавали знакъ и казали, щобы вѣнъ имъ бувъ коньче старшиною, и въ знакъ почести, добушеви казали ударити въ бубенъ, втодѣ вже мусѣвъ приймити урядъ и поданый собѣ знакъ, и за честь поклонитися козацтву. Втодѣ зновъ били въ бубенъ, и старшина и козаки сыпали новому старшинѣ землю на голову, навѣтъ не розбираючи богато, чи саме втодѣ порохъ, чи болото.

Крѣмъ той Рады бувала друга Рада 1-го мѣсяця Вереня, по св. Матери Божѣй, до выборѣвъ старшины. Якжежь не мали выбирати жадного старшого, або не було де скликати Рады, то и не скликували. Такъ и въ Великдень бувала третя Рада, до wyboru старшинѣ, коли було треба.

Окрѣмъ тыхъ установленыхъ часѣвъ скликувалися Рады, коли тѣлько козакамъ захотѣлося, зъ якои небудь причины: про яку вразу, або гнѣвъ, або коли хотѣли скинути старшину. Втодѣ насампередъ потайно змовилися, и коли згодилося 10 або бѣльше куренѣвъ, посылали кѣлькохъ охотникѣвъ, скликувати Раду. Ті зносили самі бубенъ на майданъ передъ церкву, и починали на нѣмъ тарабанити якими небудь патыками (бо палочокъ вѣдъ бубна довбушь не лишавъ нѣколи а все мавъ при собѣ). Довбушь, почувши бубенъ, мусѣвъ до нихъ выйти, и запытати: на що кличуть Раду? На те ему козаки вѣдказували: „Бий раду, вражій сыну! ще ся пытае! бий лишь“. Довбушь тогда ставъ бубнити; и вблибъ го, колибъ не схо-

тѣвъ. Скоро ся козацтво зббрало, приходивъ Кошовый, судія, писарь и асавуль, поставали, по обычаю, посередъ громады, познимали шапки, и поклонилися на все стороны. Кошовый пытавъ: „Панове молодцѣ! зъ за чого у насъ сегодня Рада скликана?“ — На те вѣдказували, коли хотѣли скинути Кошового: „Ты батьку зложи булаву, бо-сь намъ не сподобенъ“. И выговорювали му все провины, якѣ на него знали. Коли хотѣли скинути судію, писаря або асавула, то говорили: „До-ста вже панують вражѣ сыны; уже ся набли вѣекового хлѣба!“ И втодѣ починали великій крикъ, и збѣгалися все козаки, кѣлько ихъ було на Сѣчи.

Дѣлилися втодѣ звычайно на двѣ стороны, — по дав-ному роздѣлу — на старшѣ и низшѣ куренѣ; однѣ хотѣли лишити давну старшину, другѣ скидати и новыхъ выбирать. Зъ того повставали сварнѣ, инодѣ и бѣйка. Коли вже дохо-дило до того, то старшина все вѣдходила зъ Рады вѣ свои куренѣ. А козаки тымчасомъ спиралися, ба и билися. Инодѣ розлючена сильнѣща сторона не тѣлько била людей, але и ку-ренѣ пустошила и все псувала, що лишь пѣдпало; и втодѣ становила свою старшину. — Инчимъ разомъ и безъ бѣйки, а тѣлько крикомъ трѣбувала одна сторона постановити нову старшину. Старшина втодѣ, не чекаючи дальшихъ рѣчей, скла-дала свѣй урядъ, дакувала за честь имъ дану, и вѣдходила до своихъ куренѣвъ. Мѣжь тымъ на ихъ мѣсце приводили козаки тыхъ, що ихъ собѣ вже напередѣ выглядали.

Колижь на радѣ усе козаки згодилися, щобъ одного або всю старшину скинути, то на запытане Кошового цѣле вѣй-ско закричало: „Зложи урядъ, сякѣй, такѣй сыну! Уряды и панство свое складайте, вражѣ дѣти; вы намъ не по волѣ!“ — и що на нихъ знали, те и выговорювали. Усе старшина (або лишь тѣ, що ихъ незлюбили) мусѣли втодѣ знаки свои поло-жити на шапки и поставити при хоругвѣ. Поклонившися вѣд-такъ всему вѣйску, и подякувавши, спѣшили до куренѣвъ, щобъ чого гѣршого не добути вѣдъ розъяренныхъ молодцѣвъ.

Скликувалися Рады такожъ, коли мавъ бути якѣй по-хѣдъ, або коли пришло яке посольство, або що ничего важ-ного настало.

Жадне важне дѣло не дѣялося безъ вѣдомости и безъ волѣ козацтва. — —

Не буде певно нѣхто хвалити козакѣвъ за те, що бѣйка и сварнѣ передѣ водили у нихъ на Радахъ; бувъ то нарѣдъ воѣвнй, що звыкъ бувъ оружною рукою боронити себе и свою Украину передѣ тяжкимъ ворогомъ. Були въ нихъ мило того установы, якихъ не повстыдали бы ся нынѣ и найсвѣтлѣйшї народы, за якими нынѣ убѣгаеся не одинъ нарѣдъ безнадѣино. Грамада була у нихъ — великїй чоловѣкъ; управлялися и судили самї, о всѣхъ своихъ дѣлахъ самї становили, а старшину выбирали на те, щобы робила волю громадску.

Такъ було ще 94 лѣтъ тому назадъ; ажъ въ 1775 роцѣ московска царица Катерина великимъ вѣйскомъ казала на Сѣчъ наступити. Сѣчъ розруйнували, а козаки розбѣглись то по Украинѣ, то у Турка пѣшли шукати волѣ передѣ загрѣбущою рукою Москвы *).

*) „Народный календарь на рѣкъ звычайный 1870“, выданный тов. „Просвѣта“, стор. 17—23. Вид.

КРИТИЧНІ ЗАМѢТКИ.

I.

Оцѣнка I-го числа „Зѣрки“.

(Зѣрка, рукописна часопись зъ р. 1865 чи 1866? ч. 2).

Станиславѣвъ 17. октобрія.

Дуже насъ зрадувало оголошене газетки, котру (*громада*) видавати гадає, а еще бѣльше утѣшилисьмося, колисьмо еи перше число до рукъ дѣстали и въ еи середину заглянули. Еи поважный тонъ, еи многосторонна грядь, еи артикулы по бѣльшой части заслугують на уважане и перейшли майже нашій скромній надѣвъ. Хочемо ту дещо о спѣмненыхъ артикулахъ поговорити.

„Слово вѣдъ редакціи“ могло бы стояти и на чолѣ будь якои нашей друкованой часописи; признаємся, щосьмо не зъ таковъ приемностевъ читали „передній слова“ „Вечерницъ“ и „Нивы“. Радилибысьмо лишень выстерѣгатися провінціонального а авторомъ улюбленого „ві“ мѣсто правильного „вы“ въ глаголахъ, якъ н. пр. „відавати“ мѣсто „выдавати“ и т. д. Кѣлька слѣвъ такожь найшлисьмо не нашихъ, даючихся легко заступити правдиво рускими.

Наступає повѣсточка „Ворожбитка“. Хоть то повѣстка — не-повѣстка, отъ розказане незначного факту (по надписи и початку чогось выбитнѣйшого надѣятися можна), могучого найбѣльше уйти за анекдоту, до повѣсти отже неспособного, — а прецѣнь красный, повѣднчій стиль въ нѣй такъ занимає, що читаєся зъ неустаючимъ до кѣнца интересомъ. Авторъ (все одно, чи вѣнъ звеся Павло Павловичъ, чи може пѣдъ тымъ

именемъ укрываеся хто инный намъ знакомый, якъ н. пр. авторъ „Слова редакціи“ и „Думки“) має, ели тѣлько не збуває му на выображеню або якъ Нѣмецъ каже *Erfindungsgabe* (о чѣмъ зъ „Ворожбитки“ ще анѣ троха судити не можемъ) непослѣднй даръ оповѣданя, и радилибысьмо ему въ тѣй часті особливо прѣбуватися, най ся лишъ тримає того поединчого стилю.

О „Надгробнѣй картѣ“*) не судимо; то поезійка знакомого въ літературнѣмъ рускѣмъ свѣтѣ поэта, отже по надъ судомъ нашимъ. Намъ дуже ся она подобала, нескѣнчено бѣльше, якъ его всѣ до теперъ надрукованѣ, намъ вѣдомѣ поезіѣ.

Не судимо такожъ зъ подѣбноѣ причины о другѣмъ вѣршу „Розпука“ (Маркіяна Шашкевича), хотясьмо его надрукованого вже читали (Вѣнокъ I.), а такой ще и теперъ нимъ досыть налюбуватися не можемъ. Ту мусимо однакожь сказати, що мы бы раднѣйше видѣли оригінальнѣй недрукованѣй творы зъ помѣжь насъ самыхъ, молодшихъ, якъ переписанѣй зъ книжокъ. Зъ того взгляду авторы двохъ слѣдующихъ вѣршѣвъ заслугують на похвалу:

„До щастя“ (О. зъ Волоцины) вѣршъ милый, и якъ на першу пробку навѣтъ дуже бувъ бы добрымъ.

„Думка“ (безименно); декуды недостатки въ прозодіѣ даються чути; щось недокѣнченого, хотъ вѣдъ тамтого року поступъ видный и въ формѣ и въ мысли, але мы ожидалисьмо бѣльшого. Впрочѣмъ гадка досыть красна, такожъ не маємо нѣчого противъ способу писати безъ риму.

„Жива словеснѣть“. Гадку збираня пѣсень народныхъ похваляемъ; жадали бысьмо бѣльше уваги при збираню, якъ н. пр. та коломыйка:

Ой ходила файна любка по надъ полонину;
Ой выйди ко моя мила, на одну годину.
Та выйди ко моя мила най я ся запишу,
Най я свои кучерики въ Станиславѣ лишу. —

Здаеся намъ повинна такъ звучати:

Ой ходила файна любка по надъ полонину:
Ой выйди ко мѣй миленькѣй на одну годину!

*) Луки Данкевича, напеч. въ „Дѣлѣ“, 1883, ч. 144. *Видав.*

Та зажди ко моя мила, най я ся запишу,
Най я свои кучерики въ Станиславѣ лишу, —
а то по аналогіи подобной коломыйки, котру въ Коломый-
скѣ спѣвають :

Ой ходила дѣвчинонька по надъ Коломыю :
Выйди, выйди, мѣй миленькій, най кучерѣ змыю !
Ой зажди ты, моя мила, най я ся запишу,
Вѣдай я сѣ кучерики въ Коломыи лишу, —

бо спомнена коломыйка въ тѣй формѣ, якъ єѣ „Сирота“ по-
давѣ, не має змыслу. Такожъ що до ортографіи въ тыхъ ко-
ломыйкахъ впало намъ въ очи кѣлка разѣвъ „сѣ“ и „тѣ“ мѣ-
сто „ся“ и „тя“. Чи збирачѣ може хотѣвъ вѣрно наслѣдувати
народну „вѣмову“ ?

Тѣлько о першѣмъ числѣ ; теперъ до редакціи и до чи-
тателѣвъ. Жаль, що такъ мало зъ помеже насъ въ „Збрѣць“
участь бере ; надѣємося, що редакція за помочевъ ш. громады
найде бѣльше спѣвробѣтниківъ.

II.

Посмертне слово літературѣ „галичско-общерусскѣй“.

„Монахъ“, новеля Стебельского.

(Правда, рік IV, 1870, ч. 1).

Житє наше народне, якъ воно по 1848. роцѣ розвива-
тись стало въ Галичинѣ, не сприяло розвиткови „красной“
письменности у насъ. Свѣдчить се о неприродности того житя,
бо письменнѣсть всюды и у всѣхъ народѣвъ буває єго вѣр-
нымъ образомъ. Рабска політика пристаюча завсѣгды до
сильнѣйшого на службу, наметности обрядовѣ, аристократичнѣй
понятя о становиску интелігенціи нашої до простого народу,
то найважнѣйші признаки того житя. Що ту могло пѣднести
русского духа до высокоости правдивой поезіи ? Що могло вы-
робити у насъ понятя о правдиво краснѣмъ ? — То й не ди-
во, що у насъ були поетами Дѣдицкѣй, Гушалевицѣй, Лисике-
вицѣй, — що ихъ называли „соловѣями“, а ихъ стихи на „те-
зоименства“ и инчѣй такѣй „оказіѣ“ называли поезією. Мусѣла
реакція, що постала проти тымъ основамъ нашої штучной

жизни, въ оборонѣ гѣднѣйшой нашего народу, свободной политики, въ оборонѣ рѣвности всѣхъ людей, самодѣльности народѣвъ и всѣхъ великихъ идей нашего вѣку. — также и правдиву поезію пѣддвигнути на гѣдне еи становиско. Бѣй, пѣднѣтый народовцями проти гробарямъ нашего народу, еть разомъ боемъ правдивой поезіи противъ еи карикатуры. Проти Дѣдицкихъ, Гушалевицѣвъ, Т. Б. Б.-ѣвъ, — выпровадили мы Шевченка, Кулѣша, Кониського, Нечуя, Федьковича, П. Ратая. Кто годенъ бувъ устояти проти такимъ героямъ? То й бачили мы, якъ зъ противной стороны нашѣ „соловѣ“ зъ разу поволи, потѣмъ чимъ разъ скорше уступили зъ мѣсяца; супроти голосной украиньской кобзы затихали катеринки зъ противной стороны, и майже несподѣвано, нагло побачились мы побѣдниками на поли поезіи. Всѣ вони уступили зъ того поля, и ограничились вже тѣлько на фалшованю исторіи и карикатурѣ политики, а „обще-русско-галическа“ поезія уступила за горы, на Угры...

Якъ по тучи перепадають ще рѣдкѣй каплѣ дощу, такъ и у насъ обще-русска идея не одно ще повиннабъ проявити, щобъ закрыти утѣкаючихъ. Въ Сербіѣ примѣромъ, хочъ тамъ дѣло вже 30. лѣтъ тому назадъ рѣшилось на користь мовы народной и правописи фонетичной, до нынѣ ще зъ разъ на рѣкъ появляются утворы писанѣ, коли не старовѣрскимъ жаргономъ, то бодай ще етимольогією. У насъ заледве оденъ В. Стебельскій проявивъ минувшого року „Монаха“. Неперечно Стебельского мусимо зачислити до „найдаровитѣйшихъ“ изъ помеже поетѣвъ противной стороны; вони-жь его самѣ за такого мають. Тому-жь и не дивно намъ, що вѣнъ найдовше зъ нихъ вытравявъ у консеквенціѣ, хочъ нѣде правды дѣти, та консеквенція багато потерпѣла черезъ уступки въ користь народнѣго языка.

Не прийшла гора до Магомета, мусить помалу Магометъ потрудитися до горы; не дався Кулѣшъ звести обѣцянками „оды“ нашего автора на его становиско, проте-жь все таки нашъ авторъ конче хоче пописатися „одою“ и трѣбуе писати нашимъ языкомъ, хочъ зъ другой стороны ему такъ се иде тяжко, що мусимо его числити ще до тамтого товариства, хочьбы и не писавъ вѣнъ уже бувъ (въ Монаху) „русскій“ двома с, и окрѣмъ того ще не попадавъ у смѣшнѣсть, пишучи

н. пр. булбы (що не має значити: бульбы, якъ бы се зъ першого погляду здавалось, а бувъ бы); иный, що не значить то само що въ нѣмецкѣмъ Reif, — а инчій; варять (що не значить: варять, а божевольный; вампиръ що не має означати африканьского лилика, а нашого таки питоменного опирия; заслежена, (що має походити вѣдъ слѣза); розмолена, (не сказано о пшеници — а о молячѣйся дѣвчинѣ); забуль за все, а видѣль тѣлько ю, тѣлько ю — (не значить що монахъ видѣвъ букву ю, — а свою миду: еѣ), и т. д. и т. д. безъ кѣнца.

Теперь про саму рѣчь. То такъ було: На празнику въ селѣ подгѣрѣкѣмъ стрѣчаемо попадянку Олю, дуже сентиментальну, поетку, артистку; импровізує на фортепянѣ, читає Шевченка, малює ольїнїй пейзажъ (ну, рѣдка проява навѣть мѣжъ попадянками!). Залицяєсь до неї п. Орестъ, професоръ гимназїяльнїй, але вѣнь самъ таки пѣзнає, що вона его не любить, що у неї є вже хтось у серци. Хто? — на те вѣдповѣдає на небѣ хмара, дивно виглядаюча, „щось въ родѣ чоловіка зъ малою головою, а великимъ горбомъ“. Увидѣвши таку дивну хмару на полудневѣмъ небѣ, крикнула Оля, що „се вѣнь, се монахъ!“ У другѣмъ актѣ, (бо авторъ оповѣдає въ формѣ драматичнѣй, тому позволимо собѣ назвати роздѣль — актомъ). — вже Орестъ у Львовѣ въ салонѣ графинѣ Адель, котру вѣнь оборонивъ насередѣ мѣста вѣдъ якогось водоноса, що признавався єи батькомъ. Графиня Аделя дає вечери особливо для женщинѣ, бажаючи чогось, що авторъ називає „еманципацію“. Гр. Аделя хоче Ореста зробити „евангелистомъ“ тої „еманципації“, але Орестъ яко филологъ и великїй приклонникъ Плятона, не даєся. Середѣ тої диспути „чертає ся въ дверяхъ монахъ, въ долгѣй рясѣ, котра майже цѣле лице закрывала“, за квестою, въ „имя Христа“. „Въ имя Мефистофелеса“ вѣдповѣдають ему середѣ смѣху гостѣ, — и вѣнь вѣдходить. Въ хвили свого загадочного „чертаня ся“ загубивъ монахъ манускриптъ (habent sua fata libelli!); товариство найшовши его, заразъ и каже читати секретареви Гамлетови тую „автобіографїю монаха“, — якъ ся показує зъ неї — одного изъ тыхъ неудавшихся „генївѣ“, що то ихъ представляли намъ писателѣ рѣжнихъ степенѣвъ по тѣлкѣй вже разы, що вони сталися простою шаблоною до

вѣдбываня для всѣхъ тыхъ такъ само „геніяльныхъ“ живыхъ поетѣвъ, богатыхъ запасомъ порожныхъ фразесѣвъ и хоробливои фантазіи, але безъ якои небудь самодѣльной творчої силы. У літературѣ такъ якъ и въ малярствѣ можна все наслѣдуваня, все недостатки слабой творчої силы заховати передъ очима звичайного читателя романсѣвъ пѣдъ яскравѣй краски высокопарного стилю и незрозумѣлыхъ (часомъ и самому авторови) фразесѣвъ, за довгимъ рядомъ сензаційныхъ сценъ, одна вѣдъ другои (по думцѣ автора) принаднѣйшихъ, не такъ грядею, якъ, скѣлько, можна драстичнымъ малюнкомъ. Можна сховати, але и до сего навѣтъ Стебельському не достає писарскои рутини нѣмецкихъ фейлетонистѣвъ, що то богатырѣвъ своихъ гонять зъ одной муки у другу, зъ одного контрасту въ другій, зъ одного поля дѣланя, зъ одного краю у щоразъ иншій, щобъ тѣлько знудженимъ читателямъ якъ въ калейдоскопѣ показувати щоразъ нові образы, щобъ имъ при читаню нѣ разу не дати вѣддыхнути. Правда, що по перечитаню такой приправки чоловѣкъ стає такой розумный (а може и не такой) якъ бы бувъ и не читавши... Авторъ „Монаха“ зачавъ що лишъ тѣлько трѣбуватися на тѣй дорозѣ. Ёго монахъ родиться дуже романтично, „пѣдъ розвалинами Галича“ (зъ сего очевидно треба догадуватися, що Галичъ бувъ тодѣ въ розвалинахъ, и що герой Иванъ родився въ пивниці); вѣдъ вѣрить въ великого свого генія и має охоту статися великимъ маляремъ. Въ тѣй цѣли иде вѣдъ (не выбувши довго въ пансіонѣ, де вѣдъ учивъ рисункѣвъ дѣвчатъ и одну зъ нихъ — мабуть Олю — очарувавъ собою), иде розумѣся не де инде а до Италиі, бо дежъ инде мѣгъ бы нашъ авторъ мати таку добру догѣднѣсть блыснути передъ очима зачудваного читателя фразесами о „фрескахъ ватиканьскихъ“, о „колюмнахъ божои матери“, о „реготѣ оранжъ“, о „байроньскѣй ночи“ о говорѣ „колюмнъ запавшихъ“, порохахъ Цезарѣвъ, о „бородатыхъ маццинистахъ въ страшныхъ, пѣдземныхъ пивницяхъ“, (якъ таки „заговоръ“ мѣгъ бы де инде вѣдбуватися, якбы не пѣдъ землею, зъ доконечными при сѣй оказіѣ декораціями темной ночи, розвалинъ монастыря, штилетѣвъ и т. д.!), и иншихъ такихъ чудесахъ тои „землѣ чудесъ“? Коли ёму въ тѣмъ що до знакомства краю и людей не порадить Wädecker, то вѣдъ чого буйна фантазія автора? Середъ

тыхъ чудесъ Иванъ пересвѣдчаеся, що ему далеко до „генія“ або „Бога“; за легко собѣ важивъ тую штуку. Стративши вѣру въ свою великбсть, тратить всяку моральну опору и пускаеся просто на псы. Помимо того чуеся вѣнъ „о много лучшей вѣдѣ усѣхъ маццинистѣвъ“, до котрыхъ вѣнъ зъ великой жажды славы приставъ, и котрыхъ вѣнъ вконецъ — для коханки — здраджуе. Коли-жь дѣзнавса, що та его люба, — люба и префектови римскому, утѣкае соромно зъ Риму, каеся за все на пустыни кампаньскѣй, де и мусѣвъ певно попасти межи черцѣ, бо вѣдѣ теперъ его здыбуемо въ чернечѣй одежи. На тѣмъ конецъ автобіографіи монаха. По перечитаню еи оповѣщае гр. Аделя, що завтра вертае назадъ до дому до Испаніи. Але ба! графиня стрѣляе, а п. Гаммеръ, директоръ львѣвской полиціи, кулѣ носить; секретарь Гамлетъ не що инше, а агентъ, высланный полицією до студіюваня тои квестіи „еманципаціи“. Зручный Гамлетъ вѣдкрывае, (помимо перешкѣдъ, якѣ ему у сѣмъ поклавъ самъ авторъ, заховуючи усѣму кѣнцѣ, такъ що жаденъ читатель кримиальныхъ романсѣвъ тутъ нѣчого бы не догадавса), що гр. Аделя не естъ нѣхто иншій, якъ власне та зводителька нашего монаха зъ Риму, а разомъ дѣйсно донька водоноса, ех-эконома. А що вона утѣкаючи зъ Риму, обѣкрала своего префекта, то еѣ заразъ и хватають и задѣвають десь на велику радѣсть автора, котрому вона вже непотрѣбна (хочъ по правдѣ вона и зъ разу цѣлкомъ не була потрѣбна). А теперъ на законченѣе щожъ якъ не весѣле? А чие? — нѣхтобъ ся и не догадавъ — Ореста зъ Олею. Чому воно не було заразъ на початку цѣлои „новель“? Ну, очевидно, бо иначе и цѣлои новель не булобъ; — але за те булабъ ся уратувала логика. И справдѣ, каждый, хто тыхъ 48 сторѣнъ прочитае, здивуеся, зъ вѣдки взялася у Олѣ разомъ охота йти за Ореста? Не вжежь для того тѣлько, щобъ выратувати автора зъ клопоту, що зъ нею на кѣнци зрѣбита? Бо объ сѣмъ, що еи давный коханокъ монахомъ стався и женитися не може, знала вона вже у першѣмъ своѣмъ выступѣ (на 4тѣмъ листку). Конецъ кѣнцемъ, наша „новеля“ — якъ статочнѣй новели иначе й не можна — кѣнчится весѣлемъ. Музыка добра, дѣвчата гарні, дружба веселый, слюбъ — якъ слѣдъ. А при слюбѣ: зновъ являеся монахъ и благословить ихъ, потѣмъ утѣкае десь въ дебри, не

покидаючись такою ще своєю хорою фантазією і високопарних фразесів: „последній грѣхъ моеї жизни прости, а за псаломъ розкаянія подай силу, душѣ просвѣщати!“ Не багато-жъ ты, небоже, душѣ просвѣтишь такою бесѣдою!

Отъ и скѣнчилисьмо „новелю“, и не вынесли зъ неї нѣчого. Якось нової гадки годѣ вѣдѣ „Монаха“ и жадати; старої якої та глибокої правди, котру-бъ „новеля“ убрала тѣлько вѣ нову одѣжъ, читателямъ у науку и користь духовну, авторѣ видко и не бажавъ подати; симпатії якої небудъ не заслугоє собѣ жадна особа; бо жадної тамъ и нема, що называєся у поезіѣ, „живої“ особи; бо авторови значить бѣльше, якъ творити живї особи — творити нечуванї комбїнаціѣ слѣвѣ*). Одна тѣлько особа, що здаєся живою (за те подякувати треба-бъ передвѣчнимъ взорамъ, вѣдѣ старїхъ титанѣвъ почавши), тратить у читателя симпатію своєю невылѣчимою бомбастичностю (грѣхъ, очевидно, первородный, вѣдѣ духового свого батька перенятый). Знаючи „монаха“ такимъ богатимъ на пустїї слова, нѣхто не повѣрить вѣ серіознѣсть такоїжъ бомбастичної обѣцянки — поправки... Коротко сказавши, нѣчого не дасться написати о „Монаху“ доброго (злого було-бъ ще багато!) окрѣмъ того одного, (чого зъ самої книжки нѣхто не вычитає), що чистый дохѣдъ зъ его розпродажѣ призначивъ накладця на фондъ стипендіійный.

III.

Сборникъ литературный „Галицко-русской Матицы“, 1. и 2. выпускъ зъ р. 1869. и его „украиноманьскїи тенденціи“. Нашѣ исторїографїя и помилка астрономична п. Шараневича. Поезія.

(Правда, рік IV, 1870, ч. 2.)

„Галицко-русска Матиця“ стала вторѣкъ намѣсть „Сборника наукового“ выдавати „Сборникъ литературный“. И не треба мыслити, що то тѣлько змѣна наголовка — одної и той самої рѣчи; — правда, що скѣлькѣсть пренумерантѣвѣ (цѣсарске число 25) ледво чи перемѣнилась, — бо таке нерѣ-

*) Осѣ вязанка самыхъ найкрасшихъ: „грає (дѣвчина) серенаду глибокої печали; шолкова занавѣса веде до будуару“ (хто инчїй бы думавъ, що власне „занавѣса“ замыкає будуарь, а не веде до нѣго); „односложный“ Орестъ; монахъ пише „остатками крови зъ пѣдѣ сердца“;

шуче перехиливане ся на сторону народной гадки анѣ давнѣйшихъ проводирѣвъ Матицѣ не збудить зъ оспалости, анѣ Украинцѣвъ не вдоволить; але поступъ зроблено великій; досыть сказати, що 1. и 2. выпускови „Сборника“ можна-бѣ смѣло закинути то, що закинуло було „Слово“ (не маючи чого иншого), „Календаревѣ“ Просвѣты: „козакоманско-украино-филски тенденці“.... И въ бесѣдѣ видно похвальне намагане (шкода що не всюды успѣшне) всѣхъ майже писцѣвъ, писати по народнѣму, окрѣмъ, правда, двохъ мародерѣвъ, котрыхъ статіѣ выдѣль редакційный здаєсь тѣлько въ приступѣ якогось доброго гумору помѣстивъ. Инакше и не могли бѣ мы зрозумѣти, що мають робити „Пленипотенты“ И. Гушалевица и „Отчитъ популярный“ Дра Антоневица въ органѣ Матицѣ, котра зъ давна мае претенсію бути парижскою, або що найменше Петербурскою „Академією Наукъ“, для насъ нищихъ галицкихъ Русинѣвъ. Про „Пленипотентѣвъ“ поговорить хто инчий, я тутъ тѣлько зроблю коротку примѣтку, що обѣ згаданіѣ гуморески рѣзняться одна вѣдъ другои тымъ, що, коли „Пленипотенты“ (мелодрама!) проти волѣ автора вводять читателя въ добрый гуморъ, то „Популярный отчитъ держаный въ пользу педагогического института въ Дрогобичи дня 4 (16) мая 1868 г. проф. Др. Антоневичемъ“ помимо бажаня автора, слухачѣвъ и читателя розвеселити, недотепный нѣ трохи. Шкода, що у наведенѣмъ наголовку „Отчита“ не названо рѣчь про яку въ нѣмъ говориться. Бо зъ самого „Отчиту“ годѣ се вѣдгати. Говорить тамъ зъ початку о этнографіѣ и поступѣ чоловѣка, а конецъ, у котрѣмъ слухачѣ приголошненіѣ купою наведеныхъ подрѣбныхъ фактѣвъ дожидають якогось заключеня, посвяченый оборонѣ многоженства у схѣдныхъ народѣвъ. Ну, сказано — дуже популярна наука; — особливе для

меже челюстями (!) скелетѣвъ сидить Фаустъ; монахъ не покидає, а „повергає“ Львѣвъ, а за нимъ учениця „молилася дрѣмотою“ (гарна молитва при розцуцѣ: дрѣмаючи!); „щобы свѣтъ миліонами рукъ визалъ славы котурнѣ до ногъ моихъ!“ монахъ „Бога молить нѣмою розпукою атеиста“ (якій хитрый! и атеистъ, и Богу молиться), — „цѣлує травницю могиль народа свого“; маючи охоту топитися, не „вергає“ ся тамъ де глубоко, але именно „въ бродѣ“ Тибра; „хоче збудувати найширшой любви бурной жизни жертвенникъ и изъ розбитыхъ стакановъ гулянки и спенельныхъ талій газарда, и рѣдутныхъ масокъ цинизма и. т. д.“

бридшой половини дрогобицького товариства. — Поважнѣйша праця заступлена въ „Сборнику“ нашимъ ученымъ Шараневичемъ. Въ своихъ „Издѣлованіяхъ на поли географіи и исторіи“ стягнувъ вѣнь зъ хроникъ и лѣтописей богато люзьныхъ подрѣбностей, щобы выказати намъ давній дороги купецкихъ, політичныхъ взаеминъ меже Галицкимъ княжествомъ, а Польщею и Уграми черезъ Бескиды и Сянь и Вислу. Двѣхъ рѣчей дуже важныхъ недостае працямъ п. Шараневича якъ и всѣхъ загаломъ историкѣвъ нашихъ Галицкихъ, простуючихъ немовъ умыене до того, щобъ своѣй праць (проти власному интересови) вѣднати всяку симпатію у читаючої публики. Не досыть намъ зъ рѣжнихъ джерель стягнути купу историчныхъ фактѣвъ и списати ихъ хронологичнымъ порядкомъ оденъ за другимъ; треба зъ поодинокихъ фактѣвъ, якъ ихъ намъ подають уже и хроники, вывести якійсь загальнй заключеня; треба подати повный и живой образъ давной жизни нашего народа; треба намъ дати понятя о гадкахъ, якѣ порушували тую его жизнь и провадили его до дѣланя; треба черезъ гущу поодинокихъ фактѣвъ прорѣзати дорогу, якою ишла та исторія; треба, щобъ не читали мы своєї исторіи, якъ исторію чужого намъ, незнакомаго народу; вынайти нитку, котрабъ нашу давну, минувшу жизнь вязала зъ нашою теперѣшною...; треба бути окрѣмъ хронографа — и философѣмъ. — И не досыть того: треба то все убрати въ якусь приступну форму, щобъ читатель не потрѣбувавъ собѣ ажъ въ головѣ порядкувати поданный матеріаль; щобъ перечитавши, почувъ якесь задоволене, якъ зъ каждого иншого дѣла штуки — а не лишився ему несмакъ насилу вѣдбутоц патріотичной панцины... Нашй историчнй праць сухй, бездушнй тематы, якими нынѣ наука забороняе мучити школярѣвъ... Наша исторія въ Галичинѣ заледво выходить зъ 1-ои стадіи розвитку, въ котрѣй вона ще не могла называтися исторією, а хронографією, лѣтописею. Але скажемо ще и те, що коли-бъ нашй лѣтописи перекласти на нашъ языкъ, то вони найшли-бъ собѣ далеко охотнѣйшихъ читателейъ, якъ дотеперѣшнй галицкй историки, бо вони богатѣ цѣкавыми подрѣбностями нашой жизни и тымъ дають живнѣйшій образъ еи, бо вони писанѣ подъ свѣжимъ враженѣмъ описуваныхъ подѣй, бо писанѣ людьми, котрымъ оповѣданѣ ними подѣй порушували душу; не була меже ними а оповѣданю

історією такъ перетята нитка, якъ се учинивъ меже нами а нашою княженецкою історією часъ, а ще бѣльше нашѣ теперѣшнѣи историки. Що до першої згаданої потреби, то у Шараневича видимо (вѣдъ часу виданя Історіи Гал. Волод.) поступъ; видно его особливо въ монографійцѣ, друкованѣи у календари „Просвѣты“:

Що до другого, до формы, видимо также намагане, але цѣлкомъ неуспѣшне, особливо въ нынѣшнѣи праці. Що сему за причина, що нашъ историкъ, хочъ чує потребу и сплусея подаванѣи богатѣи историчнѣи матеріалъ убраться въ артистичну форму, а не може тому дати рады? Найважнѣиша окрѣмъ, розумѣея, бѣльшого або меншого артистичного ударованя, котрого трудомъ тяжко ся доробити, коли воно намъ не вроджене, — естъ неумѣне и занедбане рускои бесѣды. — Дивно дуже, якъ люде образованѣи можуть не знати тої знакомѣи правды, що бесѣда, — то найдорожше майно кожного народу, найсвятѣиша спадщина нашихъ батькѣвъ, найсильнѣиша пѣдпора и охорона каждой пригнетеної народности, — що калѣчити и перекручувати еѣ — то грѣхъ проти природы, котрый мститься на виновнику, на кождѣмъ его поступѣ. Бо вона такъ тѣсно зрослася у кожного чоловѣка, зъ якого небудь народа, зъ его душею, гадкою, чутемъ, що перекручуючи бесѣду — вѣнъ скривлює душу, запоморочує гадку, тратить чує вѣго красное. Досыть глянути на т. з. поезію „галическо-русску“, писану такимъ зопсованѣмъ языкомъ и пошукати тамъ якого небудь живого чутя, здоровѣи гадки, артистичного смаку. Тому мы й сказали що у тѣмъ недостатку артистичної формы, оглады и ясности вѣсѣхъ праць п. Шараневича, винно особливо калѣчене нашої бесѣды. Щобъ доказати, якъ таке уживане чужого намъ и вѣсѣмъ народамъ на свѣтѣ языка, не вже тѣлько артистичну форму, але навѣтъ просту, здорову гадку проти найлѣпшої волѣ писця передражнює, потрѣбую лишъ подати початокъ зѣ статіи п. Шараневича: „...Переѣжджаючому по побережныхъ ровнинахъ вздолжь Днѣстра... они (Карпаты) отъ полудня обмежують горизонтъ якбы великаньская природная завѣса, зъ поза котрой солнце всходитъ и заходитъ...“ П. Шараневичъ географію знає, и знає, що намъ Галичанамъ „солнце“ не може поза Карпатами „отъ

полудня*) обмежуючими горизонтъ “ разомъ и заходити и всходити, особливе „прожджаючимъ по побережныхъ равнинахъ Днѣстра“ ; але мацане за штучно-коваными словами и страхъ, щобъ борони Боже, въ „солнці“ не выпустити приналежного „л“, такъ мусить заняти всѣ гадки автора, що вѣнь тратить увагу на саму рѣчь и пише такі дурницѣ. Дуже намъ сумно, що въ нашѣй Галицкѣй письменности и на такі рѣчи мусимо звертати увагу, але хто виненъ ? Що авторъ має добру волю повернутися до народного языка видимо зъ кѣлькохъ мѣсць, де вѣнь що грубші архаизмы стараеся обѣйти, до иншихъ зновъ додае въ скобкахъ поясненя.

„Украиномански тенденціи“ Сборника заступае п. В. Стефановичъ 2ма „уступами зъ исторіи Украины и козацтва“, и п. Ив. Верхратскій трѣма поезійками. Въ першѣмъ „уступѣ ист. Укр. и Коз.“ : „Украина передъ р. 1626“, подае В. Стефановичъ незгѣримъ народнымъ языкомъ коротко зѣбране и популярно (навѣтъ, якъ на „Сборникъ“ надто популярно) розказане те, що обѣ Украинѣ написали въ бѣльшихъ дѣлахъ Шайноха (Dwa lata dziejów naszych) и п. Кулѣшь (Перв. періодъ козацтва, Правда 1868). Въ другѣмъ уступѣ : „Двѣ облоги Львова черезъ Хмельницкого 1648 и 1655“ порѣвнюе на пѣдставѣ трехъ знакомыхъ хроникъ м. Львова становиско Хмельницкого супроти чужихъ и у власнѣмъ народѣ въ р. 1648, коли вѣнь, гетьманъ вѣльной Украины, стрѣчаний бувъ всеюды нашимъ народомъ въ Галичинѣ якъ освободитель, а чужими послами якъ представитель незалежного народу, — а 1655, въ котрѣмъ Львѣвъ зновъ побачивъ Хмельницкого, але вже не гетьманомъ вѣльной Украины, не освободителемъ руского народу, а „вѣрно пѣдданого вазаля“ Москвы, идучого пѣдбивати землѣ для Ёго Царского Величества. — Хочъ то знакома рѣчь, а всежь воно — въ „Сборнику“ Матицѣ — не завадитъ пригадати ще разъ, яко гарну, дуже гарну науку. Двѣста лѣтъ пѣзнѣйше — повторилися обѣ исторіи у насъ въ минятурѣ 1848 и 1855.

Нашому збирачеви номенклятуры природописной, п. Иванови Верхратскому, не чужа и поезія, якъ видно зъ ёго 3-хъ спѣванокъ поданыхъ у „Сборнику“ (зѣ застереженемъ

*) а властиво вѣдъ полудневого заходу. *Авт.*

правописи). Що до якости, то розумѣся, не можна ихъ рѣвнати зъ поезією Ив. Гушалевича, бо треба знати, що п. Ив. Гушалевичъ спорудивъ для „Сборника“ одно стихотвореніє; але борони Боже щобъ я его нарушавъ. Противъ такимъ дѣламъ критика єсть цѣлкомъ безсилна.

Отъ и всё, що обдѣймає 1 и 2 выпускъ (въ одной книжцѣ) „Сборника“ зъ р. 1869. Выпускъ 3 и 4 (также разомъ) має вийти тими днями.

Ukraino. Il movimento letterario Rutenico in Russia e Galizia 1898 — 1872.

Rivista Europea (anno IV. vol I e 2. Firenze 1873.)

(Правда, рік VI, 1873, чч 7—11).

Въ першій се разъ стає наша література въ такъ заокругленомъ образѣ передъ публикою заходной Европы, якъ еѣ — хочъ тѣлько яко бібліографичный оглядъ — представивъ въ меженародномъ поважномъ журналѣ, на италійскѣмъ языцѣ, п. Ukraino *). Само зъ себе розумѣея, що авторъ, хочъ самъ Українець, подаючи публицѣ европейскѣй, котра ледви чи ясно знає о истнованю малорусской народности та ще й не бачить богато сторѣнь, зъ котрыхъ бы нашъ нарѣдъ для неї мѣгъ бути предметомъ для еї студій интереснымъ, — не мѣгъ писати, и то въ журналѣ, цѣлой компендіи украиньской літературы. Статя п. Ukraino, котра мусѣла стрѣтитись зъ пересудами, несвѣдомостою и обоятностою публики, мусѣла зъюзитись въ не надто довгу, якъ на исторію літературы — хочъ досыть обширну и подрѣбну, якъ на артикуль журналистичный — студію полемічно-критичну, розширюючусь тамъ, де треба було вынайти пункты стичнї зъ интересомъ индиферентной заграничной публики, а зновъ переходячи кѣлькама словами надъ подрѣбностями, де подрѣбна специфікація могла-бъ тѣлько змучити читателя-космополита. И треба признати, що коли авторъ (що розумѣея у каждого автора)

*) Михайло П. Драгомановъ. Вид.

хотѣвъ для своєї працѣ здобути интересъ у тої перебирчивои публики, удалось ему те добре. И не тѣлько те; п. Ukraïno, представляючи объективно природный розвѣй нашої літературы въ Россіѣ и Галичинѣ зъ ширшой, европейскои точки погляду, вѣдкрывае тѣ стороны нашего напрямку літературного и соціального, котрѣ єго зъ загальнымъ рухомъ нашего вѣку природно вяжуть, котрѣ для нашего народу и для нашего напрямку добувають призначне мѣсце мѣжь проявами обходячими усю просвѣчену Европу. Такимъ чиномъ не тѣлько проста цѣкавѣсть, або жадоба знаня спеціаліста-филолога чи етнографа, але интересъ загально-европейскій заставляе кожного чужинця-читателя пѣзнати близше той, другій разъ вже „вѣдкрытый нарѣдъ“, и то цѣлкомъ инчимъ способомъ, якъ се примѣромъ, знамѣрювала брошура п. Delamarre, закрываюча написомъ (трохи купецкою реклямою тхнущимъ) „Un peuple européen de quinze millions oublié devant l'histoire“, аннексійнѣ тенденціѣ польскій.

I. Etnografia e storia.

II. Ukraïno виходить въ своѣмъ оглядѣ зъ такихъ kwestій и фактѣвъ, маючихъ интересъ и розголосъ загально европейскій, якъ памятна кампанія публіцистично-дипломатична заходной Европы проти Россіи въ 1863 р., и другій всѣмъ звѣсний фактъ, що французке обще мнѣніе, шукаючи въ Европѣ аліантѣвъ для изолованой вѣдъ часу послѣднои вѣйны Франціи, обернулось изъ симпатіями політичними до Россіи, и въ загаль до Славянщины, „жертвуючи (по словамъ одной части французскои прессы) гуманній и космополітичній симпатіѣ для пригнетенои Польщѣ, интересови патріотичному французкому“. Але, каже авторъ, недоконче французкому обществу жертвувати сраведливѣ симпатіѣ до польского народу, коли хоче увѣйти въ приязнѣ вѣдносины зъ Россією. Треба тѣлько завсѣгды знати вѣдрѣжнити, що у тенденціяхъ Полякѣвъ є справедливого и реального, а що несправедливе и загонисте (*esagerato*), которе вѣдрѣжене причинилоб-ся также и мѣжь Поляками и Россіянами до уложєня *modus vivendi*, выгѣдного и доконечного для обоихъ сторѣнъ. Тѣлько-жъ для

такого розумного розмѣру симпатій межинародныхъ потрібне знане исторіи и етнографіи краївъ и народѣвъ славянскихъ, якого, на нещасте, не мають въ загальї публіцисты захѣднои Европи, не тѣлько загальна ихъ маса, але и богато заслуженихъ писателѣвъ, котрї займались нашими справами. Вступомъ тымъ оправдує п. Україно повѣдь, чому, пишучи для меженародного италіянського журналу, першимъ тематомъ выбравъ собѣ сюжетъ зъ першого погляду маловажный: бібліографію „провінціональної літератури“. Шкіць сей бібліографичный малоруской (rutena) літературы кинє (сподѣсея авторъ) трохи свѣтла на деякій важній питаня въ вѣдносинахъ славянскихъ народѣвъ. Передо всѣмъ п. Україно вивѣчує описуванї и выкручуванї стѣлько Поляками, а за ними и Французами (Duchński „de Kieff“, Mickiewicz Wład., Н. Martin, Delamarre, Viquesnel, Laveleye) етнографичнї, языковї и историчнї вѣдносини Русинѣвъ до Полякѣвъ и до Великорусѣвъ. Проти теорїѣ тыхъ послѣднихъ, по котрѣй широкой край вѣдь Карпатъ по Ураль, с. є. Польша и европейска Россія, має двоєке населєне: славянське и монгольске, изъ тыхъ славянське єсть выключно польске — бо народнѣсть Бѣлои и Южнои Руси тѣлько окремый типъ народу польского, — а монгольске становлять Великоруссы або Москаль, — противъ тѣй теорїѣ авторъ приводить ученї выводы проф. Костомарова, „котрого и п. Laveleye у своѣй статїѣ про Галичину называє однимъ изъ представителѣвъ идеѣ народной малоруской“, изъ звѣстныхъ статей Основы: „Отвѣтъ на выходы „Czas“-у и „Revue Contemporaine“, „Правда Полякамъ объ Россїи и Руси“, „Двѣ русскїя народности“, придаючи для читателѣвъ Rivista Europea списъ другихъ важнїйшихъ дѣлъ Костомарова и примѣчаючи, що професора сєго, одного изъ найпильнїйшихъ и найученнїйшихъ розвѣдувателѣвъ исторїи руской и польской, котрый за Миколая I. за свои демократичнї и малорускїй пересвѣдченя выгнанный бувъ зъ Кїєва, а котрого потѣмъ защитники одностайности руской завзято нападали въ россїйскѣй печати, зъ бѣльшимъ правомъ можна призывати до розрѣшеня питань о малорускѣй народности, якъ ділетанта п. Духинського, хочъ вѣнь и пѣдписуєся „de Kieff“. П. Україно не заперечує, що колонізація славяно-руска на пѣвнѣчнѣмъ сходѣ зъабсорбувала много элементѣвъ расы финьской и ту-

раньско-татарскою, того не заперечують и великорускїи историки (прим. Кавелинъ: „Мысли объ исторіи русскої“), — и ассимиляція ся расы великорусскої а финьскої и татарскої, якъ тежь подѣбна ассимиляція — хочъ въ меншѣмъ размѣрѣ — малорусскогo племени зъ племенами турецкими (Торки, Берендїѣ, Касоги, Печенѣги и др.), була бы гѣднымъ предметомъ поважныхъ студїй исторично-антропологичныхъ. Тѣлько жъ треба памятати, що вже въ IX. ст. народнѣсть славяно-руска займала Бѣлозерскъ далеко вѣдъ Новгорода; що лѣтописецъ Несторъ мѣжь племенами славяно-рускими вылѣчуе Радимичѣвъ и Вятичѣвъ (въ теперѣшныхъ губерніяхъ Могилѣвскої, Орельскої, Калужскої) и сповѣщуе — цѣкавый фактъ! — що тї племена, безъ сумнѣву родичѣ теперѣшної народности великорусскої, приишли въ давнїи часы зъ теперѣшної Польщѣ; що вже сынъ св. Володимира на початку XI. вѣку сидѣвъ въ Муромѣ надъ Окою; княжества Рязань, Муромъ, Суздаль, Владимиръ надъ Клязмою були ще передъ приходомъ Татаръ рускїи; анѣ напады татарскїи анѣ поступъ (Великоруссѣвъ) на пѣвнѣчный схѣдъ а ассимиляція племенъ тураньскихъ и финьскихъ не перешкодили имъ заховати переважнїи характеръ славянорусскїи, котрого имъ не вѣдмовляли нїколи населенцѣ Кїева, Чернигова, Волынѣ и др., и задля котрого сї Южно-Русины, батьки теперѣшныхъ Русинѣвъ (Ruteni), якъ передъ нападомъ Татаръ зъ одной, а нападомъ Литвы зъ другой стороны, такъ и потѣмъ чулися завжди родомъ близшими до Великоруссѣвъ зъ Москвы, якъ до Полякѣвъ зъ Варшавы.

Але що таке Русины (Ruteni)? пытаеся авторъ, и выкладае подрѣбно, якъ латиньскою писовнею выразъ „Рускїи“, котрыхъ называли Византїйцѣ князѣвъ Кїевскихъ ще въ договорахъ зъ X. вѣку, перекручено на Ruthenus. Назване „рускїи“ розширилось — изъ збѣльшенемъ территорїи княжества св. Володимира и колонизаціею на пѣвнѣчный схѣдъ — на усю федерацію княжествъ пѣдъ династіею рускою (rutena); имя се лишилось спѣльне такъ для галузи той, котра у XIV. вѣку приишла пѣдъ пановане династїи Гедимина (котра по забраню Кїева писалась князями Литвы и Руси) и сконсолїдувалась у два роды (specie): Бѣло- и Мало-Русѣвъ, — и галузи схѣдної, въ котрої основалась въ XIV. в. держава Московска, займивша

въ XVI. в. всю народність великоруску підъ князями Москвы. Названє *Russi-Rutheni* давали писатель латиньскій середного вѣку XVI. до XVII. столѣтя безъ рѣзницѣ и народности бѣло- и малорускѣй, увѣйшовшѣй въ федеративный звязокъ зъ Польщею, и населеню сѣдному або московскому. Коли въ XVI. вѣку князь Московскій зъ династіи св. Володимира, злучивши всю народність великоруску підъ своею властею и звѣльнившись вѣдъ вазальства татарского, придали собѣ достоинство Царѣвъ, а рядъ Литвы и захѣдной Руси по уложеню уніи зъ Польщею (1569) и закѣнченю династіи Гедимина, становився интересомъ и тенденціями все бѣльше латиньско-польскимъ: тодѣ почала держава московска вважати себе репрезентантною всего славянорусского люду, и звѣдти почала называтись Великою Русею. Южна Русь, обѣаюча підъ Польщею (вже за князѣвъ Литовскихъ называна Украиною), приняла названє Малои Руси, а пѣвнѣчна Русь литовска — Бѣлои Руси.

Якъ же-жь Мала Русь підъ проводомъ своего войскового стану — Запорожцѣвъ, — повставши проти польскои аристократіи за Хмельницкимъ, трактатомъ Переяславскимъ (1654) прилучилась до державы „сѣдного царя“, и царь московскій, перейшовши всю Бѣлу Русь, увѣйшовъ въ Вильно: приложивъ собѣ царь Олексѣй титулъ царя „всеи Руси: Великои, Малои, и Бѣлои“. Такимъ чиномъ спѣльне имя „рускѣй“ сталося мало-помалу синонимомъ имени частного „великорускѣй“, хочъ ще и у XVIII. вѣку компіляторъ исторіи Малои Руси Конискій назвалъ свое дѣло „Исторією Руссовъ“. По оккупаціи за Катерины берегѣвъ Чорного Моря прибула до тои номенклатуры ще Нова Русь — полудневѣ степы колонизованѣй малорускимъ людомъ За третимъ подѣломъ нещасливои Польщѣй прийшла и Украина правого боку Днѣпра въ друге до Россіи.

Утвореный тымъ историчнымъ ходомъ народъ (мы-бѣ сказали докладнѣйше: політичный народъ) російскій розпадаєся на три народности: Велико русы або Русскѣй (*Russi*), котрыхъ докотрѣй въ захѣднѣй Европѣ называютъ Московитами, а котрыхъ и въ Россіи народъ Южнои Руси называє Москалями, числомъ 35 миліонѣвъ, заселяючѣй пѣвнѣчный сѣдъ имперіи и сягаючѣй колоніями до Азій; Бѣло-

русы, числомъ 4 міліоны, у губерніяхъ Витебскѣй, Могилѣвскѣй, Миньскѣй, бѣльшій части Гроденской и третій части Виленской, называній тежъ Литовцями, хочъ властивій Литовцѣ (бѣльшій часть населеня Августовской, Виленской, Ковенской губерній, Курляндіи и Лифландіи) зовсѣмъ и не Славяне, — мову бѣлоруску вважають декотрїй пѣднарѣчіемъ великоруской; третій: Мало-Русы, Украинцѣ або Южно-Русы, числомъ 12 міліонѣвъ, заселяючі полудне Россіи вѣдъ лінії Холмъ-Седлецъ-губернія Курскъ-Воронѣжска, до Чорного и Азовского моря, зъ придаткомъ ще козакобъ Черноморскихъ або Кубаньскихъ, потомкобъ Запорожцѣвъ, числомъ 600.000. Другі козаки: Донскі, Уральскі, Сибирскі и надъ Терекѣмъ належать до вѣтви великоруской*). До того-жъ южноруского населеня належить по своему характеру историчному, етнографичному и языковому бѣльша часть Галичины, прилученои на пѣдставѣ правъ угорекѣй корони до Австріи, де по Сянѣ (? *Навр.*) маса населеня, зъ выимкою польскѣй шляхты и мѣщаньства бѣльшихъ городѣвъ, руска (2,315.000), дальше бѣльша поло-

*) Вышеуемо изъ статіи подрѣбній даты статистичній королѣвства Польского, Бѣло-Руси и правобѣжной Украины, интересній и для нашихъ читателѣвъ:

Королѣвство Польске: 2.116 миль квадр геогр.; люднѣсть 5,319.363 душъ; мѣжъ тими 3,450.000 Полякобъ, 600.000 Рускихъ (въ бѣльшій части Малорусѣвъ), 289.000 Нѣмцѣвъ, 284.000 Литовцѣвъ, 693.000 Жидѣвъ.

Пѣвнѣчно-захѣдній провинціѣ. Губ. Вильно: на 899.993 людности 14.288 Полякобъ, 174.905 Рускихъ (очевидно тутъ по бѣльшій части Бѣлорусѣвъ). 473.562 Литвинѣвъ, 104.007 Жидѣвъ. — Губ. Витебскъ: разомъ 776.739 люд.; зъ тыхъ 502.736 Рускихъ, 40.725 Полякобъ, 162.021 Литовцѣвъ, 70.5.0 Жидѣвъ. Губ. Гродно: разомъ 894.194 люд.; с.в. Руск. 694.632, Польск. 89.853, Литв. 3.042, Жид. 99.473. — Губ. Ковно: разомъ 1,052.164; Руск. 24.487, Поляк. 30.874, Литв. 870.249, Жид. 111.214. — Губ. Минскъ: разомъ 1,001.335; Руск. 781.602, Поляк. 117.748, Жид. 98.462 — Губ. Могилѣвъ: разомъ 921.322; Руск. 772.545, Поляк. 26.115, Жид. 122.662.

Провинціѣ полуднево-захѣдній: Губернія Кіевъ: разомъ 2,012.095; Руск. 1,686.805; Поляк. 71.639; Жид. 250.804. — Губ. Волинь: разомъ 1,602.715; Руск. 1,129.329, Поляк. 172.405, Жид. 194.803. — Губ. Подѣльска: разомъ 1,863.857; Руск. 1,383.758, Поляк. 233.647, Жид. 205.167. — Шкода тѣлько, що авторъ не мѣгъ докладно подати числа наплывового, великоруского элементу изъ загальнаго числа руского (велико- и малоруского) населеня сихъ полудневыхъ губерній. *Навр.*

вина Буковини (165.000) и край Угорщины між Тисою, Попрадомъ и Карпатами (487.000). Населене се въ Австріѣ, для вѣдрѣженія вѣдъ населенія Россіи. прѣзвано по нѣмецки Ruthenen, и те названє перенесли філологи и етнографы захѣдно-славянскѣй и нѣмецкѣй и деякѣй инші на усѣхъ Малорусѣвъ, также и въ Россіѣ, а деякѣй ще и на Бѣлорусѣвъ, лишаючи имя Рускѣй (die Russen, les Russes, the Russians) тѣлько для названія Великорусѣвъ. Найлѣпше, думає п. Україно, приймати номенклятуру: Великорусы, Малорусы и Бѣлорусы, вѣдповѣдаючи роздѣлови славянорусского племени (авторъ каже nazionalitá) на три вѣтвы, котрый приймила філологія и умѣтна етнографія на пѣдставѣ студій мовы, звичаївъ и житія народного схѣднои Европы, „хочь (каже авторъ) степень рѣжниць и схожости мѣжь тыми трѣма родами (specie) еще до теперъ наука не означила остаточнo*)“. — Закѣнчаючи сей вступъ исторично-етнографичный, додаємо ще, що авторъ, хочь поминувъ се тутъ выразно примѣтити, назвою Ruteni, litteratura rutena, обѣймає тѣлько нарѣдъ малорускѣй, літературу Украиньску и Галицьку, лишаючи літературу бѣлоруську на боць въ другѣй часті своєї статіи. Тую другу часть выпишемо тутъ ширше, якъ сей вступъ, котрый мусѣлисьмо екоротити значно, задержуючи тѣлько провѣдну гадку п. Україно и выпишуючи тѣлько важнѣйшіи або незгѣдніи зъ нашими поглядами уступы власными словами автора, наскѣлько богату вымовнѣсть чужого языка вѣддати моглисьмо своєю мовою.

*) Мы примѣтимо тутъ, що авторъ пресумувавъ науць, приймивши терміны трохи надто далекоюглї: tre specie de nazionalitá — хочь се не дуже маємо у зло п. Україно; такъ якъ и вѣнъ (коли „Правда“ попадеєя ему пѣдъ очи) не буде намъ мавъ у зло нашего противногомнѣнія: що наука власне вже рѣшила те цытанє, признаючи Малорусамъ право и названє окремои народности (nazionalitá); свѣдкомъ філологъ Миклошичь, Великорусы Лавровекѣй, Пыпинъ, Прыжовъ; историкъ и етнографъ Костомаровъ, котрый въ приведенѣй паномъ Україно праць: Двѣ русекія народности“ самымъ написомъ свѣдчить проти сему мнѣнью п. Україно. Або - хибя мы не докладно поняли, що розумѣе авторъ пѣдъ выразами: nazionalitá, specie? На всякѣй злучай, може и не годиться намъ спорити дуже зъ авторомъ статіи, назначенои для чужои и цѣлкомъ иншої якъ наша публики, котра не має анѣ интересу анѣ потреби застановлятьєсь глубше надъ такою рѣжницею *Насвр.*

II. Letteratura.

Підъ конецъ XVII. столѣтя (каже п. Україно дальше, переходячи до огляду літературного) огнище рускои просвѣты було въ Кіевѣ, серци народности малорускои, ажъ поки Петро Великій, навпереджений и підпомаганий въ своихъ реформаторскихъ прямованяхъ учениками кіевскои академіи перетворенои 1631 р. митрополитомъ Петромъ Могилою (1597—1647), ученикомъ Парижскимъ и публіцистомъ), отворивъ Великій Руси „вѣкно до захѣдной Европы“ основанемъ Петербурга. Тодѣ стали столицѣ Петербургъ и Москва въ Велико-Руси центрами, абсорбуючими всю майже просвѣту новои державы „всероссійскои“ (усѣхъ Русей). Такимъ чиномъ руска (russa) літературна мова*), котра почала вытворюва-

*) Мы-бъ сказали о тѣй мовѣ тогдѣшного часу: „россійска державна мова“, котра не вытворилась анѣ принялась въ народѣ, и не для літературы, але знита була а по части и импортована людьми державными для щоденныхъ потребъ державы и церкви, такъ якъ Петро В. для державныхъ потребъ импортувавъ ремѣсникѣвъ, профессорѣвъ, инструкторѣвъ войсковыхъ, поки мало-помалу народъ вел.-рускій, вывободившись зъ макаронізму церковно-бѣло- и малоруского, на его руинѣ и на тлѣ народнои мовы вытворивъ свою, не общу, але великоруску мову літературну; — такъ якъ зъ другои стороны Южна Русь, покинувши схолястику публіцистѣвъ XVI.—XVIII. ст., не піднесла своѣй языкъ народный на степень літературнои мовы малоруского (Енеїда 1798). Могъ языкъ літературный великорускій и до сего часу бѣльше задержати елементу церковнои а зъ другои стороны зновъ може мова літературна малоруска сильнѣйше опиратися на языкъ пѣсень и думъ, але не можна черезъ те вже (по нашѣй думцѣ) анѣ колишный макаронізмъ, анѣ теперѣшний літературный языкъ великорускій (хочъ вѣнь и пануе підъ авторітетомъ державнымъ на всѣмъ поли публичнои жития выключно, а въ высшихъ верствахъ товариства переважно) уважати яко „літературный языкъ загально рускій“ (Великои и Малои Руси), а теперѣшну мову малоруску, якъ вона намъ представляется въ літературныхъ творахъ нашихъ знаменитыхъ писателѣвъ, тѣлько его людывымъ піднарѣчиемъ. — Такимъ его не будемо уважати навѣть тогды, коли згодимося зъ паномъ Україно залѣчити деякіи писаня Гоголя до літературы украинскои, хочъ всѣ вони писаніи по великоруски. И Костомарѣвъ и много инчихъ Украинцѣвъ пишуть дѣла, навѣть такіи, котріи безпосередно дотыкають Украины, великорускою мовою, — бо склоняють ихъ до сего инчи, а не національнии взгляды. Чому-жъ ихъ мимо того не маємо уважати украинскими писателями, коли признаемо

тись на юзѣ изъ сумѣшки языка такъ названого славяно-церковного и нарѣчія (dialetto!) южно-руского, усе бѣльше нахилялась до нарѣчія Великой Руси, до которого вона у послѣдній десятилѣтїя тымъ бѣльше зближилась, чимъ бѣльше росте, изъ поступомъ національныхъ и демократичныхъ идей, впливъ народныхъ масъ на высшій веретвы суспѣльности. — Але той самъ поступъ идей народныхъ и демократичныхъ вызвавъ зновъ въ новѣмъ видѣ языкъ народный малорускій до літературного житя, и утворивъ въ Россіѣ літературу въ мовѣ народнѣй (сѣльскѣй) Южной Руси, Украины. Сей літературный напрямкъ, названный въ російскѣй печати „укинофильствомъ“, а въ польскѣй (въ Россіѣ и на „еміграціѣ“ — прим. Навр.) „хлопоманією“, має деяку аналогію зъ напрямкомъ бретоньскимъ въ Франціѣ, каталоньскимъ (vlamsche beweging) въ Бельгіѣ и Франціѣ, галлезійскимъ въ Англіѣ, и др. Якъ усеѣ напрямки, основані на идеѣ народности и порушаючі народнї традиціѣ историчнї, такъ и укинофильство не лишене певной барвы політично-соціальной, надаючої єму тымъ бѣльше интересу*). Неразъ горячі сто-

правду тымъ Нѣмцямъ, що дѣла Ляйбница, писанї по французки, уважають національною власностею Нѣмцѣвъ, — и Полякамъ, котрі до своєї літературы вчисляють хроністѣвъ и поетѣвъ латиньскихъ середного вѣку? Але про те и самї-бъ мы смѣялись, коли бъ якїй Французъ або потомокъ старыхъ Римлянъ зъ за того, що Ляйбницъ писавъ по французки а Кадлубекъ по латиньски, языкъ нѣмецкій або польскій хотѣвъ ставити въ вѣдносини вазальства або якої небудь подрядности до французкого и италїаньского або латиньского. — Не пишемо сихъ слѣвъ просто и выключно противъ п. Укіаїно, бо вѣнъ ледви декуды зазначивъ легко тее свое мнѣне, але противъ деякихъ украиньскихъ патріотѣвъ нашего часу, до котрыхъ и п. Укіаїно належати здаєся, котрымъ богата, усею потугою зцентралізованой на півночи державы пѣдпирана література великоруса не допускає самостѣйного, мужеского погляду на питому мову и свою власну літературу, а спонукує ихъ ставляти дивну теорію якогось феодального порядку мѣжь літературами и мовами двохъ народностей. *Навр.*

*; П. Укіаїно додає тутъ гарне помѣченє, що усеѣ подобнї напрямки, якъ провансальскїй, каталоньскїй, бретоньскїй, галлезійскїй, флямандскїй и др, хочъ вони що до тыхъ державъ и літературъ, у котрыхъ повстали, мають характеръ децентралістичный. однакожь по при те всеюды не лишєнї панроманїзму, панкелтизму, нанславянїзму; доказъ, що усеѣ сї напрямки, будучи бѣльше або и менше демократичнї, бѣльше суть федералістичнї, чимъ сепаратистичнї — и се имъ, каже

ронники народної идеї малорускої виражали свою нахильність (simpatia) до автономії Малої Русі, у якій вона стояла в XVII. вѣку, коли козаки Малої Русі мали заповучене (авторъ властиво каже riconosciuto, с. в. признане) в Переяславѣ трактатомъ зъ московскимъ царствомъ право вибору своїхъ старшинъ (гетьманѳвъ) и свою адміністрацію. Але — застерѳгаєся авторъ-Украинець — коли деякі фрази в утворахъ поетѳвъ малорускихъ могли служити позоромъ правнимъ для певнихъ притыкѳвъ для політичного сепаратизму, то стремлѳне масы народної малорускої до сполученя изъ своими братами и одновѳрцями Великої Русі пѳдъ однимъ владѳнемъ, у одній державѳ, визначилося надто сильно в исторіѳ Малої Русі.

Устрѳй козацкої України (гетьманщини), звалений Катериною II. (1765), бувъ вельми несовершений, бѳльше вѳйсковый якъ горожанський; намаганя козацкихъ старшинъ малорускихъ перевернутися в аристократичну верству на взѳръ польскої „шляхты“ и „дворянѳ“ великорускихъ и бажаня пѳддати собѳ не тѳлько масы селянѳ, пролившихъ стѳлько крови в вѳйнахъ противъ польскої аристократіѳ, щобъ „добути козацкої волѳ“, але и простыхъ козакѳвъ (що вѳдъ сего не остерегли Україну новѳй порядки царицѳ Катерини, доказомъ дальшѳ слова автора. — *Прим. Наср.*), — тѳ аристократичнѳй терденцѳй гетьманщини надто видимѳй, якъ щобъ правдивый приятель народу (popolo) малоруского, пѳсля ученихъ вислѳдокѳ рѳдної исторіѳ Костомарова и товаришѳвъ, мѳгъ думати о приверненю сего стану рѳчей, доброго тѳлько для минувшихъ часѳвъ. Вѳ загальѳ сказавши, коли були вѳ українофилѳвъ серіознѳй идеѳ політичнѳй, то були вони и бѳльше соціяльнѳй якъ політичнѳй. Передъ 1861. рокомъ лежали вони найголовнѳйше в бажаню за визволенемъ зъ крѳпацтва народу українського, котрый вѳ Українѳ правобѳчнѳй мало-помалу попавъ вѳ XVIII. стол. вѳ неволю панѳвъ, стар-

п Україно, обѳщєе многоважну будучиѳсть, дарма що теперъ вони замыкаються у такихъ не призначныхъ розмѳрахъ И нынѳ вони вже, думає авторъ, становлять певный еднаючѳй мотивъ мѳжъ Францією и Испанією (и по части Италією), мѳжъ Францією и Ирляндією, Англією и Бельгією мѳжъ Бельгією, Нідерляндами и Нижною Нѳмеччиною, мѳжъ Австрією и Россією, и др

шинъ козацкихъ переверненихъ у шляхтичѣвъ зъ правами „дворянъ“ великорусскихъ (1793), и захожихъ дворянъ зъ Великои Руси, котрымъ рядъ російскій за Катерины II. роздавъ широкія землѣ въ Малой и Новой Россіи. Въ Украинѣ правобѣжной уложився підъ конецъ XVII. ст. порядокъ вельми уражаючій чувства народу и патриотѣвъ украинскихъ. Самоволя аристократіи польскои надъ народомъ украинскимъ по переходѣ краю підъ панованіе російске (1783—1795) становилася гѣршою якъ передше. Держава російска, маючи у себе таке-жъ крѣпацтво, не тѣлько узнала status quo въ новыхъ вѣдѣхъ Польщѣ забранихъ земляхъ, себѣ то власть польскихъ панѣвъ надъ рускими крѣпаками, але, будучи сильнѣйшою, оперта на лѣпше зборганізованѣмъ войску, могла и лѣпше придержувати порывы народу до повстань, котрі не уставали въ сѣмъ краѣ черезъ протягъ XVII—XVIII. ст., а зъ котрыхъ послѣдне не довго передъ першимъ подѣломъ Польщѣ угашено тѣлько зъ помочію войска російскои царицѣ.

Се погане положеніе украинского люду по XVIII. ст. було причиною, що патриоты и поэты украинскій, згадуючи минувшій часъ, идеалізували „козацку волю и давну Украину“. По вызволенію хрестіанъ-крѣпакачѣвъ у всѣй Россіи (1861) и выгѣднѣмъ для селянъ захѣднои Россіи надѣлѣ земель початѣмъ рядомъ російскимъ въ 1863 р., уступили згаданій кривды, и теперъ прямованія патриотѣвъ малорусскихъ можуть тѣлько залежати въ спѣльной працѣ зъ сторонництвомъ либеральнымъ всеи Россіи надъ придбаніемъ горожаньскои свободы, автономіи провинціальной и громадскои и розширеніемъ образования и науки мѣжъ народомъ.

Рухъ літературный розпочинають пародіи (Енеида 1798), комедіи и шутки, сентиментальніи новелѣ, мельодрамы и идиліи въ народній мовѣ, вѣдповѣдаючи літературному смакови першихъ десяткѣвъ нашего столѣтя. Але мало-помалу вѣдѣхъ буйныхъ думокъ сентиментализму и романтизму звернувся вѣдѣхъ до ученои працѣ надъ житіемъ, поезією, мовою и исторією народною, до идей демократичныхъ: заступаючи зъ одной стороны права масы народнои, и вырабляючи зъ другой стороны у высшихъ верствѣ товариства пошанованіе для простого

люду, для его исторіи, житя, поезіи, и мовы; передаючи народови вѣдомости науковѣи и моральнѣи на питомѣи мовѣ.

Одно изъ першихъ и дуже важне мѣсце мѣжь тыми науковыми працами займають выданы творѣвъ поезіи и традиціи народнои. Въ нашѣмъ столѣтїю печатано много збѣрникѣвъ пѣсень и казокъ народныхъ. Изъ тыхъ важнѣйшїхъ: князя Цертелева (1819), проф. Максимовича: пѣснѣ народнѣи украинскѣи (1827, 1837 и 1849. Кіевѣ), проф. Срезневского (Запорожекая старина 1833—1838. Харькѣвъ), проф. Метлинского: народнѣи пѣсни Южнои Руси (Кіевѣ, 1854), Закревского: Старосвѣтскѣи бандуриста (Москва, 1860), пѣснѣ и думки украинскѣи и галицкѣи изъ словаремъ; проф. Костомарова пѣснѣ збѣранѣи на Волинѣ въ збѣрнику літературнѣмъ малорускѣмъ Мордовцева (Саратовѣ, 1859). Великѣи матеріалъ поезіи народнои мѣститъ у собѣ важне выдане исторично етнографичне пана Кульша: Записки о Южнои Руси (2 т. 1855—1856); тутъ помѣщенѣи лѣпшѣи варіанты спѣвѣвъ историчныхъ, названыхъ на Руси „думами“, котре назване авторѣ выяснюе своимъ читателямъ, пѣдаючи при тѣмъ о цѣннѣйшихъ думахъ свои уваги про те, що вони оспѣвуютъ: про неволю Христїанъ у Туркѣвъ въ XVI. в., про побѣгъ трѣхъ братѣвъ изъ Азова, про зручне вызволене гетьмана Кушки XVI. в. зъ неволѣ турецкои, про Марусю Богуславку, жѣнку пашѣ турецкои, якъ вызволила невѣльничѣвъ украинскѣихъ, про походы гетьманѣвъ Байды-Вишневецкои (1557—1564) и Ивана Свирговского (1574) противъ Туркѣвъ, про угнетене народу вѣдъ католицкои шляхты и жидѣвъ въ XVI—XVII. в. и вѣины горожанско-народнѣи пѣдъ проводомъ Наливайка (1596), Хмельницкои 1648—1657) и незнакомыхъ Морозенка и Ничая, про конецъ ренегата Савы Чалого (XVIII. в.), що зъ козака перевернувся въ польского шляхтича, про зависть мѣжь реестровыми козаками навиджеными въ XVI—XVII. в. рядомъ польскимъ и чернею (дума про Ганджу Андыбера), про неприязнь мѣжь представителемъ народнои (людовои) сторонництва Палѣемъ и аристократичнои — Мазепою (про котрыхъ п. Україно подае кѣлька поясняющихъ слѣвъ). Иншѣи думы спѣвають про матѣрь и си сынѣвъ, про сестрѣ и братѣвъ, одна старинна про поганьского князя, котрый заплывъ до Царгорода и принявъ христїаньску вѣру.

Зъ выданъ такихъ-же музыкальныхъ подає п. Ukraïno яко лучший: додатокъ музыкальный до Записокъ Кулъша, выданя професора Рубця (Петербургъ 1871—1873, 3 томы) и п. Лисенка (Липекъ 1869, 1872, 2 томы). Писательъ захѣдной Европы, котрѣ занимались народною поезією малорускою (каже дальше п. Ukraïno), Talvj и Friedrich Bodenstedt, не мали ще передъ собою новыхъ и повныхъ выданъ Костомарова, Метлинського, Кулъша; Фр. Боденштедтъ, одинъ зъ лучшихъ жіючихъ поетѣвъ нѣмецкихъ, перекладчикъ Пушкина, Лермонтова и др., выдавъ гарный перекладъ деякихъ пѣсень украиньскихъ подъ написомъ: *Die poetische Ukraine, eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder* (Stuttgart. Cotta, 1845). Въ переднѣмъ словѣ хвалить вѣнь дуже поезію народну украиньску: *In keinem Lande, каже Боденштедтъ, hat der Baum der Volkspoesie so herrliche Früchte getragen, nirgends hat sich der Geist des Volkes so lebendig wahr in seinen Liedern ausgeprägt, wie bei den Kleinrussen. Welch' ein ergreifender Geist der Wehmuth, welche Tiefe echt menschlicher Gefühle sprechen sich in den Liedern aus, welche der Kosak in der Fremde singt. Welch' eine Zartheit, mit männlicher Kraft gepaart, durchweht seine Gesänge der Liebe. Noch ist der Takt und die Züchtigkeit des Gefühles, das in allen vorherrscht, besonders hervorzuheben. Unter allen kleinrussischen Volksliedern — und es gibt ihrer Tausende! — ist keines, vor welchem die jungfräulichste Wange zu erröthen brauchte. Man muss in der That annehmen, dass ein Volk, welches solche Lieder singen und Geschmack daran finden konnte, auf keiner ganz niedrigen Stufe der Bildung gestanden haben kann...*“ (Die poetische Ukraine, ст. 16)*). Изъ всѣхъ языкѣвъ словяньскихъ, каже Боденштедтъ, мова малоруска наймузыкальнѣйша.

Переходячи до другихъ вѣддѣлѣвъ нашої літературы, называє п. Ukraïno на першѣмъ мѣсци п. Костомарова, яко найзнаменитшого историка украиньского народу, котрого працѣ, многоважнѣ наукою и соціальнымъ впливомъ, збудили такі новѣ симпатіє для духа украиньского народу, обявляючогося

*) Другі що писали про сей предметъ: Talvj, *Übersichtliches Handbuch einer Geschichte der slavischen Sprachen und Litteratur nebst einer Skizze ihrer Volkspoesie*. Leipzig, 1852. — Lukicz, *Slavische Blätter*. Wien, 1856. 6 Heft 294.

въ его исторіи; по нѣмъ п. Кульша, котрый кѣлька важныхъ своихъ праць историчныхъ печатавъ въ великокускихъ журналахъ, а по малоруски выдавъ (1857) романъ историчный „Чорна Рада 1662“, не менше знаменитый задля науковой якъ и літературной вартости, и дѣльце „Хмельницина“. — Кульшъ тежъ (думае п. Ukraïno) здаея бути авторомъ „Первого періоду козацтва ажъ до ворогуваня зъ Ляхами“, надрукованого въ малорускѣй мовѣ въ часописи „Правда“ 1868. р. въ Галичинѣ. — Але и поэты и новелісти малорускѣй причинилися такожъ богато до зросту сочувства и прихильности для прѣстого народу Южной Руси. Изъ тыхъ наводитъ п. Ukraïno Котляревского (1769—1838), Квѣтку-Основяненко (1778—1843), Кульша, Марка Вовчка (панѣ Марковичева, котрой народнѣй оповѣданя зъ 1858, переведенѣ на великоруске славнымъ Тургеневомъ, справили вражене подѣбно тому, яке зрѣбила була „Хата дядька Тома“ панѣ Beecher Stowe), котрый картины зъ житя и типы народнѣй малюе говоромъ народнымъ, єднаючимъ у собѣ гуморъ зъ тепломъ поетичнымъ.

До тыхъ писателѣвъ треба по думцѣ п. Ukraïno причислити и Гоголя зъ его першими творами: „Вечеры на хуторѣ близъ Диканьки“ (1830), и другій збѣрникъ оповѣданъ пѣдъ надписомъ „Миргородъ“ (городъ въ губерніѣ Полтавскѣй въ повѣтѣ, въ котрѣмъ родивея сей славный гумористъ и реформаторъ літературы великоруской); изъ того збѣрника переведено одну новелю (*le ménage d' autrefois*) и историчный романъ „Тарасъ Бульба“ на французку мову. — Хочъ Гоголь и писавъ свои новелѣ не на малорускѣй, але на великорускѣй мовѣ, котра въ Россіѣ сталась головнымъ (*per eccellenza*) языкомъ літературнымъ, але вѣнъ бувъ любителемъ пѣсенъ и казокъ народныхъ и традицій украиньскихъ, и выявлявъ въ своихъ оповѣданяхъ невѣдмѣнну сѣмпатію для поетѣвъ и новелістѣвъ украиньскихъ якъ Котляревскѣй, Артемовскѣй и власный его батько; — тому Гоголь зъ такою живою правдою представлявъ въ своихъ оповѣданяхъ богато характерѣвъ и типѣвъ народныхъ, козаковъ, шляхтичѣвъ, попѣвъ и семинаристѣвъ малорускихъ. Гоголь не тѣлько навчивъ публику літературну великоруску смаку до украиньского гумору и до реализму, тои сильной пѣдставы каждой національной літера-

ратуры, але и показавъ першій, якъ жите простонародне може бути представлене въ літературѣ.

Нашимъ читателямъ мусимо пригадати, каже дальше п. Україно, що українськїй писателѣ и Гоголь, своими образами сельсого (мужуцого) жита випередили богато роками сельскїй новелѣ иншихъ літературъ якъ „La petite Fadette“ панѣ George Sand, „Schwarzwälder Dorfgeschichten“ (1843) Авербаха, и др. Сей оригінальнїй періодъ исторїи нашої літературы и образования тымъ бѣльше заслугоуе на увагу, що еще недавно одинъ историкъ літературы, Joh. Scherr, wypowiedѣвъ свой судъ, стѣлько разѣвъ повтореный въ европейскїй пресѣ, що „література и просвѣта (культура) въ Россїѣ — то ростина не тѣлько екзотична але й „закнutowана“ брутальнымъ революціонеромъ, Петромъ Великимъ“ *). На новелистахъ украинськихъ и на Гоголѣ маємо оденъ изъ многихъ примѣровъ, котрї намъ вказують, що также и исторїя культуры въ Россїѣ, якъ въ кождѣмъ иншѣмъ краю, розвиваеся власновѣльно пѣдъ впливомъ своихъ вѣдрубныхъ условѣвъ жита, и въ той самѣ часѣ вѣдповѣдающихъ поступови историчному загальныхъ идей усею чоловѣцтва даного часу. Россїя, якъ инчихъ бѣльше краѣвъ славянскихъ, естъ землею селянсько-людовою (мужицкою) въ переважнѣмъ змыслѣ того слова: теперь ще въ Россїѣ тѣлько 10% населеня живе у мѣстахъ, коли въ Прусахъ ихъ 29%, въ Франціѣ 30%, въ Англїѣ 50%; але й багато населенцѣвъ мѣсть росїйскихъ такїхъ-жъ хлѣборобы якъ и селяне. Спѣмнути треба для италїанськихъ читателѣвъ, що селянство въ Россїѣ має свѣй оригінальнїй характеръ: 1) селяне живутъ нероздробленїи по изолованныхъ хатахъ, але въ громадныхъ осадахъ, иногда по 5—10.000 душъ, котрї теперь мають свою адміністрацію и

*) Слова сїи вынятї изъ звѣстного дѣла: Allgemeine Geschichte der Litteratur. 1872—IV. выд. ст. 383—392. -- На скѣлько сей славный и ученый писатель здѣбный судити и вчити літературу росїйску, бачимо зъ того, що по при Гоголю называе вѣнъ якого тамъ Карлова. Щукина и др., а Герцена ставитъ мѣжъ „критиками естетичными и историками літературными“ рядомъ изъ Гречомъ, урядовымъ публицистомъ Николая I., „und den geistvollen Fürsten Wäzenskij“, котрый, по словамъ проф. Scherra, мавъ на стѣлько вѣдваги вызнати (буде тому 40 або 50 рокѣвъ) що нарѣдъ росїйскїй дожидаетъ еще свои літературы! — Укр.

судь автономичный и выходячий зъ выборѣвъ; 2) уеъ майже селяне мають свои власнї хаты и 3) 58% выкупили уже на власнѣсть рѣлю, 2 $\frac{1}{2}$ десятинь *) пересѣчно на одного мужа, а именно: въ королевствѣ польскѣмъ и губерніяхъ захѣдныхъ веъ; въ южныхъ губ. до 59.87%, въ губ. великорусскихъ до 30 81%; прочїи селяне держать землѣ въ незмѣннѣмъ посѣданію **) пѣдѣ унормоваными условїями, зъ правомъ выкупу за посередництвомъ уряду.

Посѣлѣсть землѣ въ названыхъ выше краяхъ роздѣляеся отъ якъ: 1) въ Англіѣ зъ 29,000.000 люд. естъ посѣдательствъ землѣ 239.000; 2) въ Франціѣ зъ 37,381.255 люд. (1861 р.) посѣд. землѣ — 8,000.000; изъ 42,000.000 гектарѣвъ ***) усеи землѣ належить 6 $\frac{1}{2}$ мил. до вел. властителѣвъ, 25 $\frac{1}{2}$ мил. до середныхъ, 10 мил. до малыхъ або властивыхъ селянъ (хлопѣвъ); 3) въ Прусахъ зъ 18,500.000 люд. посѣдали (1861) землю тѣлько 2,141.730 (? ****); зъ усеи територїи до великихъ посѣдателѣвъ належало 40%, до середныхъ 50%, до дрѣбныхъ 2%; 4) въ Россїѣ европейскѣй зъ 69,364.054 люд. посѣдають землю 55.000.000; зъ територїи 377,000.000 десятинь въ Россїѣ европейскѣй припадае на великихъ и середныхъ посѣдателѣвъ: 104,000.000, на коронныхъ селянъ (27 мил.) 122.000.000, — 25,500.000 десят. выкупленї дворянскими селянами (крестьянами), а 101.582.000 посѣдае держава для надѣлу приростающою населеня. (Сїи данїи выинятї зъ дѣла Стронина: Политика яко умѣтнѣсть, Петерб. 1872). Сей характеръ селянскїи и мужицкїи народу руского надае оригінальный тонъ исторїѣ рускѣй, его пытаниямъ политичнымъ, соціальнымъ, его літературѣ и цѣлѣй культурѣ въ Россїѣ въ минувшости, теперѣшности и, по думцѣ автора, въ будучности сего краю и народу.

Задля того, хочъ культура, наука и література руска (загально-руска, въ змыслѣ, якїи сему слову дае п. Україно, себѣ то велико- и малоруска) у многихъ рѣчахъ ще й доси поступала за просвѣтою англїйскою, французскою, нѣмецкою,

*) = 4 $\frac{3}{4}$ —5 моргѣвъ вѣденскихъ. *Прим. Наер.*

**) За чиншомъ — *Прим. Наер.*

***) = бѣльше менше 37.000.000 австр. моргѣвъ. — *Прим. Наер.*

****) мабутъ помылка друкарска, повинно бѣ стояти: 12,141.050.

бачимо, що въ справахъ, котрї дотыкають жиятя сѣльскаго и (просто)-народнаго, вона иде зовсѣмъ самостѣино, не оглядаючись на своихъ знаменитыхъ учителѣвъ заходной Европы. Такъ було и зъ студїями надъ поезїєю народною, котрї въ Россїѣ, якъ и въ Сербїѣ, Чехахъ, Польшѣ, почались перше, закимъ наука нѣмецка звернула увагу публики европейскаго континенту на сей многоважный и интересный предметъ *).

Саме такъ, помимо крѣпацтва, у котрѣмъ народъ въ Россїѣ остававъ ажъ до послѣднихъ часѣвъ, а може власне зъ ласки тои незгѣдности, у якѣй стояло истнующе крѣпацтво зъ бажанїями людей сердца и просвѣты, випередила руска література въ представляню жиятя протонароднаго въ поезїѣ и новелѣ и то живымъ языкомъ такъ мало- якъ и великору-

*) Въ Англії выдаване и наслѣдуване поезїи народной починаєсь зъ кѣнцемъ XVIII вѣку; передъ веде поезїя загибающей народности галло-келтицкой, зъ которой дають пробы выдане: Evans, „Specimens of the ancient Welsh poetry“ (1769), и славный псевдо-Оссїанъ Macpherson-a (1732—1797); слѣдуютъ збѣрники старинной поезїи англосаксоньской (Percy, „Reliquies of ancient english poetry“, 1765) и поезїи народной Шкотціи въ выданю W. Skotta (Minstrelsy of the Scottish border, 1802—1803) и Chambors-a (The Scottish songs, 1829). Macpherson и W. Scott були безъ сумнѣву першими иниціаторами студїї надъ поезїєю народною, котра такъ займає наше столѣте.

Въ Россїѣ першїй друкованый збѣрникъ пѣсень народныхъ велико- и малорускихъ выдавъ Чулковъ (1788, 4 томы); по нѣмъ идуть спѣмненїи выше збѣрники пѣсень малорускихъ и выдане пѣсень великорускихъ Сахарова (1838) Кирѣвскаго (1860—71), Рыбникова (1861) и др. — Въ другихъ краяхъ славянскихъ першїй выданя пѣсень народныхъ: Пѣснѣ чеськїи (и кѣлька рускихъ, польскихъ и др.) Челяковскаго (4 томы 1823—1827), Пѣснѣ сербскїи Караджича (4 т., 1823) и Милутиновича (1837), Пѣснѣ польскїи Войцѣцкаго (1836), Пѣснѣ польскїи, бѣлорускїи и малорускїи Чечота (1838), и др.

Въ Нѣмеччинѣ пѣсля Deutsche Heldensagen W. Grimm-a (1829) выданї: Historische Volkslieder des Deutschen Volkes Wolf-a, въ р 1830, збѣрникъ Eilach-a въ р. 1834—1837, и многоважный збѣрникъ Firmenich-a (Germaniens Völkerstimmen) въ р. 1843.

Въ Италїѣ недавнымъ ще и громаднымъ студїямъ поезїи народнои давъ початокъ Tomaséo въ р 1841.

У Франціѣ теперь ще стоять на першѣмъ мѣсци працѣ кельтїста Villemarqué Chants pop. de la Bretagne, 1846, Champfleury Chants pop. des provinces de France, 1860, Arbaud Chants pop. de la Provence 1862, Puy-maigre Chants pop. dans le pays messin 1865 и др. — *Прим Укр.*

скимъ. літературы високо просвѣщенныхъ, але при тѣмъ аристократичныхъ або мѣщанськихъ народѣвъ заходныхъ.

Въ Россіѣ именно Украина есть краємъ, въ котрѣмъ народъ заховавъ бувъ найдовше свободу особисту, де найсильнѣйше удержалась рѣвнѣсть веретвъ народу, и традиціѣ историчнѣй въ самѣмъ народѣ заховались далеко важнѣйшіѣ, нѣжъ въ другихъ сторонахъ. Безъ сумнѣву се була причина, чому ажъ до р. 1860—1861 живѣйше провадилися студіѣ надъ украинською народною поезією, чимъ надъ великорусскою, и чому на Украинѣ и въ украинскѣй беллетристицѣ взяла своѣй початокъ щаслива репродукція народного житя и збудився напрямокъ літературный демократичный, зъ своимъ вѣдрубнымъ характеромъ украинскимъ, котрый разомъ изъ реализмомъ перенѣсь Гоголь до Велико-Руси. Такимъ чиномъ утворилась и тамъ школа літературна, аналогічна украинскѣй літературѣ, а „Записки Охотника“ Тургенева, новелѣ Писемского, Решетникова, поезіѣ Некрасова, и особливе комедіѣ Островского вѣддають народъ великорусскій, якъ вѣнъ живе, думає, говорить, зъ докладностею и реализмомъ, котрый значно перевысивъ перші початки українськихъ писателѣвъ *).

Усѣ сѣ приведеніѣ высше обставины исторіѣ и жизни народной Украины були причиною, що зъ вѣдси вийшовъ наибѣльшій поетъ русскій народный, въ славянскѣмъ змыслѣ сего слова (національный — прим. *Навр.*), до котрого приходимо заразъ, и котрый писавъ мовою малорусскою. — Се именно Тарасъ Шевченко.

Головнѣ сюжеты поезій Шевченка, каже п. Укр. (привѣвши попередъ важнѣйшіѣ даніѣ про его житѣ и выданя его дѣль), — то: бажанє и образы щастя въ житю родины, взоры самовѣдверженя материньскои любви (Наймичка), дѣвчины (Невольникъ), вѣдбывающѣй рѣзко вѣдъ кривдѣ и уразѣ, якѣ терпѣти мусять бѣднѣ вѣдъ людей привилегіюваныхъ клясъ (Катерина и др.), образы деспотизму панѣвъ и ряду (поетичнѣй

*) Спѣмнути тутъ треба по при славнѣмъ авторѣ бабѣкъ Крыловѣ 1768—1844) ще й сына убогого кушца въ Воронѣжи, поэта Кольцова (1809—1842), котрый въ 30—40 рокахъ стоявъ бѣльше-менше самотный въ літературѣ (вел.-) русскѣй, и порушивъ де въ чѣмъ соціальный обставины (просто-) народного житя. — Укр.

монологи Кавказъ, Сонъ и др.), жаль надъ нуждою народу, по́дданого панамъ московскимъ и польскимъ и жидамъ лихварамъ. Въ контрасть зъ сею нуждою теперѣшною выставляе вѣнь минулу славу народну (пѣснѣ до Основяненъка, Чигиринѣ — столиця гетьманѣвъ XVII в.), смѣливй боѣ за волю противъ Татарамъ и Туркамъ (Иванъ Пѣдкова, Гамалѣя), противъ Полякамъ (Тарасова нѣчь 1638, Гайдамаки 1768); вѣнь завзывае богатыхъ и можныхъ, щобъ зреклись своихъ привілеѣй, щобъ „оббѣмили найменшого брата“ (Посланіе до землякѣвъ), завзывае славянскіѣ народы, щобы спѣльно боролись за волю (Иванъ Гусь).

Особистѣсть и дѣла Шевченка майже зовсѣмъ не знакомй въ захѣднѣй Европѣ, бо тѣлько поменшй творы переведенй на нѣмецке паномъ Обрѣтомъ: T. G. Schewzenko, ein kleinrussischer Dichter, Czernowitz, 1870. (Мы додамо, що перевѣдъ не дуже то удатный, и коли хто зъ захѣднои Европы читавъ сю черновецку роботу, то не дуже мѣгъ одушевитись Шевченкомъ. (*Прим. Наер*)*). Але мы, каже п. Укр., не вагаємося сказати, що Шевченка вважати треба однимъ изъ великихъ (maggiori) поетѣвъ правдиво народныхъ, значить не тѣлько національныхъ (бо націонализмъ лучить у собѣ звычайно певну ограниченѣсть идей зъ „шовінізмомъ“), але до поетѣвъ демократіи, волѣ и гуманности.

Въ першѣмъ пятилѣттю по амнѣстованю Шевченка, въ рокахъ непосредно передъ и по освободженю селянъ въ Россіѣ, въ рокахъ великого руху и розбудженя російского

*) П. У. хвалить біографію и характеристику Шевченка (Lwów, 1866) п. Гвідѣ бр. Баттаглія, и его остру критику нападѣвъ польскои публицистики на сторонництво народне руске въ Галичинѣ, котре Шевченка признало не тѣлько своимъ проводникомъ літературнымъ, але й політично-соціальнымъ. — Кобзарь, каже п. Укр., переведеный и на польске (Sowiński, Gorzałczyński, Syrokomla; намъ звѣней ще переводы деякихъ творѣвъ Шевченка на языкъ сербскій въ „Вилѣ“ 1868—1868, часоп. літерат, редактованѣй теперѣшнымъ міністромъ просвѣты въ Сербіѣ, п. Стояномъ Новаковичемъ, и на болгарскій въ часописи „Свобода“, въ Букарештѣ 1870, пѣдъ редакцією п. Л. Каравалова. — *Пр. Наер.*) Професоръ рускій въ Галичинѣ, п. Паргыцкій, почавъ шершу студію надъ Шевченкомъ, зъ котрой вышовъ доселѣ тѣлько першй выпускъ пѣдъ надписомъ: „Провѣднй идеѣ въ исьмахъ Т. Шевченка“. Львѣвъ 1872, писаный зъ великою способностею (con molta abilita).

общества, вѣдрили также надѣи патріотѣвъ Украины. Окрѣмъ кѣлькохъ альманахѣвъ и збѣрникѣвъ літературныхъ, новыхъ выданъ поезій и новелъ живыхъ и помершихъ писателѣвъ, выходивъ въ лѣтахъ 1861—62 въ Петербурзѣ мѣсячникъ южной Руси, Основа, въ котрѣмъ печаталось богато статей научныхъ, писанныхъ наибѣльше „спѣльнымъ языкомъ літературнымъ рускимъ“ (такъ его называетъ п. Укр., не Основа), и богато поезій и оповѣданъ языкомъ малорускимъ. Але черезъ польске повстанє и слѣдуючу за симъ реакцію напѣткнувъ рухъ украинскій на перешкоды, котрі сполѣмъ изъ недостаткомъ енергій и деякою нерозважностєю (?) власныхъ сторонникѣвъ, стримали розвѣи его на довгій часъ. — Найбѣольшою зверхною перешкодою бувъ админістративный заказъ печатаня св. письма и библіотеки элементарныхъ наукъ на мѣвъ народнѣи, на котрі проф. Костомаровъ зѣбравъ бувъ кѣлька тысячъ рублѣвъ въ Руси полудневѣи и пѣвнѣчнѣи, а именно въ Петербурзѣ и Москвѣ. Сей заказъ, противъ котрому полемізовали головнѣйшіи часописи російскій, не выймаючи органу „московскихъ славянофилѣвъ“ (День), вызванный бувъ зпершу инкриминаціями одной части аристократіи польскои, котра въ напрямку украинскѣмъ видѣла перепопу дальшого панованя надъ народѣмъ захѣдной и єзуитскои пропаганды, и выступаючи яко элементъ консервативный въ своихъ часописяхъ заграничныхъ и въ Россіѣ (въ Петербурзѣ, Вильнѣ и Варшавѣ) и урядовыхъ рапортахъ предѣдателѣвъ дворянства російскѣи админістраціѣ, що Украинцѣ, або якъ ихъ называли Поляки „хлопы“ прямують до соціальной революціи *). По сѣмъ выступивъ органъ жидѣвъ, „Сіонъ“, по поводу

*) Отъ примѣръ, якъ выражаєся писатель польскій, котрый называетъ себе „un oukrainien“, въ дѣлѣ приведенѣмъ выше (la Pologne et ses provinces meridionales. Paris, 1863) Владыслава Мицкевича: „Русиноманы — молодики зъ усѣхъ класъ, люде безъ имѣня, изъскривлеными умами, и недоученіи..“ „Les russomanes (ou les russiens) des jeunes gens de toutes classes, des homes sans fortune, des esprits faux et des demi-savants..“ (стр. 5 6); „збѣръ вселякихъ поезій, якъ Kobzar, Hajdamaki, Chata, Narodni ovoidannė, Azbuki etc. творять страшенну батерію, вымѣрену противъ панамъ, або, сказати правду, тѣлько противъ богатшимъ изъ межи нихъ. Органѣмъ, котрый лучить у собѣ усѣ помыслы деструктивного комунизму и соціализму, єсть петербургска Основа. Журналъ сей шкѣдливый для Полякѣвъ якъ Dzień (День

полеміки надъ відносинами жидівъ до народу на Южній Русі, противъ українофілівъ, називаючи ихъ „сепаратистами“, котрі зъ жидівськими торговельниками не для того такъ мало симпатизують, що вони становлять елементъ вызыскуючій и непродуктивній, але зъ за того, що жида працують для цѣлої російскої вѣтчини, а украинці — для сепаратизму. По сѣмъ и „Московскія Вѣдомости“, органъ пѣдъ той часъ етронництва ретроградно-аристократичного и (въ кождый часъ) доктринерѣвъ централістично-бюрократичныхъ, напали на українофілівъ за „сепаратизмъ“. До инкримінацій польскихъ за революціонерство и жидѣвъ за сепаратизмъ додали „Моск. Вѣдом.“ ще одно, — що українофілы ведуть спѣльне дѣло зъ поляками*).

тогдѣ органъ московскихъ славофілівъ), задля певнои зручности и оглядного выбору редакторѣвъ. Писане сѣ находятъ боязливый и недолугій вѣдголосоє у Львѣвскѣмъ „Словѣ“; але се послѣдне письмо ледво заслуге, щобъ про него и споминати...“ (ст. 24—25). Спѣмнемо тутъ про Граматку -- букварь — Кулѣша. Истинно, що репрезентація польскои шляхты Кіѣвскои губерніи домагалася вѣдъ генераль-губернатора и вымогла въ 1850 р. для губерніи Кіѣвскои, Волинскои и Подѣльскои заказъ сего букваря, котрый, по мнѣнію шляхетныхъ критикѣвъ, „мавъ на цѣли вызвати нову революцію соціалну въ родинній землі найбѣльшого революціонера — Хмельницкого“.

Въ 1862 р. домагалася шляхта польска Кіѣвскои губерніи — знесеня могилы Шевченка, котру могилу (на правому березѣ Днѣпра коло мѣста Канева, згадуваного часто въ исторіи Украины) называли газеты польскій „Меккою руско-московскихъ революціонерѣвъ и чернѣ украинскои“. — *Прим. п. Укр.*

*) Деяке понятіє о напастяхъ Московскихъ Вѣдомостей можуть дати захѣдній публицѣ — *прим. Наєр*) статіи Eug. Garcin-a противъ провасализмови (Croisade du provençal contre le Français à la Revue moderne 1859 и др.) и агітація французскихъ централістѣвъ противъ „Ligne de décentralisation méridionale“ (1868), противъ „Ligne meridionale de la defense nationale“ и др. Выображене аналогічныхъ украинскимъ прямовань може подати статья п. Gaidoz „La Poésie Bretonne pendant la guerre“ въ Revue des deux Mondes 1871. déc 15. Интересній слова, якими ученый сѣй кельтисть кѣнчить свѣій оглядъ руху літературно-педагогічного бретоньского: „Середна кляса хоче задержати моральне и політичне провондиретво краю; але се вона заслужити мусить тогдѣ, якъ буде въ народѣ клясою найбѣльше просвѣченою, найбѣльше дѣяльною, найбѣльше вѣданою общому добру. Коли рядъ свѣобдній може; устояти ся остаточно у Франціи, то тѣлько тогдѣ, якъ вѣнъ опертый буде на селянахъ, але селянахъ просвѣщенныхъ и такихъ, котрыхъ справы публичній обходять; а не заинтересуете ихъ сими справами, працуючи

Наслѣдкомъ усѣхъ тыхъ напастей була збольшена строгость цензуры для всѣхъ выданъ малорускихъ. Для дѣль свѣтскихъ строгость ся теперь вже устала; але для книжокъ церковныхъ, котрыхъ цензуру держить въ рукахъ гiерархiя, заказъ вѣдъ 1863. року трѣває и до теперъ, такъ що перекладъ 4 евангелiй, одобреный Петербурскою Академiею Наукъ, не мѣгъ бути друкованый въ Россiй и выйшовъ у Вѣдни. Коли *Основа* перестала виходити, перервались не довго по сѣмъ и праць етнографичнiй и историчнiй надъ житемъ народнымъ Южнои Руси, вынявши хiба ще дуже добрый збѣрникъ приказокъ п. Номиса (въ Петербурзѣ 1864) и документы историчнiй, выдаванiй комиссiями археологичными въ Петербурзѣ (редакцiи Костомарова) и въ Кiевѣ (ред. спершу проф. Антоновича). Кiївска комисiя, черезъ выпечатане (1846—1864) 10 томѣвъ памятникѣвъ и хроникъ сучасныхъ малорусѣвъ XVII—XVIII. в. (головна хроника Величка, 4 томы) и 10 томѣвъ (1859—1870) Архива Югозападной Россiи (3 томы пѣдъ працою), вѣдкрыла, можна сказати, внутрiшню исторiю сего краю. Але мало-помалу пѣдняла въ послѣднихъ рокахъ праса у Россiй на ново наукову працю надъ народностею малорускою. Вѣдъ р. 1869 выдруковано сiбмненiй повыше збѣрники казокъ и пѣсень народныхъ пп. Рудченка, Лисенка и Рубця. Россiйскiй часописи заповѣли зновъ выдане дуже богатого матерiялу етнографичного, естетичного и филологичного, якiй зббрала експедицiя етнографична пѣдъ дерекцiею п. Чубинского, выслана „русскимъ географическимъ обществомъ“, зъ обширностею помыслу и щедростею, властивою сему товариству. Послѣдню редакцiю пѣсень народныхъ для сего выдана

тѣлько надъ удѣломъ ихъ въ справахъ комуны (громады) и департаменту, але пѣдоймаючи просвѣту ихъ на такой мѣвѣ, яку вони розумѣють. Се у теперѣшний часъ одна изъ найнаглѣйшихъ нашихъ повинностей. — Порѣвн. рѣчь у корысть „patois“ при науцѣ народнѣй въ дѣлѣ проф. Viéal: *Quelques mots sur l' instruction publique en France*, Paris, 1872. pag. 65, и дѣло нѣмецке Richter-a: *Unterricht in der Muttersprache und seine nationale Bedeutung*, Leipzig, 1872. — На закидъ сепаратизму и тѣй справѣ найлѣпша вѣдповѣдь однои италiянскѣи часописи (*Corriere di Milano*), дана на слова певной публiкацiи сицилiйскѣи: „декому сей льокальный патрiотизмъ може здаватись вже ажъ надто крайнымъ — намъ нѣ, бо у нѣмъ бачимо найлѣпшу пѣдвалину патрiотизму нацiонального“. — *Прим. и. Укр.*

поручено проф. Костомарову. Въ 1870 выйшла важна книжка проф. Потебнѣ въ Харьковѣ, „о малорускѣмъ нарѣчію“. Журналы російскіи подали послѣдними часами кѣлька займающихъ характеристикъ житя и духа народнаго Южнои Руси, за пѣснями народными. Такъ подана въ „Чтеніяхъ царскаго общества исторіи и древностей“ (чвертьрѣчнѣй публикаціѣ) р. 1867 (томъ IV.) статья п. Боровиковскаго „Женщина въ пѣсняхъ народныхъ малорускихъ“, темать, до котораго пѣснѣ украинскіи дають пребогатый матеріаль, такъ якъ наибѣльше пѣсень очевидно зложеніи женщинами. Дуже поважный (вел.-) рускій журналъ „Вѣстникъ Европы“ подавъ (анонімну) статію „Малороссія въ своѣй літературѣ“, въ котрѣй зібраніи зъ пѣсень народныхъ згадки про часы давныхъ князѣвъ, про службу Русѣвъ въ Византіѣ, ихъ походы морскіи зъ X—XI.; интереснѣй, для сучаснои исторіи и політики, поданіи у сѣй статіѣ найновѣйшій пѣснѣ о панцинѣ и еи значенію, о революціи угорскѣй зъ 1848. и польскѣй 1863; у однѣй и другѣй стоить нарѣдъ по сторонѣ ряду: цѣсаря (въ Австріѣ) и царя (въ Россіѣ), бо волю одержавъ вѣдъ ряду а не вѣдъ повставшои аристократіи, котра кѣлькама фразами демократичными и обѣцянками, даными вже у часѣ самои революціи, думала затерти въ памяти народу вѣки, въ котрѣи надъ нимъ знущалась. Въ р. 1872. помѣстивъ „Вѣстникъ Европы“ двѣ статіи п. Рудченка „Чумаки въ пѣсняхъ народныхъ“, у котрыхъ представлено, якъ поезія народна вѣдобразувала живо жизнь зъ еи усѣма пригодами и систематичный типъ подорожныхъ купцѣвъ, называныхъ въ Южнѣй Руси „чумаками“*). Ще бѣольшои ваги обѣцуюе бути обширна монографія „Объ историчнѣй вартости народнои поезіи Южнои Руси“, котру проф. Костомаровъ почавъ друкувати въ журналѣ „Бесѣда“ въ Москвѣ. Дотеперѣшныхъ пять статей займались слѣдами мітологіи у сѣй поезіѣ; але найважнѣйшій интересъ

*) Для чужихъ читателейъ подае тутъ п. Укр. близшу характеристику чумаковъ, котрыхъ знакомствъ бѣльше-менше пресумуемо у нашихъ читателейъ; приводимо задля того тѣлько послѣдне примѣчане: „Симпатичнѣй сѣ пѣснѣ (чумацкѣй) зъ ихъ музыкальными мотивами показують, що чумаки буть не тѣлько купцемъ, такъ якъ и другій сынъ старои Украины, козакъ, не буть тѣлько боевникомъ, — але й чоловікомъ“.

буде, здається, мати тая часть праць знаменитого историка, де авторъ подає характеристику житя родинного, вѣдноснѣ и идей політичныхъ и соціальныхъ народу въ минувшомъ часѣ и въ теперѣшности; для тыхъ предметѣвъ дає народна поезія малоруска пребогатый матеріаль. — Думаємо (каже п. Укр.), що, якъ-бы тая нова праця п. Костомарова переведена була на будь котру захѣдно-европейску мову, вона не тѣлько доповняла-бъ для захѣднои Европы пѣзнане поезіи народнои загально російскои (себѣ то велико-, бѣло- и малорускои — прим. *Навр.*), у котрої украиньскій епосъ историчный и украиньскій ліричній пѣснѣ стѣлькожъ въ своѣмъ родѣ оригінальній и гѣднї уваги, що й „былины“ або фантастичный епосъ великорускій, але й мала-бъ интересъ політичный, вѣдповѣдний тому, якій має для европейскои публики пытане польско російске: студіѣ малорускои историчнои поезіѣ значно-бъ его прояснили.

Послѣдній мѣсяць принесли кѣлька книжокъ писаныхъ вже й по украиньски. Важнїйші изъ нихъ, або, сказати правду, одні тѣлько й важні: Байки Глѣбова, и Де що про свѣтъ Божій — выкладъ популярный астрономіѣ и фізичнои географіѣ. Сподѣваемось, що та послѣдня книжочка буде початкомъ цѣлого ряду популярныхъ выкладѣвъ, такъ конечно потрібныхъ рускому народови.

Вѣдъ 20—35 лѣтъ рухъ літературный украиньскій стоить у близкихъ вѣдносинахъ зъ такимъ-же рухомъ австрійскихъ Русинѣвъ. Бувъ часъ, коли література въ Галичинѣ стояла самими дѣлами духовными, въ духу, якій панувавъ въ академіѣ духовной кївскій и въ греко-уніятскѣмъ институтѣ Львѣвскѣмъ. Перші пробы свѣтскои літературы, зъ якими выступивъ поетъ галицкій Шашкевичъ (1811—1843) въ послѣднихъ рокахъ четвертого десятка нашего столѣтія, зроблені були пѣдъ впливомъ дѣл и выданъ пѣсенъ народныхъ украиньскихъ Котляревскои, Максимовича и др. Въ 1848 р., коли всѣ народы австрійскій выступили зъ доказами своєї индивидуальности, заявили Русины, въ пропаметнѣмъ писемѣ збору патріотѣвъ рускихъ („Рады рускои“) до ряду и до рады державнои, частею народу малорускои. Оживаюча на ново дѣяльнѣсть літературна на російскѣи Украинѣ (рѣв-

ночасно зъ початкомъ системы конституційной въ Австрії) займила и Галичину.

Украинскій писателѣ нашли другу вѣтчину: тутъ вони друковали дѣла, заборонені цензурою въ Россіи, якъ примѣромъ Пентатевхъ, Бвангеліе (1871), Псалмы Давидові и др., память Шевченка сталась тутъ неначе-бъ релігійнымъ культомъ, святкована урочистыми вечерами, котрі патріотичне руске товариство уряджуе що року въ день его смерти въ Львовѣ (тутъ именно визначаеъ патріотичною дѣяльностею товариство „Бесѣда), Перемышли, Вѣдни. Въ газетахъ и журналахъ перепечатувались статіи Петербурской „Основы“, а коли сей журналъ переставъ виходити, друкуютья нові літературні твори малорускї въ галицкѣмъ журналѣ „Правда“. Изъ тыхъ новинъ спомнути треба именно оповѣданя молодого писателя п. Нечуя, особливожь оповѣдане „Причепя“ (котре назване п. У. Италіянамъ переводить I parasites); представлене тутъ жите двохъ честныхъ, трудящихъ родинъ украинскихъ, одна убогого священника, друга мѣщаньска, котрыхъ щасливый бытъ знищило супружество зъ особами польской шляхты, приѣшшими зъ собою намаганя и пересуды аристократіи и невважане праць (1868). Окреме выдане новель Нечуя вышло недавно. Зъ новинъ поетичныхъ и зъ белетристики друкованыхъ въ послѣднѣмъ рочнику „Правды“ стоить спомнути: перекладъ першой книжки „Иліяды“ Руданского, и оповѣдане незвѣстнаго автора, напевно початкуючого, „Лихій попутавъ“, исторія дѣвчины — сироты, написана не зъ великою вправою, але зъ великимъ почутемъ дѣйстнаго жита и зъ талантомъ обсерваційнымъ.

Галичина выдала кѣлька цѣнныхъ праць оригінальныхъ, писаныхъ языкомъ бѣльше або менше схожимъ зъ народною мовою. Граматикою и издавництвомъ пѣсеень народныхъ займаеъ зъ добрымъ успѣхомъ п. Головацкїй, бувшій професоръ університету Львѣвского, теперь пресѣдатель археологічної комісії въ Вильнѣ. Грубый збѣрникъ пѣсеень народныхъ русскихъ зъ Галичины и Угорщины — праця бѣльшого числа патріотѣвъ, зрадагована п. Головацкимъ — выдрукована въ спомненѣй вже публикаціи „русскаго историческаго общества“ въ Москвѣ (1863—1870), и обѣймае усеъ праць на тѣмъ поли, рускї (Шашкевича и др.) и польско-рускї (Wacława z Oleska :

Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Lw. 1833. и Żegoty Pauli Lwów 2. т. 1839—1840). Словарь нѣмецко-рускій зложивъ проф. Партыцкій (1867), граматику руску Головацкій. Осадця. Историю княжества Галицкаго и Волыньскаго писали Зубрицкій (по польски и по великоруски), проф. Шараневичъ, проф. Петрушевичъ (не професоръ, але крилошанинъ прим. *Навр.*). Историю Червоной Руси, у паралелѣ зъ исторією другихъ Русей, зложивъ трудящій публіцистъ Дѣдицкій. На згадку за-слугують ще поезіѣ и новелѣ Маркіяна (очевидно помылка, повинно-бъ здаеся, стояти: Володимира прим. *Навр.*) Шашкевича, Заревича, Данила Млаки, Згарскаго, Лучаковскаго, драматичній пробы Дениса зъ надъ Серета и др. Але сказати треба, що реалістичный спосѣбъ зобразованя дѣйствнаго жита слабо ще принявъ у галицкихъ писателѣвъ: вони (якъ и другі писателѣ аналогічныхъ напрямкѣвъ літературныхъ) надто гребуть у минувшости и займаються вѣршованемъ тематѣвъ дуже вже перебитыхъ и деклямаціями, хочъ и на тематы гѣдній, але всежъ деклямаціями, не то що поезія, котра-бъ вѣдповѣдала нашому часови, значить щобъ сягала своими образами и проблемами у глѣбѣнь людскаго жита въ успѣбности.

Великій талантъ (il maggione t.) мѣжъ поетами и новелістами галицко-рускими выявивъ Федьковичъ у своихъ поезіяхъ (3 т. 1861—1870) и кѣлькохъ новеляхъ зъ жита жителѣвъ Карпатъ, друкованыхъ въ Правдѣ (1867.) Федьковичъ, рѣвно якъ и Шевченко, вийшовъ зъ селяньскои родини на Буковинѣ; служивъ у вѣйску — зъ своимъ полкомъ бувъ тежъ и въ Италиѣ — и естъ чоловѣкомъ, „котрый самъ зъ себе зробився“, а будучи зовѣмъ самоукомъ, взнѣсея до незвычайной величности и благородности идей. У своихъ лучшихъ вѣршахъ и пѣняхъ малюе вѣнъ жите жовняря, сумуе надъ кривдами політичнаго и соціального жита, творить прегарній образы своєї гарной, родимой краины. Але на нещастѣ и Федьковичъ такожъ не зъумѣвъ рѣшучо выбратись на дорогу правдиваго реалізму, въ зобразованю соціального жита, хочъ по его новеляхъ можна було много надѣятись. Въ послѣдній роки вѣнъ самъ себе повторюе, наслѣдуе Шевченка до пересыту, и то наслѣдуе не у добромъ, але и у тѣй его многословной деклямаціѣ, у его фразеологіѣ трохи мистичной,

або пише драмы безъ нѣякои реальнои гадки (Довбушъ) або такі парафразы чужосторонныхъ комедій, якъ его фрашка (buffonata) на темать Шекспирового „Уговкуваня химерной“ (Правда, 1872), у котрѣй рускій авторъ перегонивъ грубый гуморизмъ XVI. вѣку по за всея границѣ правдивости. Въ послѣднѣмъ часѣ Федьковичъ приготовивъ перевѣдъ Макбета, и зъ порученя товариства „Просвѣты“, о котрѣмъ поговоримо пѣзнѣйше, працюе надъ издавництвомъ книжокъ народныхъ*).

Національный рухъ літературный мѣжь Русинами въ Галичинѣ росте также зъ кождымъ днемъ, помимо усѣхъ перепонъ, изъ котрыхъ поминувши застоюльѣсть идей руского (гр. кат. клеру), головнѣйшій отъ якій: перешкоды ставлянї пануючими въ Галичинѣ Поляками, дволицевѣсть бюрократїи австрійскои, котрѣй одного дня подобаея протегувати, розвѣи народный рускій, другого приходитъ страхъ передъ полученемъ своихъ Русинѣвъ зъ шизматиками въ Россїѣ. Хочъ и рѣвноправнѣсть усѣхъ народностей стѣлько разѣвъ проклямо-

*) Не можемо скбичити бібліографїи рускои поезїи и новелѣ въ Галичинѣ не спѣмнувши о новеляхъ, котрї писавъ по нѣмецки якїсь-то Сахеръ-Масохъ, а котрї теперъ *Revue des deux Mondes* зъ пильностею, гѣдною лѣпшою справы, друкуе по французки, пѣдъ написомъ: *Récits de la Galicie* або *Récits de la petite Russie* (Don Juan de Colomea, Dmitri Balaban, Marcella). Честну редакцію великого французкого журнала змістїфіковано, и вона на вѣдворотъ містїфікуе, мимохѣтъ, своихъ читателѣвъ обоихъ половинъ землѣ, представляючи Сахеръ-Масоха яко „малоруского писателя — реалиста“. Именемъ рускои публики можемо упевнити шановный журналъ, що анѣ такихъ боярѣвъ якъ Don Juan de Colomea, анѣ графѣвъ, котрї сѣльскимъ дѣвчатамъ читають пѣснѣ Кольцова, Мертвоя души, Онѣгина, и переводять для нихъ Фавста на мову малорускихъ селянъ, якъ се робить графъ Комаровъ, нема въ Галичинѣ, де всея шляхтичѣ — Поляки; и що такї сцены, лишней всякого здороваго розуму, якї дѣються мѣжь графомъ Комаровымъ и Марцелєю (особливе стор. 1.0—33) неможливї на обоихъ половинахъ свѣта, а не то въ Галичинѣ, — и на конецъ, що філософія Сахеръ-Масоха, котра по думцѣ *Revue de deux Mondes* представляти мѣе духъ національный рускій, малорускій, не есть нѣщо инче, якъ маячене нѣмецкого бурша, котрый, маючи *Katzenjammer* мѣжь двома публичными маскарадами въ *Diana-haal* у Вѣднї перечитавъ одну сторону Шопенгауера „Сучасно-го Буддиста“. *Revue des deux Mondes*, маючи мѣжь своими сотрудниками Тургенева, котрый перевѣвъ лучший новелѣ малорускій, могла бы роздобути собѣ лѣпшихъ информаций о Малоруси, о народнѣмъ душѣ и реализмѣ рускомъ. *Прим. Укр.*

вано въ Австрію, такой рускій элементъ, зложеный въ бѣльшости зъ сѣльскаго населеня, поповъ греко католицкихъ и трохи мѣщанъ и урядникѣвъ, не высвободився ще вѣдъ супрематіи польскои, скрѣпленои ще недавно конституціею зъ 1867 р. До теперъ ще истнують въ Галичинѣ середновѣчній привілегіи шляхты, примѣромъ : монополь горѣвки, именоване священникѣвъ (себѣ то „пропінація“ и „презента“ — *п. Н*) и др. Соймъ провинціональный, у котрѣмъ на пѣдставѣ нерѣвнои для селяньскои клясы выборчого статуту, Русины завѣдгы въ меншости, и начальна Рада школьна не допускають рускаго выкладу въ гимназіяхъ, зъ выѣмкою низшихъ клясъ одной гимназіи вѣ Львовѣ (въ другихъ по руски выкладаеь тѣлько релігія и література), и домагаються рускѣи науцѣ и въ школахъ элементарныхъ ставити перешкоды*). Борба противъ тѣи супрематіи и противъ привілегіямъ шляхты, намагане до осягненя цѣлои рѣвнои вправѣ рускаи народности зъ польскою, въ школахъ высшихъ и низшихъ, судахъ и въ адміністраціяхъ : отсе цѣль дѣяльности рускихъ націоналѣвъ; тымъ то и дѣяльність літературна въ переважнѣи части має тутъ характеръ політично-педагогичный.

Коротка характеристика газетъ и журналѣвъ рускихъ въ Галичинѣ дасть де въ чѣмъ пѣзнати станъ житя політичного и интеллектуального сѣго краю. Теперъ выходитъ въ Галичинѣ 9 рускихъ (*rateni o russi*, себѣ то рускихъ и „общерусскихъ“ — *п. Н*) писемъ періодичныхъ; изъ тыхъ газета „Слово“ (три разы въ тыждень), основана пѣдъ редакціею Дѣдицкого въ 1861. р., заступае сторонництво національно-клерикальне, котре вѣдъ часу инавгураціи політики Бейста, за котрого міністеръ Гербетъ сказавъ до польскихъ послѣвъ „*wir haben Ihnen die Ruthenen aufgeopfert*“, шукае помочи для рускихъ прямованъ у централістичнои партіи въ Россіи. У внутрѣшнѣи політицѣ, сторонництво репрезентоване „Словомъ“ держитесь завѣдгы централістичнои партіи австрійско-нѣмецкои, побоюючись, що коли бы Галичина одержала авто-

*) Коли-бъ пѣмета була рѣчею разумною, то була-бъ се мала репресалія за те, що рядъ російско-бисмаркѣвскій зробивъ у Польщи, вытѣсняючи вѣсуды языкъ польскій на користь офіціального (вел.-) рускаго. Не радили-бъ мы Полякамъ уживати подѣбныхъ репресалій. Чужа свобода лякае тѣлько боязливыхъ недолугѣвъ. — *Прим. ред. Riv. Eur.*

номію, якої жадають Поляки, безъ попереднього подѣлу краю на двѣ часті историчній и географичній або безъ достаточной гварантіи руской народности*), Русины-бъ попали зовсѣмъ подъ польске панованє. — Мѣсячный журналъ „Правда“ уважавсь органомъ сторонництва, названого „народнымъ“ або „украинофильскимъ“, и стараєсь, опираючи розвѣй літературный на живѣй мовѣ народу въ Галичинѣ и Южнѣй Руси, провадити спѣръ противъ польскои аристократіи на подѣставѣ просвѣты народной у сѣй мовѣ, застерѣгаючи индивідуальнѣсть галузи (гамо) южноруской и противъ Полякамъ и противъ галузи великорусков. Спѣмнулисьмо вже про деякі творы поетичній, друкованій въ сѣмъ журналѣ. Изъ публикацій політичныхъ, якій подада „Правда“ послѣдними часами (минувшого року — *п. Н.*), на найбѣльшій интересъ заслугоує слово посла о. Качалы, выголошене въ соймѣ галицкѣмъ. Рускій депутованый критикує подрѣбно поступованє польскои бѣльшости, котра, замѣсть злучитись зъ сторонництвомъ Славянъ и Федералістѣвъ австрійскихъ, накладає завсѣгды зъ партією нѣмецко-централістичною, а въ консеквенціѣ прусофильскою, и такимъ чиномъ приготовує упадокъ Австріи а зъ нею народности польскои, такъ пригнетенои въ Прусахъ. Зъ такою-жъ самою енергією выступає о. Качала противъ своимъ родимцямъ, шукаючимъ такожъ своего добра въ звязку зъ сторонництвомъ нѣмецко-централістичнымъ, котрому анѣ Русины анѣ Поляки не суть на думцѣ, а тѣлько: *devidendo impregare*. О. Качала жадає чесной згоды Полякѣвъ и Русинѣвъ подѣ условиями рѣвноправности и спѣльного звязку зъ сторонництвомъ славянѣско-федеральнымъ.

Газета „Основа“, заложена не (?) безъ субвенціи урядовой въ р. 1871, коли міністерство гр. Гогенварта обявило охоту, польску „резолуцію“ о автономіѣ Галичины**) приняти

*) Сего услову „Словисты“ не ставили нѣколи, се програма народного сторонництва; а жадане подѣлу Галичины, яко незгѣдне зъ політикою утілітарною, Рада руска покинула заразъ у першѣй своей петиціѣ до Рады державной. — *Прим Ред. Правды.*

**) Програмъ м.н. Гогенварта не бувъ такій узкій якъ резолюція або иншими словами: програмъ сей розширити хотѣвъ галицку резолюцію на всѣ краѣ Австріи, вѣдѣймаючи ѣй (резолуціѣ) те, що було у нѣй

за своєї програмъ, пропагує згадку згоди зъ Поляками*) и приняте тои „резолуціи“ зѣ стороны Русинѡвъ, але безъ усѣхъ застережень противъ Полякамъ, въ плятоничнѡй надѣѣ на добру волю пануючої стороны.

Згадуючи про „Сіонъ рускій“ характеризує дальше п. Укр. сторонництво, котре-бъ мы назвали на теперъ митрополитальнымъ, а котре „обминає питання літературнѡ и політичнѡ, щоби не заманіфестуватись зъ симпатіями до Россіи и панрусизму на взѡръ „Слова“, и не утратити кредиту урядовыхъ кругѡвъ Вѣденскихъ и Ватиканскихъ. яко шизматики и сепаратисты, — але зъ другои стороны боитись и симпатій до сторонництва народногo або украинофильскогo, щоби не объявитись демократами, революціонерами и такожь сепаратистами и шизматиками, позаякъ бѡльшѡсть народу украиньскогo живе въ Россіѣ и завсѣгды протестувала противъ униѣ зъ римскою церквою. „Нѣчого“, каже п. Укр., въ статіяхъ „Сіона“ не ма живого. Не менше мертвыи и педагогичный журналъ „Учитель“ зъ додаткомъ для дѣтей, „Ластѡвкою“. Противно газета „Рада руска“ и мѣсячникъ „Наука“ виданія популярнѡ, редагованѡ зъ великимъ талантомъ и практичнымъ хѡсномъ. Оденъ великій блудъ сихъ выданѣ, се ихъ теоретичнѡ понятія, релігійнѡ, національнѡ и політичнѡ, вельми заплѣненѣли и нетолерантнѡ. Хочъ редакторъ ихъ (сѣльскій священникъ Наумовичъ) належить до сторонництва панрусскогo, але пише мовою народною, украиньско галицкою, досить чистою и живою**).

непотрѣбногo або шкодливогo, а додаючи гарантію національнымъ меншостямъ черезъ т з Nationalitätengesetz.

*) До сего додає редакція Rivista Europ. свою примѣтку: „Мы не знаємъ гарнѣйшой гадки, якъ ся, и мы бажали-бъ тѡлько, щоби вона принялась въ найширѡмъ кружѣ; хочъ и сумнѣваемось объ сѣмъ, бо не можна зъ сего письма шановногo украинця добачити достаточно тои симпатіи мѣжь народомъ рускимъ и польскою расою, котра такъ конечно потрѣбна для основанія у насъ великои федераціи політичнои“. Примѣтка ся якъ зъ одной стороны доказує, що Италіяне интересують ся славянскими справами, такъ зъ другои свѣдчить, що редакція Riv. Eur. не зовсѣмъ ще зьоріентувалась въ теперѣшнихъ прямованяхъ славянскихъ народѡвъ. — *Прим. Ред.*

**): Послѣдними часами (сказано, статія писана ще минувшого року — *прим. Наер.*) перестала виходити О с н о в а задля недостатку

Побѣчь сихъ періодичныхъ выданъ спомнути треба ще и тѣ, котрѣ часть вѣдь часу друкують рускѣ товариства въ Галичинѣ. Головніѣйшихъ такихъ товариствъ мають Галичане два: „Галицко-руска Матиця“, основана 1848 р., стоить пѣдь управою сторонництва клерикального, має вѣ Львовѣ будынокъ (помылка п. Укр. — (*Прим. Навр*)) и капиталъ надъ 20.000 зр. — але не обявляє великой ревности для літературы и просвѣты народу. що було еи первобутною цѣлею, и выдає въ продѣлахъ 12—18 мѣсяцѣвъ „Сборникъ литературный“, зложеный изъ статей историчныхъ и археологичныхъ: Друге товариство, дуже не давне и дуже небогате, „Просвѣта“, основане въ р. 1867 (1868 — *Прим. Навр.*), працює дуже енергично для просвѣты народу, выдаючи альманахи и читанки для сѣльского народу, и хрестоматіѣ и пѣдручники для гімназій и семінарій. За міністерства Гогенварта, коли трактовано надъ угодою усѣхъ народностей австрійскихъ, и также мѣжь Русинами и Поляками (дотычный проєктъ вѣдложила бѣльшѣсть польска львѣвского сойму *ad calendae graecas*, помимо найумѣркованѣйшихъ жаданъ рускихъ), признавъ выдѣль сойму Галицкого „Просвѣта“ 1000 зр. рѣчнои пѣдмоги.

Зъ нашего нарису руху літературного руского въ Галичинѣ бачать читателѣ, скѣлько ще працювати тамъ треба Русинамъ; але самопочуте народне розвинулось добре, а що разъ тѣснѣйшій звязокъ патріотизму руского зъ демократичными и ліберальными идеями нашего вѣку дає надѣю, що имъ до осягнення цѣли — себѣ то просвѣты (*incivilimento*) и освобождения народу, не такъ дуже далеко.

Сподѣмось также, що сторонництво дѣйсно ліберальне

абонентѣвъ, противно-жь появився гумористичный „Страхопудъ“. котрый, хочъ приклонникъ идеѣ панруской, зачѣнає высшій клирѣ, котрый майже нѣчого не дѣе для пѣднесения народу а претендує на выключну репрезентацію руского народу. Въ послѣднихъ дняхъ пѣдѣбсея живый спѣрь мѣжь Словомъ⁴ и высшимъ клиромъ; и консисторѣ митрополитальный заказавъ (?) духовенству пренумерувати „Слово“; се каже надѣятись утворения споломъ изъ партією украинско-народною новою, посередной партіи свѣтской и народной. и улєкшає спѣдну акцію обоихъ сихъ партій. — Такъ надѣявєя п. Укр. Мы по досвѣдахъ вѣдь того часу перебутыхъ скажемо на се теперь: *lasciate ogni speranza*. — *Прим. ред.*

и демократичне, яке почало творитись між Галицкими Поляками (воно завжди починає, але ніколи не кінчить творитись — прим. Ред.), признати рускому народови право до жизни и до розвою по своїй власній волі, без кривды для своих польских суверенитетів. Сего признания и уложеня *modus videndi* між Русинами и Поляками в Галичині бажати треба-бъ тымъ більше, що воно-бъ потягло за собою наслідки вельми хосенні для всего славянского миру, а відбило бы ся также и на відносинахъ Поляківъ по за Галичиною, именно в имперію російської. Усі люде просвіщені и ліберальні в Росію бажать самостійности (*independanza*) польської народности в єи дійсныхъ границяхъ етнографічнихъ; — и се становить різницю польской квестіи в Росію и такоиж в Прусахъ *).

*) Що духъ публики російской не єсть неприязний польській народности в єи етнографічнихъ границяхъ, може читатель переувідчитися зъ прикладу, що Вѣстника Европы, котрий изъ журналівъ (місячниківъ) російскихъ має найбільше читателівъ (8000 абонентівъ, коло 2000 в самімъ Петербурзі в 1872.), помістивъ в р. 1873 рядъ статей: „Восточная политика Германіи и обрусеніе (Польщи“), в котрыхъ критикуєся централістична система російская, існуюча від р. 1866 в Польщи, и доказывается, що єя система, зъ выемкою надѣлу земного и зьорганізованя сѣльскихъ громадъ выгідныхъ для народности польской, не єсть ніщо инчого, якъ тільки наслідуване черезъ російскихъ доктринерівъ системы пруской в Познаньскімъ, не відповѣдаюче правдивому интересови анѣ народу анѣ державы російской. Подібні гадки выповѣдавъ журналъ московекій „Бесѣда“. Другі журналы. „Отечественныя Записки“ (4595 абон. по за Петербургомъ в р. 1871), „Дѣло“ (4421 абон. по за Петерб. 1871 р.), „Недѣля“ (1097 аб. по за Петерб. 1871 р.), тежъ неприязні національному централізму. Треба знати, що журналы в Росію лучше репрезентують загальну опінію Росію, якъ газеты, котрыхъ тільки й однихъ цитую праса европейская, коли о тій опінію говорить. — Але и зъ газетъ (дневниківъ) російскихъ тримаються: С-Петербургскія Вѣдомости (7601 аб. р. 1869; 4151 по за Петерб. р 1871), Новое Время (1352 аб. 1869) гадки Вѣстника Европы, — а изъ газетъ більше або менше поважанихъ в Росію тільки Голосъ (не завжди) (5290 аб. 18 9; 4981 по за Петерб. 1871 р) и Московекія Вѣдомости (4500—5000 аб.) заступають централізмъ народный. Польскі патріоты завжди шукали альянсівъ у неприятелівъ російской имперіи и російского народу, всѣлякихъ родівъ, у Турківъ, ультрамонтанівъ и у славолюбныхъ вояківъ и дипломатівъ, якъ Бонапарте, або (по части) у слаби рос-

Але анѣ общество русске (себѣ то російске и руске — *пр. Н.*), анѣ держава не можуть спѣхнути, гадки автономіи провінціальнои и рѣвноправности народнои не можуть поїти народною дорогою, поки меншости польскѣй въ захѣднѣй Россіи и еміграціѣ, насупротивъ исторіи и етнографіи, противъ волѣ народнои масы, заховуватись буде панованя въ надто широкихъ границяхъ, и розбѣрваня унѣи племенъ (*gami*) народу російского“ (се-бѣ то общерусского. — *пр. Н.*), такимъ трудомъ добутои. Припризнане правъ руского народу въ Галичинѣ вѣдъ стороны Полякѣвъ покаже, що не тѣлько мирне сусѣдуванє масы народу польского и руского можливе, але также що польска меншѣсть аристократична зрозумѣла заданє каждой розумнои

сѣйской партіи революційнои, — и не осягнули нѣчого Думаємо, що, судивши по теперѣшному духови російской прессы, мы въ правѣ сказати, що выселѣдокъ бувъ бы далеко лучшей для народности польской, коли-бѣ щирѣи и просвѣщенѣи польскѣи патріоты были шукали альянсу практичного съ своимъ власнымъ людомъ, и коли-бѣ были злучились зъ сторонниками реформы въ сусѣдности російскѣй и коли-бѣ зъ народомъ рускимъ обходились были справедливо. Яко оденъ изъ объявѣвъ выступающою того почутя справедливости для народу руского въ аристократичномъ польскѣмъ обществѣ, приводимо недавню публикацію „Афоризмѣвъ“ не жиющою вже шляхтича и давного депутованого Федоровича (але-жѣ далеко бѣльше Русина нѣжѣ Поляка — *пр. ред.*) (*Aforyzmy Jana Fedorowicza, Kraków, 1873*), котрый аристократіѣ польскѣй въ краю, у котромъ народъ есть рускѣй, ставить дилему: або еміграція до краю чисто польского, або ассимиляция зъ народомъ (людомъ) рускимъ, — въ обохъ разяхъ чесна праця для люду.

Думаємо, що лучшимъ представителямъ польской шляхты въ рускихъ земляхъ а особливо въ Галичинѣ не докончє зривати нагально зъ польскою народностєю анѣ зъ своєю минувшостєю. Доволѣ на теперъ зречися забабѣвъ перетворюваня народу руского по своѣй фантазіѣ а противъ его волѣ, розширити свои идеалы політичнѣи и соціалнѣи, и взятися зъ тымъ благороднымъ жаромъ, якѣи объявили щирѣи польскѣи патріоты въ Захѣднѣй Руси при оборонѣ справъ (помимо усѣхъ высокопарныхъ фразъ) одной тѣлько клясы, до позитивной працѣ для добра цѣлого населєня. Зъ нашою гадкою, здаєтсѣя, згоджуєся Полякъ, авторъ брошуры Паризкой (1870) „Слово до интелігенціи російской“. Спѣмнемо такожѣ брошуру *La Pologne et la Russie dans la Slavie* par M. Mikoszewski, ancien membre du comité central et du gouvernement provisoire de Pologne en 1863. Genève 1872. — Богато тежѣ на дальше обѣцуює той духъ умѣтєно-позитивнѣи и самостѣйна критика, зъ якою выступає тѣждневый польскѣй *Przegląd Tygodniowy* въ Варшавѣ, а *Pochodnia* (скоро загасла — *пр. ред.*) въ Краковѣ.

меншости нашего часу: и конечнѣсть, вѣдречися привілеій, пѣдпомогати просвѣтѣ люду и лучшему уладнаню его экономичной жизни — причинитисъ до мирного переходу тыхъ кризѣ интелектуальныхъ и соціальныхъ, котрыхъ початокѣ мы бачимо у всѣхъ краяхъ Европы. Меншости польскѣй въ западной Руси и въ Галичинѣ треба бути тымъ бѣльше разумною, бо мѣжь нею а масою народною не тѣлько продѣль интелектуальный и экономичный, але и рѣжниця этнографична и неприязнѣ историчнѣ традиціѣ. Се не увѣльняе ще и представителѣвъ руского народу, такѣ въ Россіѣ якѣ и въ Галичинѣ, вѣдѣ разумного и толерантного поступованя противъ польского элементу: вони повиннѣ розумѣти, що замѣна застарѣлыхъ понять и пересудѣвъ, перемѣны въ моральнѣмъ и соціальнѣмъ устрою не можуть дѣятисъ иначе, якѣ перемѣны въ органичнѣмъ свѣтѣ, значить — поволѣи; не повиннѣ забути примѣры несправедливости, нетолеранціѣ противъ Полякамъ. Що-жь именно до Галичины, тамъ повинна сторона сильнѣйша и привілегована, значить Поляки, котрымъ конститущія австрійска усе жите политичне здала въ руки, зробити иніціативу въ тѣй толеранціѣ у разумнѣмъ поступованю. Можемо сказати, що не лишъ будуща доля Галичины, але и судьба народности польской и еѣ будучнѣсть залежить вѣдѣ справедливости и розуму въ поступованю Полякѣвъ въ Галичинѣ противъ рускому народови. Якѣ видно, въ Галичинѣ спотыкаються зъ собою многѣ и важнѣй пытаня, котрѣ вѣдносинамъ національнымъ и справамъ літературнымъ сего краю надають преважный интересъ на весь миръ славянскѣй.

Историческія пѣсни малорусскаго народа

съ обьясненіями

В. л. Антоновича и М. Драгоманова.

Т. I Кіевъ, 1874.

(Право. рік VIII., 1875).

Кѣлька поменшихъ пѣсень, будучихъ у мене пѣдъ рукою а не выдрукованыхъ у названѣмъ на вступѣ збѣрнику, якѣ я вважаю не лишнимъ тутъ подати для єго доповненя, дають менѣ способнѣсть, за однимъ разомъ такожъ у спѣлцѣ зъ читателями „Правды“ переглянути сей зборникъ коротко, и такимъ чиномъ тыхъ читателѣвъ, котрѣ доси ще може не вєпѣли зрѣбити знакомства зъ симъ вельми цѣннымъ дѣломъ, познакомити зъ нимъ близше.

По словамъ ученыхъ редакторѣвъ збѣрника, вѣнъ має обѣматн тѣ вє пѣсни малорусскаго народу, въ котрыхъ вызначились змѣны поспѣльного порядку того народу, такъ якъ въ инчихъ, въ нѣмъ не помѣщенныхъ пѣсняхъ, вѣдбилась исторія єго релігійної, семейної, економічної жизни. Такъ представити має збѣрникъ „поетичну исторію поспѣльныхъ (політично-соціальныхъ) проявъ на Южнѣй Руси вѣдъ (що найменше) IX. вѣку ажъ до такихъ фактѣвъ найновѣйшого часу, якъ знесене панцины и угорєка революція въ Австріи, а знесене крепацтва и польське повстанє р. 1863 въ Россіи“. Такимъ чиномъ збѣрникъ сей зъ одной стороны не ограничаєся тѣлько на пѣсни, у котрыхъ розказанѣ тѣсно историчнѣ факты — бо обѣмає и вєє такѣ, у котрыхъ вѣдбились усѣ дробнѣ обьявы поспѣльного житя даної историчної

епохи — ; але зъ другої сторони виключено изъ збѣрника багато такого, що бы намъ дало пѣзнати исторію морального, внутрѣшного житя нашого народу. Збѣрникъ, по своему заложению, подає хронологічнимъ порядкомъ пѣсни маючі звязокъ зъ историчными фактами и ихъ обставинами; и у тѣмъ, здаєся менѣ, лежить головна єго вага, що тѣ пѣсни, доси порозкиданѣ по друкованихъ и рукописныхъ збѣрникахъ, ученѣ авторы звели до купы, означили хронологічно, себѣ то розвѣдали и назначили кождѣй зъ тыхъ пѣсень часть єѣ повстаня и вѣднесли кожду до певного историчного факту, або до обставинъ певной историчной епохи. У сѣмъ треба дѣлу шп. Антоновича и Драгоманова для нашої етнографичной літературы признати эпохальну заслугу. Але всѣ инчі пѣсни, выключенѣ зъ того збѣрника, а вѣдносячѣся до релігійного, семейного, економічного житя, ждуть ще и доси подѣбного упорядкованя, бо ихъ шп. авторы зъ цѣлою свѣдомостою выключили, вважаючи ихъ далекими вѣдъ заложеного предмету. Можнабы на се жалуватись, тымъ бѣльше, що пѣсни признанѣ редакторами за историчнѣ и обняті вѣ збѣрнику, якъ се и о пѣсняхъ историчныхъ усѣхъ другихъ народѣвъ сказати можна, для фактичной исторіи народу подають дуже неповный, а ще менче автентичный (правдивый) матеріалъ; коли противно до исторіи поезіи, розвою идей и вѣ загаль просвѣты, тѣлько вѣ полученю зъ другими пѣснями на тематъ мітологічний, семейный, економічний, становили бы цѣлѣсть дуже вдячну для студій надъ культурнымъ становискомъ малоруского народу вѣ исторіи и теперѣшности. Сказано: могли бы-сьмо жалуватись, але не жалуємось, знаючи, що такій повный збѣрникъ, даючи мѣсце кождѣй пѣсни, котрой часть повстаня означити дасться, теперъ ще при недостаточности збѣраного матеріалу, ледве чи можливый; по крайнѣй мѣрѣ трудъ и всякѣ можливѣ перешкоды, на якѣ-бъ уладженє такого збѣрника конечно напѣткати мусѣло, були-бъ єго опѣзнали до далекого часу.

Тымчасомъ и за симъ збѣрникомъ, хочъ зъ того боку не повнымъ, можна зъ интересомъ прослѣдзувати розвѣй идей у малорускѣмъ народѣ.

Найдавнѣйші, поганьскѣ, и старокняженецкѣ часы заступленѣ богато, именно колядами и щедрѣвками, богатше чимъ

якого небудь другого народу в Европѣ, якъ се вказують авторы в переднѣмъ словѣ до збѣрника.

Замѣтний в тыхъ найдавнѣйшихъ пѣсняхъ — хотъ ихъ, якъ коляды, спѣвають теперъ хлопцѣ наибѣльше для дѣвчатъ, а гаѣвки вже таки самѣ дѣвчата спѣвають — майже цѣлковитый недостатокъ элементу еротичного, такъ богато заступленого, в пѣсняхъ. Можна споритись, що пѣсни еротичнѣ, и в загалѣ пѣсни про тѣснѣйшій домашній побутъ, затратились, витисненѣ новими на той тематъ, або коли и схоронились, то зъ часомъ утратили рисы давнѣйшого утвореня. Але скорше можна, аналогично до розвою письменной, а здавса и народной поезіи народѣвъ захѣдной Европы, поставити догадку, що любовъ и инчі подѣбнѣй чувства не дали початку малорускѣй народнѣй поезіи. Лірика середного вѣку, пѣсни провансальскихъ трубадурѣвъ, нѣмецка „*minne*“ появляються доперва в XI—XII. вѣкахъ. Першій в збѣрнику помѣщенѣй пѣсни мають характеръ виключно мѣтольогичный и героичный. Скѣлько в нихъ мѣтольогичного, скѣлько героичного, трудно розѣбрати. Коли редакторы збѣрника прихилиються до думки, признаючи имъ у важнѣй части историчне значѣне, другій, якъ примѣромъ у послѣднихъ н-ахъ „Правды“ п. Нечуй, подкладають имъ виключно мѣтольогичный тематъ. Чи ся послѣдна думка дасться оправдати, я судити не берусь; але запевно можна черезъ половину в нихъ добачити мѣтольогіи, що и признають выдавцѣ. Можна такимъ чиномъ припустити, що першій тѣ початки поезіи повстали зъ мѣтольогіи и були поетичнымъ выразомъ поганьского богословія нашего народу. За симъ свѣдчить ще и те збережене ихъ характеру обрядового до теперъ; вони спѣваються на Рѣздво, Великдень, спѣвались и в часы поганьскѣй на вѣдповѣднѣй природнѣй свята; навѣтъ коли славословія героямъ, князямъ спѣвались при такихъ нагодахъ, якъ примѣромъ поворотъ изъ щасливого походу, то мусѣло се напевно дѣятись при релігійныхъ обходахъ сихъ подѣй. Коли признаемо колядамъ и щедрѣвкамъ сей первѣсний мѣтольогичный характеръ, то замѣтимо тутъ у збѣрнику прогалину; не бачимо тутъ того переходу зъ поганьскихъ понятій до культу христіаньского божества и святыхъ, якъ се по льогичному порядку рѣчи конечно, якъ се бачимо в літературѣ другихъ народѣвъ. Спомянка

въ одной пѣсни про будобане церкви, може (якъ се п. Нечуй замѣтивъ) вѣдноситись и до поганьскои святынѣ позаякъ у вѣсѣхъ пѣсняхъ приходитъ богато термінѣвъ модернізованныхъ. Прогалина та выйшла зъ выключена богато звѣсненыхъ колядъ и щедрѣвокъ темату релігійного, объ чѣмъ выдавцѣ споминають въ переднѣмъ словѣ. Интересна булабы студія того переходу поганьскихъ понятій до выображенъ христіянскихъ и то власне въ тѣмъ найдавнѣйшѣмъ родѣ пѣсень, мало для змѣнъ приступныхъ, що намъ дае певнѣсть о давности принявшагося въ нихъ христіянскои номенклятуры. Въ одной изъ звѣсненыхъ менѣ колядъ господарь саджае Бога по конецъ стола, коло нѣго святу Пречисту а докола вѣсѣхъ святыхъ и частуе ихъ: Господа Бога зеленымъ виномъ, Пречисту солодкимъ медомъ, а вѣсѣхъ святыхъ кудривцемъ-пивцемъ. Въ инчѣй зъ рефреномъ: „четыри воли въ золотыхъ ярмахъ ходили“, представляея св. Петро плугаторомъ. Въ третѣй пречиста Дѣва — друга Церера — справляе, що пшениця однимъ днемъ засѣяна, на другій день пристигае до жнива; потѣмъ точатъ свѣчку изъ снѣгу, креше вогонь изъ леду и засвѣчуе на весь свѣтъ*). Ще инча описуе хрестины Иисуса Христа. „Всѣ святіи — верховніи“ збираються на раду, яке бы ему имя дати; пропонують всѣлякѣ, але на кожде Мати Божа „не злюбила, вѣдъ престола вѣдступила“; ажъ вконецъ годиться на Иисуса Христа. — Колядъ такихъ спѣваея сила въ Галичинѣ; але позаякъ почастьше галицкѣ збирачѣ власне задля тои релігійно-христіянскои барвы прикладають имъ мало интересу (дуже несправедливо), то и менче ихъ приходитъ въ галицкихъ друкованныхъ и рукописныхъ збѣрникахъ. Мѣжь тымъ вони зрѣдка, або зовѣмъ не грѣшать тривіальностію, якъ се на першій позѣръ здаватися може, и рѣзко вѣдрѣжняються вѣдъ релігійныхъ пѣсень пѣзнѣйшого часу, котрыхъ утворенѣ сягае, здаея, не давнѣйшихъ вѣкѣвъ, якъ початкѣвъ заведеня уніи, а може и богато пѣзнѣйшихъ, якъ примѣромъ пѣсня „Пречистая Дѣво мати руского краю“, або пѣсня про нападъ Татарѣвъ на Почаѣвъ, зъ котрой менѣ приходитъ на память такій уступъ:

*) Запис. Мих. Царь коло Львова.

Турки, Татаре
Кляшторъ облягли,
И монахови
Голову стяли;
А вѣнь бере свою главу,
Дѣвѣ Маріи на славу
На престоль кладе*;

и всѣ другіи звѣніи зъ друкованыхъ (иногда латиньскими буквами) молитовникѣвъ, въ котрыхъ находимо, хочъ зъ рѣдка, такожъ и коляды релігійніи цѣлкомъ вѣдмѣнного характеру вѣдъ народныхъ. Изъ штучного складу и мовы, пригадуючої языкѣ письменный теперѣшныхъ „Словистѣвъ“, заразы пѣзначне-авторство спеціалістѣвъ церковныхъ, монахѣвъ, дякоѣвъ и зрѣдка може тѣлько лѣрникѣвъ, образованыхъ въ практичноій школь „вѣдпучстѣвъ“.

Не можъ и тому послѣдному родови поезіи заперечити важности, хочбы негативной, для нашої поетичной исторіи цивілізаціи: именно вказуе неистноване народныхъ пѣсень на той тематъ, себѣ то релігійныхъ, черезъ тѣ довгіи вѣвки, вѣдъ часу утвореня чи перетвореня послѣдноіи релігійной народної коляды ажъ до теперѣшного часу, котрый недостатокъ штучне, на пѣвъ письменне умотворство заступити мусѣло, — на глубокой, дуже давныхъ историчныхъ часѣвъ сягаючій индеферентизмъ релігійный малоруского народу.

Якъ вже замѣчено, займае въ найстаршихъ пѣсняхъ, побѣчь мітологічного, головне мѣсце елементъ героичный. Всѣ тѣ коляды и щедрѣвки, котріи послѣ инчихъ признаковъ вѣднести треба до першихъ вѣкѣвъ руской исторіи, мають тематомъ вѣйну и ловы. Коли у щедрѣвцѣ про „роздѣльг здобичѣ“ споминаються женщины, то тѣлько яко часть здобичѣ, невѣльницѣ; такъ само въ кѣлькохъ варіантахъ про „добуване города“ мѣщане щасливому лицареви выпроваджають дѣвчину на окупъ. Пригадуе се тѣ часы, котріи мабудь закѣнчивъ в. кн. Володимиръ, идучи, безъ попередного залицяня, зъ вѣйскомъ добувати жѣнки. Пригадуе такіи часы и пѣсня весѣльна, котра повинна-бъ була (я думаю) помѣститись на сѣмъ мѣсци въ збѣрнику:*)

*) Гл „Весѣле въ Котузовѣ“ оп. В. Навроцкій. Правда, р. 1869.

Припадъ, припадъ Марисуню
До стола,
Обступили боярчики
До кола;
Кбньми грають,
Двбръ рубають,
Марисунѣ шукають.

Пѣнямъ, у котрыхъ женщины выступають вже якъ рбвно-ряднй боярамъ товаришки, по тбмъ, що сказано выше, я бы приписавъ небогато, але все пбзнйшій часъ утвореня. Такимъ примѣромъ коляда (нр. 4.), въ котрбй до гордого пана, що на „вйрганахъ“*), грає приходять „три панны зъ Вѣдня“ (коли се, якъ вказує „Вѣдень“, не пбзнйша вставка); дальше коляда (нр. 13) „Панъ Перемышльный“; „боярске сватане“ (нр. 16.), де вже бояринъ не добуває дѣвчины силою, але (символічно) полює за нею. До того сватаня я бы якъ pendant вставивъ тутъ коляду, спѣвану на Пбдгбрю*), у котрбй звенить стиха вже еротична струна „мнны“ XI—XII. вѣку, а богатй обетановы (що не поетично увеличенй, о тбмъ пбзнйше) припадають до часѣвъ князѣвскихъ, а не пбзнйшихъ:

Ой по пбдъ лужечокъ, по пбдъ калиновый
Калина, калина вина, а вина ся наше ягода.
Тудажъ ми фхали конѣ вороніи,
Конѣ вороніи, возы кованіи,
Возы кованіи, слуги молодіи,
А въ переднбмъ вбзку сама гречна панна,
Сама гречна панна, а панна-жь бо Н. Н.
А за нею фде сивымъ кониченькомъ,
Сивымъ кониченькомъ самъ поповиченько.
„Загадаємо, ти двѣ-три загадочки:
Ой якъ вбдгадаєшь — то наша будешъ,
Якъ не вбдгадаєшь — то батькова будешъ.
А що ми цвите тай безъ сино-цвѣту?
А що ми горить тай безъ поломени?“

*) Сей инструментъ, въ инчихъ колядахъ „вйрганы“, вартъ замѣчання, позаякъ вбнъ попри „цимбалахъ“ приходитъ частйше въ колядахъ. Звѣсна менѣ одна коляда, тежь здаєся давна, зъ рефреномъ: Ой грали, грали Вбрмене на золотйи вйрганы (въ другбмъ варіантѣ „цимбалы“).

**) Сажавка Станісл. околу. нр. Н)

А що ми шумить тай безъ буйно-вѣтру?“

— „Папороть цвите тай безъ сино-цвѣту ;

Золото горить тай безъ поломени ;

Шубонька шумить тай безъ буйно-вѣтру“.

— Дай ти Боже зъле — а въ хатѣ весѣле. —

Кѣлька галицкихъ и волянскихъ пѣсень, приведеныхъ въ збѣрнику на кѣнци сего періоду, вѣдносять выдавцѣ вже до певныхъ историчныхъ особѣ. Такъ пѣсню про „*княгня Иванка*“. И имя и титулъ незвычайный (= княгенья), задержанный може зъ давной вымовы, и обставина, въ котрѣй се княгенья являеся „на лугахъ, на барзѣ широкихъ, тамже ми горить терновый огникъ“, и розказанный фактъ всадженя до темницѣ, свѣдчать за догадкою выдавцѣвъ, що мова тутъ про Иванка Берладника (Ростиславича), що бурлакувавъ по широкихъ степахъ подѣльскихъ и бесарабскихъ. Позаякъ намъ сю историчну особу передае лѣтопись яко бурлака, трѣбуючого зъ помочю простонародной черни прийти до княжества, мусимо признати, що, если до котрого изъ Руриковичѣвъ простой нарѣдъ мѣгъ вѣдноситися симпатично и ажъ до нынѣ зберегти его память у пѣсни, то до Ивана Берладника, або его сына найскорше. Другу пѣсню (нр. 12) вѣдносять выдавцѣ, не безъ причины, до Романа Метиславича. Позаякъ, чимъ бѣльше варіантѣвъ збересея, тымъ лѣпше для вырозумѣня и означеня пѣсни, подаю тутъ варьянты еѣ, не приходячы въ збѣрнику.

а)

ГАЇВКА пѣдъ названѣмъ ВОРОТАРЬ *).

Воротару, воротару, воротареньку !

Отвори, отвори воротонька.

А щожъ ми то, а щожъ ми то

За пань ѣде ?

А щожъ ми, а щожъ ми

За даръ везе ?

— Крайное, крайное дитетонько,

Золоте, золоте зернетонько.

Гаѣвку сю спѣвають хлопцѣ и дѣвчата, тримаючися одно

*) Запис. Навр. въ Котузовѣ, Бережаньского окр.

другого полы, и переходять ключемъ по пѣдъ пѣднесеніи руки двоухъ особбъ. Тѣ задержують послѣднѣго въ черзѣ, и ставляютъ ему пытаня: Кого любишь? и т. д. — Дальшіи два *) варьянты представляютъ цѣквѣи, въ жаднѣмъ зъ 11-хъ варьянтѣвъ въ збѣрнику помѣщенныхъ не приходячѣи вѣдмѣны:

б)

1. ключъ спѣвае: Городе, городеньку,
Чѣижъ то воротонька?
2. ключъ: Пановѣ та крѣлевѣи (2).
 1. Прецѣжь насъ припустѣте.
 2. Чѣмъ же насъ даруете?
 1. Тѣмъ крайнымъ дитетонькомъ.
 2. Чѣежь то дитетонько?
 1. Панове и крѣлове.
 2. Въ чѣмъ тее дите хѣди?
 1. Въ срѣблѣ тай золотѣ гѣорить.

в)

Ой городе, гордененьку,
Чѣиъ то воротенька?
То нашего пана крѣле,
Що поѣхавъ на Подѣле.
Ой чоже насъ не пуестите?
А чѣмъ же насъ даруете?
Восъ тѣмъ крайнымъ дитетонькомъ.
А въ чѣмъ же те дитетонько?
Въ бѣленькѣи плахтинцѣ,
Зъ берегомъ въ хустинцѣ.

Послѣдніи два вѣршѣ, здаеся, переиначенѣи въ новѣйшѣмъ часѣ, вказують на реалистичный змысль народной поезіи, дбаючи про те, чтобы представленѣе годилося зъ представленными, дѣйсными обставинами. Видно зъ сего, що згадуване въ тамтѣмъ варьянтѣ срѣбло-злото въ убранѣ, заступлене въ другѣмъ на бѣду плахтину, не есть поетичною гиперболею, утвору новѣйшого часу, а останкомъ зъ тѣхъ часѣвъ, коли сей описъ убраня згѣднѣи бувъ зъ дѣисною правдою.

*) Запис Мих. Царь въ Поберѣзцахъ коло Львова.

До циклю пѣсень починаючихся колядою про „*Пана Перемышльшого*“, въ котрыхъ выдавцѣ збѣрника добачають споминку вѣдносинъ Галицкого княжества зъ Уграми, а котрї вони зъ великою правдоподобностію вѣдносять до историчного факту введеня князя Данила на Галицке княжество зъ помоцію Угрѣвъ, додаю двѣ пѣсни, выдавцямъ, здаеся, не звѣснї, тежъ зъ рукописного збѣрника п. М. Царя.

1. ключъ: Пустѣте насъ (2) до гѣръ воювати

2. ключъ: Не пустимо (2): мосты поломите.

1. Хоть мы мосты поломимо,
Ой то мы вамъ заплаtimo,
Самыми талярами.

2. Не хочемо вашої заплаты,
Не пустимо до гѣръ воювати.

(Дальше слѣдуютъ: першї 4 вѣршї такъ само зъ вѣдмѣною пятого):

Самыми сорокѣвцями.

(потому) Самыми рублями.

(Послѣдня строфа, якъ першї 3, потому:)

Собѣ дѣвоньку возьмемо
Хотьбы найкрасѣйшу.

б)

Пустѣте насъ (2) до горської землѣ.

Не пустимо (2) поломите мосты.

Заплаtimo золотымъ зернеткомъ.

Не хочемо золотого зернетка.

Пустѣте насъ до горської землѣ.

Не пустимо, поломите мосты.

Заплаtimo тымъ крайнымъ дитеткомъ.

Не хочемо крайного дитетка.

Пѣсню „*болярске хозайство*“ закбнчує збѣрникъ часы удѣльныхъ князѣвъ Рурикового роду. По крайнѣй мѣрѣ не вѣдносять редакторы збѣрника дальшої пѣсни *Журило*, помѣщеної по тамтѣй, анѣ до якої небудь певної историчної особы анѣ историчного факту; впрочѣмъ и змѣсть пѣсни жаднымъ словомъ, окрѣмъ хїба назвою (*Журило-Чюринь*), не нагадує якої небудь историчної эпохи.

Пісня про князя *Михайла* вводить насъ за однимъ разомъ въ нову епоху політичної історіи і соціального побуту южноруского народу, поетичнымъ і дуже огляднимъ представлєнємъ акту магнатекоі самоволь і розпусты. Можна бы, здаєся, зъ пісень на подібний темать, захованыхъ до теперъ мѣжъ народомъ і по части вже друкowanychъ, зложити хронологічно досыть поважний збѣрникъ, иллюструющій ту власне пасивну сторону соціального побуту малоруского народу; збѣрникъ такій сягавбы ажъ до новыхъ часѣвъ, — а коли выдавць мають пѣдъ рукою і помѣстятъ въ пѣзнѣйшихъ томахъ циклъ пісень про пана Канѣвского і Боднарѣвну, то сей періодъ історичний, початый пісєнею про Касинь вѣнецъ знятый княземъ Михайломъ, дуже характерично закѣнчиться на сѣмъ другѣмъ трагікомічнѣмъ герѣ часѣвъ „розборовыхъ“ і прилучєня Галичини до Австріи.

Акть захѣдной цивілізаціѣ, оспѣванный въ пісєни про князя Михайла, посередничить у переходѣ до пісєнь другоі части того тому збѣрника, въ котрыхъ дуже живыми барвами улюстрованє азіатєке варварєво. Про першій напады Татаръ зъ часу Руриковичѣвъ нема слѣду въ нашихъ народныхъ пісєняхъ; по крайній мѣрѣ тѣ пісєни, що выдруковані въ збѣрнику, жаднымъ признакомъ не вказують на походженє зъ такъ давного часу; здавалобєся, що нарѣдъ, поражєный першими нагальными погромами, замовкъ зъ переляку. Народна поезія, котра въ першѣмъ періодѣ обѣймала своєю творчою силою релігію, княжї і боярскї воєннї походы, ловы і урочистї обходы часѣвъ супокѣйныхъ, а въ конецъ і — такъ сказати — епічну любовь, не найшовши въ своѣй традиціѣ нѣчого подібного сѣй новѣй проявѣ (що значили супротивъ того Половецкї князьки, зъ котрыми Русины билися, але і сваталися!), не змогла вѣдъ разу перестроїтись на новий ладъ, нѣ найти нового вѣдповѣдного выразу поетичного для новыхъ обстанѣвъ. Редакторы противно здаються прихилятись бѣльше до думки, що напады Татарскї зъ того часу народови зовсѣмъ не такъ були страшнї, щобы єго вызвати могли до поетичноі творчости на той темать, задля того і въ поезіи по собѣ не оставили; але признають ще і ту третю можливѣсть, що пісєни утворєні въ тѣмъ часѣ, вытѣєнілись або змѣнілись утворами зъ другою періоду Татарщины. Якъ

воно не є, але пѣсни про Татарщину, заховані до теперь и выдруковані въ збѣрнику, носять на собѣ слѣды значно вѣдмѣнной и вѣддаленой вѣдѣ давной князѣвской эпохи. (Мы говоримо тутъ про пѣсни ліричнїи, попереджающїи козацкїи думы въ збѣрнику). Даремно шукати тутъ того епїчного супокою, якими визначаються коляды. Лякъ и перестрахъ вѣдбиваються въ самѣй поспѣшнѣй мѣрѣ вѣрша якъ н. пр. „за рѣчкою вогнѣ горять“, „ой тамъ въ полю береза стояла“, „чому куры не пѣте“, — такъ вѣдмѣнного вѣдѣ повольного, широкого ритму колядъ. Пѣсня стає непосреднымъ выразомъ особистого житя спѣвака; а такъ якъ те перше чуте, котре вѣ вызвало, бувъ смутокъ, то и нута глибокой медянхолїи придалась до неѣ и перейшла зъ часомъ на усѣ пѣзнїйшїи пѣсни нашего народу, пѣддержувана вѣмнїи пѣзнїйшими его нещастями. Пѣсня сумує надъ руїною рѣдної землѣ; жалуєся надъ долею дѣвчины взятой въ неволю; сестра тужить за братомъ. — По вычерпаню и ослабленю тыхъ першихъ мотивѣвъ лірика захоплює новий, а такъ близкїй предметъ: дѣвчина остерѣгає козака передъ Татарами, а козакъ далѣ вже — въ пѣсни — стає до дѣвчины залицятисъ. Въ великѣй недолї зближуютьсѣ люде, рѣвняютьсѣ оба полы; женщина выходляєся до горы; у пѣсняхъ, про котрїи тутъ мова, вона починає грати найважнїйшу ролю; можна навѣтъ допустити, що усѣ тї пѣсни зложенїи були самими, такъ якъ и теперь усѣ ліричнїи пѣсни спѣваютьсѣ майже выключно женщинами и носять (въ Галичинѣ) назване „жѣвѣцкихъ“. — Мужамъ значує и пѣсня инче дѣло: вони дбають про оборону рѣдної хаты, вѣдбивають своихъ рѣдныхъ Татарамъ зъ неволѣ, идуть „у чорный лѣсъ на сторожу“, поединкомъ. Далѣ вже исторїя научає насъ, якъ вони збираютьсѣ потому въ окружнїи купы, организують козаччину и зъ вѣдпорного становиска переходѣть рѣшучо въ аггресивне. Той переходъ не мусѣвъ бути скорый. Першїи щасливїи напады поодинокихъ купъ на мародерѣвъ татарскихъ мусѣли вызывати до важнїйшихъ подвиговѣвъ, а наслѣдкомъ того до щиршой организаци. Тутъ по щасливѣй выправѣ, при таборовыхъ огнищахъ, по зимѣвкахъ, въ часѣ зимового вѣдпочинку, мусѣли ходити оповѣданѣя про взаимнїи пригоды, про незвычайнїи акты богатырства, и складалися помалу на тї мотивы, котрїи дали початокъ козацкому

епосови. У найбільшій часті думь, поміщенихъ въ сѣмъ томѣ збѣрника, вѣе духъ смѣливый, непридавлений; видно, що въ часѣ ихъ утвореня козацтво чулося силою и мало за собою неодну щасливу пригоду.

„Was unsterblich im Gesang soll leben, muss im Leben untergehen“ — слова сї неразъ дискредитованї, найвѣрнїйше ще дадуться приложити до епосу, и на стѣлько мають абсолютной правды, що пѣсня, оповѣдаюча якїйсь фактъ, не може поветати вѣдъразу, середъ вѣдбуваючогося факту, але ажъ по зуповнѣмъ его довершеню, коли по розбѣраню першого его вражѣня наступає рефлексїя. Тогдѣ, якъ ліричнї пѣсни, згаданї выше, могли въ тѣй самѣй хвилї, рѣвночасно зъ дѣючимся фактомъ и вызванымъ чувствомъ зложитись (и тому такъ, якъ се зробили редакторы, и я бымъ давъ имъ мѣсце передъ думами): то думы вѣдъсамого факту мусѣли стояти подальше. Вони могли повставати въ мысли и устахъ старыхъ козакѣвъ, що перебули вже оспѣвуванї въ думахъ пригоды, передумали надъ ними и можуть вже на нихъ дивитись объективно. Могли и скорше поветати, але въ мысли и устахъ такого, що оспѣвуванї пригоды видѣвъ але не бравъ у нихъ чинного удѣлу; а коли гравъ у нихъ яку важну ролю, то тѣлько пасивну: але тогдѣ у его пѣсни обѣзвесе чутно такожь лірична струна. Примѣромъ: думы про турецку неволю, можъ на певно сказати, компоновали справдѣ турецкї невольники; багато у нихъ живого и багато самопережитого болю — зъ вѣдти и сей ліризмъ чутный у нихъ бѣльше чимъ въ другихъ думахъ; але тї невольники не складали, а вже певно не спѣвали своихъ думъ, сидючи ще въ турецкѣй неволи; бо въ нихъ є и описъ и росказъ; хто описує неволю, той певно не робить сего анѣ для своихъ товаришѣвъ по доли, анѣ для себе самого: тутъ зрозумна тѣлько чисто лірична пѣсня, подѣбна тымъ, про котрыхъ и попередъ сказано. Думы тї про неволю спѣвали мабутъ повернувшї або вѣдбитї зъ неволь бранцѣ козакамъ для збудженя сочутя, яко подяку за высвободжене, въ кѣнци може и зъ агїтаторскою тенденцією. Позаякъ такихъ невольничкихъ думъ стрѣчаємо бѣльше, и складу такого самого якъ вѣе инчї думы: насуваєсь догадка (не пропущена и редакторами), що въ загалѣ сю форму поетичну утворили турецкї невольники, и переломавши въ

думахъ тѣсноневольницькихъ послѣднй акорды лірики, дали намъ правдивый епосъ козацкій. Старый, давный козакъ, повернувши иногдѣ окальченый — якъ въ Шенченковскѣмъ „Невольнику“ — зъ Туреччины, пристававъ, зъ нѣчого робити, зъ давной привычки, зъ potrzeby, до таборѣвъ козацкихъ; спѣвавъ спершу про свою неволю, потѣмъ про свои давнй дѣла и пригоды, а далѣ вже и про сучаснй богатырекй походы, котрыхъ бувавъ бездѣльнымъ свѣдкомъ. Потверждае сю догадку и те, що, якъ видно зъ примѣтки при варіантѣ 3. думы про Поповича, оденъ кобзарь такй думы козацкй, якъ може давнѣйше и загално ихъ называли, именуе „невольницькими“. Такъ коли першй изъ номѣщенныхъ въ сѣмъ томѣ думъ, про Ляндкороньского, про Байду-Вишневецкого (если признаемо имъ хочъ по части автентичнѣсть), судивши по дуже загално и недокладно поданыхъ фактахъ, складанй були авторами въ часѣ багато пѣзвѣйшѣмъ, якъ самъ фактъ сподѣяеся: то примѣромъ думы про Свирговского (1574), про Богдана складали видно близькй, сучаснй спѣваки, може навѣтъ очевидцѣ. Пѣсля сего можемо на певно той часѣ (половину XVI. в.) приймити за часѣ утвореня козацкого епосу.

Вѣдповѣдно до епичной, поважной оповѣсти, народня поезія для думъ творить нову артистичну форму, мова не стѣняеся римами, а ритмъ змѣняеся вѣдповѣдно до розвою оповѣданого факту.

Замѣтно, що силы природы въ думахъ не грають жадной переважной, чинной ролѣ: представлене природы ужите въ нихъ мѣрно, тѣлько декоративно, яко малюнокъ и при порѣвнаняхъ, всюды дуже гарныхъ, якъ н. пр. въ думѣ про Свирговского, коли бнъ на радѣ „сивымъ орликомъ лѣтавъ, яворонькомъ гнуеся“; дума про трѣхъ братѣвъ въ вѣршахъ:

„и тѣльки поле лелѣе,

„на степу трава зелена зеленѣе“

двома рисами вѣддае мѣстерно цѣлу обставину драмату; незгѣршй такожь описъ чорноморской бурѣ. Въ загалѣ выдатнѣйша роля природныхъ силъ ограничена до рѣдкихъ дуже, але за то пориваючої силы мѣстцѣ, въ котрыхъ чоловѣкъ приголомшениый недолею, звертаеся до нихъ, якъ до рѣвнорядныхъ собѣ особѣ, якъ се примѣромъ въ думѣ про трѣхъ

братѣвъ утѣкающихъ зъ невольѣ, розмова погибающою молодшого брата зъ орлами, котрѣ „въ головахъ ему сѣдають“ :

Орлы сизоперѣ,
„Гостѣ мои милѣ...“

або въ думѣ про Свирговского, въ котрѣй спѣвакъ пытаеся буйныхъ вѣтрѣвъ, кречетѣвъ, орлѣвъ про погибшого гетьмана. — Поминувши еѣ, впрочѣмъ цѣлкомъ людскѣй и зъ модерни ми поетичными приемами зовѣмъ згѣднѣй уступы, всеюды въ думахъ чоловѣкъ стоитъ на першѣмъ мѣсци у всемъ своѣмъ дѣяню и мысленю людскѣй, не идеализованный, не пѣдшошенный анѣ кермованный надприродными силами*); всеюды стоитъ власными силами, поведуется чисто людскими мотивами и пѣддаеся чисто людскимъ похибкамъ. Поспѣльнѣсть, про мѣжь кстрои вытворилася така устна література и котра опѣсля на такѣй літературѣ образовалася, мусѣла выробити собѣ велику самодѣльнѣсть мысли и чину; мусѣла обладати спорымъ запасомъ енергѣи, мусѣла мати дуже живе почуте власной мужеской силы и власной одвѣчальности, и прийти до незвычайной, якъ на сей часъ и край, ясности погляду на себе и околяючѣй свѣтъ.

Въ однѣмъ изъ оповѣданъ польского писателя Качковского, основанныхъ на устнѣй традици зъ послѣднихъ часѣвъ Речипосполитой, герой оповѣданя, панъ „староста Голобуцкѣй“, называе правдивою приемностю битву зъ Гайдамаками, котрѣй, звѣсно, въ тыхъ часахъ репрезентували звѣвшесе вже трохи потомство давной козацкой поспѣльности; вони, каже Качковский, буються по лицарскѣй, а передъ битвою кланяються до нашихъ шапками, щобъ, мовъ, зачинали. Сей характеристичный рисъ козацкихъ звычайѣвъ, нагадуючѣй по неволи часы найширшого розцвѣту захѣдно-европейского лицарства, бувъ, видно, однимъ изъ останкѣвъ, завѣщанныхъ гайдамакамъ

*) Якъ се н. пр. противно бачимо въ богатырскѣмъ епосѣ середного вѣку въ захѣдныхъ літературахъ або сербскихъ пѣсняхъ Вымку становлять — бо и тутъ мусѣть найтися выимки — дума про Поповича, въ котрѣй буря утихае по сповѣди Поповича; однакожь и тутъ, хто знае чи се чудо не приноровлене значно пѣзвѣйшими кобзарями до морализаторской тенденци той думы, якъ вона намъ теперь представляеся, дуже повно и въ многихъ варѣантахъ захована, котрѣй свѣдчать, що дума ся переходила рѣжнѣй черероблюваня.

зъ часѣвъ, въ котрыхъ утворились думы, коли козацтво стояло на верху своѣй историчной мисіи: переднои сторожи европейской цивілізації супротивъ еѣ азіатскихъ ворогѣвъ. Въ думахъ, про котрій говоримо, можнабы найти багато такихъ рисѣвъ, котрій, разомъ збраній, моглибы зложити плястичный образъ духа и обычаю давной козащины.

Въ думахъ козаки представляются заступниками христіянства; въ неволи козакъ волишь терпѣти наибѣльшіи муки, якъ потурчитись. Козакъ умираючи даруе своему чурови свою зброю и коня и навчае его бути вѣрнымъ товариству; а щобы пересвѣдчитись, чи буде зъ него козакъ якъ слѣдъ, каже ему гарцювати передъ собою на кони. Погибшого въ поли козака товариство вкрывае червоною китайкою, копае ему грѣбъ шаблями; надъ грѣбомъ „звонять“ ему выстрѣлами зъ „семицядныхъ пищалей“, въ сурмы грають, и затыкають на могилѣ спису зъ пропорцемъ, радуючись, що „козака голова добре знала, що безъ вѣйска козацкого не вмирала“. По нещасливѣй битвѣ козакъ памятае, щобы хоругви не покинути ворогови; ховае їхъ при собѣ и хоронитъ черезъ довгі часы неволѣ. Сомко Кушка такимъ знакомъ, захованнымъ по битвѣ, опѣсля вертаючи зъ неволѣ, дае себе и своихъ товаришѣвъ неволѣ пѣзнати вѣйску козацкому.

Найкраще захованій и найгарнѣйшій мѣжъ думами того тому збрника — то дума про „Самѣйла Кишку“ и дума про „побѣгъ трѣхъ братѣвъ изъ Азова“; вони и що до объему перше мѣсеце займають мѣжъ думами. Для доповненя мого огляду подаю читателямъ коротку ихъ фабулу, нагій ихъ факты, котрій народному поету дали мотивъ до двохъ творѣвъ незрѣвнанои красы. Въ обохъ думахъ описаній побѣгъ невольникѣвъ зъ неволѣ. Сомко Кушка (особа исторична, коло р. 1599), атаманъ запорожскій страдае въ турецкѣй неволи на великѣй военнѣй галерѣ, разомъ зъ пѣвчверта стомъ товаришѣвъ козакѣвъ, мѣжъ котрыми три изъ старшины козацкои. Четвертый, Ляхъ Бутурлакъ (потурнакъ*); сотникъ переяславскій, потурчився и въ часѣ коли дѣсея фактъ, вже вѣдъ 24-хъ рокѣвъ живе вольный, служить ключникомъ при

*) Тогочасній хроністы польскій называютъ перекинчикѣвъ бисурменьскіихъ „потурнаками“.

галерѣ, т. е. сторожомъ надъ невольниками, бо носить 84 ключѣвъ, котрыми ланцухи невольникѣвъ замкнутѣ. Молодой власитель галеры, Алканъ Паша, „князя трапезунцке“, иде зъ великимъ почтомъ окруженныхъ Яничарѣвъ и Туркѣвъ и богатыми приборами до города Козлова, до „дѣвки — Санджакѣвны“ въ зальоты. По дорозѣ пѣзнаемо всю нужду невольѣ, яку козаки терпѣти мусять, и двозначный характеръ потурнака, давного сотника переяславского. Алканъ Паша, видно, недовѣрчиво дивиться на своихъ невольникѣвъ; вѣнъ має грѣбнѣи сны; але и ему дума не вѣдмвляе зовѣмъ гуманного чувства, кладучи ему въ уста всеюды въ промовахъ епитеть: „бѣднѣи невольники“. Доплывши до Козлова, выходитъ Алканъ паша до мѣста и гостюе разомъ зъ Турками и Яничарами у Санджакѣвны. Але вѣнъ не довѣряе и Ляхови-Бутурлакови; высылае Туркѣвъ на пѣдслухи до галеры, чи Бутурлакъ не змовляеся зъ невольниками, — ажъ успокоенный описаною сценою брутальства, яка вѣдбулася на галерѣ мѣжь Сомкомъ Кишкою а ключникомъ, вѣддаеся зовѣмъ радошамъ бенкету зъ Санджакѣвною, а вѣрному ключникови посылае на галеру напитокѣвъ. При винѣ находятъ на перекинчика не веселѣи думы; вѣнъ згадуе вѣру христѣянъску, ему тяжить самота; вѣнъ запрошуе до вина Сомка Кишку; але Сомко Кишка нѣбы це. а вино все выливае на сторону, поки ключника не запоивъ до сну. Тогдѣ вѣнъ выймае ему ключѣ зъ пѣдъ подушки и роздае козакамъ, щобъ повѣдмыкали замки у своихъ ланцухѣвъ, але ланцухѣвъ не каже скидати зъ себе, доки не мине пѣвнѣчь. Въ ночи вертае Алканъ паша зъ Турками на галеру ночувати — тихцемъ, щобы вѣрного ключника не збудити; передъ спанемъ каже осмотрити ще всѣхъ невольникѣвъ, чи котрому ключникъ, пѣдпивши, не давъ пѣльги. „Богъ помѣгъ“, каже зъ сумнѣнною докладностю дума, — хочъ всякого чоловѣка осмотряли, але „за замокъ руки не приймали“. О пѣвночи, коли Турки полягали спати, Кишка вѣтае, тихо скидае зъ себе кайданы, будить козакѣвъ и наказуе, щобъ также тихцемъ ланцухи покидали въ море, роздае выбрану зброю и убивае сонныхъ туркѣвъ, лишаючи Ляха-Бутурлака живымъ, щобъ бувъ за яризу*) вѣйскового,

*) Слово „яриза“ менѣ не зрозумѣле. Колядники у насъ, идучи

Рано галера вѣдпливає зъ вольными козаками зъ пристани, супроводжена зъ берегу плачемъ Санджакѣвны, котра не знаючи що сталося, жалуєсь на Алкана пашу, що їѣ на соромъ покидає такъ скоро. Бутурлакъ справдѣ стає козакамъ въ пригодѣ. За ёго порадою Кишка половину козакѣвъ посадивъ при веслахъ въ кайданахъ, друга половина перебираєсь въ турецке платѣ. Вѣдъ Царгорода выбѣгають противъ нихъ 12 галеръ турецкихъ, поздоровити Алкана пашу зъ Санджакѣвною; дають салвы зъ гарматъ. Тогдѣ Бутурлакъ промовляє до нихъ „разъ по турецки, а друге по грецьки“, щобъ тихо зъ Богомъ вѣдпливали, бо Алканъ паша спить, „на похмѣле знемогає“. Такимъ способомъ допливають до Лиману Днѣпрового; кланяються Днѣпру-Словутѣ и дякують Богу за вызволенє зъ неволѣ. Але при Тендерь-островѣ стоить гетьманъ запорожскій Семень Скалозубъ зъ козаками на сторожи; помѣтивши галеру, вѣнъ їѣ не ймає вѣры, хочъ ёго товаришѣ догадуютьсѣ, що се може утѣкаючій невольники. Дума перепровадивши насъ черезъ цѣлу скалю рѣжнородныхъ чувствъ, дѣйшла до пункту кульмінаційного цѣлого дѣйства, розвиваючи ситуацію глубоко зворушаючу, повну трагічної грозы. Бѣднїй невольники, що прожили „пятьдесять чотыри лѣтъ въ неволѣ“, высвободились зъ неї послѣднимъ высылкомъ енергїи, пѣдступу, смѣлости, минули стѣлько небезпеченьствъ вѣдъ ворога и элементѣвъ; коли вже думаютъ бути на кѣнци свои Одиссеѣ, вже бачать рѣдну землю, чуютъ шумъ рѣдного Днѣпра, вже дякують Богу, що имъ дасть теперъ хочъ на хвилинку прожити на воли: въ тѣй радѣстнѣй, не оцѣннѣй для нихъ хвили, котрой выжидали довгї лѣта, котрой надѣя може тѣлько давала имъ силу переносити на собѣ тяжку муку неволѣ — наразъ бачать вымѣренїй противъ себе гарматы, пѣзнають зъ далека, якъ не хто иншїй, а тѣлько ихъ братъ, гетьманъ запорожскїй дає недвозначнїй приказъ козакамъ, якъ козаки гарматы „набирають“ (ладуютъ). Дума розумѣєся, не опише намъ тыхъ всѣхъ чувствъ подрѣбно, якъ

колядувати, мають зъ собою одного „березу“, бути може зопсованнїй выразъ зъ „яризы“; „береза“ дає усему ладъ и пильнує уменно мѣшка, до котрого складають дану имъ коляду (дарунки); пѣсля того значивбы „яриза“ стѣлько може, що шафарь, господарь

се и зрозумно по натурѣ епічної поеми; але слухачь чи читатель має часъ, промѣжь довгій розважуваня Скалозуба и его козако́въ — чи стрѣляти чи нѣ —, перейти ей чувства въ думцѣ и вѣдчути въ серцю. Розважаня екѣнчилися. Козаки бьють зъ гармать и вражають галеру; вона починає тонути, „днѣпровой воды“ наберати... Але Сомко Кишка найшовъ вже свою притомнѣсть духа; вѣнъ выступає на чердакъ (покладъ), добуває „червону, хрищату, давну коругву“ козацку и

Розпустивъ,
До воды похиливъ;
Самъ низенько уклонивъ:

Козаки, панове молодцѣ! сія галера не блудить,

Нѣ свѣтомъ нудить,

Нѣ много люду царьского (турецкого) має,

Нѣ за великою добиччою ганяє:

Се есть давній, бѣдний невольникъ,

Кишка Самѣйло изъ неволѣ утѣкає;

Були пятьдесять чотыри годы у неволѣ,

А теперка чи не дасть намъ Богъ хочъ часъ на волѣ“.

Скалозубовѣ козаки ратують тогдѣ его и товаришѣвъ на каюкахъ; слѣдує бенкетъ, подѣлъ здобичѣ, радѣснѣ салвы зъ „семипядныхъ пищалей“. Часть здобичи, по козацкому звичаю, дають на три церкви, для котрыхъ козаки здавна мають особливый пошановокъ: на Сѣчеву Покрову, на Межигѣрскую (въ Кієвѣ) и на Трехтимирѣвскій монастирь (вѣдъ часѣвъ Стефана Баторія арсеналь козацкій). — Дума закончуєся звѣснимъ славословемъ на честь всего народу христіанского и вѣйска Запорожского.

Коли дума про Самѣйла Кишку вѣдселоняє намъ, способомъ дуже нагляднымъ, плястичнымъ, одну картину изъ забутои, навѣрно богатои въ подѣбнѣи епізоды исторіи подвиго́въ козацкихъ на морю: то у думѣ „про трѣхъ братѣвъ“ бачимо безыменну, вражающу до найглибшого чувства драму, розграваячущу на пустѣмъ, широкомъ степу, розтягнутѣмъ мѣжь татарскими кочовисками а першими людскими оселями на Украинѣ, — безъ ніякихъ свѣдкѣвъ, „орло́въ сизоперыхъ“ и „вовкѣвъ сѣроманцѣвъ“. Якъ ніякимъ чиномъ не можемо pomysлити, що дума про Самѣйла Кишку, запускаючись въ такі

реальній подрбности, не есть правдивимъ и майже зовѣмъ автентично, только зъ поетичною прикрасою, описанымъ фактомъ: такъ о думѣ про трѣхъ братѣвъ льогично мусимо признати, що се чистый твѣрь фантазіи, котра поданый собѣ, розумѣея зъ устныхъ аналѣвъ, о частыхъ напевно побѣгахъ невольникѣвъ, мотивъ зъумѣла въ такъ поетичной формѣ спожиткувати. Помимо того вона — фантазія — не пустилась и тутъ на бездорожа, для котрыхъ тутъ було такъ широке поле; не вынаходить нѣякихъ неимовѣрныхъ випадкѣвъ, не выводитъ нѣякихъ надприродныхъ истотъ, анѣ *deum ex machina*; въ дѣйствующихъ особахъ дае намъ *людей*, мѣж котрыми навѣтъ найгѣршій характеръ чуе и дѣе зовѣмъ по людски, — и тымъ власне дума вражае намъ такъ глубоко до сердца.

Безлюдный, яловый степъ пашить вѣдъ промѣнѣвъ лѣтного сонця; жаркій пѣсокъ и розпалене камѣне; три браты утѣкають по нѣму зъ татарской неволѣ. Два старшій вѣнѣли роздобути собѣ коней, та ще и здобычь захопити: татарске дороге плате. Третый, наймолодшій (звѣсный мотивъ нашон народной поезіи, такъ въ пѣсняхъ якъ и въ казкахъ), пѣдбгае за ними босый и „пѣшій пѣшениця“; вѣнѣ утомлений просить, благае братѣвъ, щобы его пѣдвезли на коняхъ, покинувши часть здобычи. Братя не хочуть; найстаршій, котрому слабовольный середульшій пѣддаея, зъ жорстокимъ сарказмомъ дорѣкае ще ему, що не на те брали богату здобычь, щобы для него, трупа, покудати вѣ марно. Вѣнѣ тогдѣ просить, щобы его хочь самій убили, не давали его тѣла звѣрямъ на поталу; „рубати тебе“, вѣдказуе стямившисъ старшій (братъ), рука не зведеться, сердце не осмѣлится — здоровъ будешъ, и до землѣ христѣяньскои добѣжишь, ховаючисъ по сучпчинкахъ вѣдъ татарской погонѣ, тогды якъ насъ, на коняхъ, скорше зазрѣють“. Гонять, покинувши брата, степомъ; середульшій, мякшого сердца, лишае ему по степу знаки, щобы не змыливъ дороги; коли не стае тернины, вѣнѣ вже и не жалуе на признаку дерти свое дороге плате и покидати по дорожѣ. Наймолодшій бѣжитъ за ихъ слѣдомъ, пѣзнаючи зъ вдячнымъ чувствомъ, що браты о нѣмъ памятали. Добѣгши до голыхъ обшарѣвъ, де середульшій покидавъ шматки одежи, вѣнѣ зъ жалемъ догадуея, що ихъ тутъ орда нагнала и по-

лонила або повбивала: хоче шукати за ихъ тѣлами, щобъ не пішли птицямъ на поталу. Ажъ въ конецъ дорога его знемогає; „безвѣддя, безхлѣбья, вѣтеръ его зъ нѣгъ зваляє“. Вѣнь девятого дня побѣгъ до Осавурь-могили — вже-вже земля християньска недалеко, але у него не стає вже сили; лягає на могилѣ. До него вовки ся наближають; орлы сѣдають въ головахъ, зачувають жаръ. Вѣнь зъ богатырекою резигнацією, зъ смертельною иронією, веде зъ ними розмову, якъ зъ собѣ рѣвными, бо теперъ сильнѣйшими вѣдъ него: щобъ, мовъ, заждали ще хвилю, ажъ козацка душа розлучиться зъ тѣломъ; умираючи, приходить ему тиха, жалѣсна думка: въ турецкѣй землі бувавъ, не згинувъ, ажъ тутъ, зъ голоду, зъ нужды треба умирати. „Не чорна хмара налѣгає, не буйнѣ вѣтры вѣнули, якъ душа козацка-молодецька зъ тѣломъ розходилась“. Вовки и птиць справляють ему шумнѣй похоронъ, пируючи на его тѣлѣ.

Тымъ часомъ кѣннѣ браты добѣгають до рѣчки Самарки, до послѣднѣхъ границъ пустого степу. Ажъ теперъ обзывается и въ старшого брата жалъ за покинутымъ молодшимъ. Станьмо, каже, пождѣмо, може вѣнь надбѣжить; я всею здобичю тогдѣ скидаю и беру его на коня. На те ему, якъ обуджена совѣсть, вѣдказує середульшій, що вже за пѣзно; вѣнь девять день не ївъ, не пивъ, его вже й на свѣтѣ не має; не теперъ, а перше було мати надъ нимъ змилуванє. Въ декотрыхъ варіантахъ дума закѣнчує тымъ, що браты добивають щасливо до родини. Въ другихъ, артистично лучше вироблєннѣхъ, народня фантазія пошукує поетичной справедливости. Братя змовляються при вѣдпочинку, якъ оправдати передъ родиною, що молодшого брата нема, якъ вони тогдѣ спадщину по нѣмъ мѣжъ себе роздѣлять. Тутъ „не сизѣ орлы заклекотали, — то орда ихъ зъ за могилы набѣгла; вѣдѣймають имъ здобичю и рабують, стрѣляють обохъ братѣвъ. Розумѣєся, що коротке мов оповѣданє не въ силѣ ані въ сотнѣй часті вѣдати красу поетичного оригіналу. На сихъ двохъ вытягахъ треба намъ закѣнчити оглядъ думъ; єсть ихъ въ збѣрнику спору, и кожду стоить перечитати въ оригіналѣ, якъ цѣннѣй вѣбрѣць поезіи мѣжъ поетичными утворами всѣхъ вѣкѣвъ и народѣвъ. Вони дають намъ мѣру о дорогоцѣннѣхъ скарбахъ поезіи, якѣ духъ народнѣй зложивъ бувъ въ тыхъ часахъ у сво-

ихъ пѣняхъ и якій безыменній козацкій барды розсыпали щедро передъ слушающимъ уважнымъ товариствомъ козацкимъ, середь украинскихъ степѣвъ, свѣдкѣвъ дѣлъ богатырскихъ, оспѣванныхъ у тыхъ пѣняхъ, розгрѣваючи не одного изъ слухачѣвъ до такихъ самыхъ лицарескихъ подвиговъ и выробляючи у тогдѣшного козацтва почуте самовѣжи и гѣдности, тымъ сильнѣйше, бо поставлене пѣдъ контролю такой сумлѣнной, у найкрасшу шату поезію прибраною публіцистики. Про богатырскій дѣла тыхъ людей исторія мовчить; для Сомка Кишки примѣромъ, лѣтописецъ маѣ заледво кѣлька слѣвъ споминки; богатырѣ, малій и великій, погинули безъ спомину на широкихъ боевищахъ козацкихъ, сягаючихъ вѣдъ Фінляндіи до Царгороду, а найбѣльша, може найкраща часть думъ про нихъ, котрї завчасу зѣбранїи могли-бъ утворити другу може Иліяду — такъ якъ побѣгъ Сомка Кишки, по моїй думцѣ, смѣло мѣгъ бы станути побѣчъ найкрасшихъ раисодѣвъ Одисеи —, загинула безповоротно разомъ зъ замовклыми кобзами и замкнутыми устами послѣднихъ кобзарѣвъ козацкихъ.

Збирачѣ, що пильностю своею уратували тї останки, котрї намъ подають редакторы у нынѣшнѣмъ и подадутъ ще у дальшихъ томахъ зѣбрника, заслужили на почесный споминъ въ исторіи нашої культуры, а пп. Антоновичъ и Драгомановъ на велику вдячнѣсть за те, що ихъ изъ помѣжъ зъ пѣвкопы книгъ зѣбрали и зложили въ одну наглядну цѣлѣсть.

VISUM REPERTUM.

(Нова казка для тыхъ дѣтей, що єѣ не будуть читати).

(*Правда, рік VIII., 1875*).

То бувъ конецъ мѣсяця мая ..75. Весна, котра того року троха була опѣзнила, зъ кѣнцемъ того мѣсяця зѣйшла на землю у всеѣй своѣй благодати — зъ яснымъ, синимъ небомъ, свѣтлымъ сонечкомъ, срѣбно-пухою росою, зеленому левадѣ и бѣлымъ цвѣтомъ садѣвъ. Высоко надъ землею розбивались поетичнѣй жайворонки; въ цвѣтѣ вишень и черешень критичнѣй пчолы шукали за медомъ; на землѣ чоловѣкъ захидився не зовсѣмъ практично надъ прозою работы на насущный хлѣбъ. На широкомъ зеленѣмъ ланѣ зъ пѣвъ копы парубкѣвъ и дѣвчатъ полело паньску пшеницю; на другѣмъ ланѣ сапали робѣтники бараболю; жѣнки на своихъ загонахъ садили росаду. Якѣсь пѣзный Иванъ волочивъ на засохлѣй рѣли засѣяну гречку; причину такого опѣзнення зрозумѣвъ кождый, хто заразъ недалеко єго нивы, на граници побачивъ ажъ три коршмы, одна близько другои, а при кождѣй великѣй шматы поля зъ зеленою, рослою озиминою.

Поперекъ черезъ всеѣ нивы и ланы идуть рядомъ стовпы телеграфичнѣй а по при нихъ желѣзна дорога. Часъ вѣдъ часу переходять зъ гукомъ и свистомъ поѣзды желѣзницѣ, одинъ прямуючи до великого мѣста, котре зъ за невеликихъ горбѣвъ выглядає своими вежами; другѣй вертають въ сторону противну — идъ западови сонця. Машина, якъ охваченый кѣнь, вѣддыхає тяжко, „робить боками“, тягнучи за собою несчисленный рядъ возѣвъ зъ наборомъ; конецъ поѣзду ще не вый-

шовъ зъ по-за мѣскихъ горбѣвъ, а чоло поѣзду зъ машиною вже не за довго сховаеся на западнѣмъ закрутѣ. И мужикъ при боронѣ, и робѣтники на паньскѣмъ ланѣ, и окономѣ, що стоить надъ робѣтниками, повставали и дивлятьсѣ за нимъ зъ глуповатымъ выразомъ зачудованя на лица. Вони що дня, що двѣ години такъ стоять и дивлятьсѣ на те саме; нѣ одному зъ нихъ не прийде на думку, що таке въ тыхъ возахъ выправляеся въ далеку дорогу на западъ? що то — чисте, повне зерно подѣльскои пшеницѣ и выбѣрного жита; грубѣ пороги дубовѣ, що росли на тѣмъ мѣсци, де теперь пустѣй корчункѣ, засыпанный пѣскомъ и рѣдкими безпотрѣбными пняками; однимъ словомъ весь наибѣльшѣй плѣдъ ихъ землѣ, и ихъ тяжкого труда. Вони на те зерно орали, вони его сѣяли и зѣбравши очистили, але — бѣлый хлѣбъ зъ него будуть ѣсти англѣйскѣ робѣтники и нѣмецкѣ мѣщане; вони тыхъ волѣвъ выпасали, але мясо зъ нихъ буде годувало вѣденьского барона зъ Ringstrasse, або якого фабриканта пуговицѣ, котрый пришле имъ незабаромъ зъ тыхъ самыхъ волѣвъ копыта и роги. Онъ дивѣтъ: зъ по-за захѣдного закрута, за котрымъ зникло ваше збѣже, закурилась пара. Приѣзжае новый поѣздъ до насъ. Машина посвистуе собѣ такъ весело, такъ легкодушно, якъ вѣденьскѣй данди и сопе такъ зъ горда тымъ поспѣшнымъ тактомъ, якъ може чули-сѣте вѣрменского шляхтича зъ пѣдъ Городенки або Бережанъ. Якѣй легенькѣй набѣръ! 5—6 возѣвъ; поѣздъ гонить, ажъ вѣдъ вѣтру за нимъ порохъ зъ дороги пѣднимаетсѣ. Се, бачите, западъ приславъ вамъ заплату за плоды вашои працѣ.

Але робѣтники и окономъ и пѣзний Иванъ такъ само безъ мысли вытрѣшили очи якъ и перше, потѣмъ тѣ зѣтхнули, другѣй сплюнувъ а третѣй почѣсався въ голову, и принялись дальше за свою роботу. Може хочъ той пастушокъ, що сидить на ровѣ при коровахъ и читае якусь книжчину, зрозумѣе, що то за великаньскѣй драматъ вѣдграваеся передъ его очима? Хиба якъ пѣдросте, а „неконцессіованѣ“ шинкарѣ дозволять его научити, що вѣнъ зъ ними не має „спѣльного интересу“;... теперь ще вѣнъ“ чуе пѣдъ ногами тверду землю, але звѣдки-жъ бы ему теперь пришло на думку, що тая земля, котра такъ непорушена стоить пѣдъ его ногами, непѣзначно, помалу высуваеся зъ пѣдъ него; що тая мати

наша. якъ землю поетично называе нашъ мужикъ, мае про-
рѣзаніи жилы, а зъ нихъ жива кровь безъ перестанку, безъ
повороту точиться и точить и вѣдплывае въ чужіи богатіи краѣ,
на далекіи моря. Якже жъ бы вѣнъ мѣгъ се подумати, коли
те не приїде на думку и панови тыхъ коровъ, що вѣнъ
ихъ пасе?

Поѣздъ приспѣвъ до двѣрця и остановився; коло него
заройлось робучимъ людомъ. Поспѣшно выбирають зъ него
пакунки, носять, важать, ладують на возы. Помимо непри-
язни, зъ якою мы дивились на той маловажный даръ западу,
присланный намъ за нашій сотки тысячѣвъ сотнарѣвъ збѣжа,
мы бачимо заразъ знамено впливу западнои цивилизаціи:
рухъ, побуджене до працѣ, до живого жита; неначебъ зъ
серця, котре беся деє далеко въ западныхъ центрахъ про-
мыслу, вдарила свѣжа хвиля животного соку до насъ. Возы
зъ наборомъ розбѣгаються по всѣхъ улицахъ мѣста, стоять
передъ склепами, тутъ выладовують пуделка зъ модными ка-
пелюшиками; одно таке пуделко, важке въ 5 фунтѣвъ, сто-
ить може за оденъ вѣзъ чѣльного жита; оденъ поставецъ лег-
кого сукна — за три возы нашої вовны; оденъ мандель гар-
ныхъ мебѣвъ за нашъ цѣлый лѣсъ. Але передъ другамъ
склепомъ добувають и другіи дары западу: великіи присылки зъ
книгами. Тіи книги розказують о новыхъ здобуткахъ науки,
о всѣхъ, що найбѣльшій и найлѣпшій люде цѣлого свѣта мы-
слять и роблять для добра людскости; приспѣвшіи газеты опо-
вѣдають о всѣхъ обѣявахъ жита народѣвъ Европы и Амери-
ки; о бою, якій веде безперестанно сила фізична зъ правомъ,
поступъ зъ реакцією, праця зъ капиталомъ, вѣльнѣсть зъ де-
спотизмомъ, просвѣта зъ темнотою. Живий здоровый умъ
може почерпнути децо зъ тои завѣгды свѣжои, нѣколи не
высыхающей криницѣ; мысли выяняються, серця крѣпляться;
домашніи заступники такихъ самыхъ идей набирають нови
силы до дальшої працѣ. Такъ якъ сонце вѣдъ сходу прине-
сло намъ весну, розбудило жизнь въ природѣ, такъ захѣдна
цивилизация безперестанно шле до насъ! свѣтло своєї науки,
тепло своихъ идей и будить и пѣднимае жите въ духовѣмъ
свѣтѣ...

Тѣлько въ приличнѣи свѣтлиціи великого темного бу-
динку при „кракѣвскѣи торговци“, не видно и не чути анѣ

тои небесной весны въ природѣ, анѣ тои земной, людской. Вѣкна позамыканіи и закрытіи тяжкими заслонами, въ свѣтлиці мрачно и душно. Кѣлькоро людей стоячи обступили постель хорого. Пѣвголосна, урывана розмова; хорый страждае тяжко. Вѣнъ кидаеся, вымахуе руками, закрывае собѣ очи, очевидно говорить зъ горячки. „Wasni! podburza! bliźni! О, чи вы мене хочете забити? Якъ мене очи болять вѣдъ того свѣтла! чого такъ ясно! замкнѣть вѣконницѣ!... забійте вѣкна!... Що за воздухъ!... менѣ свѣже повѣтре вѣддыхъ запирае... Закадѣть ладаномъ, запалѣть оковиту, але такъ, щобы я свѣтла не бачивъ!“ Свѣдкы того поглянули смутно по собѣ: „Чому кеєндзѣ Хелмекій не вертае? тутъ тѣлько ще св. вода зъ Люрдѣ помочи може.. А ось може и вѣнъ!“ — и поглянули зѣ на дверѣ. За дверми почувалась розмова; тихій голосъ локая и гнѣвна, голосна вѣдповѣдь. „Тутъ лежить небезпечно хорый, — чи вы католикъ? Вамъ тутъ не можна вѣйти“, — чути було тихій голосъ локая. — „Якъ то“, гукнувъ гнѣвный голосъ другои особы, „хорый? комужь можна до хорого, якъ не менѣ, лѣкареви?“ — „Тамъ вже є найбѣльшій тутешный лѣкаръ, дрѣ Кржечуновичъ, — пѣсепали ще по св. воду“...

Тутъ залунавъ сильный штурханецъ, и чути було, якъ локай покотился по землі. Дверѣ вѣдомкнулися и въ нихъ показався незнакомый, освѣченный яснымъ свѣтломъ зъ надвору. „Де хорый?“ спытавъ голосно.

— „Цытьте“ обѣзаваясь голосъ дра К., „не будѣть его“. Але незнакомый вступивъ безъ обавы въ свѣтлицю. „Якъ вы его лѣчите? Въ такѣй пѣтьмѣ! Вы его тымъ самымъ убете“. Вѣнъ пристуивъ до вѣконъ, и пѣдтягнувъ заслоны; ясный свѣтъ розѣйшовся по свѣтлиці. Хорый закрывъ собѣ лице руками, и застогнавъ. Незнакомый докторъ ставъ насередѣ свѣтлицѣ и роздувъ нѣздрѣ. „Що се за запахъ? тутъ чути наче горѣвку? Що!“ кликнувъ вѣнъ на весь голосъ, „ее-жь комната, въ котрѣй засѣдала передѣ годиною комисія пропінанційна! И вы тутъ положили хорого?“ Вѣнъ шурнувъ кулакомъ въ найближе вѣкно; двѣ шибы вылетѣло, до хаты вступивъ прудъ свѣжого повѣтря.

Але тая нагла змѣна, намѣсть помочи, зашкочила. Хорый затрясся, хлыпнувъ ще разъ воздуху, закашлявся, и про-

стягнувсь на постели. Все, що въ нѣмъ було ще живого, вылетѣло зъ него; лишилось нерухоме, мертве тѣло. Дрѣ Кржечунович взявъ тогдѣ незнакомаго поважно за руку, и привѣвъ до постель.

„Що вы зробили, шановный колего? Вѣнь черезъ сильну притацію на вчорашиѣмъ засѣданю соймовѣмъ дѣставъ удару на мозокъ; тѣлько герметичне вѣдсторонене вѣдъ свѣтла и вѣдъ свѣжого воздуху могло его ще выратувати; его организмъ привыкъ бувъ до темноти и того запаху. Вы его убили“. Незнакомый похилився недовѣрчиво надъ мерцемъ, и стукнувъ тричи пальцемъ объ его чоло: чоло вѣдало голось якъ порожный горнець. Незнакомый усмѣхнувся и глянувъ на дра К.: „Чи чуете? порожна, зовѣмъ порожна. Тутъ повиненъ сидѣти мозокъ, я его, якъ чуете, нема. Егго — де нема мозку, тамъ не могло бути удару на мозокъ; ваша діагноза не устоять передъ симъ яснымъ фактомъ, шановный колего“. Доктора К. сей несподѣванный оборотъ рѣчи видимо заинтересувавъ. Вѣнь не зважаючи на тихій плачь двохъ другихъ людей, що вѣдсунулися до другого кута, обѣзвався поспѣшно до незнакомаго: „То ажже, шановный товаришу по науцѣ, выясните хоробу и наступившу напрасну смерть?“ Незнакомый помѣркувавъ хвильку. „Гмъ, хоробу? смерть?... побачимо: насампередъ треба намъ порозумѣтись: щѣ вы называете хоробою? Чи также тѣлько ослаблене и утрату найважнѣйшихъ функцій душевныхъ — розуму и волѣ? Въ такѣмъ разѣ сей моральный кадаверъ бувъ хорый вѣдъ народження, а беручи рѣчь докладно — вѣдъ того вѣку, въ котрѣмъ вѣнь повиненъ бувъ прийти до розуму. Якъ жежъ вѣнь не мавъ властивого розуму, то не мѣгъ мати и того, що мы называемо людскою волею; вѣнь мавъ тѣлько суррогатъ того, природнѣй забаци, по польски *porędy*, по нѣмецки *Triebe*, управляннѣ намѣсть розумомъ — инстинктомъ его расы. Якійсь незвычайный высидокъ тыхъ функцій мусѣвъ ихъ теперь ослабити; слаббеть хронична перейшла въ остру; але на злучай — коли вѣнь справдѣ вмеръ, то хто знае, чи тѣлько не морально: *morę moralis*, котру треба добре вѣдрѣзняти вѣдъ звычайной смерти фізичной. Его организмъ фізичный выглядае здорово и здѣбный до механичного чину; вы бачите, якѣ вѣнь мае здоровѣ, гнучкѣ суставы. Але приглянь-

мось его лицо. Якъ вѣнъ его сильно закрывъ руками! Попробуймо ихъ вѣдоймити“. Вѣнъ нахилився надъ паціентомъ, зъ силою вѣдоймивъ ему руки и — глянувши однимъ окомъ на его лице, вѣдекочивъ якъ пилка вѣдъ постелѣ. „Га, га, га! та се панъ По-по-по... Га, га, га! се нашъ Демостенесъ соймовый! Га, га, га!“ Дивный докторъ не смѣявся, а реготався на весь голосъ, якъ навѣдженный, пѣдекакуючи по свѣтлиці. „Чому-жь вы менѣ сего заразъ не сказали?“ Вѣнъ приступивъ зновъ до постелѣ, и зъ чувствомъ подивився на „Демостенеса“. Мертвецъ лежавъ теперь зъ вѣдкрытымъ лицомъ, у всѣмъ своѣмъ маестатѣ, але не у тѣмъ, якій придае чоловѣкови смерть; се бувъ маестатъ шляхецкій; лице лежало якъ зрѣле яблоко, на подушцѣ, пухнате, румяне, зъ „старопольскимъ марсомъ“; воно мало выразъ звѣснои добродушнои сердитости — мимоволѣ нагадуючи старосвѣтского оконома або мандатора панщинного часу, котрый, якъ присуджувавъ винному кару, то робивъ се зъ патріархальнымъ, старо-народовымъ гуморомъ: „Ты мудю! будь ласкавъ, положиись! Не хочешъ? а попросѣть но его хлопцѣ на лавку, най я ему влѣплю причаствіе!“ „Чому жъ вы менѣ сего не сказали — смѣявся незнакомый докторъ дальше — га га, га! а бодай васъ! То що иншого; теперь я вамъ все выяеню. Я его хоробу студіювавъ зъ галеріи соймовои.

Послухайте, шановный товаришу по Ескуляпѣ. Зъ его власныхъ, автобіографічныхъ и генеалогічныхъ споминокъ я вамъ збудую вею исторію розвою его слабости вѣдъ часу его народженя, — ба, що я кажу, вѣдъ 5 генерацій его предкѣвъ. бо се хороба фамілійна. Его предки передъ пятьма генераціями були такъ ласкаві — зъ якого краю? не записала исторія, але певно зъ Короны або зъ Литвы, бо инчихъ, цивілізованныхъ краѣвъ тогдѣ ще не було въ Европѣ — привандрувати въ Жовкѣвскій стороны. Чи вы пѣймаете вею великѣсть тои ласки для Русинѣвъ, а спеціально для русскихъ хлопѣвъ того щасливого села? Вони-жь могли вѣдъ своего короля домагатись „наданя“ въ Коронѣ, або спровадити собѣ польскихъ хлопѣвъ; але нѣ — ихъ чуле сердце тягнуло сюды, нести свѣтло цивілізаціи въ Жовкѣвскій пустынѣ, освѣтити нимъ темнй головы русскихъ хлопѣвъ, намагаючи на угоду, котру заключили предки тыхъ предкѣвъ въ Городлѣ и Лю-

блянѣ зъ предками властителѣвъ тыхъ хлопѣвъ. Новои кодификаціи тои угоды вони не потребували, бо вони носили їѣ въ серцю; друга контрактова сторона, рускї хлопы, коли їѣ не мала также въ серцю, ну, то имѣ не завадило параграфы угодовї аплікувати поверховно, куды попало. Врештѣ, якъ воно тамъ и не було, але интересъ ихъ бувъ завсѣгды спѣльний, его предкѣвъ зъ рускими хлопами: хлопы робили на панскѣмъ ланѣ, — паны предки їли зъ того самого лану хлѣбѣ; хлопы брали горѣвку въ ихъ арендаря, — паны предки брали вѣдъ того самого арендаря грошѣ за пропїнацію. Тая спѣльність интересѣвъ трѣвала черезъ 5¹/₂ генерацій ненарушено; нїколи паны предки неї позывали своихъ хлопѣвъ до суду, бо, якъ зайшло яке мале непорозумїне, то заразъ ихъ загодивъ давнїйше подстаросцѣ, а пѣзнїйше мандаторѣ. Ажъ прийшовъ той нещасливый рѣкъ 1848! Австрїйскїй (бррр!) парламентъ пѣднївѣ соціялну революцію, и — дивно, що тогдѣ не стався конецъ свѣта. Вѣнъ поважився той спѣльний интересъ назвати єгипетскимъ; вѣнъ осмѣлився розрѣвати вѣдвѣчну згуду, заключену мѣжъ рускими хлопами и панами на тысячи поляхъ битѣ. ще передъ Городломъ и Люблиномъ, и выдерши намъ ихъ зъ пѣдъ серца, заплативъ намъ за се пѣдлою монетою. За 60 милїонѣвъ австрїйскои валюты — вѣнъ думавъ — можна зречисъ того спѣльного интересу! Чуле, набальсамоване серце предкѣвъ мусѣло тогдѣ обернутисъ въ мурованѣмъ родиннѣмъ грѣбѣ! Але вѣдвернїмся вѣдъ того сумного образу, роздираючого серце кожного щирого патріота, стоячого на грунтѣ звѣстнои державнои идеѣ. Вернїмся до нашего паціента. Вѣнъ дѣставъ въ спадщинѣ добре, чуле серце своихъ предкѣвъ. Вѣнъ и. пр. позволивъ себе охрестити рускому попови. Уже въ невиннѣй дитинѣ, лѣчившѣй свѣй вѣкѣ не на роки, а днѣ, вы бачите тую ласкавѣсть; бо якже-жъ! хто єму, потомкови пяти генерацій, бувъ бы завидувавъ, якъ бы вѣнъ бувъ давъ охреститисъ гнѣзненскому примасови, або навѣтъ папѣ римскому! Тая чулѣсть серца не опускала его черезъ цѣле его жите. Черезъ 50 рокѣвъ вѣнъ, не зважаючи, що мѣгъ простудитисъ або набавитисъ катару, робивъ деревянѣй, рускѣй церквѣ тую честь — що недѣлѣ приходивъ до неи въ половинѣ проповѣди, щобы усѣ при хожане его бачили, и зъ его побожности брали собѣ тымъ лѣпшїй прикладъ. Вѣнъ

черезъ тыхъ 50 рокѣвъ що недѣль позволявъ фальшивому співови руского дяка ображати свои делікатнї, вельми музикальнї уха, хочъ зовсѣмъ не потребувавъ того, бо мѣгъ, якъ захотѣвъ, записати фондъ на вывчене и удержане хору добрыхъ голосѣвъ, бо мавъ до сего, яко патронъ церкви, повне право... Се вже маєте одинъ важкій блудъ въ его умысловѣмъ организмѣ. Бо въ здоровѣмъ тѣлѣ мусить бути захована рѣвновага органѣвъ, такъ фізичныхъ якъ и духовыхъ. Якъ сердце его було надто чуле, то его голова мусѣла за те уступити далеко на другїй плянь.

„Дальше. Вправдѣ не выкрыто до теперъ ще нїякого документу историчного (маймо надѣю, що се удасться одному зъ теперѣшныхъ историкѣвъ державнои идеѣ), на пѣдставѣ котрого вже теперъ можнабы зъ певностїю выказати, що оденъ зъ его предкѣвъ бувъ батькомъ династїи Пястѣвъ, Ягайлонѣвъ або якихъ инчихъ королѣвъ; але знаємо, що его предки якъ були шляхтичами и мали свою загороду, були рѣвнї будъ котрому воеводѣ, могли бути выбранї на королѣвъ, и зъ помочєю політичнои системы: *kraj stoi — nierządem*. рядили великою державою. Мало того. Тї предки, все *posito*, що були *bene nati et possessionati*, воювали надъ Алтою, пѣдъ Жовтыми Водами, Берестечкомъ, Збаражемъ (котрї мѣся, мимоходомъ сказавши, такими-жъ сильными документами угоды, якъ и поля пѣдъ Кірхгольмомъ и Хотиномъ) и въ инчихъ сто битвахъ. Одно и друге виробило въ тыхъ предкахъ не тѣлько незвычайну вѣдвагу, але и незвычайне почуте власнои, шляхецкои гѣдности, амбіціи. Тї обѣ власности, такъ перша якъ и друга, такъ поля, якъ загодженї рускї хлопы и инчїй живый и мертвый инвентаръ дорогою спадщины перейшли зъ предкѣвъ на нашего паціента. Вѣнь заявивъ одну и другу на 100 поляхъ кѣньскихъ гонитвѣ, при 1000 зеленыхъ столахъ, и на 10 сесїяхъ соймовыхъ. А звѣсно, що такї двѣ власности, коли надто переважають надъ инчими людскими здѣбностями, придушуютъ въ чоловѣцѣ, по перше, живе почуте справедливости, по друге почуте поважаня мнѣнїй другихъ людей, котрї не суть *bene nati et possessionati*: по третє вырожджуютъ въ чоловѣцѣ въ высокѣмъ степенї дражливѣсть на кожде суперечне мнѣне, котре вѣнь тогдѣ приймає якъ особисту уразу свои амбіціи.

„Пригляньтесь теперъ тѣй головѣ, и скажѣть самѣ, чи побѣчь тыхъ трехъ важныхъ власностей умысловыхъ для разуму ту не було мѣсце надто тѣвеве? Обѣ сѣмъ мы пересвѣдчилися вже передше простою механічною пробою. Крѣмъ того я для пѣдпоры мого теоретичного выслѣдку подаю вамъ ще такі практичні доказы. Мы зъ его ораціи знаемо, що вѣнъ 50 рокѣвъ живѣ въ Жовкѣвскѣмъ, де весь нарѣдъ говорить по руски; его пѣпъ рускій хрестивъ, въ нѣго на певно мамкѣю була Русинка котра тую функцію сповняла за „паньске“, годуючи „ясного панича“ рускимъ молокомъ; такъ само локай, камердинеръ, кухта, пѣстунка, нянька, гардеробяна, швачка, прачка и т. д., и т. д. зъ котрыми вѣнъ малымъ а по части и пѣдросткомъ бувши, мусявъ часто спотыкаться. Знаемо, що вѣнъ 27 рокѣвъ вже самъ въ своѣмъ селѣ господарить; и яко господарь напевно мусявъ черезъ цѣлый той той часъ щодень спотыкаться и розмовляти зъ своимъ карбовымъ, гуменнымъ, атаманомъ, стаеннымъ, стангретомъ, побережниками, парубками, женцями, косарями, молотѣльниками, громадскимъ вѣйтомъ, присяжными, „депутатами“, провѣзорами, и — коли въ его селѣ рускій пѣпъ завѣвъ школу, такожь зъ шкѣльнымъ комѣтетомъ. Веѣ тѣ люде — Русины, и не говорили до него певно инакше, якъ по руски. Вѣнъ черезъ 50 рокѣвъ кождои недѣлѣ, не лѣчивши святъ, бувъ въ рускѣй церквѣ, отже выслухавъ 2.600 рускихъ проповѣдей, хочбы тѣлько по половинѣ; и слухати ихъ мусявъ уважно, бо прецѣ, яко властителя пропѣнаціи, мусяло его троха интересувати, хочбы черезъ одну цѣкавѣсть, питане: чи пѣпъ говорить такожь що о пьянствѣ до консументѣвъ его горѣвки, и чи вѣнъ выступае за — чи противъ тверезости? Усе те вѣнъ чувъ по руски.

Теперъ же подумайте: Вѣнъ, якъ самъ ся признавъ въ своѣй ораціи, не разумѣе до теперъ ще рускои мовы; а ще лучше обѣ тѣмъ самѣ можете пересвѣдчитися, порѣбнавши его орацію зъ „Ластѣвкою“... Ну, скажете, алезъ, щобы за 50 рокѣвъ житя, при такъ глубоко въ серци закопанѣмъ спѣльнѣмъ интересѣ его зъ его рускими хлопами, навчитися — не говорити, але хочбы разумѣти по руски, до того треба капинки интелігенціи. А, и я нѣчо инчого не кажу, я тѣлько

констатую, що вінъ того не навчився; видно, не доставало ему власне тої капиночки.

„Другій примѣръ. Я бувъ тѣлько разъ въ рускѣй церквѣ а памятаю собѣ добре, що не тѣлько священникъ (бувъ се великій католикъ, кс. Томашъ Баревичъ) благословивъ и хрестився завсѣгды по три разы, але такожь и всѣ парафіяне. Ну, се намъ, латинникамъ, легко запам'ятати, бо для насъ се рѣчь незвычайна. Багато интелігенціи до сего не потрѣбно. А бачите-жь вашого паціента? Вінъ выслухавъ 2.600 службъ Божихъ рускихъ, а въ кождѣй самъ священникъ хреститься и благословить найменче зъ 10 разѣвъ трикратно, отже-жь вінъ бачивъ въ своѣмъ житю 78.000 рускихъ хрестѣвъ. Якъ же-жь перечитавъ о такѣмже хрестѣ въ „Ластѣвцѣ“, то вінъ той 78.001-тый, 2-ій и 3-ій хрестъ взявъ за найважнѣйше знамено православія. Таке *qui pro quo* лучиться у насъ дуже часто, але тѣлько людямъ дуже слабой памяти, отже и слабой интелігенціи“.

Незнакомый остановився хвильку и глянувъ на слухачѣвъ. Дрѣ Кржечуновичъ слухавъ его уважно, зъ саркастичнымъ усмѣхомъ на лиці; другій свѣдокъ сѣвъ, спершиєсь лѣктями на столѣ, заткавъ собѣ уха, и читавъ уважно нр. 122 „Ojczyznu“, и плакавъ ревно; слѣзы одна по другѣй котились по его лицю, и спадали дощемъ на папѣръ, зливаючись въ маленьке озеро разомъ зъ патріотичною водою, розлитою щедро по всѣй газетѣ. Третій свѣдокъ стоявъ близше, и мавъ таку хмару гнѣву на лиці, що здавалось тутъ-тутъ загремить, заблысне, и перунъ гнѣву вдарить просто въ святотатекѣ уста незнакомого. Але вінъ здержувавъ ще той гнѣвъ въ собѣ. „Чи вже скѣнчилисьте?“ сикнувъ вінъ крѣзь стисненій зубы до незнакомого. — „Нѣ ще; ваша пильна увага побуджає мене, представити вамъ ще оденъ фактъ для докладности мого *visum repertum*. Вы собѣ певно пругадуєте, якъ на сессіи соймовѣй р. 1873 рускѣй послы запытували комісаря рядового, чи ц. к. рядови звѣсно, що оденъ ц. к. староста выславъ до одной руской громады, котра осмѣлилась до него написати руске письмо, такъ званого „штрафбота“, абы сидѣвъ на екзекуціи такъ довго, ажъ тая громада не навчиться писати по польски? И якъ на се ц. к. комісаръ вѣдповѣвъ, що правда, рядъ обѣ сѣмъ знає, але позаякъ о сѣмъ

довѣдався за пѣзно, тогдѣ, якъ вже ц. к. староста перенѣся дуже далеко, на ц. к. староство Ряхѣвске, то — рѣчь скѣнчена? Ну, се усе правда, бо фактъ ствердивъ п. радця Намѣстництва Бартманьскій, котрый, якъ звѣсно, фразъ не говорить, — ч фактъ сей такій цѣкавий, що кождый зъ якою такою памятю и интелігенцію, мѣгъ его зрозумѣти и запам'ятати, хочъ на 2 роки. Нашъ пацієнтъ се чувъ, бо бувъ на тѣмъ засѣданю соймовѣмъ, а навѣтъ его тая справа мусѣла бѣльше заинтересувати, якъ кого иншого, — бо вѣнъ родомъ и посломъ зъ Жовкѣвского, а фактъ стався въ селѣ Бутимѣ, пѣдъ Жовквою, а той староста бувъ Жовкѣвскій. А прецѣ на усе те нашъ пацієнтъ, коли мавъ свою нещасливу орацію, забувъ зовѣмъ: слаба память, и неясне, дуже неясне зрозумѣне донеслости того факту, разомъ зъ его вѣми попереджаючими и послѣдуючими обставинами. Мягке серце — амбіція, слаба голова — вѣдвага; чоловікови, котрый посѣдає такій моральній власности, дуже небезпечно пускатись на ховзку дорогу соймового посла. Бо якъ вѣнъ разъ вѣйде до соймовой салѣ, то особиета вѣдвага силує его выриватись заразъ зъ бесѣдою о рѣчи, котрой вѣнъ очевидно розумѣти не може. Така бесѣда, розумѣся, не може удатись, и выкликуює иногдѣ навѣтъ въ нашѣмъ соймѣ зовѣмъ противній наслѣдки, якъ було ораторомъ намѣрено. Се у такого чоловіка зъ такою амбіцією и такимъ серцемъ — мусить дѣлати смертельно. Нашъ ораторъ, не зважаючи на те небезпеченство, дався vybrати на посла. Се було его перше и найбѣльше нещасте. Вѣнъ прійшовъ до сойму; тутъ велася рѣчь о того бѣдного руского хлопа, о его просвѣту, о его охорону противъ найгѣршого дѣла, якимъ ему грожено: противъ книжокъ. Вѣдъ чогожь бы було нашого пацієнта мягке серце, идуче зъ лицарскою вѣдвагою завѣгды въ парѣ? Вѣнъ вставъ — всѣ головы пѣднесли; вѣнъ промовивъ — вони поникли; *venit, vidit, et — hostes vicerunt*. Слабѣсть хронічна, *anaemia moralis*, перейшла, наслѣдкомъ такого виходу, въ дуже злосливу, особливо для політичныхъ мужѣвъ, хоробу — *morbus blamage*.

„Я не потребуу вамъ, шановный товаришу по Ескуляпѣ, пригадувати звѣсне правило, що хороба нѣколи не наступає сама одна; вона завѣгды провадить за собою инчі слабости,

въ органахъ наибѣльше до надписованныхъ зближенныхъ. Такъ и тутъ; вѣнъ ще правдоподобно въ шкѣльныхъ лѣтахъ захирѣвъ на *horror librorum, księgowstret*, якъ ся слабѣсть называеся по польски (у Русинѣвъ вона не обявляеся такъ прилюдно, то и не прійшли ще до техничного терміну); до того, якъ се звичайно дѣеся, прійшла ще задума конфесійна, *melancholia ultramontanica*, обявляючася тымъ, що хорый думае: хто не вѣрить въ неомыльнѣсть папы и не тримаеся певныхъ ритуалѣвъ, той мае въ собѣ живого чорта. Те и друге выкликуе въ такихъ хорыхъ ще и той феноменъ, що вони не терпятъ свѣтла анѣ вольного воздуху; найраднѣйше люблять пѣтьму, и наслѣдкомъ того нѣколи не знають бѣльше свѣта, якъ тѣлько, що въ дирѣвъ вѣдъ вѣкна. Я, не знаючи, що за хорый тутъ лежить, не заховавъ потрѣбнои осторожности, и спровадивъ конечну катастрофу, хочъ вона и такъ колисъ наступити мусѣла. „Осудѣть теперъ самѣ!“

Тутъ сентиментальный читатель „*Ojczyzna*“, котрый якійсь часъ вже почавъ бувъ прислухуватись его рѣчи, збрався и схопивъ незнакомаго доктора за руку. „Чоловѣче, що ты за оденъ?! Тебе певно выслали сюды тѣ, що вербують вже вѣйска до забурень соціальныхъ, що зраджують найвысшѣ добра суспѣльности: свободу совѣсти, порядокъ, згѣду суспѣльну, навѣтъ ще гѣрше, вже розрываютъ валь, котрый насъ дѣлитъ вѣдъ заграничного неприятеля! Ты роздираешъ рошѣючу рану, и рѣпа розливаеся вже по“ Незнакомый докторъ, намѣсть чекати кѣнца бесѣды, вхопивъ его за пульсъ и выимивъ годинникъ. „Гмъ, гмъ, хочете знати, що я за оденъ? Я — новый директоръ певного добротчинного закладу на Кульпарковѣ, и зачинаю боятись, чи не буду мусѣвъ назначити и вамъ не за довго бесплатне помѣщене, въ однѣй зъ моихъ найлѣпше обезпеченыхъ квартиръ“. Вѣнъ пѣднѣсь очи, и замѣтивъ и другого, якъ той пѣдносивъ зъ гнѣвомъ до него руку. Незнакомый подивився и на того зъ видимымъ сочувемъ. „Чи и вы хочете, абы вамъ пульсъ помацяти? нѣ?“ — Але той, пѣднесши руку до неба, выбухнувъ довго задержуванымъ гнѣвомъ: нѣ, того вже ажъ надто! Анѣ въ вольнѣй Франціи, анѣ въ вѣльнѣй Англии, анѣ въ демократичнѣй и вѣльнѣй Швайцаріи такихъ гадѣкъ выповѣдати не вольно; а хто ихъ выповѣдае, той одвѣчае передъ судомъ.

Тамъ вѣнъ не сидѣвбы въ директорскѣмъ бюрѣ на Кульпарковѣ, а на лавѣ обвиненныхъ передъ судомъ“. И закнчивъ гласомъ велимъ : „До прокуратора зъ нимъ!“

„До прокуратора зъ нимъ!“ завторувавъ ему посѣдатель „Ojczyzny“.

„До прокуратора!“ вѣдозвалось, неначе ехо, вѣдъ постелъ мерця.

На сей несподѣванный голосъ всѣ разомъ замовкли, а оба докторы насторожили уха. Кульпарковскій директоръ, корыстаючи зъ того застановленя военныхъ кроковъ, промовивъ поважно : „Чи чуєте? Заждѣть же-жь ще хвильку, закимъ заведете мене до прокуратора; мимоходомъ сказавши, прокураторы бувають люде розумнї, а зъ такими вамъ не добре вдаватися. Бачте, въ нашѣмъ паціентѣ є ще трохи душъ; его легке робить якъ за житя, и має силу, выпускаати вѣддыхъ черезъ гортань, и добувати зъ неи артикулованї звуки; значить вѣнъ має бѣльше-менше стѣлько, скѣлько мавъ передъ своимъ моральнымъ самоубїйствомъ. Тѣлькожь, якъ бачимо на сѣмъ прикладѣ, треба ему завдати яке средство стимулятивне, analepticum, щобы оживити въ нѣмъ всѣ жизненнї силы его тѣла“.

„Може бы воды зъ Люрдъ?“ замѣтивъ успокоеннї аматоръ прокураторїи.

„Нѣ, се булобы за слабе, а впрочѣмъ вѣнъ и такъ має досыть воды въ собѣ. Ему треба завдати або чогось дуже приємного, або чогось дуже прикрого, або на вѣдмѣну — одного и другого. Перечитайте ему петицію „Просвѣты“; думаю, що то средство дуже сильне“. Сентиментальнї читатель „Ojczyzny“, пошукавши въ актахъ, найшовъ те письмо, и зъ неохотою, але зъ вѣрою въ добрый наслѣдокъ, почавъ читати. Першї слова вызвали три морщины гнѣву на марсовѣмъ чолѣ паціента: але чимъ дальше до кнця, тымъ скорше морщины никли, и на устахъ видно було навѣтъ щось якбы легкїй усмѣхъ задоволеня. Докторъ ударився по чолѣ. „Е, я забувъ зовеѣмъ на ступнѣ интелїгенцї нашего Демостенеса. Вѣнъ очевидно не въ силѣ зрозумѣти всю донеслѣсть сего письма. Вѣнъ не вхопивъ властивої мысли, моральной науки, а понявъ — въ духу Dziennik-a Polsk-ого — лишъ тѣлько, що бѣльшѣсть соймова зыскала назадъ 2.000 зр. до

своей розпорядимости. Треба ёму, коли вже вѣнь на тѣй дорожѣ, щось сильнѣйшого въ тѣмъ самѣмъ духу. Вѣдчитайте-но ёму ще §. ustawy пропiнацiйной“. Вѣсь три слухачѣ кинулись до акту, котрый висѣвъ на головнѣй стѣнѣ, въ гарныхъ, золотыхъ рамцяхъ. Жаденъ не хотѣвъ вѣдступити другому приємности читаня той magna charta галицкихъ вольностей; ажъ погодивъ ихъ Кульпаркѣвскiй директоръ, выложивши имъ, що, правда, вѣсь вони змысль того параграфу дуже добре розумѣють, але нѣхто не годенъ слѣвъ тыхъ вѣдчитати зъ такимъ чувствомъ, якъ той дитини рѣдний батько. Рѣдний батько зъ трiумфомъ здѣймивъ рамцѣ, и выголосивъ урочистымъ голосомъ, помалу и добитно, цѣлый §., котрый постановляе, що, по заплаченю вартости пропiнацiи, властитель будуть мати право на вѣчний часы шинкувати горѣвку безъ нiякого консензу. Перечитавши, вѣнь внавъ въ такiй ферворъ, що до тексту додавъ ще вѣдъ себе маленькiй коментаръ, выкладаючи, що то за золоте право такiй неконцессионованый шинокъ. Чому? бо ихъ буде мало; консенза на другi шинки буде выдавати рядъ тѣлько поряднымъ людямъ; не дасть консензу анѣ конокрадамъ, анѣ лихвярямъ, анѣ вѣсьмъ инчимъ такимъ, котрi кожду коршму до теперъ робили головною стацiєю вѣсьлякихъ недозволеныхъ промыслѣвъ, и черезъ те за коршму могли платити властителеви дуже значну аренду. Колижъ такихъ порядныхъ арендарѣвъ буде дуже мало, то вѣсь инчi будуть мусѣли добиватись о аренду того одного неконцессионованого шинку за великi грошѣ.

Скѣнчивши читане, вони глянули на постѣль. У пацiента нѣздрѣ розширились, лице выгладилось зовеѣмъ и приняло выразъ, якъ въ голодного чоловѣка, до котрого усеѣхаеся стѣль добре заставлений. Але вѣнь анѣ ворухнувся. Директоръ зъ Кульпаркова усеѣхнувся меланхолiчно. „Бачите — лѣкъ починае дѣлати, а теперъ, поки часъ, ужiймо яркого контрасту. Але!“ тутъ докторъ зъ Кульпаркова зробивъ вельми серiозну мiну — „мои панове! я Васъ роблю уважними: я чую въ собѣ силу, однимъ лѣкомъ его воскресити до житя; тѣлькожъ я не маю силы, его черезъ те зробити инакшимъ, якъ вѣнь бувъ; такi люде суть беземертнi! вѣнь, якъ ожiе, буде вже потому жити вѣчно. Подумайтежъ, чи добре буде для нашего краю, для вашего народу, для вашей партii, коли будете

мати вѣчно такихъ людей, якъ я его схарактеризувавъ передше? Се не одна звичайна особа, се типъ, котрый найде послѣдують, сторонникѣвъ, котрый колись всѣхъ вашихъ потягне за собою, коли се доси ще не сталося. Гляньте въ вѣкно: тамъ весна; свѣтить ясне сонце, вѣе вольный, свѣжій воздухъ; гляньте на землю — тутъ люде жиють и хотять жити, борються зъ перешкодами, якѣ имъ поставили давній вѣки темноты и неволь, поступають на передъ. Ёму те свѣтло, той воздухъ — прикрѣи; оживши, вѣнъ буде терпѣти вѣчній муки, бо вѣнъ вѣдъ нихъ нѣгде не втече анѣ заховаеся. Такъ само якъ не закрыете рукою сонця, анѣ не задмухаєте губою вѣтру, а тѣлько вызвете смѣхъ людей такою пробою: такъ и вѣнъ и вы, коли схочете хоронити себе и тыхъ, котрымъ вы накидаесть опѣкунами, вѣдъ впливу цивѣлизаціи, вызвете тѣлько смѣхъ Европы, а поступу не здержите. Подумайте-жь добре, и скажѣть самѣи, чи не лучше мертвого лишити въ супокою, и вѣдати те, що належить до Вашого фамѣлійного гробу, то-мужь гробови?“

„Нѣ!“ кликнули всѣ три зъ щирымъ сердечнымъ патосомъ, „поверни его намъ; намъ такихъ людей треба. Наша партія безъ него бы не истнувала; нашъ нарѣдъ безъ тыхъ людей не доконавбы своєї цивѣлизаціи мѣсціи! Поверни его до жита, або мы закличемо: Polizei!“ „Га“, сказавъ незнакомый зѣтхнувши, „нехай ваша воля станеся, вы того хотѣли. Вѣдетушѣть же ся, бо я буду чарувати“. Вони зъ страхомъ вѣдступились. Кульпаркѣвскій докторъ нахилився надъ мерцемъ, зробивъ надъ нимъ знамено хреста, и почавъ рѣвнымъ, поважнымъ голосомъ говорити:

„Благословлю тебе по разъ першій!“ — Лице вмерлого не змѣнило свого задоволеного выразу.

„Благословлю тебе по разъ другій!“ Лице вмерлого прибрало выразъ сумнѣвого ожиданя; его уха пѣднеслись троха, але очи лишились замкнутѣи. Тогдѣ докторъ пѣднѣсь голосъ:

„И бла-го-сло-влю тебе по разъ третій!“ сказавъ и вѣдскочивъ на бѣкъ.

Тогдѣ сталося нечуване чудо. Чоловѣкъ лежавшій на постели, пѣднѣсья сильнымъ рухомъ въ гору, отворивъ очи, скочивъ на рѣвній ноги, здоймивъ руки до горы, и кликнувъ великимъ голосомъ: „Błuzni!! po trzykroć błogosławi — ро

trzykroć bliźni!“ И — выбѣгъ зъ свѣтлицѣ и зникъ въ найтемнѣйшихъ закрутахъ коритаря. За нимъ выбѣгли зъ радѣсними окликами веѣ три его приятелѣ.

Нашъ чарѣвникъ стоявъ хвильку зъ ироничнымъ усмѣхомъ на срединѣ пустой свѣтлицѣ. Потѣмъ стямився, засвиставъ арію зъ оперетки „Три пары черевикѣвъ“, выходячи зъ будинку, и пѣшовъ своею дорогою. По дорожѣ, видко, забувъ вже про свою пригоду, бо очевидно его голову запрятали мысли надъ своимъ фаховымъ дѣломъ; — вѣнъ моркотѣвъ собѣ нѣдъ носомъ: „Одень Кульпаркѣвскій закладъ для Галичины — то капля въ мори, зерно пѣску на березѣ, одинъ шинокъ для властителѣвъ пропінаціа“.

САТИРИЧНІ ОЧЕРКИ И УРЫВКИ.

(Зъ автографѣвъ 1867 — 1872 рокѣвъ).

I. КАЗКА*)

Бувъ ту дѣдъ и баба, мали вони курочку сорокатопю-рочку, знесла имъ запортокъ — „проектъ латиньского абе-цадла. „Основа“ (*перечеркнено*: богдай не здорова) вража ди-тина розбила запортокъ на двѣ половины. Дѣдъ плаче и баба плаче, а курочка кудкудаче.

Але иде баба до Полтвы воду брати тай плаче, а Пол-тва до неи: Ой бабо, бабо, кѣлько ты разѣвъ изъ мене воду брала, нѣколи ты такъ не плакала, ажъ теперь! — А баба каже: Ай Полтво, Полтво, не знаєшь ты бабиной причины! Бо то була у насъ курочка жовтопюрочка, знесла запортокъ на полици въ рукавици; „Основонька“ вража донька розбила запортокъ на три шматочки. Дѣдъ плаче и я плачу, а когу-тикъ кудкудаче. А Полтва каже: А я ся розвоняю!

Але гетьманъ князь Яблоновскій на валахъ занюхавъ се тай каже: Ай Полтво, Полтво, — кѣлько я надъ тобою стою, нѣколи ты ще такъ не воняла, ажъ теперь! — А вона каже: Ай княже, княже, не знаєшь ты бабиной причины! Бо то бувъ когутикъ жовтопюрый, знѣсѣ вѣнь запортокъ на полици въ рукавици. Дѣдъ плаче, баба плаче, а когутикъ кудкудаче, — и я ся розвоняла. А князь каже: А я собѣ бороду обѣрву! Тай взявъ, обѣрвавъ собѣ.

*) Зъ автографу 1871 р., коли й выходила львѣвска „Основа“. Вид.

Але левъ на „Домъ Народнѣмъ“ побачивъ се тай до него: Ой гетьмане, гетьмане, — кѣлько я зъ тобовъ сусѣдую, все ты мавъ бороду здорову, ажъ теперъ обмыкана! — А князь: Ой левку, левку, не знаешъ ты бабиной причины! Бо то бувъ дѣдъ тай баба, мали запортокъ на полици въ рукавици. Дѣдъ плаче, баба плаче, а когутикъ кудкудаче, Полтва ся розвоняла а я собѣ бороду обѣрвавъ. — А левъ каже: А я собѣ черево розрѣжу! Тай взявъ тай собѣ другу половину черева вѣдрѣзавъ и ставъ такій якъ дошка.

Але львица, що лежить пѣдъ полицією, побачила се тай каже: Ой левку, левку, — кѣлько я лѣвѣвъ видѣла, жаденъ не мавъ живота такого плескатога, якъ ты! А вѣнъ каже: Ой львице, львице, не знаешъ ты бабиной причины! Бо то бувъ дѣдъ тай баба и мали полицю въ рукавици. Дѣдъ плаче и баба плаче, а когутикъ кудкудаче, и Полтва ся розвоняла и князь Яблоновскій собѣ бороду обмыкавъ, и я собѣ живѣтъ вѣдрѣзавъ. А львица каже: А я ся розстогнаю! Тай лягла собѣ пѣдъ брамою, розстворила ротъ тай стогне.

Але прилетѣла кавка зъ намѣстництва, сѣла на полиціѣ тай каже: Ай львице, львице, — кѣлько ты вже ту пѣдъ брамою лежишь, а ще ты нѣколи такъ не стогнала, ажъ теперъ! А на те їй львица: Ай кавко, кавко, не знаешъ ты бабиной причины. Бувъ ту когутикъ, мавъ вѣнъ дѣда тай бабу на полици въ рукавици. Дѣдъ плаче, баба плаче и когутикъ кудкудаче, Полтва ся розвоняла, гетьманъ бороду обѣрвавъ, левъ собѣ живѣтъ вѣдрѣзавъ, а я бѣдна стогну. — А я позеленѣю, — каже кавка. Взяла тай позеленѣла.

Полетѣла вона на ратушь тай сѣла, а той левикъ на ратуши побачивъ тай каже: Ай кавко, кавко, вѣдъ коли я на ратуши стою, ще я нѣколи зеленои кавки не видѣвъ, ажъ теперъ! А вона до него: Ай левику, левику, не знаешъ ты бабиной причины! Була ту рукавица, мала вона дѣда тай бабу въ полици на когутку. Дѣдъ плаче, баба плаче а когутикъ кудкудаче, Полтва ся розвоняла, князь собѣ бороду обѣрвавъ, левъ собѣ живѣтъ вѣдрѣзавъ, львица стогне, а я позеленѣла. — А я ся повѣшу, — сказавъ левикъ тай повѣсився, тай кивавъ и скрипить — скрипить на ратуши. Отъ що може оденъ запортокъ: цѣлый Львѣвъ нещасливимъ зробивъ. Бо у Львовѣ нѣхто не спить, бо левикъ на ратуши

скрипить, бо губерніяльна кавка позеленѣла, бо поліційна левця стогне, бо „народный“ левъ живота не має, бо князь Яблоновскій безъ бороды, бо Полтва воняє, бо дѣдъ плаче и баба плаче, а курочка кудкудаче!

II. Рецепта на розвиванє руского народу *).

Писалисьте, п. Редакторе, що вѣдповѣдати на напады противъ само стѣйности нашего народу не будете для того, що вѣдповѣла на нихъ давно наука. Я знаю, що Вамъ на такій рѣчи часу и паперу шкода, и що наука найлѣпше літературной само стѣйности нашего народу боронить. Але-жь зважте, кѣлько то людей, що читають „Слово“ а навѣть и „Основу“, не мають анѣ часу анѣ догѣдности до сего, щобъ занятись глѣбше лінгвѣстикюю и этнографією, а кѣлько зновъ людей (але то вже тѣлько изъ спеціального табору „Слова“) бояться выроблювати собѣ свѣй власный судъ о рѣчахъ и для того вѣрятъ усе на слово „головамъ поважнымъ“. Такою поважною головою мѣжь инчими єсть дописуватель „Слова“ — „изъ Стрѣльча“. Правда, що тая его повага походить ще зъ тыхъ незапамятныхъ часѣвъ (передъ 5 роками!), коли то ще посоль Наумовичъ выстунавъ въ соймѣ львѣвскѣмъ за субвенцією для руского театру, коли грѣмкимъ голосомъ заявлявъ себе Мало-Русиномъ, сыномъ народу цѣлкомъ вѣдрубного вѣдъ Велико-Руского.... Але у насъ, по звѣтнѣй пословици, хто повагою уродився, той повагою и згине, хотьбы тая повага разъ называла чорнымъ то, що инчимъ разомъ называла бѣлымъ; ба, у насъ повага переходить и въ наслѣдствѣ зъ батька на сына, а инѣдъ навѣть черезъ женитьбу зъ тата на зятя! Такъ и не важте собѣ легко кого небудь, що якимъ чиномъ разъ здобувъ собѣ повагу, бо така повага у насъ стає часомъ за всякѣй доказы, за всяку науку... Отъ хоть бы Вамъ оденъ примѣръ такого наслѣдства поваги! Тѣлько не думайте у своѣй злѣбѣ, що я хочу тутъ говорити о потомствѣ давнѣйшого „отця Руси“, живучого теперъ за пашпортомъ у Россіѣ (Головацкого? *Вид.*). Нѣ, я хочу говорити о

*) Зъ автографу зъ р 1871. *Вид.*

повазѣ, якою тѣшитися нѣмецка „Neue freie Presse“ у „Слова“ и у єго ученого (якъ самъ твердить) дописувателя „изъ Стрѣльча“. Ся повага также зпала на неѣ въ дорозѣ наслѣдства.

Такъ якъ у насъ „отець Руси“ єсть батькомъ руссофилѣвъ, такъ у Вѣдни Шмерлингъ бувъ батькомъ централиствѣвъ, а органомъ централиствѣвъ єсть Neue freie Presse. А що п. Шмерлингъ (зъ вѣдки, то вже насъ не обходить) бувъ для нашихъ политикѣвъ соймовыхъ „повага“, такъ и у дописувателя изъ Стрѣльча евангелиємъ, у котрѣмъ вѣнь „на всѣ недѣль и празники“ находить вѣдповѣднѣй цитаты, єсть Neue freie Presse. Инакше и вытолкувати-бъ собѣ годѣ, зъ вѣдки єму прийшло цитатами зъ Neue freie Presse доказувати неистноване народу руского. Такъ таки, такъ! Дописуватель Стрѣлецкѣй двома-трема цитатами изъ Neue freie Presse згладивъ цѣлый 15-тиміліоновый нарѣдъ безмилосердно изъ свѣта божого! Хто не вѣрить, най подивиться у Н. 8 „Слова“ (зъ р. 1869) и змовить тамъ на єго могилѣ ангелъ копѣаше за душу сєго многонадѣйного младенца, безвинно убитого „воєнною“ штукаю о. Стрѣлецкого у спѣлцѣ зъ фелетонистомъ Neue fr. Presse! О всемогуща Neue freie! спади до насъ „огнемъ содомскимъ“ твоихъ артикулѣвъ народопожиряючихъ и згладь намъ (тобѣ се легко двома-трема шпальтами хочбы и дрѣбного друку) зъ докола насъ нарѣдъ польскѣй и московскѣй, и зроби докола насъ, якъ твой земляки докола Парижа, „штучну пустыню“ або широке море, якъ сєго Стрѣлецкѣй дописуватель въ якѣмь приступѣ хвилевого помилованя нашому народови бажає, — щобы мы тѣдѣ могли нашу погану, бѣдну, низьку et cet. народнѣсть самостѣйно розвивати. Якъ розвивати? або Вы не знаете? Осѣ Вамъ на се рецепта зъ рукъ дописувателя Стрѣлецкого и зъ домашной антички Народного Дому!

Отже маючи докола себе таке море, що будемъ робити? Передовѣсмъ скличемо „раду руску“ до театральной салѣ Народного Дому (тѣлько прошу, не думайте, що въ цѣли вѣдограня комедѣй), и выберемо насампередъ „Отца Руси“; безъ „Отца Руси“ Русь негодна зробити нѣчого, хочбы була трема морями и трема огняными рѣками вѣдъ решты свѣта вѣдрубана. Позаякъ намъ се не богато часу забере, бо батько

Руси самъ ся намъ зарекомендуе, то заразъ приступимо до другои точки програмы (въ розвиваню Руси)! и сковерканіе украинофиловъ и имъ подобныхъ страховъ. Правда, що тодѣ не буде вже причины перечитися зъ ними за „одинъ народъ“, бо великоруского вже не буде на свѣтѣ; але украинофилы все зѣстануть украинофилами, завсѣгды вони щось найдуть, щобъ позбавити „отцовъ Руси“ смачного сну: то Отець Руси буде имъ неспособный, то Матиця буде имъ за нерухава, то Рада русска за загониста, то схотять змѣнити право наслѣдства въ батькѣвствѣ Руси, то захочеса имъ просвѣчувати простый нарѣдъ, то театру забануть, — ба! посмѣють мати бѣльшѣсть на „Бесѣдѣ“ и на вечерахъ музыкальныхъ скажуть „русскимъ“ танцювати такъ, якъ вони заграють! а у конецъ ще — бо хто годенъ змѣрити цѣлу бездну лукавства и злобы, яка крыеся въ серци тыхъ безсовѣстныхъ полономанѣвъ — у конецъ ще поважатся выдавати часописи и вѣдбирати „Слову“ не тѣлько пренумерантѣвъ, але и дописувателѣвъ! Нѣ, „панове“, годѣ вже того полонифильства! Мы-бъ васъ найрадше выслали у Сибирь; але що насъ N. fr. Presse вѣдъ Сибири вѣдѣлила моремъ, то зробимо для васъ малу руску Сибирю — для духовныхъ въ околици Хриплина, Бурштына и инчихъ (менѣ не звѣстныхъ) сотрудничествъ, именно на уніятскѣй Буковинѣ, — для свѣтскихъ въ бурѣ въ Народнѣмъ Дому, де вони и такъ однѣ зъ голоду а другѣ зъ вохкости въ короткѣмъ часѣ выгинуть.

По тѣмъ актѣ розуму політичного пѣдемо дальше въ розвиваню народу руского. Отже будемо застановлятися надъ пытанемъ літературного языка. Але зъ вѣдки-бъ то зачати тую — якъ о. Гушалевиць каже — „квестію азбуки?“ Зачнемо вѣдъ того, що уже стоить яко аксіомъ: 1) певнымъ єсть, що одного языка літературного Русины мати не смѣють (яко противнѣсть звѣстного, на голову побитого внесеня о. Якимовича). Друга, не менче свята правда, выповѣджена дописувателемъ изъ Стрѣльча: 2) що нашъ нарѣдъ потребує чогось вышого, якъ нашъ простый, хлопскій, кождому, навѣть найбѣднѣйшому парохіянинови панотця Стрѣлецкого зрозумѣлый, коротко сказавши, рускій языкъ, — отже мусить мати языкъ „непонятный“, щобъ хотѣвъ датися просвѣтити. Отже ухвалить „рада русска“ дальше,

щобъ утворено було (тымчасово) кѣлькнайцять „нарѣчей“, незрозумѣлыхъ народови рускому, и поручить — на мое внесенне — сю працю комісії зложеної зъ о. Гушалевича яко знающого найбільше нарѣчей рускихъ и п. Браника, автора „причинъ твореняся нарѣчей“ и „испытованого учителя“ гімназіяльного.

Зробивши тее, стане нарѣдъ рускій писати дѣла науковї и закладати школы. Якї? Военнї. Якто военнї? спытаете мене, — або-жь мы схочемо кого воювати? тожь нарѣдъ рускій зъ роду бувъ хлѣборобъ и любивъ передовѣмъ миръ. А! то нѣчого не поможе, — вѣдповѣдаю заразъ зъ дописувателемъ изъ Стрѣльча; мы мусимо мати дѣла науковї военнї и такї-жь школы, щобы статися правдивимъ народомъ. Мають Прусаки свого Clausewitz' а, то мы мусимо мати свого Стрѣлецкого дописувателя, котрый намъ заразъ и напише „популярный катихизмъ штуки военной“; а щобъ не позѣстати въ практичній штуцѣ военнїй по за Прусаками, то я вношу на Мольткого vybrати „юного друга“ панотця Стрѣлецкого, п. Авдыковского, котрый судячи по данїи недавно пробѣ свого правдивого московского военного духа *), пѣбе на чолѣ своихъ 13 аргонавтѣвъ усѣхъ украинофилѣвъ на голову, якї бы ще де небудь на університетѣ львѣвскѣмъ, у Просвѣтѣ, у Сѣчи, на Бесѣдѣ, въ театрѣ рускѣмъ, въ Перемыскѣй Радѣ народнѣй, на Украинѣ и въ инчихъ такихъ кутикахъ вѣдшукати далися....

По тѣмъ що дальше, що дальше? Ёй Богу, не знаю. Треба бѣгчи до Стрѣльча: панотче дописувателю, радьте, на Бога, радьте, бо нарѣдъ рускій згине у темнотѣ, або выгубиться взаимно за помочю свои науки военной, не дѣждавшися ще таки просвѣты и высшего розвитку, хочь и вѣддѣлений морями вѣдъ цѣлого свѣта. Що-жь Вы на тее, Отче? Чи на тѣй точцѣ вже може кѣнчиться розвѣй якогось народу? Чи такїй може у Васѣ идеаль розвитку народа общерусского? Минѣ здався, що нѣ, але я Вамъ скажу, чому на пѣдставѣ Вами выповѣдженыхъ гадокъ дѣйшло бы ся до такихъ и ще инчихъ абсурдѣвъ. Бо въ тыхъ вашихъ гадкахъ

*) Натякъ на звѣстий зборы академічної молодѣжи, на котрыхъ п. А. своего товарища-украинофила публично ударивъ въ лице. *Вид.*

нема слова правды! Жаденъ народъ, хочь бы и морями въдрубанный въдъ свѣта, не доведе до нѣчого на пѣдставѣ Вашихъ теорій о безмѣрнѣй низькости власного языка, о неможливости выробленя одного языка літературного спѣльного веъмъ писателямъ одного народу, о потребѣ (ще до тыхъ рѣжныхъ индівідуальныхъ языкѣвъ) вышого, низшого и середного языка для народу починаючого що тѣлько творити свою літературу и зложеного до того ще майже изъ одной тѣлько верствы суспѣльной, — о потребѣ науки военной передъ наукою читаня и т. д.

— Тымъ то я и утверждаю — въдкажете Вы, що народъ нашъ мусить образоватися языкомъ чужимъ (бо своего цураеся); що мусить статися великорускимъ (бо не мае самостѣйности політичнои); що мусить приняти языкъ и літературу великорусеку (бо нашъ языкъ тѣлько діалектъ и не мае власной літературы). Придивѣмся симъ Вашимъ выводамъ зъ близька. Що вони ученій, мусимо вѣрити, бо такъ Вы самі твердите насупротивъ „неуцтва“ о. Якимовича; але чи правдиві? — — — — —

III. Въдкрытый замахъ украинофилѣвъ.

Черезъ нашій ширекій стосунки, котрї сягають ажъ перединокѣвъ грубопала (слухайте! слухайте!) Бго ексц. б. Бейста, удалося намъ въдкрыти и въ зародѣ уничтожити злбный плянъ такъ званыхъ украинофилѣвъ, — въ самѣй рѣчи же Полякѣвъ бѣльше польскихъ, якъ „Dziennik Polski“, искованный тыми врагами русекого единства на згубу „Бесѣды Руськои“ у Львовѣ, мавшій въ оденъ мигъ заснувати на руинахъ „Бесѣды“ Сѣчы Запорозьку. Плянъ той подаемъ въ головныхъ рисахъ тутъ, такъ якъ намъ то телеграмъ его принѣсъ нынѣ въ ночи. Дальшій подрѣбности дамо веъмъ предилатникамъ нашего письма умыслнымъ пѣсланцемъ знати, якъ скоро тѣлько дѣстанемо зъ Вѣдня.

На загальнѣ зѣбранѣ..... (тутъ полишено порожне мѣсце. Выд.). На даный знакъ повыскакують (украинофилы) зъ своихъ сховкѣвъ, повяжуть проводирѣвъ и передадутъ чекающимъ пѣдъ вѣкномъ Полякамъ на страченѣ. Потѣмъ выберутъ

Кошового зъ помеже звѣстныхъ трехъ фонетикѣвъ (зъ котрыхъ властиво одень етимологъ, якъ самъ недавно присягався и хрестъ на те цѣлувавъ въ редакціи „Слова“); потѣмъ образови царя Александра выберуть очи; потѣмъ зрушать весь порохъ, пѣдъ котрый комісія „Нар. Дому“ заховала бібліотеку „Народного Дому“ и повытинають изъ всѣхъ книгъ и писемъ Ъ, Ы и Ъ, а наконецъ возьмутъ и перевернуть „Дѣмъ Народный“ до горы ногами, такъ що левъ стане на взнакъ, а бурса и п. Палюхъ на горѣ.

IV. Проектъ до згоды поданыи Поляками.

Для правдивыхъ Русинѣвъ мы нѣчого вѣдмовити не можемо.

1. Для розвиваня ихъ науки въ Кіевѣ устанавлиається университетъ зъ рускими выкладами.

2. Кождѣмъ селѣ на Волини и Украинѣ заложиться гимназія зъ рускими выкладами.

3. Языкъ урядовый въ тыхъ краяхъ — рускій.

4. Въ Галичинѣ, позаякъ еще теперъ потреби нема, устанавлиається на Знесѣню одна тривіалка руска на кошты краевѣ ажь тогды, коли въ соймѣ львѣвскѣмъ бѣльшѣсть послѣвъ будутъ Русины. Впрочемъ лишається на тогды вѣльна рука соймови.

5. Параграфы 1—3, розумѣея, мають тѣлько поти значѣне, поки не буде Польшѣ! Якъ буде Польша, тогды безмыслнымъ було бы удержувати въ Кіевѣ, на польскѣмъ грунѣ, рускій университетъ! Теперъ принаймѣй буде Москалѣвъ коштувати!

V. Двѣ души.

Отъ знаете люде мою бѣду! Та у мене є ажь двѣ души. Кажу вамъ: одна такожь не бѣла, а друга, то вамъ чорна якъ смола, а грѣшна така, що якъ дѣстанесь колись до пекла, то бѣ зъ вѣдтамъ и чотырма польскими радными школь-

ними не вытягне, хоть прець раднї шкѣльнї на те и є, абы душѣ вызволяти зъ вѣдтамъ, де панує тьма и скрежетъ зубовъ.

Маю-жь я клопѣтъ зъ тыми двома душами вѣ моѣмъ хлопекѣмъ тѣлѣ! Бо кажуть: де двѣ господинѣ, тамъ хата не метена; одна другѣй хотѣлабы старшувати та одна вѣдъ другои бути мудрѣйшою, — то цѣлый божїй день тѣлько й роботы, що сваряться. Та ще Богъ знає. вѣдки обѣ такї взялися страшно розумнї, що я сиджу роззявивши ротъ, та слухаю слухаю, та зъ того розуму ажъ глушѣю. А не могу затулити уха и не слухати, бо то нѣбы меже собою, а вони просто таки менѣ самому обѣ штрыкають вѣ очи.

На хрестѣ менѣ дали имя Василь, а зъ батька-матери я Наумъ Нероба. Отъ вони пѣдхопили мои два прѣзвиска та одна другу лає то „Наумъ“, то „Нероба“.

Отъ слухайте! Я собѣ сплю, ажъ ту зачинає менѣ вѣ головѣ шумѣти; я вже знаю, що то значиться. Чую ри-ипъ! вѣдъ правого уха, нѣбы дверѣ отворились до моѣй головы, якъ бы зъ хаты до спѣльныхъ сѣней. То выйшла моя бѣла душа.

— А вставай, ты Неробо! Довго ты тамъ будешъ спати? Та вже куры давно вѣдпѣяли! Ой Неробо, Неробо! Не дурно тебе назвали Нероба!

Отъ и я прокинувся, але не встаю, такъ ми ще хочеса полежати до горы животомъ. Слухаю, що то учую вѣдъ лѣвого уха. Ажъ ось вѣдъ лѣвого уха такожь ри ипъ! нѣбы зъ сусѣднои хаты зновъ до спѣльныхъ сѣней вѣ моѣй головѣ. — Ого, думаю собѣ, — треба полежати, буде-жь ту розправа!

— Ой ты розумный Науме! А ты-жь не знаєшь, що вчера бувъ Іорданъ, таке велике свято....

Записки на краяхъ.

Нероба —, критикує, и зъ негативной критики вытягає внески до индоленци.

Наумъ +, простує и анализує критику, але пѣдносить стороны позитивнї фактичныхъ обставинъ, зъ котрыхъ можна бы и при теперѣшнѣмъ станѣ богато зробити, а при тѣмъ подає способы, якъ прямувати до поправки фактичныхъ стосункѣвъ, до реформы на вѣсѣхъ поляхъ фїзичного, умыслового и полїтичного житя.

На кѣнци треба выткнути индоленцію въ політицѣ, въ дефензивѣ и офензивѣ проти Полякѣвъ, въ рѣвнодушности при выборахъ до сойму, до рады державной, до рады шкѣльной, до паньскихъ штучокъ, и выказати, що власне зъ того все лихо виходить.

IV. Дивный край.

Край, за котрый я тутъ хочу Вамъ розповѣсти, каждый видить а мало хто знае, бо то дивный край.

Кождый Русинъ, выйшовши въ повню мѣсяця, може го навѣтъ безъ далековида побачити. Не хочу я тымъ сказати, абы го и коли инде не можна було доглянути. Але въ повню, то лѣпше, якъ въ инчѣй порѣ. Такъ тодѣ тихо вѣнь у сѣбѣнѣмъ мѣсячнѣмъ свѣтлѣ мрѣе — далекій край! за сердце туга бере, дивлячися на него.

Я неразъ бажавъ приглянутися ему зъ близька, але не було у мене потрѣбныхъ знарядѣвъ астрономічныхъ. Ажь разъ сидѣвъ я довго, вдивляючись въ пустый простѣръ, — коли зиркъ — ѣде Жюль Вернь! Кождый знае, що Жюль Вернь не ѣде звычайными дорогами анѣ звычайными возами, а тѣлько летить балъономъ въ численнѣмъ и веселѣмъ товариствѣ. У мене загорѣлась охота проѣхатися зъ нимъ въ краину росказуваныхъ нимъ астрономічныхъ чудесъ, побачити може и той край, о котрѣмъ мова. Я зложивъ кулакъ въ трубу и крикнувъ?

— Мусіе Вернь (бо вѣнь, знаете, Французъ), гей, мусіе Вернь!

Вѣнь выхиливъ зъ балъону.

— Ке вуле-ву? Що тамъ за душа и чого бажаетъ?

— Ой, пане Вернь, же-ву-прі, возьмѣть мене до вашого балъону!

— Гмъ, гмъ, — а зъ якои-жь вы народности, чоловѣче? Бо мы ту интернаціональне товариство. Сли є вже зъ вашого народу хто, то нема що й говорити о тѣмъ, чтобы намъ ще й васъ ту було потрѣбно. Є ту вже Ирляндець, панъ О'Погибель, є Англичанинъ панъ Джонъ Буль, Американецъ, панъ Енкіеъ, Россіянинъ панъ Хохлодовъ, Полякъ панъ Выядлов-

скій (зачеркнено „Obiecalski-Niedalski“ и „Pelnogebski“ Вид.), Италианецъ панъ Нѣчоминъ, Мадяръ панъ Годовадошь, нѣмецъ панъ Дранігнахостень, Румунъ панъ Бульбаческуль. А вы що за одень?

— Ой пачоньку, — чи менѣ передъ такимъ панствомъ признатись до своєї народности? Але цѣкавѣсть перемогла.

— А я Русинъ! сказавъ я.

— Русинъ?

Они почали нараджуватись межи собою, видно було, що ихъ то застановило. Чути було голосъ пана Вяядловеского:

— Але дежъ то правда, коли нѣякихъ Русинѣвъ нема! Але швидко якомсь панъ Вяядловескій замовкѣ, видячи, що другій ему не вѣрили. Высунули велику руру и люпою почали менѣ приглядатись.

— А знаєте, — сказавъ Джонъ Буль, — то екземпляръ якомсь цѣкавою народности. Чи вы бачите, яке у него чорне пѣднѣбне?

— Чи вже жъ? сказавъ Вернъ. — О, то давайте го сюда! Я вже слѣджу вѣдъ давна, а ще доси нѣгде не оглядавъ людей зъ чорнымъ пѣднѣбнемъ!

Спустили драбину, я полѣзъ, и вылѣзши, чомно всѣмъ поклонився. Панъ Вяядловескій очевидно мене игнорувавъ...

(Дискусія надъ кождымъ предметомъ. Вяядловескій все знаходить въ якъ найкрасшѣмъ порядку. Москаль, Румунъ и Мадяръ сваряться о гегемонію надъ Русинами).

VII. Князь Буй-Немысло.

У Дримбовли, въ градѣ княжѣмъ, древле зѣло Княживъ въ радѣсть Дримбовлянамъ князь Данило.

А що буйный бувъ и въ мысли не богатый,

За те Русь го, шануючи, стала звати

(Для рѣжницѣ вѣдъ нашего Осмомысла)

Дримбовельскимъ Даниломъ Буй-Немысломъ.

Князь Немысло бувъ князь добрый, не лукавый,

Не бажавъ намъ вѣнъ анѣ крови, анѣ славы.

Годѣ тутъ не писати сатиры.

(*Правда*, рік 1878, fol. Ч. 11).

X *).

Сподѣватись треба, що Вы примѣткою, доданою вѣдъ себе до статіи: „Ruthena Vindobonensia etc. (Фелетонъ Ч. 9.) не хотѣли разъ на завѣгды замкнути дискусію отворену паномъ X. надъ стилемъ и чистотою нашої письменной мовы. Бувбы то прикладъ досить небезпечный. Въ нашѣй молодѣй літературѣ, де нема анѣ словаря анѣ такоижь граматики, не можна розрѣшити порушеного такъ нагально и зъ такимъ гомеричнымъ розмахомъ пытаня — въ однѣмъ фелетонѣ, простымъ поединкомъ межи безыменнымъ Аяксомъ и редакцією.

*) Для зрозумѣня сеи статьи а особливо ея тону мусимо сказати тутъ пару слѣвъ. X — авторъ фелетону въ 9. ч. Правды“ зъ 1878 р. п. з. „Ruthena Vindobonensia Ruthenis quibusdam Halicensibus opposita“, де зъ початку критикуеся руску колонію въ Вѣдні, товариства (якъ напр. „Съчъ“, що-дѣ „пѣшла зъ ласки звѣтныхъ людей (украинцѣвъ?! Вид.) живцемъ до гробу“, далѣ послѣвъ, особливо-жь Наумовича мѣжъ иншими и за его слова въ радѣ державной о письменскѣй неспособности (мало)-русского языка. Затимъ X. находить, що й „Правда“, котра выступила за те противъ Наумовича, и въ загалѣ люде народовской партіи фактично підпирають те, що сказавъ Наумовичъ, позаякъ въ мовѣ ихъ маса кованыхъ и чужихъ слѣвъ, туманнѣсть и т. д. Се все вода на млынь Наумовича. Такі напр., по думцѣ X., „Просвѣтній починки“ и „Нагѣнка за соціалистами“, въ котрыхъ вѣнь бачить оборону „згубного“ и „чужого“ для Руси соціализму. Пок В. Навроцкого, — котрый тогды единый зъ народовцѣвъ обзвася бувъ въ „Правдѣ“ противъ несправедной гѣнки и гидкои лайки на укр. соціалистѣвъ — очевидно вразили наведеній повыше далекой натяки X., — якъ видно зъ примѣтки „Правды“ и дальшихъ его

Матеріалы до знаня нашої мовы розсѣянїи межи сотками друкованихъ творѣвъ рѣжнои вартости, тысячами плодѣвъ усной словесности друкованими и недрукованими, и межи мїліонами людей; нѣхто ихъ доси не збравъ въ яку небудь цѣлѣсть. А якъ довго воно такъ є, такъ довго анѣ поодинокїи люде, хочбы найученїишїи, анѣ навѣтъ цѣлїи товариства, хочбы и академія наукъ (коли-бъ була) не можуть собѣ приписувати знаня цѣлого богацтва нашої мовы, анѣ права, розрѣшати подѣбнїи пытаня въ послѣднѣи инстанціи. Инакше могли бы ся стати щось таке, чого анѣ ш. Редакція, анѣ — тымъ менче — п. Х. не можуть собѣ бажати. Могло бы ся стати отъ що: Поединокъ вѣдбуваеся; противники, вымацавши собѣ взаимно усе (по своѣи найлѣпшѣи вѣдомости) слабїи стороны, подають собѣ руки и правляють компліменты. Свѣдки поединку, публика, зложена зъ багато старшихъ, а може ще бѣльше молодшихъ читателѣвъ „Правды“, засуженїи на мовчане въ тѣи справѣ, можуть хйба, взоромъ хору въ грецкѣи трагедїи, зъ боку собѣ заспѣвати: „Ой, якїи же вони вѣдважнїи, та якъ вони знаютъ нашу мову!“ — и п. Х., котрый мусять прецѣ усе богацтво рускои мовы мати въ малѣмъ пальци, коли такъ безъ нїякого страху кидаетъ анатему и на автора знаменитого на всю Славянщину збѣрника народныхъ приповѣдокъ¹⁾, и на „Правду“, котра довгїи часъ була майже єдинымъ збѣрникомъ творѣвъ малорускои літературы въ Га-

статей въ тѣи самѣи справѣ, — священника и записного филолога, и Навр. зовсѣмъ не языкословѣ, и выливъ свою злѣсть и на Х. и на ред. „Правды“, въ формѣ, на яку позволяли тогдашнїи гал. цензурнїи порядки, и на найчуткѣишѣмъ для Х. поли — языкословнѣмъ. Що ходило тутъ такожь и о неправеднїи напады на украинцѣвъ, — въ чѣмъ тогды найбѣльше вѣдзначилася була „Правда“, — се видно зъ того, що редакція остатнои дуже неохочо помѣстила сю статью Навроцкого. Врештѣ Х. самъ швидко захопився, и въ двохъ своихъ дальшихъ статяхъ п. з. „Любѣмся якъ братя, а рахуймося якъ жида“ и „Иди въ мирѣ и не согрѣшай“, зъ котрыхъ перша помѣщена передъ стат Навр., въ тѣмъ самѣмъ ч., досыть спокѣино и зъ толкомъ стае на чисто языкословнѣмъ рускѣмъ поли; що-жь до соціализму, то хоть уважае его для Руси згубнымъ и чужимъ, то все таки инакше вже говорить про украинцѣвъ, котрыхъ такїи напр. працѣ, якъ Антоновича и Драгоманова „Истор. пѣсни“, зъ котрыхъ Навр. робить цитаты, зве „дуже важными“ и нимъ „дуже респектованими жерелами“. Вид.

¹⁾ Комиса. Вид.

личинѣ и на Украинѣ; — а не менче и нынѣшня редакція „Правды“, коли вона такому великому знавцеві нашої мовы, якимъ показався нынѣ п. Х. зъумѣла (ну, зъ тяжкою бѣдою зъумѣла. бо и на сонци лучаться плямы) — закинути хочъ не дѣйсне цесованѣ руской мовы, и не уживанѣ „кованыхъ“ слѣвъ, але бодай примѣшуванѣ до нашої мовы нерускихъ и неславянскихъ выражень. Радуймося, бо черезъ нашу нейтральнѣсть выграли не тѣлько мы, але и наша мова. Мы теперь тѣльки читаймо добре, и учѣмся: що назвавъ п. Х. крученою фразою або кованимъ словомъ або путаниною чи плетениною (? „Tendelei“?), а редакція не вѣдперла, того выстерѣгаймося якъ огня. Усежь, чого редакція у статіи п. Х. не замѣтила, усѣ ужиті нимъ слова и фразы, котрѣ редакція одобрила мовчки, — мы ихъ учѣмся на память и наслѣдуймо, а тогдѣ будемъ могли смѣливо (ба нѣ, выбачайте: смѣло*) сказати, що въ „нашѣй“, такъ очищенѣй мовѣ нема анѣ „монстрѣвъ“, анѣ „абсурдѣвъ“, анѣ „смѣтя“. — Бо не може бути, абы писатель, котрый такъ смѣливо кидаеся на усе, що ему не подобаеся, котрый въ своѣмъ святѣмъ гнѣвѣ показуеся немилосердѣйшимъ, чимъ страшный Богъ Израиля надъ грѣшною Содомою, — бо за *двайцять* вынайденыхъ**) въ „Нашихъ просвѣтныхъ Починкахъ“ „крученыхъ“ слѣвъ и фразъ не пожалувавъ цѣлои обѣймаючої 55 битыхъ сторѣнъ, и зъ рѣдкою у насъ основностію написаной брошуры назвати „монстромъ“; — абы такъ непорочный авторъ, котрый по такѣмъ сумаричнѣмъ засудѣ чужихъ формъ, застерѣгае выразно „нетыкальнѣсть“ своєї формы (значить взымае насъ выразно: пишѣть тѣльки такъ, якъ ось я пишу!), — въ *сво-*

*) Бо п. Х. зъ такихъ сторѣнъ де намѣсть смѣливо — уживають: смѣло, и выкомбинувавъ собѣ, що смѣливо значить: gewagt. А я буду такъ „смѣливый“ замѣтити, що се гроха за „смѣлива“ комбінация; бо тамъ де нарѣдъ уживае слова „смѣливый“ (колом. и станицл. Подгѣре, Бережаньскѣй стороны), тамъ вѣнъ не уживае нѣколи формы „смѣлый“.

**) И треба сказати: „зъ *тлэскою бѣдою вышуканыхъ*“; а якъ ихъ шукавъ щиро, показуеся зъ того, що выписавъ мѣжь иншими зъ великою утѣхою слѣвце „статотна“, т. е. форму, котрой авторомъ есть зецерь друкарнѣ Шевченка, а не п. Д. Т., якъ се можна пѣзнати изъ спису похибокъ друкарскихъ поданыхъ на кѣнци брошуры: статотна . . читай: статотна.

зм писаню допустився якихъ небудь похибокъ, окрѣмъ хибатыхъ кѣлькохъ чужихъ слѣвъ, якѣ вѣнъ впрочѣмъ уживъ зъ умыслу задля наданя своѣй фѣліпцѣ бѣльше иронічної барвы. — Такъ учѣмся вѣдъ п. Х. чистою, непорочною, рускою мовою“.

Такъ, ш. Редакціє, перекрадаєся до нашої літературы те „емѣте“, на котре п. Х. бажавбы вынайти мѣтлу. Бо мѣжъ читаючою публикою завѣгды найдеся певна часть, котрої друкована зарозумѣлѣсть мусить импонувати, и котра готова присягнути на усѣ слова п. Х. для того тѣлько, що вѣнъ самъ заборонює о правдѣ ихъ сумнѣватись. Задля того позволѣте ш. Редакціє, и Вы, п. Х., вмѣшатись и намъ, публицѣ, до Вашої рѣзмовы. Застерѣгаючи се право для усѣхъ мыслячихъ читателейъ, я першій позволю собѣ прикинути того не богато, що самъ знаю и виджу: не буде то нѣчого ученого, а такъ просто, *argumenta ad hominem*.

1) „Дяка нѣмецкому парламентаризмови“. Слово „дяка“, котре тутъ уживъ п. Х., єсть коване, не дуже давной даты, и не можу добачити, въ чѣмъ бы воно могло бути лѣпше вѣдъ напаятного п. Х. „озирку“. Тѣлькожъ треба бы звернути пану Х. увагу, що конструкція, въ яку вѣнъ тутъ те слово на силу умѣтивъ, не руска, а живцемъ зъ нѣмецкого перенята „*Dank dem d. Parlamentarismus*“. И тогдѣ, якъ ужите „озирку“ можна тымъ оправдати, що на те понятѣ наша мова не мала, закимъ ще не була письменна, вѣдповѣдного выразу (бо н. пр. „оглядъ“ тежъ коване слово), — то нѣмецка конструкція п. Х. не може бути такимъ самымъ недостаткомъ оправдана, бо въ рускомъ кажєся „нехай буде дяка“..., або „дякувавши нѣмецкому п.“, аналогічно якъ кажєся „шанувавши свѣтъ божій и Васъ яко честныхъ“. — Саме таку конструкцію живцемъ череняту зъ нѣмецкого дає намъ п. Х. — 2) въ отсихъ словахъ: „изъ горѣ мною наведеної причины“. Може я и помыляюсь (на те и пишу публично, щобы мене, коли треба, поправити), але менѣ дуже здаєся, що въ нашѣй мовѣ по предлозѣ мусить заразъ безпосередно наступати той падежъ, якогю предлогъ вымагає, отже повинно по моѣй думцѣ бути сказано: „изъ наведеної (2-їй падежъ) мною горѣ причины“ або „изъ причины наведеної мною горѣ“, инакше думавбы хто, що власне „го-

рѣ“ есть тымъ другимъ падежемъ, и ново-вынайденою формою намѣсть „горы“. По крайнѣй мѣрѣ для мене комбинація „изъ горѣ мною“ була при першѣмъ читаню также незрозумѣлою и немилою для уха, якъ для п. Х. ужита паномъ Д. Т. фраза „гуманно культурнй заходины“. Дуже консеквентно (бо 5—6 разѣвъ) ужувае п. Х. 3) слова „тогда“, котре въ рускѣмъ нѣколи не есть чимъ инчимъ, якъ тѣлько нарѣчиемъ (adverbium) означающимъ близше часъ, — до лученя перюдѣвъ, значить, якъ чистый союзъ (conjunctio) въ такой примѣромъ способъ: ... „Русинѣвъ е у Вѣдни 3.000 головъ, не говоривши вже о послахъ, котрыхъ число змѣнне. Судячи тогда по числѣ здавалобыся и т. д.“ Мимоволѣ впадае намъ пытане: коли? — на котре въ сихъ словахъ зовѣмъ нема вѣдповѣди. Ба, колибы уеѣ читателѣ мыслили такъ, якъ п. Х., по польски, то булобы имъ заразъ яено „*Sądząc tedy według liczbę...* Те саме (т. е. що п. Х. даеѣ уводити звукамъ подѣбныхъ польскихъ слѣвъ, маючихъ въ рускѣмъ зовѣмъ инче, а по крайнѣй мѣрѣ не идентичне значѣне) можна сказати 4) о уживаню слова „судити“, котре вѣнъ бере за идентичне зъ польскимъ *sądzić*. Мѣжь тымъ такъ не е, и нѣмецке „*meinen, glauben*“ (*sądzić*) не можна всюды вѣддати рускимъ: судити (*richten, urtheilen*, а по польски также: *sądzić*), якъ показуе примѣромъ оттаке не дуже щасливе сказане пана Х.: „не дуже бы той мылився, который бы такъ судивъ“ (*sądził*, а по руски: думавъ). Мимоволѣ у писателя, котрый такъ горѣжится противъ кованныхъ слѣвъ, впадаютъ въ очи такойже *кованй* слова, котрй вѣнъ самъ безъ нѣякого сорому уживае. Не е то грѣхъ, але все таки — не велика слава для автора, котрый такъ безъ церемонии кепкуе собѣ зъ п. К. К. власне тѣльки за „укованй выразы, котрй ажъ стогнуть пѣдъ тягаромъ чужои синтакси“. Отъ примѣромъ также 5) „выемки“, слово се нашихъ часѣвъ, але ще не такъ эле уковане якъ 6) „грязь“. Або ще гѣрше така фраза 6) „Русь таки не безъ выгладѣвъ“; поминувши, що не кождый те перенесене нѣмецкою фразы (*nicht ohne Aussichten*) до нашої мовы назвавъ бы щасливымъ, — але само слово: выгладъ. Слово те передъ 10 роками на певно не истнувало въ нашѣй публицистичнѣй мѣвѣ, а навѣтъ здаеѣтся въ загалѣ въ нашѣй мѣвѣ. Можу се сказати на певно, бо коли

не я самъ, то може хто зъ моихъ знакомыхъ, але менѣ та-
кой дуже здаєся, що Вамъ покѣрний слуга бувъ єго хрест-
нымъ батькомъ. Не можу бути гордымъ зъ тои выѣмковой у
п. Х. чести, яку вѣнъ зробивъ хрестоносному батькови, ужив-
ши того слова, якбы воно не було уковане; але осмѣлений
тою ласкою мушу єго заразыть запытати, чому вѣнъ межи рѣд-
ными. або бодай одного хову дѣтьми робить таку рѣжницю?
Бо слово „нагѣнка“, за котре менѣ вѣдъ п. Х. дѣсталось на-
вѣтъ помовлене о соціалізмъ, я также першій, а може тѣль-
ки оденъ зъ першихъ (яко тамто) осмѣлился, — по одержан-
нѣй теперъ лекціи не скажу иначе якъ перешварцувати
ти до нашої друкованой мовы. Ну, скаже п. Х.: „выглядъ“
було щасливо, „нагѣнка“ нещасливо уковане. Ба, мѣгбы я
вѣдказати, за нещасьте нѣхто не виненъ; не зла воля винна,
а — нездѣбнѣсть коваля; будьте Вы щаслившій, и съ того при-
мѣру возьмѣть собѣ науку, що за нещасливо утворені слова
не можна прозывати заразыть цѣлого письма „мостромъ и аб-
сурдомъ“, тѣлько найлѣпше, що можна зробити, то: утво-
рити лѣпшій выразъ самому або подати вѣдповѣдне народне
слово (розумѣєся не такъ легкодушно и зъ емфазою, якъ се
Вы робите съ словомъ „ровесники“). Але я и тои вымѣвки
не потребуу, бо слово „нагѣнка“ я, правда, уживъ може
першій, але я єго зовѣмъ не уковавъ. Выразъ и понятє
истнує въ мовѣ нашого народу може ще вѣдъ часу тыхъ Ру-
риковичѣвъ, котрѣ ходили на ловы.

Коли Вы будете ѣхати лѣсомъ въ зимову пору, и по-
чуєте крикъ великой гурмы людей, голюканя, калатаня и
стуканя лѣсками объ дерева, а запытаете якого небудь про-
хожого селянина, що се таке? то вѣнъ Вамъ скаже: „а, то
„нагѣнка“, або „паны полюють зъ нагѣнкою“. Слово те такъ ко-
рѣнне, (вѣдъ того, що наняті до сєго люде „наганяють“ звѣ-
рину мысливымъ пѣдъ выстрѣль) и такъ воно добитно вѣддає
понтє рѣчи (яку я въ написѣ „нагѣнка за соціалістами“ So-
cialistenhetze выразити хотѣвъ), що навѣтъ принято єго въ
польску практичну мову „polowanie z nagonką“, дарма, що
воно не польске, и що польске „naganiać“ (tadeln) не має
зъ нимъ звязку, а „nagonić“ значить щось зовѣмъ противного
(= вѣдогнати, прогнати вѣдъ себе, або зновъ: здогонити).

Щожъ до слова (8) „ровесники“, котре п. Х. не тѣлько

уживъ, але ще и поручае намъ такими словами: „Такій виразъ має нашъ нарѣдъ на нѣмецке слово Zeitgenosse. Належалобы тогды (коли??) держатися его, а закинути такій новоутвореній якъ сучасникъ и пр.“ — що до того слова и того поясненя, — то позвольте собѣ сказати, що Вы, пане Х., не памятаючи або и не знаючи не дуже давныхъ часѣвъ, хочете тутъ допуститися поганои „коррупціи“ и то такои коррупціи, котра ще передъ Вашою мѣтлою була безъ галасу и и крику усунена зъ нашої мовы. Рѣчь маеся такъ. Не Вы перші вѣдкрыли се дѣйсно народне слово, то разъ; а друге: не Вы перші зрозумѣли и ужили его фальшиво. Ще давна „Мета“ мала рубрику пѣдъ написомъ „Ровесна лѣтопись“, котрый опѣсля змѣнено на далеко вѣдповѣднѣйшій: „Сучасна лѣтопись“. Бо, добродѣю ласкавый, „ровесникъ“ є народне слово, але означає чоловѣка одного (рѣвного) вѣку, однакихъ лѣтъ = Altersgenosse, а се далеко не те саме, що Zeitgenosse; примѣръ Вамъ то може пояснити лучше: Вы на примѣръ єсте моимъ „сучасникомъ“, бо жиєте зѣ мною одночасно; але, хочъ я не богато бѣльше маю якъ 30 рокѣвъ, то всежъ я, „судивши“ (мѣркуючи) по вашѣмъ незнаню фактѣвъ зъ недавной нашої публіцистичной минувшости, и по „запалѣ“, зъ якимъ Вы не безъ „смѣлости“ пускаєтесь на незвѣснїй Вамъ синявы, маю право догадуватися, що Вы о кѣлька рокѣвъ вѣдъ мене молодшї: значить, Вы мѣй *сучасникъ*, але не *ровесникъ*. Затайте собѣ тую рѣжницю виразѣвъ, и коли „сучасникъ“ Вамъ не сподобався, то утворѣть на его мѣсце якїй новий, и ужийте его хочъ бодай стѣлько разѣвъ и у стѣлько оригінальныхъ творахъ, скѣлько вже слово сучасникъ було ужите, — може тодѣ Вамъ приймеся лѣпше. Спрягати вѣдмѣннїй понятя вѣ однѣмъ словѣ, якъ се Вы хотѣли тутъ зробити, то далеко гѣрша коррупція, чимъ кованя новыхъ словѣвъ, бо той выгѣднїй способъ, якимъ Вы недостаткови корѣвннихъ виразѣвъ заряджувати хочете, попираючи лѣнивство мысли, заохочує молодшихъ до наслѣдованя, вѣдбирає мовѣ яснѣсть, и намѣсть розвивати, обддирає єъ зъ богацтва, а вѣ дальшѣмъ наслѣдку обмеживбы єъ до незначного числа словѣвъ, маючихъ служити до означеня якъ найбѣльше рѣжно-родныхъ понятїй.

Мѣжь тымъ, коли „коване“ новыхъ слѣвъ — се рѣчь для нашої мовы літературной, котра — (чи се вода, чи не вода на млынѣ Наумовичѣвъ, не великій страхъ) находится въ першѣмъ стадіумѣ розвою, — доконечна, такъ якъ не обѣйшлася безъ того и жадна европейска мова. Чимже не вѣдповѣднѣйшій и чимъ для ока и слуху прикрѣйшій буде якій новоутвореный выразъ, — тымъ небезпечнѣсть занечищення мовы буде менча, бо тогдѣ вѣнь згине изъ своимъ авторомъ, а иногдѣ и авторъ его переживе, чого я и Вамъ що до усѣхъ Вашихъ похибокъ, — особливо закиненой вже зъ давна „грязи“ (= змѣсту) щиро бажаю.

Я въ загалѣ пану Х. не бажаю зла, и я не бравбы ся бувъ до такой, правду сказавши, *бѣйки за слова*, котра въ разѣ потреби не такими, якъ мы оба зъ паномъ Х., учеными, а фаховыми людьми и способомъ бѣльше науковимъ повинна бути ведена; колибы не той его уразливый тонъ, якій певно и другимъ читателямъ „Правды“ не дуже мусѣвъ подобатись; и коли бы п. Х. въ критицѣ, хочбы и не дуже ученѣй и въ мовѣ навѣтъ ще бѣльше зѣпсованѣй, тримався тѣлько въ границяхъ умѣркуваня и тои чемности, зъ якою мы повиннѣ выразатись о людяхъ не малои заслуги, якимъ е примѣромъ п. Д. Т., хочбы вѣнь не зробивъ и не написавъ ничего бѣльше, окрѣмъ „Нашихъ просвѣтныхъ починкѣвъ“, и хочбы вѣнь писавъ незнати якимъ крученымъ стилѣмъ. Стилъ, кажутъ, то чоловѣкъ; значить стилъ рѣчь бѣльше природжена, чимъ выучена; а коли у кого стилъ не конче ясный и принадный, то се для него самого наибѣльша шкода, и за такѣй блудъ прирѣженный не гарно бы було зъ кого небудь смѣятись, а тымъ менче працю щирои волѣ и глубокихъ мыслей прозывати „монстромъ“ и „абсурдомъ“, ще закимъ тѣ хто успѣвъ по еѣ *внутрѣшнѣй* вартости розбрати и оцѣнити. Але коли вже така поверхѣвна оцѣнка станула на дневнѣмъ порядку, то пѣдѣмъ мы дальше за паномъ Х. и зробѣмъ маленькѣй обрахунокъ. Брошура пана Д. Т. обѣймае 55 битыхъ сторѣнь, и въ нѣй найшовъ п. Х. по пыльнѣмъ, (якъ мы бачили изъ слова „статотна“) гляданю на *усѣхъ*, а не тѣлько на двохъ першихъ карткахъ, бѣльше менче 20 и кѣлька выражень, котрѣ ему не подобались: — Статія пана Х. обѣймае по советнѣмъ облѣченю, бѣльше менче 5½ сторѣнь формату тоижъ

брошюры, значить объемомъ рѣвнаея власне тѣлько десятѣи части дѣла п. Д. Т.; а въ нѣй*) мы нашли 8, а нехай буде лишь 5 бѣльше менче такихъ самыхъ „грѣхѣвъ“ проти духови мовы, якѣ нашъ молодой критикъ закидае згаданѣи брошюрѣ. Выходить съ простого порѣвняня циферь, що колибы п. Х. написавъ не $5\frac{1}{2}$, а такихже 55 сторѣнъ, то допустивбыся бувъ не 20, але $10 \times 5 = 50$ такихъ похибокъ, и тодѣ якбы треба назвати дѣло нашего молодого героя? Я вже поминаю усѣ инѣи факторы, котрѣ бы треба тутъ взяти до рахубы, и довѣий часъ, и важнѣсть предмету, котрѣ авторови „Починкѣвъ“ не давали стѣлько можности, що п. Х., уважати на верхну форму писаня; особливожь абстрактнѣсть матерѣи и новѣсть дѣла, для котрого авторъ мусѣвъ, такъ сказати, першѣи, творити вѣдповѣднѣи языкъ!

Бѣльше здаея слѣвъ тратити не треба, чтобы п. Х. привести до покаяннѣи и до выслуханнѣи — изъ серцемъ сокрушеннымъ и смиреннымъ — сакраментальныхъ слѣвъ: Иди въ миръ и не согрѣшай.

Окрѣмъ тыхъ 10 чи 12, котрѣ вже замѣчено ш. редакциѣю въ своимъ часѣ.

„Рада твердыхъ головъ“.

(Сатиричный очеркъ)*).

Выходячи въ ночи дня 21-ого марта 1868, сего вѣкомного дня отвореня нѣмецкого райхстагу въ Берлинѣ и Рады русскои въ Львовѣ, зъ Народного Дому и задумавшись, почувъ я наразъ шумъ и побачивъ блискъ по цѣлѣмъ мѣстѣ. Гадавъ я зъ разу, що се моя остатна година, що се Господь Богъ сыслае вже на мене грѣшного, два разы (яко члена Бесѣды и Просвѣты) выклятого грѣшника сѣрчаный огонь, и вже менѣ стало трохи маркотно. Колижь поглянувши на небо, пересвѣдчивсь я, що то тѣльки маленькій метеоръ такъ засвѣтивъ: засвѣтивъ и згасъ, и за симъ упало щось на землю саме передъ Народнымъ Домомъ. Я чимъ скорше до сего: яка радѣсть! Що за здобычъ для умѣтности! Великій камѣнь, а при нѣмъ въ дѣрѣ выжолобанѣй купа манускриптовъ. Отъ се доказъ, що и тамъ десь на мѣсяци суть якѣсь умнѣ сотворѣня. Вправдѣ е у насъ и безумнѣ сотворѣня, котрѣ пишуть а навѣтъ друкують, але се тѣлько у насъ въ Галичинѣ може такъ бути; на мѣсяцю чей пишучѣй бодай мусяеть мати людскѣй розумъ.

Отъ взявъ я все тачками до дому и ставъ переглядати. Буду вамъ вѣдъ часу до часу удѣляти дещо зъ сего скарбу; на теперъ вытягаю найсвѣжше письмо, бо атраментъ навѣтъ ще не цѣлкомъ бувъ засохъ. Письмо було писане почеркомъ и языкомъ тутъ на земли не уживанымъ; очевидно не земске письмо. Але я читаючи тѣлько рочникѣвъ „Слова“ и переводы

*). Изъ автографу.

Гороцкого, такъ уже привчився вѣдцифровувати незрозумѣлї ортографїѣ и слова, що се менѣ легесенько прийшло. Отъ вамъ вѣрна копія. Стилъ, складъ языка и т. д. старався я живцемъ перевести, тѣлько писовня, котра була майже фонетична (видно писавъ се несвѣдучїй добре въ етимологїи етимологѣ) переведена мною на етимологїю. Ось вамъ цѣлый интересный актъ, кидаючїй ярке свѣтло на станъ образования, на вѣдносини соціяльнї и політичнї на мѣсяци.

„СПРАВОЗДАНИЕ“

смирнѣйше подчертаннаго администратора о вторичномъ заспданїи „Рады твердыхъ головъ“.

„Твердыхъ головъ було 351. Триста пятьдесятъ первая не естъ однакожь совершенно тверда.

„Господинъ Предсѣдатель росказавъ намъ о депутаціѣ твердыхъ головъ до міністерства. Першїй міністеръ сказавъ: „Радувало бѣ мене дуже, коли бѣ я мѣгъ бути въ положеню могчи для васъ щось зробити“.

„Другїй міністеръ сказавъ: „Було бѣ менѣ дуже приємно, коли бѣ було можливо, щобъ я мѣгъ справити вамъ яку приємнѣсть“.

„Третїй міністеръ сказавъ: „Будьте пересвѣдченї, що я вамъ все то зроблю, що вамъ мои колеги обѣцяли“.

„Въ кѣнци послѣднїй міністеръ сказавъ: „Увѣрю васъ, що я у всѣмъ подѣляю мнѣніе моихъ товаришѣвъ“.

„Г. Предсѣдатель увѣрялъ насъ потомъ, что онъ тї великодушнї слова, будучї основою до щастя твердыхъ головъ, на камени вырyti каже: всѣ бо вольности и права твердыхъ головъ дадутся изъ нихъ выдедукувати.

„Одинъ чоловікъ изъ селянскаго сословія имѣлъ бесѣду блистательну о томъ, якъ намъ вѣдобрати сѣножати и лѣсы, ибо изъ Польщѣ ихъ не вынесли.

„Г. Предсѣдатель стукнувъ оловцемъ въ столъ, я мого сусѣда, мѣй сусѣдъ своего, — и велїе рукоплесканїе загремѣло во страхъ подъ салею сидящихъ бурсаковъ и въ бочныхъ комнатахъ сидящихъ украинофиловъ.

„Потому читавъ одинъ изъ интеллигентнаго сословія якуеъ слезерекомуу петицію или прошенїе до Нѣмцѣвъ (бо було по

нѣмцки), дабы намъ изволили не дати автономіи, або теперь, коли не маємо автономіи, все залежить отъ Нѣмцѣвъ, дуситъ насъ ище названа рада школьна, рады повѣтовѣ и соймъ. А якъ бы намъ дали автономію, то хто знае, чи бы такъ було, и тогда бы не було потребно твердыхъ головъ для розбиванія стѣнъ ерихоньскихъ а интелігентное сословіе було бѣ такожь почитаеомое.

„Селяньское сословіе тутъ рукоплескало, хотъ и не захоуване.

„Потомъ якійсь украинофильствующій (бо толковалъ тое на украинофильске и говорилъ все: панове, панове!) доказывалъ, что намъ зле, отже треба, абы борони Боже Нѣмцѣ чогось не измѣнили. Мы же тутъ не рукоплескали, и бо то не было по твердому говорено, — противно, не только говорилъ: панове, — але ище всюды, де было ш, говорилъ с и т. д.

„Наконецъ внесъ одинъ Всеч. деканъ, чтобы всесвѣтлый выдѣлъ отфотографувати, ибо онъ достоинъ чтобы его показувати людемъ даже за грошъ; тѣи грошъ. зложено такожь. А послѣ на внесеніе декана о. Павликову, оловцемъ и головою притакивающему, воспѣто было многолѣтствіе, при чемъ отличился вельми оденъ изъ декановъ и оденъ изъ галеріи собранъ.

„Послѣ зложеніи были складки на молоде товариство „кругомъ твердыхъ“, дабы ихъ грошима захотити до вытревана въ своей твердости и забитости.

„Исковеркалъ выдѣлъ одного члена Микиту. Г. председа-тель изволилъ захмуритися и оловцемъ повести отъ уха до уха, а мы закричали пискливо: вонъ, вонъ, вонъ! Нехай его „бесѣда“ не розсѣваеся по сали Народного дому!

„Я имѣлъ ище много внесеній, но однак-же понеже передъ собраніемъ не одержалъ я отъ г. Председателя позволенія бесѣду держати, то подаю Вашему ВПреподобію теперь письменно до пересланія черезъ консисторію Радѣ русской и такъ:

„І. Жаденъ изъ интелігентного сословія не смѣеть говорить въ имени нашего народа. Понеже однакожь двоухъ изъ интелігентного сословія надежитъ до выдѣла Рады твердыхъ головъ, то они имѣють выписатися изъ интелігентного сосло-

вія и освятитися бодай на пономарей *in partibus* строящейся второй городской церкви и такимъ чиномъ подвергнутися совершенной власти свѣтлой консисторіи.

„Навпослѣ, якъ скоро мать яка народитъ сына, который бодай имѣетъ бодай зародышь какойсь интелігенціи, должна его рада твердыхъ головъ оголосити Полякомъ, чтобы тымъ самымъ отпала конечность выкидати такихъ интелігентныхъ злочинителѣвъ изъ Рады твердыхъ головъ.

„II. Чтобы Рада твердыхъ головъ изготовила вѣроисповѣданіе, которое каждый, желающій осягнути якій чинъ или поставленіе въ ище нарицаемую „пропозицію“ муситъ заприсягнути :

„Вѣрую въ оденъ народъ твердоглавный, до которого належать всѣ люде обитающіи на мѣсяци, звѣздахъ и сонци, безъ разницѣ, чи они забитіи чи не забитіи, темніи или просвѣщеніи головы, чи они говорятъ языкомъ твердыхъ головъ, или инымъ, или мѣшанымъ. Вѣрую въ одну Раду твердыхъ головъ, єдину на цѣломъ семъ и тамтомъ свѣтѣ. Вѣрую въ єдиногo пророка, совѣтника консисторского и почетного крилошанина, и у все, що онъ коли небудь сказавъ или коли небудь скаже. Вѣрую такожъ наконецъ, що єсть на свѣтѣ дьяволъ, рекомый сатана или бельзубубъ, прибравшій видъ Поляка, — и окрѣмъ него его помочникъ противъ твердыхъ головъ — Украиннофиль, во трикратъ горшій отъ тамтого, которого отрицаюсь, отрицаюсь, отрицаюсь, тьфу! тьфу! тьфу! — да онъ пропадетъ и исчезнетъ и зайде въ пропасти, идѣже тьма кромѣшная и скрежетъ зубовъ. Тако ми дай консисторія парафію! Аминь.

Онуфрій Раббожій, администраторъ на Ласцѣ Консисторскій.

ГЕОГРАФИЧНІЙ и ЕТНОГРАФИЧНІЙ УРЫВКИ.

I. Мѣсто Калушь.

зъ взгляду типографічного и историчного

(Збрѣга, рукописна часотись, ч. 2).

На широкій, плодоносній рѣвнинѣ, тягнучійся въ півночно-восточній сторонѣ помеже поединчими пасмами гѣръ карпатськихъ вѣдъ жерель Лѣмницѣ ажъ пѣдъ муры стародавнього нашего Галича, котру кришталева Лѣмница повздозжь перетинає, лежить богато сель замешканыхъ кореннымъ рускимъ народомъ, а меже тыми и два мѣста: Рожнѣтовъ и Калушь. Оба сѣ мѣста нынѣ повѣтовѣ, були въ 16. вѣцѣ ще селами, а нынѣ лѣчить Рожнѣтовъ 2015 а Калушь 6160 жителѣвъ рѣжнои вѣры, а по бѣльшой части сынѣвъ Израила, освѣвшихъ у насъ вже за часѣвъ польского правлѣня. О минувшости Рожнѣтова мало що поминають тукравѣи лѣтописѣ; но Калушь стався меже читаючовѣ публиковѣ бѣльше знанымъ задля битвы сточенои тутка меже Турками и Поляками за панованя Ивана III. Собеского. Мѣсто се, якъ сказано, въ 16. столѣтѣ р. 1553 побудоване и обдарене гетьманомъ короннымъ Сенявскимъ правомъ магдебурскимъ, котрымъ зѣ пѣдъ юрисдикціи королевской выняте зѣстало, лежить на горбку къ полудню сонця оберненѣмъ, при головнѣмъ гостинци пѣдкарпатськѣмъ, ведучѣмъ изъ Кракова черезъ Стрый до Станиславова и Черновець. Вынявши кѣлька мурованыхъ одноповерхсныхъ будынкѣвъ, котрѣ около четверобѣчного болотнистого ринку по бѣльшой части вносятся, на котрѣмъ що по-

недѣлка и пятницѣ торгъ тыжневый вѣдбуваеся, не має Калушъ инныхъ, тѣлько деревянїи соломовъ покритїи забудованя. Властиве мѣсто замешкане скрѣзь жидами, а руськїи мѣщане, котрыхъ ще не рѣдко въ шовковѣй ферезїи и одежахъ староруського краю зобачити можна, замешкують передмѣстя. Руська церковь св. архистратига Михайла деревяна, поверховно не показна, лежить близько мурованого гостинця. Середина ея красно вымалѣвана, має красный иконостасъ зъ образами на блясѣ малѣваными, зъ Монахїюмъ спроваджеными. На пѣвнѣчь вѣдъ руськой церкви вносится на незначно пѣдвышенѣмъ горбѣ латиньскїи костель р. 1830 за панцины руськии и людьми въ готицкѣмъ стилю зъ цеголь збудованїи. При будованю его положено злїи фундаменты, для того попукали обѣ стѣны навъ костельной, зѣставляючи широку щелину, у котра и руку ухватити бы можно. Обѣ фронтѣи мурованїи вежѣ, котрїи въ собѣ звѣнницю мѣстили, мусѣли бути для щоденно грозячого паданя передъ двома лѣтами знесенїи, а на мѣсцю ихъ выставлено двѣ спичастїи, неформеннїи, бляховъ покритїи деревянїи вежѣ, котрїи костелови якїиь дивно смѣшний видъ надають. Коло костела стоить помешкане лат. „пробоца“, до котрого кѣлька сотѣ Латино-Русинѣвъ належить. Кромѣ того находятяся на територїи мѣськѣй двѣ латиньскїи каплицѣ: одна св. Антонїя Падевьского на роздорожу за Калушомъ, новѣйшими часами ревностю викарїя Б... вѣдбудована, а друга менша при улици провадячѣй на калускїи сѣльнїи жупы, надъ рѣчкою Сѣвкою, св. Ивана зъ Нешомука. До значнѣйшихъ будынкѣвъ Калуша належать безъ сомнѣня слѣдующїи: 1) дѣмъ, въ котрѣмъ урядъ повѣтовый и поборчїи помѣщенїи, вѣдзначающїися своею будовою, власнѣсть камеры; 2) дѣмъ давнѣйшой фервальтерїи, а теперѣшного „Cameral-Wirtschafts-Amt“-у; 3) дѣмъ дра Диковского; 4) магазинъ фервальтерїи и 5) „палата“ поштмайстра Кумперта, котра дуже густовно зъ дерева збудована, посѣдателя богато грошей коштувала, — и ще кѣлька инныхъ.

По передмѣстяхъ находятяся обширнїи торговицѣ, на котрыхъ рѣчне кѣлька ярмакѣвъ вѣдбуваеся. Меже ними є ярмарокъ „на Знесѣне“ за для великого покупу на худобу найславнѣйшїи. Урядъ громадскїи утримує за для удержаня публичного порядку особливо пѣдчасъ ярмакѣвъ, кѣлька

поліціантѣвъ. Весь гандель мѣста, по бѣльшой части збѣжемъ, шкѣрами и иншими артикулами, спочивае въ рукахъ жидѣвъ, котрѣ всѣхъ своихъ побратимѣвъ зъ поблизькихъ меншихъ мѣстъ спекуляційнымъ духомъ, шахраціевъ, хитростевъ перевышають и правдивовъ пляговъ руськихъ непросвѣченыхъ селянь стаються. Ихъ властиве мешкане „на Затылкахъ“ робить на зайшовшого тамъ стороньского черезъ свѣй смрѣдъ и т. д. непріемне вражѣне.

II. Дорожній записки *)

(зъ р. 1877 або 1878).

Тихо сіяють зѣрки на небѣ, мѣсяць плыве поволи по-надъ бѣлѣ хмарки. По селу часомъ песъ гавкне або сова сумно вѣдозвесея на церквѣ; лежить цѣле село супокѣйно, облите мѣсячнымъ пѣвевѣтомъ. Долиною по-надъ рѣчку починае стелитися мрака блыскуча. Тиша — тиша — и дерева не рушаються, мовъ усе закаменѣло. Якійсь вѣзъ запѣзненный торохтитъ по добре убитѣй дорозѣ; здалека зъ за села чути шумъ воды на лотокахъ.

У таку то гарну нѣчь весняною порою прийшлося менѣ вѣхати не по своєму дѣлу. Черезъ село пробѣгли коники мого Данилка мигомъ. Щоразъ рѣдше вѣдзываевъ вѣнъ до своихъ „глутихъ“, — въ кѣнци конѣ почувши, що панъ ихъ дрѣмае, стали спускати зъ скорости, пѣшли повѣльною ходою.

Мѣсяць блѣднѣвъ спускаючись щоразъ низше, зѣрки щоразъ скорше миркотѣли, на веходѣ прояснювалось. Въ придорожнихъ лѣскахъ почала рухатись пташня. Жайворонокъ выдзвонюе вже свою молитву, навѣтъ перепелиця вѣдзываеся. Ранѣшний вѣтерець своимъ свѣжимъ подувомъ зачавъ розбуджати цѣлу природу. Блески променѣвъ сходячого сонця замаячѣли въ орошенѣмъ житѣ тысячами бисерѣвъ-діяментѣвъ....

День. Се выпадала недѣля. Цѣль моеи подорожи зближалась. Село Дубно, де мавъ я вѣдпочати трохи, виднѣлось

*) Зъ автографѣвъ Володимира Навроцкого упорядкувавъ братъ покѣйника Навроцкій. *Вид.*

вже на виднокрузѣ. Пробуженый Данило пѣгнавъ конѣ, и зновѣ затарахкотѣвъ нашѣ вѣзѣ по гладкѣй дорозѣ. Зѣ села почавѣ выходити товарѣ на пашу. Дѣвчина женѣ корову, вѣ руцѣ держачи увязану вѣвцю. Выспѣвуѣ на нуту краковяка либонѣ польскѣй пѣснѣ. Надѣйшла бѣльша отара; малый бѣло-волосый хлопецѣ вѣ синѣй рогативцѣ зѣ чорнымѣ дашкомѣ. Такѣ ходять, якѣ потѣмѣ побачивѣ емѣ, и старшѣ люде. Тѣлько-жѣ вѣ лѣтѣ у соломяныхѣ капелюхахѣ. На собѣ мають звычайно полотнянки або сукманы, — а такожѣ видѣвъ емѣ кожухи зѣ червоными зикзаковатыми выпустками на раменахѣ. На сукману або на кожухѣ вдѣвають полотнянку. Разѣ увѣйшовши до церкви вѣ тѣй околицѣ, здивувавѣемься дуже, побачивши всѣхѣ людей вѣ новыхѣ кожухахѣ. Придивившиєь однакѣ близше пѣзнавѣемь, що то лише чистѣ, бѣлѣ полотнянки на кожухахѣ. Жѣнки носять бѣлѣ хустки на плечехѣ, на шияхѣ видно и коралѣ; дѣвчата затыканѣ густо жовтими цвѣтками, у червоныхѣ спѣдницяхѣ и вѣ бѣлыхѣ за-паскахѣ.

Сонце високо пѣдѣйшло, починаѣ пригрѣвати. Бѣлокурый хлопчина вѣ рогативцѣ пасѣ двѣ коровы приграваючи на фуярцѣ. — „A już u was po mszy?“ — пытаю.

— Ю.

— Już?

— Ю, ю.

— A byleś na mszy?

— Я корѣвы пасу.

— Ба якѣ-жежѣ знаѣшь, що вжѣ по службѣ Божѣй?

— Бо ю вызвонѣли.

Конѣ почувши недалеко село, побѣгли скорше. Околиця не гарна, одностайнѣсть не бавить. Часомѣ лишѣ спочине око на зелени лѣса. При вѣзѣдѣ вѣ село нитають насѣ псы, зѣ крыми мѣй Данилко забавляѣсь, цвѣкаючи батогомѣ. При дорозѣ вытягнулисѣ рядомѣ высокѣй вербы. Оболсне зѣ ставкомѣ розтяглось бокомѣ села. Улицѣ густыми, высоченными тополями стисло вѣдграницѣй. Вѣ огородахѣ видно ярину, фасолу, макѣ, коноплѣ. Обѣйстя гарнѣй, чистѣй, досыть просторнѣй. Вдарило се мене, призвычайного до Мазурѣвъ, заразѣ при вѣзѣдѣ вѣ село. Хаты бо мазурскѣй порозкидуванѣй и частѣйше безѣ плотѣвъ, якѣ зѣ плотами; такожѣ городѣвъ не

видно, — майже безъ выемку, — анѣ деревъ, окрѣмъ вербъ. Руску часть вѣдъ польскои (хочъ, розумѣся е и мѣшано) роздѣляє и те, що у насъ называютъ въ селѣ „риннокъ“, т. е. кѣлька корчемъ, стражъ скарбова, школа. Въ польскѣй костелъ великѣй, мурований, — въ рускѣй стара деревяна зъ круглыми причѣлками церковця, обсаджена высокими грабами. Въ обѣстя провадять брамы зъ фѣртками. Корчемъ нарахувавъ емъ зъ 15. Данилко заѣжджае пѣдъ одну на попасъ... Въ корчмѣ пустѣсѣнько, тѣлько жидъ при шинквасѣ та жидѣвка на порозѣ дае куромъ якась збѣже. Жидъ цѣкаво обѣздрѣвъ мене вѣдъ нѣгъ до головы, — дуже го здивувала, видно, моя перзона, бо все дивиться на мене. Въ кѣнци не вытримавъ.

— „Mit wem habe ich die Ehre?“

На мое запытанѣ, чи дѣстану що у него ѣсти, вѣдповѣвъ цѣлкомъ супокѣйно, що нѣчого, анѣ пива, анѣ булки не мае. Дперва за великимъ моимъ старанѣмъ дѣстала десь жидѣвка яецъ и сухѣй пресухѣй хлѣбъ. Поки яйцѣ варились, вѣйшовъ я обѣздрѣти церковь, що зъ далека виднѣлась. Церковь въ готичкѣмъ стилѣ, на дзвѣнници хрестъ Шілявита. Дверѣ були отворенѣ, тожъ вѣйшовъ емъ на те, якъ дякъ зъ паламаремъ свѣчки здоймали, та лагодили престѣлъ до службы Божои. Въ серединѣ церковь майже гола: однѣ лишь царекѣ врата хоть що-то сѣ прикрашали. Вѣдъ дяка довѣдався я, що спѣвають хоромъ, спѣвають и дѣвчата. Зъ церкви вертавъ емъ улицею широкою. Попѣдъ обѣстя стояли то сидѣли люде, выгрѣваючись на сонци. Якѣйсъ поважный газда ишовъ по при мене. Зачѣпивъ емъ го звычайнымъ нашимъ : „Слава Иесуе Христу!“

— Слава на вѣки! — Пѣшла розмова. Мѣй товаришь зъ початку вѣдповѣдавъ односкладниками, въ кѣнци осмѣлился по троха. Видно, що ту нарѣдъ переймивъ уже що троха недовѣрчивости вѣдъ сусѣдѣвъ своихъ Мазурѣвъ.

— А якъ ту у васъ грунтъ? запытавъ я.

— Грунтъ — тяжкѣй, — то тримаемо кунѣ, — хто мае два, то мусить зъ другимъ складатися.

— А коровы тримаете?

— Тримаемо.

— А грунтъ на кѣлька рокѣвъ треба навозити?

— А, що три роки, инакше нічого не уродить. Наше поле барзо пустіе, тяжке поле.

— А яка земля, п'єскова?

— Глина! Є онъ тамъ и п'єсковня, — а де *риндз'на*, то тамъ л'єпшій.

— Податокъ высокій? пытавъ я дальше.

На се мое запытане подививсь на мене м'їй товаришь зъ п'одъ лоба, но видно що моя фізіогномія припала ему до вподобы.

— Податокъ — в'одпов'євъ, — податокъ барзо *срогоий*. Я за 3 морги плачу дваццять и чотыри пап'єрки. А зъ морга буде зо дв'є копы.

— А к'олько платите в'єѣ разомъ?

— 9.500 пап'єрк'овъ платимо податк'овъ. У *инчихъ гми-нахъ* засе то и третей части того не платять.

— А к'олько нумер'овъ?

— Е, нумер'овъ, то буде у насъ зо 100 халупник'овъ, — а в'єѣхъ нумер'овъ зо 380.

— Але инвентарскихъ?

— Инвентарскихъ щось ино 270. Решта халупники.

— А по к'олько морг'овъ мають господар'ѣ?

— Якъ хто: и по три и по два и по одному моргови.

Грунтъ у насъ уже *барзо* подробяный. У инчихъ селахъ, то оденъ сяеде на грунтъ, а у насъ дробять.

— Ба, то другихъ мусять сплатити?

— Другі берутся до ремесла, т'о-що.

— А у васъ ремесник'овъ нема?

— Нема.

— Суконь або горшк'овъ не робите?

— Ге, де суконь! Отъ є два чи три ткач'ѣ, то роблять на себе.

— А то люде ту зъ давень давна б'єднї?

— Е, н'є! Отъ якъ то в'ода б'ыла велика, то одъ тогды нашї люде под'зупали, задовжились, — потому огонь... Я такъ же плачу асекурацію; чтыри разы попалився.

— А чомужь то такїй у васъ податокъ великій?

— То ще зъ *чтирдзестого* року; инчї громады робили реклямаціѣ, а наша громада не. Такъ то нашому хлопцу темному...

— Ба, не умѣете читати ?

— Ба дежь !

— А школа у васъ є ?

— Нѣма! Нѣбы є, але ю два роки нема професора. Не знавшъ Михалку (ту обернувся до парубка, що привитавшись ишовъ поручъ зъ нами) — *гледають* теперь професора ?

— А гледають, — вѣдповѣвъ Михалко, — реентъ учити не *хце*.

— Ба дежь, — грошѣ бы бравъ, але учити нѣ хце. Два роки учивъ, а нѣчо не навчивъ. Нѣхто навѣтъ читати не умѣ. Такъ якъ бы го хто взявъ на грунтъ, то одного може бы навчивъ.

— А чомужь то вѣнъ не хоче ?

— А де! *вунъ* боится, якъ бы повучувавъ, абы го не *сосадили* зъ реентства.

III. Пропащѣ становища *).

(Очеркъ подорожнѣй зъ надъ Вислока и дол. Сяну).

Навѣтъ хто не такъ довго и не въ такъ тѣсно́мъ звязку живѣ зъ нашимъ народомъ вѣхѣдной Галичины, якъ нашѣ читателѣ, то и той вже недалеко за Перемышлемъ мѣжь Радимномъ а Ярославомъ замѣтити змѣну характеру усеи той околицѣ, що монотонною рѣвниною протягнулася ажъ до Ряшева, послѣднего историчного города руского, и дальше ажъ по Шляхтову на полудне. Читателѣ знаютъ, що дальше до полудня вѣдъ Ряшева, въ горахъ — руске населене сягає значно дальше на захѣдъ, ажъ по за рѣку Попрадъ. Вѣдъ чотырохъ сѣлъ за Попрадомъ: Шляхтова, Пивнична..... и..... починаючи, зазначають въ напрямку до насъ и до заходу пѣвнѣчну границу вѣдъ польскои народности рускѣ села * * * * * ажъ по повѣтъ Березѣвскѣй. Се Русины въ захѣднѣй Галичинѣ, головне племя Лемкѣвъ. Але поперечна линія, котра тягнеться Пѣдгѣремъ, взглядно вѣдъ горѣшнѣго бѣгу Вислока до росѣйскои границѣ и котра розграничує масу руского населеня

*) Автографъ зъ р. 1876.

зъ польскимъ въ рѣвинахъ, не означена докладно. Вона справдѣ не дуже певна и не остаточна. Я задля того й назвавъ тѣ осады, котрѣ або вже зовсѣмъ зпольщились, або котрымъ цѣлковите вынародовлене грозить зъ довершенемъ систему комуникаційного — пропащим и становищами.

Рѣка Сянъ въ долѣшнѣмъ бѣгу, вѣдъ впаду до неѣ Вислока ажъ до Вислы творить природну, оборонну границу, котра на полудне йде бѣльше-менше за Вислокомъ. Отсю натуральну границу перейшовъ уже природный наплывъ колонизаціи на кѣлькохъ точкахъ. Именно вѣрвався польскій элементъ въ самому центральному пунктѣ, въ напрямку вѣдъ Ряшева до Ярослава, и самъ уже Ярославъ обступивъ зо всѣхъ бокѣвъ. Зъ другоѣ стороны, говорячи военнымъ языкомъ, починае заходити праве крило рускѣѣ народности вѣдъ пѣвнѣчного веходу, и черезъ Сянъ здовжъ рускоѣѣ границѣ розпустило загоны, котрѣ обходятъ нашѣ стратегічній позиціѣ. Гранична лінія скривилась такимъ способомъ пѣдъ напоромъ польского элемента.

Берѣгъ руского населеня зъ бѣгомъ вѣкѣвъ, якъ можна пересвѣдчитися, усувався на вехѣдъ пѣдъ напоромъ польского постуцу, и то зъ двоякихъ причинъ. Черезъ екстермінацію — выперте зъ границъ — и ассиміляцію — дѣйсне вынародовлене руского элементу. Два тѣ пруды можна вѣдрѣжнити и выказати ихъ напрямки, бо оба вони бѣльше-менше вѣдъ себе вѣдрубнѣѣ. Тѣлько пѣдъ Ярославомъ, де сплавный уже Сянъ зближаеся до спѣмненого нами торгового шляху, теперъ желѣзницѣ, оба напрямки стыкаються тожь, и Ярославъ — уживаючи ще разъ вѣйскового языка — становить найблизшу цѣль операціи того походу природного и успѣшного на стѣлько, що Ярославъ уже облили першѣѣ филъ польского элементу до окола, ввѣшли вже зъ давна передъ тымъ до самого мѣста переважающею силою, хочъ завсѣгды ще въ мѣстѣ и на передмѣстю рускѣѣ элементъ пануючѣѣ. Въ самѣмъ Ярославѣ є Русинѣвъ и то переважно на передмѣстю.... на 10.000 населеня. На мапѣ этнографічнѣѣ, выданѣѣ недавно Головацкимъ, впадае заразъ въ очи сей шматъ колоній польскихъ, котрый ажъ до Ярослава вѣрзався въ масу руского населеня.

Причину зрозумѣемо заразъ, коли пригадаемо собѣ выше

сказане, и помислимо про впливы, якї тут вѣдбились. Мы спѣмнули о двохъ прудахъ; пригляньмось имъ теперъ ближе. Черезъ Ярославъ иде той водяный шляхъ торговый, о котрѣмъ мы згадували. А торговля, въ тѣснѣмъ значѣню меженародна, есть ворогомъ всякого націоналізму завойованого. *Ubi bene, ibi patria*. Не дармо Кері (Carey) ставить торговлю на рѣвнѣ зъ вѣною. Торговля иде за каждою побѣдною армією и оккупуе разомъ зъ чужонародною адміністрацією пѣдбитый край на рѣчь побѣдителя. Яко експлоататоръ чужой праць, жиючий зъ выыскуваня обохъ сторѣнъ, котрымъ нѣбы то служить, торговля не корениться въ потребахъ жителѣвъ, для того чѣпляея, пѣдхлѣбляе сторѣнъ сильнѣйшѣй, и будучи въ основѣ своѣй космополітичною, за каждою змѣною адміністраціи змѣняе ѣ народнѣсть. Выыскуючи завѣгды найслабшѣй сторѣны, вона зъ часомъ слабшѣй элементъ мусятъ знищити, и тымъ способомъ сильнѣйшому элементови проложити дорогу. Се бачимо на лихвѣ, найменше продуктивнѣй и затымъ найнебезпечнѣйшѣй галузи торговлѣ. Такимъ чиномъ хлѣборобске консервативне населене є для неи наилучшимъ тѣломъ операціоннымъ. Такимъ же самымъ чиномъ у всѣхъ мѣстахъ вхѣдной Галичины рускѣй элементъ майже цѣлкомъ выпертый, и якъ въ калейдоскопѣ, змѣняея въ нихъ народнѣсть вразѣ изъ політичними системами: недавно була нѣмецка, наразѣ зробилася польска.

— — — — —

IV. О малорускихъ думахъ и пѣсняхъ.

(Урывки праць польскои*).

Читатель польскѣй, котрый на отею книжку, говорячу о предметѣ представлюванѣмъ ему доси въ такъ понурѣмъ, майже вѣдразливѣмъ свѣтлѣ, все таки зволивъ звернути увагу, може справедливо вѣдѣ автора домагатись подяки. Вывязуюсь зъ того довгу по змосѣ моѣй слѣдующимъ компліментомъ: читатель моєи книжки не є звычайнымъ читателемъ; вѣнъ є читателемъ конечно вже критичнымъ (не говорю ту зовѣмъ

*) Зъ автографу переклавъ И. Ф.

о читателяхъ злучайныхъ), — вѣнъ не буде вѣрити моимъ выводамъ на слово, — вѣнъ буде ихъ читати, а наведеніи факты и доказы важити и оцѣнювати.

Що тыкаєсь безсторонности, то се рѣчь менше важна. Бо треба тямити, що першій практичный творець основъ права державного (вѣдрѣжняючи право вѣдъ абсолютизму) — Солонъ визначивъ навѣть кару за безстороннѣсть горожанъ въ справахъ політично-суспѣльныхъ. Правда, се ще не доказує, що сторонничѣсть завсѣгды и всюды мусить уважатися рѣчею похвальною, — противно, въ вѣдмѣнныхъ обставинахъ, середъ якихъ мы живемо, входячи въ складъ частковый монархій конституційной, безстороннѣсть є и мусить бути хвалою и ознакою найвысшой власти, годовною пѣдставою судѣвництва, прикметою адмѣнстраціи, идеаломъ заряду публичной освѣты, — а все таки єсть примѣромъ и усправедливленемъ того факту, що по за обсягомъ тыхъ чотырехъ постѣйныхъ факторѣвъ, такожь и у насъ може и мусить панувати сторонничѣсть въ суспѣльности, де моторомъ політичного движеня, а затымъ душею житя є истноване, роздѣль и взаимне реаговане сторонництвѣвъ.

Безстороннымъ отже читатель бути не потребує, майже й не може, и справдѣ не єсть, — що пѣсля ореченя Солонна не є образою. То само можна сказати про кожного писателя занимаючогося науками суспѣльными, зъ тою хйба оговоркою, що хочъ и треба було єму бути якъ мога безстороннымъ, але коли такимъ не єсть, а навѣть — якъ авторъ сеи книжки самъ о собѣ мусить признати — въ отсѣмъ дѣль навѣть бути не може, — то замѣсть запевненя о найлѣпшѣмъ бажаню стоячѣмъ за учинокъ, нехай на єго усправедливлене послужить слѣдуюча увага:

Народнѣсть, хочъ особливо въ нашѣй монархїи єсть факторомъ выразно політичнымъ, єсть однакожь заразомъ обявомъ фізіологічнымъ, вытворомъ природы. До певного вѣроисповѣданя зѣстає чоловѣкъ принятый черезъ хрещенє, вихованє, або по своѣй власнѣй охотѣ; політичній и инші переконаня набуває, — але въ народности родаться. Отже-жь перше и друге може чоловѣкъ змѣнити, а и безъ того може взнестися на становище безсторонне. Народности можна стати тѣлько ворогомъ, якъ се роблять въ рѣжныхъ цѣ-

ляхъ и напрамахъ але зъ однакимъ наслѣдкомъ соціялисты (?) и ренегаты, т. зв. перекинчики; можна бути для неи рѣвнодушнымъ, т. є. зовсѣмъ єѣ игнорувати, якъ се чинять космополіты, — але выйти зъ неи цѣлковито, по нашій думцѣ, не єсть рѣчь можлива, скоро хто нею займаєся въ способѣ отсея студіи, т. є. анѣ не будучи єѣ ворогомъ, анѣ не игноруючи єи. Авторъ приписує собѣ въ тѣмъ взглядѣ вышѣсть понадъ всѣми польскими читателями сего дѣла, котрї руску народнѣсть бачили доси тѣлько крѣзь барвнї шибы зъ вѣкна старого дому и зъ вѣддали; я жъ постараюсь показати єѣ ближе, въ природнѣмъ свѣтлѣ, промовляючу сама за себе. Коли-жъ, якъ самъ я вже признавъ и вытолкувавъ, и мои скла не можуть бути цѣлкомъ ахроматичнї, то прецѣнь-же мають ту, въ даныхъ обставинахъ дуже цѣнну прикмету, що барва ихъ єсть діаметрально противна барвѣ вѣконъ польского читателя, або, якъ се зовєсь въ науцѣ о свѣтлѣ — єсть барва доповняюча, котра, зѣллявшись зъ тамтою, дає коли вже не зовсѣмъ чисте сонѣшне свѣтло, то бодай сякъ-такъ сѣряє, а на всякій способъ дає можнѣсть очемъ, втомлєнымъ односторонною барвою — вѣдсѣжити свои силы, вытрѣбувати быстроту. Закидь такой тенденційности не тѣлько зъ горы приймаю, але навѣтъ самъ єго пѣдношу, щобъ читателя анѣ на хвилю не лишати въ блудѣ, чого може по мнѣ надѣятися, и щобъ єму критичне читанє по можности зъ горы улєкшити.

Читатель знає, чого може надѣятись. Що не богато, сему виннї, крѣмъ особистои малосильности автора, въ великѣй мѣрѣ такожь истнующї обставины.

Признавшись однакожь до своихъ похибокъ, бажавъ бы я, щобъ не перечєно й деякихъ добрыхъ сторѣнь єєи працѣ. Отожь мушу зазначити (хочъ всякї и въ тѣмъ взглядѣ выказанї закиды, о кѣлько будутъ справедливи, признаю), що якъ пѣдъ зглядомъ народности выказавъ я неможливѣсть безсторонности, такъ зновъ пѣдъ зглядомъ політики постараюсь взнестиєсь понадъ сторонничї погляды и стояти всюды на грунтѣ державного патріотизму. Де бы той не выстарчавъ, т. є. не мѣгъ мати впливу, тамъ я політику выключу, зъ выємомъ историчныхъ ремінієценцій зъ тыхъ часѣвъ, коли земля та не належала ще до монархїи австрїйской и де затымъ

о такѣмъ патріотизмѣ не може бути й мовы; тамъ я его въ выводахъ обмину, оставляючи тѣлько факты, нехай говорять самі за себе.

* * *

Цивілізація руского народа въ своѣмъ посвяченю особистого именованя для добра загалу, въ своихъ думлахъ, переказахъ, приповѣдкахъ, въ своѣй вродженѣй благородности понять має корѣне сягаюче глубоко въ старину, котре въ кождѣй хоть крихѣткѣ щасливѣйшѣй добѣ, скоро тѣлько обставини насильно, зъ вандальскою бруталностею его не придавлюють, заразы на ново пускає зеленѣючій лѣторости. Коли бъ тѣлько найшовъ огородникъ, котрый бы замѣть вырубувати тѣ лѣторости на тріумфальнѣй брамы для чужихъ державъ та на всякѣй есы-фльоресы въ стилю бароко, замѣть робити зъ дубѣвъ по формѣ пристриженихъ — каштаны, зъ акацій етрускѣй вазы, замѣть надъжувати розлогихъ липъ на лакейскѣй парапеты а корчѣвъ грабины на потемкинѣвскѣй декораціи для закрытя свои власной бездушности и блахманеня публики, що тамъ стоить цѣлый одностайный лѣсъ, — стрѣбувавъ способомъ бодай у насъ въ огородництвѣ знанымъ и принятымъ не насилувати природы, старався допомогти їй, плекаючи природну красоту, хоронячи єѣ вѣдъ паразитѣвъ, дбаючи, щобъ однѣ лѣторости другимъ не перепиняли въ розвою, стараючись о простѣръ и рѣвне сонѣчне тепло для всѣхъ, роздѣляючи вѣдповѣдно до потребъ кождои группы справедливо тѣнь и свѣтло, додаючи земли тыхъ тѣлько частиць, котрыхъ wymagaє окремѣшнѣсть, устрѣй, походжене и навичка ростины и впроваджаючи до порока потоки воды живущои зъ великого збѣрника загально-людскои освѣты!

Жаль сказати, таке умѣтне, на зрозумѣню природы, на гуманнѣмъ пошанованю властивостей природныхъ организмѣвъ, на переконаню, що природно хочъ и не въ зовѣсмъ естетичныхъ контурахъ виростаюче дерево е завѣгды старѣзъ лѣшише и красше, нѣжъ окарловаченый гермафродитъ, нѣ то грушка, нѣ то верба, але разомъ обое и въ додатку дзвѣнками обвѣшена китайска пагода, на коменду вѣтру одностайнѣй выдаюча звуки, що варварскѣй ампутаціѣ все остануть варварствомъ, чи вони будуть прикладати єя до благо-

родныхъ грушъ, чи тѣлько до пѣдлѣйшихъ вербъ и чи огородникъ ходитъ въ петербургѣмъ юхтѣ, чи въ польскихъ чоботахъ або краковскѣмъ „кордыбанѣ“, — таке єдино въ нашихъ часахъ управлене огородничество позѣстаетъ у насъ поки що все въ пеленгахъ. А зъ тыхъ пеленокъ не дають ему выдобутися тѣ акушерки, котрѣ опанувавши опінію публичну, въ газетныхъ статяхъ застановляються надъ тымъ, якъ бы то найлѣпше „рускѣсть“ въ краю выполоти, чи то черезъ незначне усуване рускихъ книжокъ зъ бібліотекъ шкѣльныхъ (гл. „Czas“, допись „Z Rusi“), чи въ иншій, такъ само пригѣдннй спосѣбъ.

* * *

КОНЕЦЪ ДУМЫ ПРО САМОЙЛА КУШКУ.

„Witaj, witaj Somku Kuszko nam,
Nasz Zaporozki hetmanie!
Stało na życie w niewoli ci tam,
To i z nami kozakami na wolności stanie“.
Cóż, co prawda, głowa Somka legła już, panowie,
Jego kości spoczywają już w starym Kaniowie,
I w kijowskim prawią modły po nim monasterze,
Ale sława jako żywo po nim nie poleże.
Będzie sława sławna
Między kozakami.
Pomiędzy druhami,
Między rycerzami,
Między dobrymi mołojcami.
Umocnij Boże lud kozacki,
Chrześcijański,
Wojsko Zaporozkie
I Dońskie,
I tę czerń Dnieprową,
Niżową,
Na mnogie lata,
Na wieki wieczne!

Послѣдне 14-вѣршове закѣнчене єсть въ кождѣй думѣ стереотипне; кожда дума кѣнчиться тымъ, сказати бѣ такъ,

возвеличенемъ не тѣлько героя въ нѣй оспѣваного, але й цѣлого суспѣльно-політичного організму, якимъ, значить, почувало себе козацтво и чернь. О тѣмъ почуванню єдности и автономной державности козацтва и цѣлой Низовой, Днѣпровой черни, т. є. цѣлой украинської людности, затымъ усеи Украины, свѣдчить кѣнцеве, немовъ фїналь якогось новочасного гимну народного звучаче бажанє, щобъ та, такъ упорядкована и укрьплена суспѣльность тревала на вѣки вѣчній. Супротивъ такого живого прояву чувствъ народа, що зложивъ тѣ думы, — даремнымъ єсть усилованє деякихъ историкѣвъ представити тѣ великѣ (хочъ бы тѣлько по своимъ політичнымъ наслѣдкамъ) подѣвъ яко „*rzemie rozbestwionego chłopstwa*“, або якъ простѣ бунты вѣйсковѣ. Для порозумѣня цѣлой величезной рѣжниці мѣжь тыми подѣвами а иншими прошу собѣ представити тѣлько всю абсурднѣсть такого припущеня, щобъ н. пр. рѣзанина мазурска 1846 року, котра справдѣ була „*rozbestwieniem chłopstwa*“, могла вытворити а бодай порозумѣти подѣбнѣй думы, якъ сей выше наведеный 14-вѣршний кѣнець думы про Самѣйла Кушку. Або прошу вказати бодай на одну пѣсеню або орацію того по московскѣй выправѣ 1613 р. выбухшого бунту вѣйскового, тои „*Konfederacyi wojska J. kr. Mości*“, котре „*nie będąc uspokojone za usługi*“, обєввши всѣ добра корольвскѣй, засеквеструвавши всѣ доходы державнѣй, пѣдъ начальствомъ Маршалка и цѣлой рады военной рабуючи и плѣндруючи держало цѣлу Рѣчь посполиту, „о кѣлько одна єи частина не стояла пѣдъ опѣкою козацкои булавы Сагайдачного“, въ станѣ облоги черезъ звышь пѣвтора року“; чи въ якѣй пѣсени вояцкѣй зъ того або иншого подѣбного часу находить ся хочъ тѣнь того голосного почутя єдности зъ суспѣльностєю („и черню Низовою, Днѣпровою“), тои державной тривкости організації суспѣльной („укрьпи.... на вѣки вѣчній“), якими гомонѣли вѣйсковѣ таборы сѣчовѣ, хуторы козачѣй, майданы городѣвъ приднѣпряньскихъ, вѣдпустовѣ мѣсяца на Украинѣ, остаючѣй рѣвночасно „пѣдъ опѣкою“ того „збунтованого козацтва“. Насупротивъ того прошу порѣвнати отъ хочъ бы ту циничну и правдиво кондотєрску (розбѣйницку) перехвалку письменного, рангою высоко стоячого, въ Варшавѣ (якъ самъ оповѣдає) найчѣльнѣйшими рѣдинами Рѣчипосполитои „фето-

ваного“ пана Машковекого, що „zabiliśmy jednego dragona, to jeszcze nie nie szkodzi, — bo za jednym ich 7000 chodzi“. Або прошу поробвати польську вояцку пѣсню :

Idzie wojak górą lasem,

Przymierając głodu czasem“ и т. д.

зъ правдиво горожанською благородностею чутя, почутемъ національної єдности и вышихъ безмѣрно понадъ всякї индивідуальнї клопаты, идеальныхъ интересѡвъ, пробиваючимся въ слѣдуючїй думѣ про вызволене Украины зъ пѡдъ панования Рѣчипосполитои черезъ Хмельницкого, думѣ зложенїй, слуханїй и спѣванїй простымъ, неписьменнымъ, але короткотривалою суспѡльною організаціею освѣченымъ народомъ, котрой початокъ въ польскѡмъ перекладѣ ту наводимо :

„O, wielka w sławnej Ukrainie naszej była to potrzeba!

To były smutne dni okropnej, ciężkiej doli!

Nikt nie ratował nas z niewoli,

Ni modłów za nas słał do nieba.

Li święty Bóg nas w swej pamięci miał,

Do wielkich trzymał dzieł, gotował do zapasów, —

I nikt nie wiedział, tylko On, nie szczędząc ciężkich czasów

I szłać nam smutne dni, — e o tem dokonać chciał“.

* * *

Не менше хибнымъ є розповсюднене мнѣнє, якъ коли бѣ тѡлько vyrѡдна интелїгенція руска и то тѡлько „московекого напрямую“ мала вѡдразу до Польщѣ, мѣжь тымъ коли маса народа єсть въ глубинѣ душѣ польскою,

I Polski pragnie, i do Polski wzdycha,

Bez niej jak ryba bez wody usycha.

Правда, доказъ потверджуючїй єсть ту труднєнкїй, не менше якъ и заперечуючїй, — але неможливымъ не єсть, — и мы перепровадимо єго. Розумѣєся, що загальне голосоване ту не можливе, а коли бѣ навѣть вѡльно було голосувати, то нарѡдъ рускїй рѡвно якъ и польскїй стоить ще на надто низькѡмъ ступни, щобѣ о такихъ абстрактїйныхъ рѣчахъ мѡгъ по просту однимъ словомъ высказати свою гадку: такъ або нѣ. Єсть однакожь vyrоблена нимъ самимъ въ протягу столѣть и живуча въ глубинѣ душѣ опїнія публична, єсть

публіцистика и література, и то, якъ у руского народа, навѣтъ безмѣрно богата, якъ може рѣдко у котрого: се пѣснѣ, казки, приповѣдки и т. д. Руска письменна література не естъ въ десятой части такъ богатою, якъ неписьменная, такъ що говорячи въ загалѣ о літературѣ руской, можна сказати, що переважна ея частина — людова, сотворена самымъ народомъ, а не якими небудь малочисленными верствами народа. Зѣбрали еѣ и выдали писателѣ рускій, московскій и польскій; не може затымъ и мовы бути, щобъ збиране роблене було односторонно, зъ тенденцію антипольскою, бо що Москалѣ або Русины (интелігентнѣй, а затымъ досы нѣбы то тенденційно бажающѣ роздувати вражду противъ Поляковъ) повикидали зъ пѣсень яко приязне Полякамъ, то се певно найшло бѣ мѣсце въ збѣрникахъ польскихъ (Вацлавъ зъ Олеська, Жегота Паулі и др.) Отожь перешуковуючи цѣлу руску (и людову и письменну) літературу, найдете вышовшѣ доси тѣлько двѣ поезіѣ, въ котрыхъ говоритья о Полякахъ по приязному, подаеъ имъ руку до згоды; а и тѣ одинокѣ двѣ поезіѣ суть вытворомъ літературы письменной, а именно одна „ляхоѣда“ Шевченка („Ляхамъ“, посвящено Броніславу Залескому), а друга Гушалевица:

Миръ вамъ, братя, всѣмъ приносимъ,
Миръ то нашихъ вѣтцѣвъ знакъ,
Мира зъ неба всѣ днесъ просимъ,
Чи то Русинъ, чи Полякъ.

Можна бы ту ще яко 3. и 4. навести вѣршѣ Тимка Падурѣ и Костецкого, належачѣ до літературы гермафродитичной, що выплыла зъ надвычайного помѣшаня понять, чувствъ и языкѣвъ, котру можна вложити до той самой категоріѣ макароничныхъ умотворѣвъ, що звѣтну пѣсенку:

Auf dem Berge sitzt der zajac,
Mit den Füßen przebierajac —

або вояцку: Kotra nima kawalirza,
Niech do karczmy nie zazirza,
Bo ni pije ni tancuje,
Ino drugim zawadzuje.

Натомѣсть объявѣвъ гнѣву, обуреня, навѣтъ ненависти — такъ выразныхъ, такъ грѣзныхъ и такъ скристалізованныхъ, що хибно зрозумѣти, двояко толкувати ихъ годѣ — найдете

въ той літературѣ цѣлый легіонъ, и то именно въ людовѣй літературѣ. Де тѣлько народъ доходитъ до того, щобъ высказати о Польщи та Полякахъ яко народѣ свою думку або чуте, — тамъ воно, жаль сказати, майже завсѣгды негативне. Пѣсенѣ тѣ спѣваються й доси и суть одинокимъ кормомъ духовнымъ, поживнымъ для народа, бо своимъ, рѣднымъ, бо рускимъ. Иншого корму якъ вѣдъ вѣкѣвъ такъ и до нынѣ народъ той не мае, окрѣмъ хіба письменной літературы руской, о котрѣй прецѣнъ и самі Нѣмцѣ признають, що не розпливається въ любовѣ до спѣльной намъ минувшини. А кормъ, подаваний народови въ школахъ, скоро лишъ польскою мовою, не есть нѣякимъ кормомъ, бо не стравнымъ, бо при нехтованю руской мовы якъ може прищѣплюватись до руского народа наука, подана ему въ незрозумѣлѣй, а ще до того традицією такъ для него обридженѣй польскѣй мовѣ?

* * *

Нехай хто перекладе сю прекрасну пѣсеню народну, въ котрѣй мати вчить дочку, якъ мае уладити сумирне жите зъ мужемъ, котрого не любить и котрый не заслугоуе на вилюбовѣ, и въ котрѣй дочка рѣзко супротивъ того заявляє свою гѣднѣсть и самостѣйнѣсть:

Ой ты мати, моя мати, порадице въ хатѣ,
Порадь мене, моя мати, якъ нелюба звати?
Пораджу ти моя доню, якъ рѣдная мати:
Ой якъ прийде нелюбъ зъ поля, проси го до хаты.
Посади го моя доню за тисовымъ столомъ,
Называй го, моя доню, сивенькимъ соколомъ.
Ой волю я, моя мати, каменя глодати,
Анѣжь маю нелюбови „соколе!“ казати!

Куды подѣсье та поетично-квѣтчаста бесѣда, а заразомъ та епіграматична звязлѣсть дікціи, котра той пѣсени въ рускѣй мовѣ надає курсъ приповѣдки, значучои, короткой, — коли схочемо перекласти єѣ по мысли польскихъ аннексійныхъ поглядѣвъ, пѣсля котрыхъ черезъ саму тѣлько замѣну укѣнченъ слово руске стаєсь польскимъ, а радше есть зъ горы вже польскимъ, тѣлько де-не-де треба змѣнити укѣнченя.

Стрѣбуймо подати польскому читателеви толковане, выяснюче значѣне, духа тои пѣснѣ.

„Och ty matko, moja matko. która jesteś duchem porządku i dobrej rady (rozsądku) w domu! Naucz mię, moja matko, jak mam przemawiać do męża niegodnego mej miłości? Poradzę ci córko moja, jak szczera rodzona matka: gdy przyjdzie mąż z pola, to proś go, by wszedł do izby, usadź go za ciosowym stołem (na honorowym miejscu) i nazywaj go swoim sokołem, to jest przemawiaj do niego pieszczotliwemi, przymilającemi słowy. Wolę ja raczej, matko moja, gryść twardy kamień, niż przemawiać do takiego męża pieszczotliwemi słowy! (Слѣдує нѣмецкій перекладъ тои-жь пѣснѣ, котрый ту наводимо. Вид.)

O meine liebe Mutter, des Hauses guter Rat,

Wie soll den Mann ich heissen, der meine Lieb' nicht hat?

O meine liebe Tochter, den Rat, den geb' ich gern:

Erfang' ihn bei der Heimkehr, wie deines Hauses Herrn!

Und lass beim Tisch ihn sitzen am höchsten Ehrenort,

Und heisse ihn willkommen mit holdem Liebeswort!

Eh' beiss' ich, meine Mutter, in einen harten Stein,

Als dass ich ihm begegne mit holden Schmeichelein!

V. Сербске письменство и Вукъ Караджичъ *).

(Уривокъ).

Имя Вука Караджича и у насъ въ Галичинѣ, де — признаюся — виднокругъ у всѣхъ рѣчахъ дуже ограниченный, такою не есть таке незнакоме. Знали его и похваляли его приговане ще Маркіянъ Шашкевичъ и Яковъ Головацкій; иначе бути не могло, коли вони въ своѣй літературѣ тымъ самымъ путемъ прямували, що славный Караджичъ въ своѣй; не треба може й пригадувати, що навѣть и що до поверховной формы вони зъ нимъ годилися, приймаючи въ „Русалцѣ Днѣстровой“, (1837 р. въ Будимѣ, однѣмъ зъ осередкѣвъ письменного вѣдродженя Сербѣвъ друкованѣй) по части писовноу Вукову. Имя те заразъ нагадується й намъ, коли чуемо що про сербску літературу. Згадкою за те имя, найзнакомитше

*) Изъ автографу.

зъ тои письменности, я хотѣвъ бы заразъ на вступѣ збудити вашъ интересъ до того короткого огляду историчного літературы себскои. Особливо стало имя Караджича голоснымъ у насъ послѣдними роками вѣдъ часу, якъ спѣръ о фонетичну правопись и у насъ пѣднѣсея, и мы на него и на спасеннїи наслѣдки его дѣлания указувати стали нашимъ противникамъ, якъ на живый примѣръ. Коли близше пѣзнаемо исторїю сербского письменства, то будемо могли и въ богато иншихъ пытаняхъ вказувати на сербскїй народъ, де тї пытаня вже розвязанї въ такѣмъ дусѣ, въ якѣмъ мы ихъ у себѣ розвязати намагаємось. Коли кажуть, що зъ исторїи давной давнины можъ богато навчитися придатного до теперѣшности, то чому бы намъ не можъ стѣлько науки вынести зъ подѣй и перемѣнъ, черезъ якї переходивъ братный намъ и пѣдъ богато зглядами близькїй народъ сербскїй въ своѣмъ духовѣмъ житю, майже передъ нашими очима? Та Вы, мои панове, самї се, кобъ здоровї, осудите. Чи гѣдна цѣла література сербска нашої уваги, и чи мы, уже не яко Славяне, але таки якъ Украинцѣ, можемо зъ неї богато вынести хо-сенной науки, покаже намъ сей коротенькїй еї переглядъ.

Я знаю, що література сербска у насъ, окрѣмъ хїба кѣлькохъ фактѣвъ дотыкаючихъ особы Караджича, ще майже зовсѣмъ не звѣстна. Если Вы, мои панове, въ тѣмъ не рѣжнитесь вѣдъ цѣлого нашего гурту, то и себъ маленькїй переглядъ збудитъ Вашъ интересъ, и зъ него довѣдаєтеся о подѣяхъ, котрї Вамъ нашу таки літературу живо пригадають, — и зъ него вынесете не одну науку, котра Вамъ поможе до зрозумѣня нашої літературной исторїи и до оцѣнки того прямованя, яке показуе наша украиньска література. Позвольте-жъ минѣ, мои панове, пригадати Вамъ декотрї подѣй самой исторїи того народа, щобъ мати за що зачѣпити исторїю письменства.

Народъ сербскїй, чи якъ его звать — сербо-хорватскїй, сидѣвъ давно въ тыхъ сторонахъ, де мы теперь сидимо: племя Хорватѣвъ (бѣлыхъ) въ захѣднѣй части Галичины, — Сербѣвъ на сѣдъ вѣдъ нихъ, по надъ Дуѣстромъ и Прутомъ. Ще доселѣ въ галицкѣвъ выговорѣ задержалися слѣды сербскои бесѣды, якъ короткї формы овъ и евъ замѣтъ укра-

иньскихъ ою и ею, и заступлюване украиньско-подольского я черезъ е., якъ: месо (срб. месо), свето (срб. свѣтиц), петá (хрв. peta), здоровле (срб. здарвље), мѣсець (срб. мјесец), плесати (хрв. plésati), ба навѣтъ мера зам. мѣра (хрв. mjera), верити (хрв. vjeriti) и т. д.

Въ семѣмъ вѣцѣ (въ р. 620) на запросъ цѣсаря Гераклія рушелися Бѣлѣ Хорваты зъ мѣсець и осѣли тамъ, де теперь сидять, двома вѣддѣльными державами: полудневою або побережною (Дальмація, Боснія и Герцоговина) и пѣвнѣчною (надъ рѣками Савою и Кульпою), нынѣшною Хорвацією и Славонією. За ними рушили и ихъ сусѣды Сербы, и по довшій вандрѣвцѣ осѣли знова на схѣдъ вѣдъ Хорватѣвъ, бѣльше-менше въ нынѣшнѣмъ княжествѣ сербекѣвъ, и на полудне вѣдъ того жъ. Въ IX. вѣцѣ утвердилося въ Хорвато-Сербіѣ христіянство дѣяльностею св. Кирила и Методія. Роздѣлу мѣжъ обома церквами ще тодѣ не було: сербска церковъ пѣдлагала Царгородови, а тѣлько Далматинцѣвъ уживали вже въ богослуженю мовы латиньскои.

Въ р. 879 перейшли по примѣру Далматинцѣвъ (котрѣ вѣдъ VII. вѣку пѣдлагали Римови) и Хорваты пѣдъ церковъ латиньску, задержуючи однако жъ богослужене славяньске. Але вже въ р. 925 на соборѣ въ Сплетѣ (Spalato) вѣддано Хорватѣвъ пѣдъ латиньского митрополита сплетекого и выключено славяньску мову зъ богослуженя. Важнѣсть сеи пѣдѣи въ исторіѣ сербо-хорватекѣй уобразимо собѣ, коли представимо собѣ у насъ таке положене, коли бъ мы вѣдъ Украины були вѣддученѣ не лишь униєю, але якъ бы мы приняли обрядъ латиньскѣй зъ латиньскою бесѣдою и пѣдданѣи были латиньскому архієпископови черезъ девять вѣкѣвъ. Отже той девятьвѣковый интелектуально-релігійный роздѣлъ мѣжъ православными Сербами а католиками Хорватами менче вчинивъ, нѣжъ бы хто подумавъ. Хочъ церковъ хорватска страшила автономію, то все таки князѣвство хорватска пѣднеслося и процвитало ще пѣдъ конецъ XI. вѣку; ажъ угорскѣй король Коломанъ зробивъ конецъ его независимости.

У Сербіѣ за принятѣмъ христіянства настали вѣины зъ сусѣдными Болгарами, треваючѣ цѣле майже столѣте; 924 побивъ Сербію царъ болгарскѣй Симеонъ. За помочею Византійцѣвъ вызволилися за 10 лѣтъ Сербы знова, и знова поча-

лися вѣйны зъ Болгарами, поки оба народы не уягли Византїв (на початку XI. вѣку). Теперь зачалися борбы за независимѣсть, поки 1043 р. Стефанъ Богуславъ выгнавъ намѣстника византїйского; его сынъ Михайло (1050—1080) вызволився цѣлкомъ зъ пѣдъ византїйского зверхництва и принявъ титуль царя сербского; яко такого узнавъ его папа Григорїй VII. Вѣйны зъ Византїйцами не уставали, до чого ще прибули и внутрѣшнїй усобицѣ изъ за престолонаслѣдья, ажъ до Степана Неманїа, котрый р. 1165 утвердивъ независимѣсть Сербїи вѣдъ Византїи и стався основателемъ династїи Неманичѣвъ и державы званої Великимъ Жупанствомъ Россїи (вѣдъ княжеской столицѣ Россы, нынѣшного Нового Базару). Сынъ и наслѣдникъ Степана вѣнчався 1222 на царя сербского присланою зъ Риму короною. Пѣдъ нимъ и его наслѣдниками розширилась Сербїя значно на сѣдъ и на полудне, а пѣдъ царемъ Степаномъ Душаномъ (вѣдъ р. 1336—1356) досягнула найбѣольшой могучости и славы и обсягнула крѣмъ властивой Сербїи ще й Болгарїю и Македонїю, Альбанїю, Тесалїю и Пѣвнѣчну Грецию. Душанъ принявъ титло императора; вѣнъ пособлявъ промыслъ и выдавъ славный збѣрникъ правъ „Законникъ Душанов“.

Але великїй обьемъ Душанового царства мавъ уже зарѣдъ упадку въ собѣ. Царство те пѣдѣлене було на намѣстництва, котрї швидко почали вѣддѣлюватися. 15 червця 1389 положила битва зъ Турками на Косовѣмъ полѣ конецъ самостойности державы сербской. Вѣдъ того часу князѣ сербскїи стали вазалыи турецкихъ султанѣвъ, поки ихъ незгоды мѣжъ собою не завели народъ у повне пѣдданство турецке.

Черезъ чотыри дальшї вѣки покрывае совершенна темрява исторїю сербского народа, а лучше, вѣнъ не мае жадной исторїи, бо не жие. Ажъ въ нашѣмъ столѣтїю оживае народъ и пѣдъ проводомъ Милоша трѣбуе скинути зъ себе ярмо турецке 1804. Друге пѣднесенє народа сербского пѣдъ кн. Юрїемъ Караджорджевичемъ 1815 року приводить князѣвство сербеке въ жите, и вѣдъ того часу жие и Сербїя новымъ, щоразъ бѣльше въ гору ростучимъ житемъ. — — — —

ПОЕТИЧНІ ПРОБИ.

I. Шлянь трагедіи „Настася“ *).

I

а) Дѣвчина, сирота, котра пострадала родичѣвъ черезъ коварство боярь, чує нещастє свое, а черезъ те и своего народа, але пѣзнає, що вона не въ силѣ допомогчи ему; жалує, що дѣвчина має такъ обмежене поле дѣлання. Вона любить Юрія и думає вийти за него. Вона вийшла тутъ, чтобы зѣйтися зъ Юріємъ и присягнути ему вѣрнѣсть, а передъ тымъ ще помолитися на грѣбъ матери и запытатися єѣ, чи добре робить.

б) Коли вона ще на грѣбъ молиться, надходить князь (характеръ слабый, легкодушный); ударенный еи красотою, залюбуєся въ нѣй; заразъ ѣй то освѣдчає и хоче єѣ смѣло обняти, — вона его вѣдтручує, черезъ що вѣнъ завстыданный, але зато єѣ правдиво полюбивъ — говорить, хто вѣнъ — и вѣддалає слугъ. За той часъ Настася дѣстає гадку, при помочи князя свѣй нарѣдъ двигнути, показуєся затымъ бѣльше склонна его словамъ, тѣлько теперъ каже ему вѣдѣйти, бо хтось наближаєся. Князь вѣдходить.

в) Надходить Юрій, наметный; вона го, неpritомна, приймає; вѣнъ ѣй выкидає, хоче, чтобы присягла ему вѣрнѣсть; вона ему вѣдповѣдає, що мусить ще упередъ одно важнѣйше, святе постановлѣне выповнити; вѣнъ єѣ просить, щобъ ему

*) Зъ автографу зъ р. 1368.

сказала причину (средства?), благае; вона не хоче; вѣнь до крайности розжаленый вѣдходить.

d) Настася сама такожь розжалена, — але така вже мусить бути ея доля. Вона свое щасте офрує высокѣй своѣй идеѣ. Чи має бути спокѣйно-щаслива для себе самои, зъ Юріємъ, и его зробити щасливимъ, — чи выставити себе на змѣнну судьбу, жертвувати Юрія, котрый прецѣ годенъ щастя? Вмовляє въ себе, що вона Юрія не любить, що лишъ тому жити зъ нимъ хотѣла, бо вѣнь такожь народъ любить и мѣгъ ѣй помогчи. Ея характеръ розвиваея постепенно; поэтому, у князя, вона пѣзнае, що вона любить тѣлько Юрія цѣлою своєю силою, — але вона вѣдважно ставляє чоло своѣй похоти и хоче, наперекѣръ своему сердцу, осуцити свою идею. Тверде постановлѣне зъ княземъ завязати зносини.

II.

Въ княжѣмъ дворѣ.

a) Настася каже слузѣ княжому, щобъ пустивъ еѣ до княжихъ покоѣвъ, — слуга зъ ушанованемъ: „ты теперь княгиня, ты панѣ, будь намъ вѣсмъ ласкава!“

b) Настася сама, зъ иронією: „Княгиня! — Любовница!“ Вона князя не любить, силує себе — нагадує Юрія.

c) Надходить Юрій, вѣнь врываея насилу, противъ вѣдтручующого его слуги, бо зачувъ голосъ Настасѣ. Насампередъ просить еѣ наметно, щобъ вона переконала его (о чѣмъ вѣнь самъ зъ горы пересвѣдченный) що все то неправда... Но коли вона признає, хочъ и зъ жалѣмъ (а инакше не може, бо вона свое постановлѣне за святе вважає), вѣнь еѣ просить, щобъ заразъ разомъ зъ нимъ покинула княжій двѣръ, нарештѣ грозить; вона ему на тоє зъ силуваною рѣвнодушностею вѣдповѣдає, що его не любить.

d) Надходить князь. Вона каже, що се ея своякѣ, натрутенъ, просячій еѣ о якусь ласку. Юрій до нея... страшно.....! вѣдходить.

e) Любовна сцена зъ княземъ. Мѣсяця для еѣ своякѣвъ и т. д. Для добра народу князь не запалюєсь, слабо и рѣвно-

душно все признає, але видно, що тільки такъ, безъ постановы. Выходить.

f) Настася сама: „О!..... якъ я Юрія люблю! Але добро народа надо все“.

III.

У княгиниъ.

a) Княгиня (характеръ поганый, зависть, хитрѣсть, честолюбіе, жадоба панованя) сама, розмовляє зъ собою о Настѣ — сама боїться — думає о якѣмсь помѣчнику, посереднику и т. п.

b) Надходить Юрій и обѣцуює ѣи свои услуги. Горда княгиня вѣдповѣдає єму: „не потребую“ и вѣдходить до князя. Юрій удаєся до боярѣвъ, покидає свою гадку про добро народа для своей наметности.

c) Князь и Настася, княгиня надходить. Княгиня гордо, навѣтъ не уважаючи на Настасю, выкидає князеви, що вѣнъ князь, и коли має мати любовницю, то не просту яку небудь Настасю. Вона сама вѣдъ него любви не жадає, бо ихъ злучили вѣтцѣ зъ політики. Настя выступає противъ того. Князь не знає, що на те одной и другѣй вѣдповѣсти. Чути трубы повертающого Коснятина Сѣрославича. Княгиня робить на те уважнымъ князя, каже, що Юрій пѣшовъ до боярѣ. Бѣль Настасѣ. Князь видить въ тѣмъ щасливу приключку, щобъ вѣддалити тымчасомъ Настаську, злегка хоче єѣ выпросити. Настаська не хоче вѣдходить, просить князя — — —

d) Надбѣгає Юрій напудженный, оскаржує себе, що зрадивъ Настасю передъ боярами, просить єѣ, щобъ утѣкала; вѣнъ уже не бажає єи любви, тільки хоче спасти єи жите. Настаська утѣшена, що Юрій любить єѣ, але лагѣдно вѣдтручує єго гадку о ратованю своего жита; єи жите скѣнчене, коли вже не може своей цѣли доконати.

e) Надходятъ бояре и Коснятинъ Сѣрославичъ. Гроза. —

f) Лишаєся Юрій, Ярославъ (и княгиня?) — — —

— — — — — — — —

III. Добраночъ родинѣ.

Добраночъ, рѣднѣ Вы мои
Въ далекѣмъ, любѣмъ краю!
Одень безъ Васъ на чужинѣ
Про Васъ я споминаю.

Гадки мои шлю до зорѣ —
Вона й у Васъ тамъ сходить...
Стоить хатинька въ ярѣ,
Въ свѣтлицѣ мати ходить,

Въ вѣкнѣ стае ось, и зъ зорѣю
Веде розмову тихо,
Благае Господа за мною,
Щобъ вѣдвернувъ все лихо,

Щобъ сына тѣ берѣгъ, вертавъ
До рѣдненького краю —
Добраночъ матѣнко моя,
Тебе я споминаю!

А батько сѣвъ и понурѣвъ
Чоло — и люльку курить,
Далеко мысли десь путивъ —
Чогось то вѣнъ ся журить?!

Ой знаю я той смутокъ Твоѣ
И мысли Твои знаю!
Добраночъ батьку, рѣднѣ мѣй!
Добраночъ, рѣднѣ краю!

Ой знаю я ще тамъ въ долѣ
Про ту одну дѣвчину, —
Шите зложила на столѣ:
Для братчика хустину —

А въ оцѣ блыснула слеза...
Й Тебе я споминаю! —
Добранѣчь, сестронько моя!
Добранѣчь рѣдныи краю!

Ряшбѣзъ, 1878.

III. До ластѣвки *).

Люба ластѣвочко, милый пташку мѣй,
Ты мене не кидай, не лети въ вырѣй!
Пѣднесись до хмары, поверни доломъ
По надъ нашимъ краемъ, надъ нашимъ селомъ,
До мого вѣконця спустиись, прилини,
И радѣсну пѣсеню свою зазвони,
И голоскомъ своимъ тугу мнѣ розвѣй, —
Зажди, щебетушко, не лети въ вырѣй!
А Ластѣвка каже: не здержишь мене!
Мене-жь тая туга зъ вѣконця жене,
А люде лихий гоняють зъ по надъ сгрѣхъ,
И въ хмарахъ ще чути ихъ пакѣсный смѣхъ.
Нѣ волѣ, нѣ миру, нѣ сонця — твѣй край!
Не гай мене, друже, — я лечу у рай!

Глогѣзъ, д. 19/VII, 1878

IV. Умерла.

Чиста, мовь рожѣ стулений листокъ,
Що роса въ ранцѣ умыла му лица;
Бѣла, якъ першій весняный цвѣтокъ,
Тиха, якъ въ ранцѣ небесна зѣрниця —
Ясну головку на рученьку сперла —
Спать, чи думає?

Цить! вона умерла!

Глогѣзъ, д. 20/VII, 1878.

*) Написано въ тыждень по смерти жѣнки. *Прим. Костя Наср.*

V. Споминки.

Ледво ще тому рѣкъ, а було якъ и нынѣ:
Трава стелилася у тѣй самѣй соснинѣ,
Що ще Твоѣй батенько покѣйный засадивъ.
Пѣдъ сосну сѣла Ты, а я лице схиливъ,
Немовъ задумався, — въ траву близъ Тебе лѣгъ,
И голову склонивъ до Твоихъ милыхъ нѣгъ.
Да Ты прогнѣвалася, — а я — у перепросы,
И въ синій очка цмокъ, и въ ясні косы,
И въ ручку нѣжную, и зновъ у бѣле личко:
„Я твоѣй! И Ты моя! Голубочко! Горличко!
Я Твоѣй, невольникъ Твоѣй! усе Твое, що маю,
Усе вѣддамъ въ любовъ безъ мѣры и безъ краю!“

Ты мовчки слухала, да тѣлько сяло око,
На мене глянула, на дно душѣ, глубоко, —
На небо сине, на широкій свѣтъ,
На дугъ зеленый, що ще зъ юныхъ лѣтъ
Твоимъ дитинячимъ забавамъ вторувавъ
И гомѣнь пѣсенюкъ Твоихъ передававъ
Грабовому лѣскови, — а зъ грабины
Твоѣй домикъ вызира! — туды мала дѣвчина
До батька бѣгала вѣдпочивать изъ зною — —
И ясні оченка Твои покрылись мглою..
Ты вже дивилася въ дальный, другій свѣтъ:
Предъ окомъ Твоимъ мовъ — вмерлій отецъ стоить,
Благословить Тебе, пѣднѣвши руку д' гѣрѣ,
Но зъ устъ сумныхъ несесъ важке: Memento mori!

Хиба-жь не такъ було? Въ задумѣ Ты спытала:
„А що будѣ за рѣкъ?“ и тихо-тихо встала
И мовчки йшла зъ людьми, середъ гульбы й смѣху,
Лишь руку стисла мнѣ тайкомъ, мовъ на потѣху.
„За рѣкъ що будѣ?“ — шепнувъ я дѣвчинѣ, —
„Ты будешъ жѣнкою, ты будешъ при дитинѣ,
„Дитину будешъ на рукахъ нестити!“
— „Хто-жь выгадавъ паннамъ о дѣтяхъ говорить!“ —
„Чому? Або-жь то се така страшна печаль?“

— „Богъ зна, чого паннамъ такъ передъ слюбомъ жалъ!
Мы завтра пѣдъ вѣнецъ, а далъ — ну, що далъ?
Чи-жь не еднае насъ любовь? Чого-жь ту смутки й жалъ?“

Я мовчки дивувавсь, бо то дѣвчина вчила
Старого мудрагеля всѣхъ тыхъ мудростей!
Бо отъ яка ся дальшь исторія вчинила:
Безъ романтизму, трагіки й страстей
Зъ недѣлѣ бувъ нашъ слюбъ — и нѣде правды дѣти:
Було тамъ смутку й слѣзъ, якъ все буває въ свѣтѣ.

Та й радоцѣвъ дождалися, —

Якъ Тарасъ нашъ пише:

„Занудило коло сердца,

Дитину колыше“ —

Та не мати, чужій руки!

Мати пѣшла спати,

Пѣдъ зелену муравоньку

Зъ батькомъ спочивати!..

И року ще нема: я зновъ одинъ ридаю,
Пѣдъ сосною лежу, на дугъ той позираю:
Нема голубочки моєи! Вихрѣ унѣсь!
Нѣ синихъ тыхъ очей, нѣ золотожовтыхъ кѣсь!
Нѣ слова любого, нѣ устѣ тыхъ мовѣ ягѣдѣ, —
Змели въ пѣску вѣтры єи дрѣбненькій слѣдѣ!

Глогбегъ д. 23/VIII, 1878.

VI. Урывокъ пѣснѣ.

Ходжу, блуджу по долинь,
Поглядаю въ даль, —
Слѣдѣ зарѣсь вже по дружинѣ,
А въ серденьку жалъ!
Вже не чуть єй голосочка!
Полетѣла голубочка!
Ой озвися, повернися
Єдина моя!

10/VII, 1879.

VII. Огнева сторожа*).

(На нуту „Пречистая Дѣво мати“).

Небесная помѣчь Божа,
Будь теперь при насъ!
Мы огневая сторожа
У важкѣй намъ часъ.
Заярились нашѣ хаты,
Бердо! брата, часъ не спати,
Острожне зъ огнемъ!

Одна намъ осталась хата,
Вже послѣдняя;
Неприбрана, небогата,
Але — рѣдная.
Намъ противный вѣтеръ дуе,
Ворогъ зъ ватрою чатуе,
Чи мы не заснемъ.

Не спалить намъ хлань ворожа
Послѣдне майно;
Устереже сила Божа,
Що стережено.
Лишь подаймо собѣ руки
Всѣ вѣдъ плуга, вѣдъ науки, —
Разомъ встережемъ.

Небесная помѣчь Божа,
Будь усе при насъ!
Мы огневая сторожа
У важкѣй намъ чачъ.
Заярились нашѣ хаты, —
Бердо! брата, часъ не спати, —
Острожне зъ огнемъ!

„Щобы уволити загально почуванѣй потребъ“ — якъ каже звѣстный, стереотипный вступъ до кожного нового вы-

*) „Дѣло“, ч. 42. зъ д. 12 червня 1880

даня нѣмецкого — доконечно есть утворити таку або подѣбну пѣсню. Єсть се моя гадка и проектъ, и я подавъ выше заразъ щось въ такѣмъ родѣ, щобы мои понизші гадки черезъ тую илюстрацію зробити лекше зрозумѣлыми, — а борони Боже не на тоє, щобы таки заразъ тую мою „поезію“ зроблено рускою марсиліяною.

Кождый часъ, въ котрѣмъ народъ т. є. маса народна, звичайно мовчалива, проситься до голосу. чи то — кажучи парламентарно — сама „забирає голосъ“, — вимагає такой пѣснѣ, не такъ високо поетичной, навѣть не доконче стисло логичной, въ загалѣ не твору надзвичайного артизму, якъ бѣльше короткои, легко зрозумѣлои, ядерной, доброй до спѣву и до запам'ятаня. — бо тѣлько така може перейти въ масы и въ усѣхъ верствахъ народныхъ прийнятися. Єсть така пѣсня символомъ почутои єдности народа и сінтезою того, що не поодинокі люде, але всѣ разомъ чують, а щобы выразити, потребували бы дуже богато слѣвъ, якихъ не у одного не достає. Такожъ и пѣсня така не може тогѣ всего выразити, але и не потребує, будучи тѣлько якъ бы знакомъ пѣзнаня и маючи до помочи музику, котра выражає все то, чого тысячами слѣвъ не можна бы высказати. Она мусить для того по необходимости обертатися въ якъ найбѣльшихъ загалъникахъ, а коли єсть у якогось народа які загално уживані выразы або гасла (якъ на примѣрѣ по моїй думцѣ всеюды у насъ звѣстні и що ночи по селахъ повторювані оклики „осторожно зъ огнемъ“ и „бердо“), то вони повинні вѣйти въ таку пѣсню, хочъ бы имъ навѣть що до чистоты языка не одно можна було закинути. То суть конечнѣйші рѣчи нѣжъ поезія.

Анѣ авторъ „der Wacht am Rhein“ анѣ „Jeszcze Polska nie zginęła“ анѣ навѣть „Wo ist des Deutschen Vaterland“, не споминаючи автора марсиліянки, не були великими поетами, а прецѣ тѣ пѣснѣ сталися були въ певнѣмъ властивѣмъ часѣ доконечнымъ елементомъ народного жита, и суєдні народы, видячи, яка въ тыхъ простыхъ пѣсняхъ крѣеся сила, пробували часто — розумѣеся, звичайно зовсѣмъ безуспѣшно — собѣ ихъ присвоити; безуспѣшно, бо такій плѣдъ, такъ выключно для своего, одного народа назначеный, яку-жъ вартѣсть мѣгъ мати для другого народа? — Такъ

примѣромъ и у насъ пѣсня: „Ще не вмерла Украина“ (невластиво Шевченкови приписувана) мала очевидно за взѣръ „Jeszcze Polska nie zginęła“ и для того нѣколи масы народнои не загрѣла. Лучше повелось чешкѣй „Kde domov můj, kde vlasti má“, утворенѣй, здаеся менѣ, за взоромъ „Wo ist des Deutschen Vaterland *). Але тутъ, о кѣлько можу судити, становивъ не текстъ, тѣлько власна, народна, чешка мелодія того чешкого наслѣдованя; певно для того, що у Чехѣвъ, народа, въ котрѣмъ музика естъ такъ популярна, мелодія становила все, а текстъ дуже мало.

У насъ въ своѣмъ часѣ була така пѣсня о. Гушалевича „Миръ вамъ братья“, — и вона запевно колись въ вѣдповѣднѣмъ часѣ зновъ верне до давнои чести, бо має власности, якихъ такі пѣснѣ вимагають, навѣть поединчу, каждому легко понятну мелодію; тѣлько що Русинѣ, любуючомуся въ пѣсняхъ и маючому тѣлько безчисленнихъ и богато красивихъ мелодій, не мусѣла дуже подобатись, — и для того, якъ и для змѣннихъ обставинъ, пѣсню ту майже зовсѣмъ залишено.

Отже естъ у насъ така прегарна, и коли спѣваеся въ масахъ — импозантна и промовляюча до серця кожного Русина мелодія: „Пречистая Дѣво мати руского краю“, о котрѣй сказано десь навѣть, що англійскѣй гимнъ народный естъ чистымъ еи плягіятомъ. Не знаю, о кѣлько се може бути правда, але то знаю, що Русинамъ не потрібно шукати иншого гимну народного, маючи тую пѣсню; а тѣлько перестарѣлый и впрочѣмъ надто спеціально-церковный текстъ треба щось троха змѣнити, бо не можна такого тексту при рѣжныхъ свѣтскихъ торжествахъ спѣвати, якъ того вимагае така національна пѣсня. Зъ другои стороны не можна также той торжественнои, поважнои пѣснѣ и довгими вѣками **) освяченои мелодіи въ очахъ народа профанувати текстомъ неповажнымъ и безрелигійнымъ.

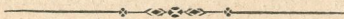
*) У насъ на взѣръ той нѣмецкои пѣснѣ зложено 1848 року звѣсну: „Де естъ руска вѣтчина“. Вид.

**) Се речене трохи недокладне, — пѣсня „Пречистая Дѣво мати“, запевно и текстъ и мелодія, походять зъ половини вѣсѣмнадцятого вѣку. Вид.

Отже пожаръ по моїй думцѣ есть однимъ зъ тыхъ рѣдкихъ свѣтскихъ тематѣвъ, котрый можна яко мотивъ до тексту такой пѣснѣ ужити, для того, що пожаръ есть „допустъ божій“, кара, на котрой споминку нарѣдъ заразы взывае божои помочи, — такъ що нѣ пожаръ, нѣ боже провидѣне, сполучені въ оди ѣй пѣсни съ тою освященою мелодією, не можуть противитись народному чувству.

Дѣйстній слова, якій я уживъ въ выше поданѣмъ стиху, то, якъ повторяю, тѣлько илюстрація до того письма, — а мене тѣлько злучай (истноване сторожѣ огневои въ Яричевѣ) напровадивъ на тоє — впровадити до пѣснѣ „огневу сторожу“ яко дѣлаючи особу. Не приписую тому текстови нѣякой вартости, а противно виджу за кождымъ его словомъ, и въ стилизаціѣ дуже великія недостатки, якій въ проектованѣй мною пѣсни не повинні находится. Стихъ той має тѣлько те назначене и тую цѣль, що и цѣле мое нынѣшне письмо — заохотити когось здѣльного, пѣдъ кождымъ зглядомъ способного, чтобы до мелодіи „Пречистая Дѣво мати“ (бо не знаю, чи мѣгъ бы хто вѣдповѣднѣйшу мелодію найти, вынявши — разумѣся — геніяльной власной композиціи) утворивъ таку національную пѣсню зъ проведеною доконечною цѣхою.

Не потребуу додавати ширше, що не маѣ бы я нѣчого противъ чести на злучай, коли бы дотычній авторъ зъ низше поданого тексту взявъ цѣлу мысль, поодинокій] мотивы, слова, або въ загалѣ що небудь и до якого небудь ужитку; бо на то воно и написано — а польска пословица (наилѣпша, яку мають Поляки) каже: „*Kier ten, co daje więcej, niżeli ma*“. Я бѣльше не маю.

Зміст першого тому.

На смерть Володимира Навроцького, стихъ Ивана Франка.
Згадка про жите Володимира Навроцького, статія Остапа Тер-
лецького, I—XLVIII.

Часть перша творівъ Володимира Навроцького: Праць геогра-
фичній, етнографичній и літературній.

1. Руска родина. Географичный обзоръ земль
заселеной Русинами	Стор.
3—27
2. Весѣле въ Котузовѣ	28—52
3. Народні приказки (н-рѣвъ 26)	53—58
4. Дещо про жите козакѣвъ Запорожцѣвъ и про
ихъ рады вѣйсковѣй	59—64
5. Критичній замѣтки (Оцѣнка I-го числа „Зѣрки“,
оцѣнка „Монаха“ и оцѣнка „Литерат. Сбор-
ника Матицѣ“)	65—77
6. Ukraino, Il movimento letterario Rutheno in Rus-
sia e Galizia 1798—1872 (резюме)	78—111
7. „Историческія пѣсни малорусскаго народа
съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Дра-
гоманова“ (розбѣръ)	112—132
8. Visum Repertum, нова казка для тыхъ дѣтей,
що еи не будуть читати	133—148
9. Сатиричній очерки и урѣбки (Казка, Рецента
на розвиване руского народу, Вѣдкрытый
замахъ украинофилѣвъ, Проектъ до згоды
поданыи Поляками, Двѣ душѣ, Дивный
край, Князь Буй-Немысло)	149—159
10. Годѣ тутъ не писати сатиры, (статія поле-
мична)	160—168
11. „Рада Твердыхъ головъ“, сатиричній очеркъ	169—172

12. Географичнї и етнографичнї уривки (Мѣсто Калушь, Дорожнї записки, Пропащї становища, О малорускихъ думахъ и пѣсняхъ, Сербске письменство и Вукъ Караджичъ)	Стор. 173—193
13. Поетичнї пробы (Плянъ трагедїи „Настася“, Добранбчъ родинѣ, До ластѣвки, Умерла, Споминки, Уривокъ пѣснѣ, Огнева сторожа)	194—204

**Передъ читанемъ просимо справити слѣдующій важнѣйшій
похибки печатнїи:**

Стор.	II.	стихъ	18	зъ долу	замѣтъ	перемагаючу,	мае	бути	перемагаючого.
"	XIV.	"	1	зъ долу	зам.	торчилась	м. б.	сторчилась.	
"	16	"	21	" горы	"	въ Нагуевичахъ	(Вид.)	м. б.	въ Нагуевичахъ (? Вид)
"	78	"	2	" "		(въ титулѣ)	зам.	1898	м. б. 1798
"	96	"	1	зъ долу	зам.	1672	м. б.	1872.	
"	97	"	10	" "	"	meridionalis	м. б.	meridionaux.	
"	97	"	1	" "	"	шкѣдливый	м. б.	шкѣдлившій.	
"	98	"	15	зъ горы	"	Писане	м. б.	Писаня.	
"	98	"	14	зъ долу	"	провасализмови	м. б.	прован- сализмови.	
"	98	"	13	" "	"	Ligne	м. б.	Ligue.	
"	98	"	12	" "	"	Ligne	" "	Ligue.	
"	103	"	18	" "	"	maggione	м. б.	maggiore.	
"	105	"	16	зъ горы	"	націонакѣвъ	м. б.	націоналѣвъ.	
"	106	"	14	зъ долу	"	devidendo	м. б.	dividendo.	
"	109	"	1	зъ горы	"	videndi	м. б.	vivendi.	
"	109	"	17	" "	"	Вѣтника	м. б.	Вѣтникъ.	
"	110	"	4	" "	"	поки меншости	м. б.	поки въ меншости.	
"	110	"	6	" "	"	заховуватись	буде	панованя	м. б. заховуватись буде охота панованя.
"	100	"	9	" "	"	Припризнанє	м. б.	Признанє.	
"	158	"	6	" "	"	IV.	м. б.	VI.	
"	159	"	5	" "	"	паноньку	м. б.	падоньку.	
"	161	"	1	зъ долу	"	Комисъ	м. б.	Номисъ.	
"	169	"	3	зъ горы	"	1868	м. б.	1872.	
"	175	"	1	зъ долу	"	Навроцкїй	мае	бути	Кость На- вроцкїй.

Вѣдозна до вѣхъ Русинѡвъ.

Запросины

до предплаты на дѣло пѡдъ заголовкомъ:

„РУСКІЙ ПРАВОТАРЬ ДОМОВЫЙ“

укладу

Юліяна Семигинѡвского и Василя Лукича.

Вѡдъ довшого часу домагають ся рускї патріоты, на вѣлякихъ зборахъ товариствъ и по часописяхъ, вѡдъ своихъ правникѡвъ выдана „Руского правотаря домового“. Указують именованно, и цѣлкомъ справедливо, на потреби на селѣ, где не такъ легко въ якѡй небудь справѣ можна зарадитись. Особливо жь потрібный „Правотарь“ для народа, котрый задля невѣдомости правныхъ приписѡвъ дуже часто наражений есть на великї шкоды и страты, вмотуесь въ вѣлякї процеси, платить кары або тратить маегокъ, або удаесь до покутныхъ писарѣвъ, котрї его выкористують. Не дасть ся заперечити, що незнане законѡвъ та приписѡвъ правныхъ причинилось у насъ дуже до зъубоженя народа.

Щобы сповнити довгъ патріотичный и бажане руского народа, подписанї оголосили передъ рокомъ преумерату на „Руского правотаря домового“, оббїмаючого все, що входить и вѣдносить ся до цивильного закона и до вѣхъ родѡвъ поступованя судового, а то такъ въ справахъ спѡрныхъ якъ и въ неспѡрныхъ и до поступованя въ справахъ карныхъ. Подписанї взяли на себе велику працю и надѣялись, що Русь оцѣнить се, и численными передплатами уможливити выхѡдъ въ свѣтъ дуже попытуваной и потрібной книжки. Сталось инакше. Доси вѣшли мы зѡбрати ледви 77 передплатъ. Мимо те мы взялись до друку и доси появилсь вже 10 аркушѣвъ великой 8-ки на 128 сторонахъ дробного друку. Дальшїй друкъ приневоленї мы вздержати по причинѣ, що нема чимъ оплатити друкарнѣ.

Щобы отже та перерва тревала найкоротше и чтобы мы зновъ могли продовжати друкъ, вѡдзываемось до вѣхъ щирѡлюблячихъ свою вѡтчину и свѡй рускїй нарѡдъ людей, Отцѣвъ духовныхъ, Радѣ громадскихъ, Читалень, Учителѣвъ, писарѣвъ громадскихъ, не менше до вѣхъ институцій нашихъ — о присылку передплаты и о зъєднуванє свѣжихъ передплатникѡвъ.

Бѣгато знаныхъ патріотѡвъ нашихъ, ще доси не надбєтали передплаты. До нѣтъ єдже вѡдзываемось словами: Поскорѣтъ, добродѣѣ, єть преумерату и заохочуйте своимъ вильвомъ знакомыхъ до предплатченя такъ потрібной книжки: бѣ доперва кѡли та книжка буде въ рукахъ руского народа, Русь наша, маючи пѡдручникъ, засылиле уряды и власти рускими поданями и змыє ганьбу, котра тяжить на насъ за те, що переписуємось зъ урядами и властями въ чужѡй мѡвѣ, хочъ се походити тѡлько зъ незнаня опособу писаня и вѣслову. „Рускїй правотарь домовый“ зарадить тому послѣдному.

Передплату, котра выносить 3 злр. 25 кр., належить присылати на руки редакцій рускихъ часописей во Львовѣ, котрї уклѣбно просимо не вѡдказувати въ тѡй многоважнѡй для нашей Руси справѣ, своєи ласкавои помочи.

408945

И 36093

B 2.026/1

1986

/1